3

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

1996

17344

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 1996.
Copyright: HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (01) 431-950
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 120 KUNA.
Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 20 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: TISKARA ZELINA d.d. Sv. Ivan Zelina

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 3 **ZAGREB, svibanj - lipanj 1996.** **GOD. XXIX.**

Radovan GRGEC

Uz rub (106)

Nadomak trećem tisućljeću kršćanske ere, o čemu govori u svojoj enciklici *Ivan Pavao II.*, primjećujemo kako je svijet u kojem živimo sve manje kršćanski u evanđeoskom smislu te riječi, a sve više sekulariziran i dekristijaniziran. Odsjevi kršćanske kulture, o kojima sam pisao u svojoj knjizi (HKD 1992), kao da se polako gube u sutonu jedne civilizacije, postajući sve bljeđi i rjeđi. Svjedoci smo jaza između suvremene kulture i kršćanstva koji je *Pavao VI.* nazvao najvećom dramom XX. stoljeća. Kako postići premošćenje ili "bypass" toga jaza, o čemu je govorio *Svevlad Slamnig*, predstavljajući 15. II. 1996. moju knjigu "Čežnja za Kraljevstvom" (HKD 1995). Kako bar donekle uspostaviti prekinuti kontinuitet?

O tom stanovitom "diskontinuitetu" između uljudbe i evanđelja svjedoče i naši sinovi i kćeri, unuci i unuke, kad se zgražaju zbog našega zgražanja i nerazumijevanja glazbe njihova vremena, kao što je npr. "dance" ili "techno", "pop" ili "rock". Djeca kršćanskih roditelja kao da nisu spremna za premošćenje toga jaza, pa prestaju prakticirati svoju vjeru ili zamišljaju kršćanstvo drugačije nego mi. *François Mauriac* sigurno nije odobravao pisanje svojega sina *Claudea. Bernanosovi* , pak, sinovi *Jean-Loup* i romanopisac *Michel* bliži su svojem ocu, nego što je *Claudelova* sestra *Camille*, kiparica i ljubavnica *Rodinova*, bila svojemu bratu.

Nedavno preminuli pisac *Hervé Bazin*, autor poznatog romana "Guja u šaci", bio je čak cinički žigosatelj svojega slavnog pretka *Renéa*, premda valja priznati da je kao književnik pokazao od ovoga više literarnog talenta. Renéov dobronamjerni i katkad pijetistički katolicizam izazivao je bijes lucidnog i pomalo zlonamjernog Hervéa, koji se i svoju nebrižnu majku (Folcoche!) u spomenutom romanu usudio karikirati kao onu koja je svojim "zmijskim" ujedima ubila vjeru njegova djetinjstva. No, ujedi njezina revoltiranog sina bili su još češći i žešći, ali su s godinama, kada je ušao u Goncourtovu akademiju i kada je postao otac brojne djece, gubili svoju otrovnu snagu, tako da je u kasnijim romanima ("Ženidba", "Madame Ex", itd.) postao mnogo blaži i mnogo pravedniji u žigosanju društvenih nevolja i nepravdi, te ga je prijatelj *Pierre de Boisdeffre* nazvao Balzakom XX. stoljeća.

Mi kršćanski laici kao borci za socijalnu pravdu morali bismo tu pravdu i pravednost, koju ispovijedamo i propovijedamo, provesti najprije u svojemu

osobnom i obiteljskom životu, ponašajući se ispravno upravo prema onima koje društvena nepravda tjera na "rub društva". Među takvima marginaliziranima članovima društva blagostanja nalaze se svakako i seljaci, koji u našoj civilizaciji postaju nijemi svjedoci umiranja zemlje od koje su živjeli i oni i narod kojemu pripadaju. "Zemlja umire" naslov je romana *Renéa Bazina*, koji je HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) izdalo 1935. godine.

* * *

Možda bi taj roman trebalo ponovno izdati odn. reprintirati, kao što to rade razni izdavači sa mnogim jeronimskim knjigama, ne pitajući nikoga za dozvolu (*Deželić, Mayer, Kršnjavi, Hronski, Sienkiewicz* itd.) Knjigu, pak, mojeg oca *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf Eckert" (HKD 1995.) oglasili su kao izdanje udruge "Pax Romana", ne navodeći ime autora. To je ipak još uvijek poštenije nego prepisivati tuđe sastavke pod svojim imenom. Neki dan, gotovo sam se zaprepastio kad sam svoje rečenice o socijalnoj pravdi i liberalizmu, napisane u "Maruliću" (npr. u br. 5/95), "Republici Hrvatskoj", "Političkoj misli" itd., našao gotovo doslovno prepisane u "Kani" (br. 3/96), koja inače već dva desetljeća pomno izbjegava da spomene mene ili HKD, ali sam odmah uočio da je te rečenice, ne spominjući dakako mojeg imena, potpisao kao priređivač neki *Gilbert Hofmann*! Nešto slično primijetio sam koji dan prije toga na Radio-Vatikanu kada je redoviti recenzent književnih "uradaka", nakon dugo vremena, pokušao predstaviti "Marulić" (1/96) posluživ se rečenicama *Daniela Načinovića* u njegovu prikazu "Marulića" u "Glasu Istre" od 15. II. 1996.

Vratimo se "zemlji koja umire"! To je hrvatska zemlja nakon rata, opustošena, napuštena ili zapuštena. To su naši seljaci: ratari, stočari, ribari, poljoprivrednici i težaci, na koje ne bismo smjeli zaboraviti u jeku duhovne i materijalne obnove. Prošla su, doduše, vremena "romara Hrvata" koji su nas hranili i branili naše granice, boreći se za "stare pravice" i štujući Boga i Gospu. Utjecali su se u zagovor svojega zaštitnika sv. Izidora, seljaka, kojega valja razlikovati od sv. Izidora, seviljskog biskupa. Njemu u čast i za potrebe našega puka Jeronimsko je društvo, godinu dana poslije Bazinova romana, izdalo posebni molitvenik "Božji sijač", čiji su autori bili dr. *Dragutin Hren* i moj otac koji, se nikada nije postidio svojega seljačkog podrijetla ni svoje rodne Podravine. Iako sam rođen na zagrebačkom asfaltu, i ja nastojim sačuvati to poštovanje prema selu i seljacima, svjestan da za Hrvatsku, koja nije više prvenstveno poljoprivredna zemlja, vrijedi još uvijek ono što je *Ante Filipović* u "Večernjem listu" napisao, vrativši se s poljoprivredne izložbe u Parizu: "Država, to je seljak".

Kao i naši seljaci, sa *Slavkom Kolarom*, i mi ponavljamo: "Mi smo za pravicu!", svjesni da se pravda, pravednost i pravo mora osjetiti i u kolibama i u palačama, i na asfaltu i u seoskom blatu, iako Božja pravda nije uvijek i naša pravda. Stoga pokušavamo shvatiti i evanđeosku prispodobu o radnicima u

vinogradu, koji su, došavši posljednji, pirimili istu plaću kao i oni "koji su podnosili tegobu dana i žegu" (Mt 20).

Tek u "eshatonu" shvatit ćemo potpuno zakon Kraljevstva Božjeg, po kojemu je ljubav veća ali pravda preča, tj. da bez pravde nema ni prave ljubavi, shvatit ćemo zašto prvi postaju posljednji i obratno, zašto konvertiti (ne "konvertiti"!) imaju ista prava kao i "starosjedioci" i zašto intelektualci (sjetimo se i opet Bendine sintagme "trahison des clercs"!) nemaju pravo kad podcjenjuju i preziru one koje zovu posprdno "seljačinama". Ti "seljačine", iako nemaju mogućnosti da štrajkaju ili idu na godišnji odmor, nemaju ništa zajedničko s "bukoličkim" idilama ni s romantikom našeg urbanog djetinjstva ("kauboji" i "farmeri"!), ali još uvijek svojim znojem i krvlju hrane i brane Hrvatsku.

* * *

Uz mnoge manualne radnike među marginalizirane naše civilizacije valja svakako ubrojiti siromašne "trećega" i "četvrtoga" svijeta, siromahe Latinske Amerike, izbjeglice i prognanike. God. 1992. Nobelovu nagradu za mir dobila je Indijanka iz Guatemale *Rigoberta Menchú*. Ona je i danas predstavnik boraca za socijalnu pravdu. O toj socijalnoj pravdi, koju ne može postići ni "divlji kapitalizam" ni "permisivni liberalizam", govori se u nedavno objavljenoj knjizi *Angela Caloia* (L'imprenditore sociale). U svakom slučaju predstavnici borbe za socijalnu pravdu ne mogu biti razni diktatori, kao što su *Milošević, Castro* ili *Sadam Husein*.

Ti krvnici, kojima se ne može zanijekati sposobnost zavaravanja svijeta političkim trikovima, ipak su prouzročili toliko nevino prolivene krvi da ih mora stići već ovozemaljska pravda. Priča o tom kako se oni brinu za "marginalizirane" ostaje samo priča za lakovjernu djecu i za lukave političare, koji računaju i s takvima u svojim socijalnim i političkim manevrima, naročito prije izbora u svojim zemljama.

Stoga poznati suvremeni mislilac *Paul Ricoeur* s pravom kaže da treba prekinuti s praksom i nastojanjem, koje je već od *Hegelovih* vremena osporavano, da "juridiciranje" bude u središtu "filozofiranja". Naprotiv, kako kaže Ricoeur, valja ispravljati nepravdu tobožnje pravde ("faire justice à la justice"). Koliko su puta u povijesti Hrvati bili žrtve takve "pravde" i "prava"!!

To je u nekoliko navrata vrlo lucidno znao žigosati i osnivač naše stranke prava, *Ante Starčević*. Prigovarali su mu da je "neelastični" političar i da nema interesa za socijalna pitanja, a on je zaista imao istančan osjećaj za socijalnu pravdu. Njegovi "optužujem" protiv gavana sviju vrsta odjeknuli su jače od *Zolina* "j'accuse". Posebno je istančan bio njegov osjećaj prema siromasima, kojima je redovito davao dio svojih primanja.

Ukratko, znao je što je to osjećaj za opće dobro, za socijalnu pravdu i za pravnu državu. Njegova borba za pravice bila je u službi bližnjega, ali je isto tako znao da poštenje i vjernost pravdi iziskuje sankcije za prekršitelje zakona. Upravo

njegova konkretna ljubav prema najsiromašnijima bila je najveći dokaz njegove pravednosti. Želja da mu stave prije smrti opanke na noge, doduše, samo je legenda, ali o njegovoj ljubavi prema hrvatskom seljaku govori dovoljno rječito njegov grob u Šestinama, gdje je pokopan zaista po svojoj želji.

Borba protiv siromaštva i razumijevanje potreba siromaha i danas su aktualni kad veliki dio čovječanstva čami u bijedi. Zbog siromaštva svake godine umire preko 15 milijuna ljudi, a razlike između bogatih i siromašnih veće su nego ikada. Stoga su Ujedinjeni narodi 1996. godinu proglasili godinom borbe protiv siromaštva. Tko god se deklarira borcem za socijalnu pravdu, ne smije zaboraviti da mu je dužnost boriti se protiv marginalizacije siromašnih djelima a ne samo riječima.

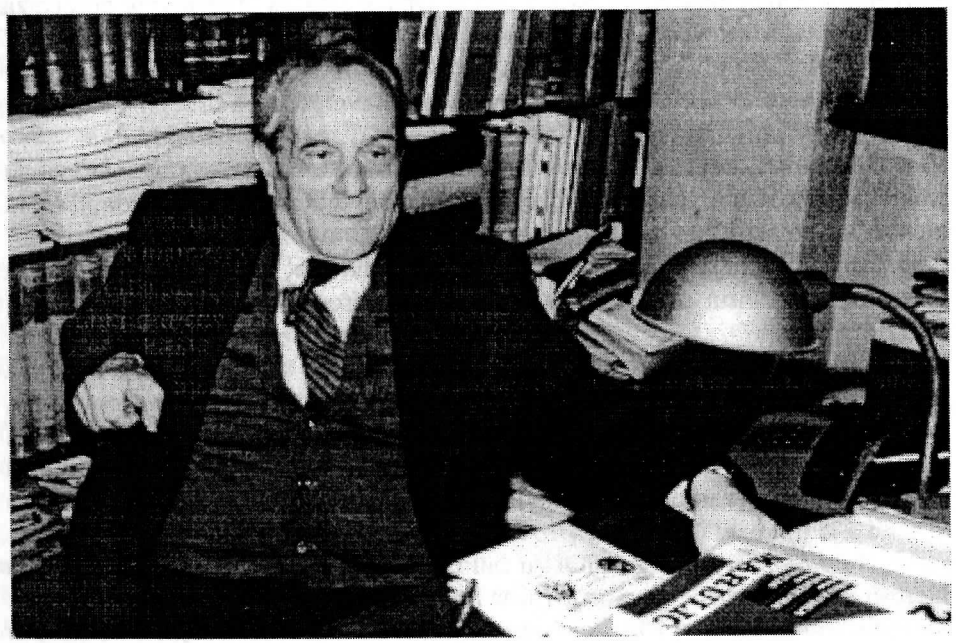

Pfoto: Kauzlarić 96.

25. III. 1996. intervju Radovana Grgeca "Panorami" o problemu denacionalizacije jeronimskih (ćirilometodskih) zgrada (Trenkova ul. 1, Tomislavov trg 20 i 21).

Otac domovine

Na tribini HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) obilježena je 14. ožujka stota obljetnica smrti dr. Ante Starčevića, Oca domovine, koji je umro u Starčevićevu domu u neposrednoj blizini prostorija HKD-a na Tomislavovu trgu. Među velikim brojem nazočnih nalazio se i unuk hrvatskog književnika Eugena Kumičića, također čelnika stranke prava, čija žena je zaklopila oči A. Starčeviću, jednoj od najvećih ličnosti novije hrvatske povijesti. O značenju Starčevićeva čeličnog karaktera za Hrvatsku govorio je ravnatelj HKD-a prof. Radovan Grgec koji je pročitao i jednu svoju pjesmu njemu u čast. Nakon toga održao je predavanje mr. Nikola Bićanić o velikom Ličaninu, koji je za sve nas postao simbol čistog hrvatstva i naše borbe za samostalnost domovine. Bio je ideolog i mislilac koji nije znao za politikantsku "elastičnost". Iako je bio protivnik biskupa Strossmayera i njegova sveslavenstva, do kraja života sačuvao je vjernost Crkvi u čijem je ozračju odrastao.

Šop uvijek aktualan

Na tribini HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) 21. ožujka 1996. govorio je prof. dr. Drago Rosandić o duhovnoj poeziji Nikole Šopa. U uvodnoj riječi upravitelj HKD-a prof. Radovan Grgec istaknuo je kako je Šop u zbirci "Isus i moja sjena" približio Isusa malenim ljudima na pjesnički način s mnogo sućuti i blagog humora, skinuvši mu aureolu da ona još jače zasja. O toj zbirci govorio je uglavnom i prof. Rosandić, upozorivši na općeljudski značaj Šopove poezije, koja svojevrsnom tišinom i jednostavnošću osvaja Isusove suputnike i supatnike. Približivši se najmanjima i marginaliziranima, Šop je bio u stanovitom smislu ne samo jedan od naših najvećih suvremenih pjesnika nego i neizravno pjesnički angažiran u socijalnom smislu. U diskusiji nakon Rosandićeva predavanja o Šopovu životu i djelu govorili su prof. Grgo Pejnović i prof. Marko Kovačević. Posebno zanimanje pobudilo je izlaganje Šopova posinka Antona Koštre, pjesnika prevoditelja i slikara, koji je ustvrdio da N. Šop u svojim pjesmama, pogotovo iz kasnijeg razdoblja, nije oponašao Francisa Jammesa, kako su neki tvrdili, nego je, unatoč sličnosti s Jammesovim pjesništvom, bio i ostao samosvojni umjetnik stvaralac.

Eugen KUMIČIĆ

Ante Starčević — njegova bolest i smrt

*(Prema bilješkama moje bake gđe. Marije Kumičić)**

Na Badnjak 1882. na svom putu u Istru, zaustavismo se moj muž i ja par sati na Rijeci, da posjetimo Antu Starčevića na Sušaku, gdje je on tada boravio kao glavni urednik pravaškog lista "Sloboda", koji je izlazio na Sušaku. Gadna jugovina zastrla je nebo gustim oblacima iz kojih je lijevala kiša u mlazovima kao da se nebo prolomilo. Unatoč kišobranu posve mokri dođosmo Staromu, koji po takvu vremenu nije nikakav posjet očekivao i baš se spremao da nešto malo zagrize, jer je na Badnji dan veliki post.

Taj dan sam prvi put u životu Starome okom u oko pogledala, ali s nekim strahom, jer sam već u djetinjstvu s velikim štovanjem slušala tko i što je Stari. Nu on nas je srdačno primio, da je straha za čas nestalo. Čuvši da ćemo odmah nakon ručka nastaviti put u Istru k roditeljima moga muža, zadržao nas kod sebe na objedu rekavši nam veselo:

— Pogostit ću vas bakalarom, nešto boljega nećete ni drugdje dobiti. Ribe nema, prevelika je jugovina.

Ispod sobice Staroga nalazila se mala gostionica. Vonj bakalara i nerafiniranoga dalmatinskog ulja širio se iz svake sušačke kućice, a mene je hvatala muka od toga još nikad udisanog "parfema". Moj je Jenio opazio kako muku mučim, pa me pred Starim ispričao i zamolio da mi krčmarica skuha dva jaja. I tako sam prvi dan moga poznanstva sa Starim bila njegov gost.

Već slijedeće 1883. godine zahtijevale su stranačke prilike da se "Sloboda" preseli u Zagreb a s njom naravno i Ante Starčević. Od toga vremena prijateljski se odnos između moga muža i Staroga sve više utvrđivao, pa je konačno cijelu moju obitelj obuhvatio tolikom ljubavlju i nježnošću, da nas je Stari susretao kao svoju dragu djecu. Ne samo što taj odnos nikad ni na čas nije bio pomućen, nego mogu reći da smo kojim slučajem bili i najsrdačnije rodbinski povezani, naš susret ne bi mogao biti iskreniji, odaniji ni srdačniji nego li je bio.

Stari, osim u Sabor, nije u Zagrebu gotovo nikada izlazio iz svog stana. Nije volio buku ni vrevu, ali je u svom stanu rado primao posjete svojih istomišljenika, što se vrlo često događalo. S njima je Stari bio veoma razgovorljiv i o čemu god bi se započeo razgovor, njegova je riječ uvijek bila s verlikim poštovanjem saslušana, jer je bila nedvoumna, uvjerljiva i poučna. Svi razgovori bijahu ispunjeni brigom kako da se Hrvatska što prije, zakonitim putem, domogne svoje potpune nezavisnosti i slobode, ali za to treba, što je naročito isticao, savjesnih ljudi te čvrstih i nesebičnih karaktera.

Na prvi pogled činilo se da je Stari strog, hladan, nepopustljiv, nepristupačan, uistinu pak bio je mekan, nježan, umiljat i razgovorljiv, štoviše i na šale spreman, naročito s djecom koju je osobito ljubio. I sa svojim drugovima znao se šaliti kad se za to pružila zgoda, ali se u njegovim šalama nikada nije osjetio ni najmanji tog prostote ni dvosmislenosti, jer je Stari u svoj svojoj jednostavnosti i siromaštini bio vrlo otmjeni gospodin pa je želio da takvi budu i oni, koji se okupljaju oko njega, kao mlađi drugovi

* Sličan članak iz pera Marije Kumičić izašao je u "Hrvatskoj smotri", br. 3-4/1944. (op. ur.)

i učenici. Godine 1894. obolio je Stari od upale pluća. Bolest ga je vidljivo shrvala i njegov je organizam podrovala i oslabila. 4. svibnja iste godine bila je posveta temeljnog kamena doma (današnjeg Starčevićeva doma na uglu Starčevićeva i Tomislavova trga). Stari je jedva nekako prebolio upalu pluća i morao prisustvovati tom svečanom činu. Kiša je cijelu noć padala, a jutro je osvanulo hladno i vjetrovito. Staroga dovedoše na gradilište dr. Mile Starčević i moj muž. Jedva se držao na nogama, no postojala je nada da će se oporaviti, zahvaljujući velikoj brizi i nastojanju liječnika dr. Dragutina Švarca, primarijusa u nekadanjoj Zakladnoj bolnici na Jelačićevu trgu i dr. Vladimira Vrabčevića, da čim nastanu topliji ljetni dani, Stari ode na promjenu zraka, što će mu uz dobru hranu sigurno koristiti. U tom čekanju prošla je i jesen i zima, ali uz svu pozornost koja mu se posvećivala, njegova je snaga slabila. Često ga je spopadao kašalj, što se tumačilo da potječe od pušenja, čega se Stari ni u svojoj uznapredovaloj bolesti nije htio okaniti.

Konačno se koncem svibnja 1885. pokorio odredbi svojih liječnika i otputovao u Krapinske Toplice k svom vjernom prijatelju župniku Ivanu Rukavini, gdje će se uz kupke, zdravu i tečnu hranu i cijeli dan na svježem zraku sigurno lijepo oporaviti.

Međutim je gradnja doma bila dovršena, a posveta je bila određena za 15. srpnja iste godine (1885.). Osim toga, vijesti koje su stizale u Zagreb nisu bile povoljne, pa je bilo dvostruko potrebno da se Stari vrati kući, ali ne više u dvorišno krilo Kukovićeve kuće u Gajevoj ulici, nego u svoj novi, lijepi i udobni dom, što se i dogodilo. Da Stari ne bude sam, s njim je stanovao sinovac, dr. Mile Starčević, a službu kućanice preuzela je u svim domaćinstvima prokušana i vješta žena Agneza Stanić, obično nazivana Neža.

Prošle su svečanosti posvete i predaje doma Starome uz sudjelovanje Zagreba i mnogih gostiju iz pokrajine, ali zdravstveno stanje znatno se pogoršalo. Staroga je u prsima počelo probadati, predznak upale porebice. Isprva je bila suha porebica no voda se sve više počela sakupljati u prsnoj šupljini i na mahove prijetila Starome da će se ugušiti. Moralo se bez daljnjega čekanja podvrći operaciji i Stari se predao podpunim mirom u ruke svojih liječnika. Nakon obavljene operavcije olakšano mu je disanje, nu tjelesno je vidno oslabio te se morao — hoćeš nećeš — sprijateljiti sa posteljom, s kojom se nije više rastao.

Liječnici su tražili da nastoji uzimati što više hrane i preporučiše mi da ga sklonem da pojede bilo što. Mnogo sam ga nudila, pa da se riješi mojega zanovijetanja reče jednom da bi kušao, ako Neža pripravi pileća jetra, jer su nagorka, a to mu je uvijek bilo najmilije. Za kratak čas donijela je Neža mala, sočna jetrica, veoma ugodna mirisa. Stari se nasmiješio, malo pridigao glavu i slabim glasom izustio:

— Alaj će sada biti gozbe!

Primivši komadičak jetara u usta, polagano je grickao i jezikom po ustima prebacivao, ali nikako da niz grlo obori. Najzad reče:

— Drago dijete, vidite, ne mogu — i izpljunuv jetarca pređe na šalu — kad ozdravim jesti ću kisela zelja, repe, luka kao vuk ... i klone glavom na uzglavlje. Toga i slijedećih dana bijaše mu jedina hrana koji gutalj mlijeka s konjakom, žlica čiste juhe i koja kap vina sa vodom i to sve na silu. Kako je sa naporom disao otvorenih ustiju isušilo mu se grlo i usta, što ga je još više podržavalo na kašalj.

Jednoga dana posjetio ga dr. Jože Derenčin, liječnik iz Križevaca i donio Starome za okrepu par boca vina iz vlastita vinograda. Stari je dr. Derenčina vrlo volio i poveselio se njegovu posjetu, a ja, da tu zgodu iskoristim, donesoh dvije čaše i nekoliko piškota,

pa natočiv čaše prinesoh jednu ustima Staroga, a drugu pružih dru. Derenčinu rekavši:
— Molim, kucnite se, da se naš dragi Stari napije u vaše i svoje zdravlje. Stari se malko pridignuo, mučno upro o desni lakat, nasmiješio se dr. Derenčinu i veselo ga pozdravio:

— Dobro došao dragi Pepino! — i prisloniv usta na čašu, nadoda: — Ajde da se nakrešem u vaše zdravlje ! Stari je dva puta gutnuo, izmučen spustio glavu na jastuk i zašutio. Dr. Derenčin ga časak promatrao i klimajući glavom, otišao u drugu sobu, gdje mi je suznih očiju rekao:

— Izgubit ćemo Staroga - i otišao.

Za svoje bolesti nije Stari pokazivao želje nizašto, osim za pušenje. Stoga mi je više puta na dan znao reći:

— Vidite, drago dijete, nisam nizašto, samo još bih pušiti htio. Hajde da malo pokušamo. I tada bih mu ja stavila cigaru u papirnati tuljčić s guskinom cijevčicom i namijestila u usta. Zatim bih lijevom rukom pridržala cigaru, desnom zapalila žigicu, a Stari bi tad s velikim naporom uvlačio dim sokoleći se:

— Još sam junak, mogu pušiti kao Turčin!

Dugim proučavanjem i temeljitim razmišljanjem, Ante Starčević je svestrano upoznao sve dobre i loše strane hrvatskog naroda, pa je u svojoj dugoj i teškoj bolesti, zabrinut za opstanak Hrvatske, svojim prijateljima, koji ga redovito posjećivahu pod konac njegova života, kazao:

— Žalim, što naš narod premalo razmišlja o svemu, što se oko njega zbiva. Zato mu i tako ide, bježi od istine, a vjeruje ljudima koji su se proti svemu urotili. Kad tako hoće, nek mu bude, ali onda neka ne krivi nikoga za zlo koje ga bije, jer dolazi od njega samoga.

Tu je Stari zašutio kao da je htio odahnuti pa je za čas nastavio:

— Zato vam, prijatelji moji, stavljam u dužnost: oživljujte moral dobrim djelima za ovaj i za onaj svijet.

Posegnuv zatim za rukom dra. Josipa Franka, koji je stajao blizu njegova kreveta, upre mu oči u oči izgovarajući mirno, sabrano i promišljeno

— Clarissime, vama ostavljam svoju muku!

Ovo je bila zadnja izjava velikog vođe, učitelja i Oca domovine Ante Starčevića, u stranačkom smislu, rekla bih, njegova oporuka. Stari je to izrekao u prisutnosti svojih liječnika dra. Dragutina Švarca i dra. Vladimira Vrabčevića, progonjena svećenika Nika Grškovića, koji se spremao na put u Ameriku, Eugena Kumičića, odvjetnika Mije Tkalčića, dra. Mile Starčevića i Marije Kumičić svoje bolničarke. U svečanoj tišini koja je potrajala nekoliko časaka, prvi je dr. Mile zagrlio i poljubio dra. Franka, dočim se ostali srdačno s njim rukovaše. Ovom zgodom lice Staroga kao da se razvedrilo i oživjelo, malo se nasmiješio i rekao:

— Sad sam zadovoljan! Molim raziđite se, san me hvata, laku noć. Glavu je okrenuo k stijeni i posve se smirio.

Svi se nazočni tiho povukoše u drugu sobu, s nadom u srcu da je kriza konačno minula i u tom uvjerenju svi se zaputismo kući. Uz Staroga ostaše samo dr. Mile i vjerna služavka Neža.

Sutra u jutro prije osme ure bila sam već kod Staroga. Neža mi je otvorila vrata, zbunjena i neispavana, a odmah u predsoblju šapćući mi reče:

— Gospon doktor (mislila je dr. Milu) već su odišli k sudu, rekli su da imaju puno posla, a stari gospon su imali jako slabu noć. Većkrat sem se bojala da ih bu kašel zadušil. Ja bi morala iti na plac, onda moram kuhati i nekaj veša oprati pa prosim...

— Neža, vi samo idite mirno za vašim poslom, a na staroga gospona budem ja pazila.

Nakon tih riječi uđoh tiho k njemu u sobu. Mislim da me ni čuo nije. Ležao je zatvorenih očiju, poleđice kao uvijek.

Staroga je bolest sve više mučila, u prsima se skupilo opet toliko vode da je bilo potrebno ponovno iscrpljivanje. Stari je dobro znao s kakvim je to mukama skopčano no prepustio se odredbi svojih liječnika, rekavši slabim glasom:

— Dragani moji, ne žalim ja sebe nego vas koji se mučite sa starom podrtinom, od koje i tako više neće biti koristi.

U veljači 1896. iscrpiše liječnici Starome vodu što se nakupila u prsnoj šupljini, nu ta je već bila ispremiješana sukrvicom i gnojnom sluzi. Opazivši to liječnici se zabrinuto pogledaše, ne izustiv ni riječi. Dok se procedura obavljala, gledao je Stari širom otvorenih očiju u strop, bez glasa i bez uzdaha. Kad je bilo gotovo svrnuo je bolni pogled na liječnike i jedva čujnim glasom izustio:

— Hvala! i zatvorio oči.

Toga dana zabraniše liječnici sve posjete, a prije odlaska zamoliše Staroga da se ne ustručava primati laganu hranu više puta dnevno, a i po noći, ako je budan.

Uz Staroga su noću boravili dr. Mile i stara Neža, a danju i večernju službu obavljala sam ja. Polagano su odmicali tmurni zimski dani. Stari je sve više gubio tjelesnu snagu, no ipak se uvijek ogledavao za cigarom na noćnom ormariću, koju, nažalost, više nije mogao sam dohvatiti. U drugoj polovici veljače jednog jutra nađoh ga nekako neraspoložena. Upitavši ga kako je proveo noć, snuždeno me pogledao i rekao:

— San mi se posve iznevjerio. Velika ura u drugoj sobi prava mi je blagodat. Slušam je kako udara ure u četvrti. Mislim da noćas nisam ni jedan prečuo.

— A jeste li jutros što založili?

— Srknuo sam gutljaj crne kave...

— To je dobro, kava jača srce. Smijem li je još donijeti?

— Za sada hvala. Želio bih spavati.

Zaklopio je oči i činilo se da je usnuo. Nekoliko trenutaka potom zaokruži pogledom po sobi, opazi cigaru na noćnom ormariću, nasmiješi se i reče:

— Kako bi bilo da zapušimo?

— Hoćemo ali prije gucnite malo mlijeka, juhe, konjaka, treba da se okrijepite. Liječnike valja slušati. Na silu je progutao malu piškoticu, nakvašenu Pepinovim vinom. Tako su dani prolazili gotovo bez ikakve promjene. Nada u ozdravljenje sve je više gasnula. I osvanu dan 26. veljače. Tog mi jutra reče:

— Dijete drago, noćas ni oka nisam sklopio. Teško govorim, vidite, jezik mi se posve osušio.

Stari mi pokaže jezik, ja ga po njegovoj želji dotaknuh i uvjerih se da je bio suh i hrapav kao kora. Taj dan je Stari bio nešto vruć i preko običaja razgovorljiv. Najednom mi reče:

— Drago dijete, zašto vi kraj mene gubite vrijeme, a kod kuće vas djeca trebaju. Ja neću nikud iz postelje pobjeći.

— Moja djeca su pod dobrim nadzorom, moja mama je s njima. Uvijek me pitaju kada ćete doći k nama u vrt.

— Bit će i to, ako Bog da. I prebaci govor na neke stranačke neugodnosti u čemu ga prekine dolazak liječnika. S njima se razmjerno veselo razgovarao, ali se opažalo da mu se misao nečim drugim bavi. Kad su liječnici otišli Stari prijeđe rukom preko čela, pa reče bez velikog napora:

— Samo da toliko prizdravim, da se koji sat na dan mogu pridignuti. Za naše "Hrvatsko Pravo" morao bih napisati neki članak, jer uvijek treba bistriti pojmove, a ne bi škodila još jedna "Davorija" posvećena najnovijim petljancem. I "Urotu" hoću još pročitati. Jenio mi reče da je delo još nadopunio. Dosta se moj Jenio namučio, toliki materijal prouči i obradi.

Kako je Stari preko reda mnogo govorio, spopade ga umor, zaklopi oči da odpočine. Onoga dana je na iznenađenje sviju zaželio - što nikada do onog časa nije — kompot od višanja, jer su one malo gorke.

— Uz višnje i malo mlade piletine ne bi škodilo, stadoh nagovarati Starog da jede — a onda ćemo zapušiti.

Samo dvije višnje bez košćice primio je Stari u usta i odmah povratio, rekavši veoma mučno:

— Oprostite, dijete moje, mislio sam da ću moći, ali želudac ne podnaša. Po čelu mu izbio lagani znoj. Kao redovito i onoga dana pred večer posjetili su Staroga dr. Frank, moj Jenio i tadanji šestinski župnik Matek Miletić. Čim ga je Stari ugledao, glasno mu je rekao:

— Prijatelju ne biste li mi učinili malu ljubav. Ljudski je obaviti kršćanske dužnosti. Ja sam na to svaki čas spreman. Odmah bi ugovoreno da će sutradan prije podne sve biti obavljeno kako Bog zapovjeda. I tako je bilo. Nakon toga je Stari četvrt sata proveo u razgovoru s prijateljima i popušio trećinu cigare, pa rekao:

— Za sada je dosta. Želio bih spavati. Pozdravio rukom prisutne, nagnuo glavu na lijevu stranu i usnuo, ali ne za dugo. Vrućina je malo poskočila, naglije je i napornije disao.

Slijedeći dan je Stari sve više čeznuo za snom. Jamačno da ga je hvatala nesvjestica, jer me je iznenada upitao kao zabrinuto:

— Tko je sada bio ovdje?

— Nikoga nije bilo. Malo ste zadrijemali, pa vam se nešto prisnilo.

— Nekako su mi vjeđe tvrde, htio bih spavati, ali kad zaklopim oči, odleti san.

— Dozvolite mi da vam oči operem mlačnom vodom, možda će koristiti. Stari privoli. Kad sam mu oprala oči i lice, zaželio je da mu operem i noge potuživ se da lijevu nogu ne osjeća do koljena pa završi:

— Toliko vremena ležim pa nije čudo da je omlohavila. Neda joj se više služiti.

Temperatura bivala sve jača. Stari je opet zadrijemao i kroz san zabrinuto izusti:

— Gdje je Niko? Neka se čuva...

28. veljače Stari uz sve molbe i nagovore ne htjede više primati ni pića ni mrvu hrane, a vrućina je sve više rasla. Kući poručih, neka mi pošalju ključ kućnih vratiju, jer ne znam kad ću ili hoću li uopće doći kući. Pred večer dođoše liječnici, pa kako je Stari na sva njihova pitanja sabrano odgovarao, umiriše nazočne, da Stari neće više moći dugo odolijevati ali da će još dva-tri dana poživjeti. Došla je večer. Stari se posve smirio. Uz njega su ostali samo dr. Mile, moj muž i ja. Kako se Stari umirio reče dr.

Mile da se nada da će imati mirniju noć i nadoda:

— Jenio i tvojoj Marici treba počinka, pa idite kući. Ja ću leći tu na divan kod strica, a bude li — što, ne daj Bože — okrenulo na gore, poslati po vas.

— Stari je danas bio posve drugačiji nego li prošlih dana, rekoh ja. Ne bih htjela da se prevarimo. Ostanimo još ovdje.

Stari je bio miran. Oko pol jedanaest, prilično glasno je pozvao:

— Mile, Mile !

— Što želite, striče? upita dr. Mile, pritrčavši Starome.

— Sinko, žedan sam. Donesi mi vina s vodom.

Stari je pol čašice popio, srčući kroz slamku, a zatim nas svu trojicu milo pogledao i šaptom izustio:

— A sad bih zapušio!

Dr. Mile zapali cigaru i pruži je Starome u usta. On povuče dva tri puta, no ne izvuče dima. Pogleda Milu i šane:

— Hvala, sinko, dosta je.

Stari se na to posve smirio, tek se je čulo njegovo tiho disanje. Uvjereni da će konačno spavati, oko pola noći zaputismo se kući, ostavivši ključ naših kućnih vratiju dru. Mili, za svaki slučaj.

Došavši kući, razgovarali smo s mojom majkom o Starome, pa istom oko dva sata legosmo obučeni na kratak odmor, ni ne ugasivši svjetiljku. U tri sata iza ponoći zacinka zvonce našega stana. Jenio i ja skočismo k vratima pred kojima je stajao dr. Mile, spustio glavu na rame mog muža i izlanuo:

— Jenio, svršeno je ! .... Ajdemo k dru. Franku. Prebaciv kabanice na leđa, pohitasmo do dra. Franka i s njim zajedno odosmo k našem mrtvom Starom. On nas je dočekao još otvorenih očiju, koje sam ja 29. veljače 1896., zauvijek zaklopila.

Ivna TALAJA

Tebi, Svevišnji ...

Tebi, koji pahuljama pahuljaš refren zime,
u sjaju rose budiš zoru i oblačiš je u cvrkut
ptica; Tebi, koji u kosu lahora uplićeš miris
ruža, ljeto ispisuješ žarkim rukopisom sunca
i more ljeskaš tajnama; Tebi, koji šuštiš
korake jeseni, vrcaš iz nota kiše, blistaš
zvjezdanu pjenu noći, i u krilima ptica čuvaš
ushićenje visina i daljina; Tebi, koji otvaraš
kapiju vječnosti, širiš beskrajnu lepezu ljubavi
i opraštanja, prosipaš dragulje nade, i
vjenčaješ mir i radost; Tebi, koji si me uveo
u život i zapečatio sobom; Tebi, koji me kruniš
križevima; Tebi, Svevišnji, rastu ove riječi i
cvjetaju HVALA ...

Svevlad SLAMNIG

Pogled u poeziju Mate Marčinka

Već cijelo desetljeće prijateljujem s poezijom Mate Marčinka. Prvi uvid u to samosvojno, suptilno, moćno i tajnama protkano pjesničko stvaralaštvo imao sam u prosincu 1985., kada sam u Maruliću pročitao njegovu pjesmu "Otkopnjeli otok" i oduševio se pjesnikovim virtuoznim modeliranjem jezika. U kratkoj je pjesmi bilo na desetke nadahnutih riječi, nastalih adjektivizacijom priloških oznaka (potprozorni šipci, odsidrene vjetrine ...) i imenicâ (zavjetrinsko sklonište, omarno ljeto), tvorbom novih glagola (otkopniti, osviliti) i imenicâ (bezbrižje), aranžiranjem tajnovitih sintagma (obmanom naranče uspokojen; stenjući tegli okove oblaka kišnih).

Odmah sam se sjetio Halerove teze da je autonomija estetskoga čina upravno razmjerna sa stupnjem slobode* u kojoj se čin zbiva, i ocijenio sam da je Marčinkova ljubav prema jeziku obilježena pjesnikovom samosviješću. Ona nije masohistička, pjesnik voli jezik kao arapski kralj svojega plemenitog konja. Bez robovanja klišejima i shemama prozodije i metrike, krećući se neopterećeno i nonšalantno kroz arsenal pjesničkih sredstava, pjesnik može praviti velike usluge vlastitu talentu, ako je taj talent samosvojan i relevantan. On se tako ne prilagođava mediju, nego medij prilagođava sebi.

A što je Marčinkov motiv u ovoj pjesmi, što je s nadahnućem u tematskome smislu? Teško je reći, jednoznačnosti svakako nema, u okviru alegorije se može misliti svašta. Za pristalice teorije autonomnosti estetskoga čina (Croce, Haler, moja malenkost) ... to nije ni važno, pogotovo što zvuk pjesme "Otkopnjeli otok" ne jamči jednoznačnost, on samo nudi ljepotu, koja izvire iz svečanog odnosa stvari i pojava u prirodi i iz tragike koja nastaje kada se izgubi svjetlost. Zvuk pjesme, to je velika riječ i stoji u samom srcu estetske tvorbe. On je suzvučje jezika kao podvrste glazbenoga zvuka i snažnih evokacija afektivno-estetskog reda, što nastaju slikama, predodžbama, asocijacijama, ugođajima u kontinuitetu čitateljeva doživljaja, koji je nalik doživljaju samoga pjesnika. Doživljajni zvuk pjesme je posve neprevarljiv samo onda kada je nedostupan analizi. Nažalost, u mnogih je hrvatskih pjesnika prve garniture on bez ostatka dostupan analizi, koja mu može iznači sastojke mentalitetske, utjecajne, društveno-političke, svjetonazorske naravi, što za umjetnost nije nužno škodljivo, ali nam pjesma više imponira kada izvire iz samosvjesne, autonomne i na žrtvu spremne estetske energije. Dakako, u pjesmi su nazočni i elementi puke priopćajne naravi, to je tehnički neizbježno, kao što je voda kojom ćemo utažiti žeđ smještena u čaši. Ali nije čaša ono čime gasimo žeđ, nego voda, tako nas u pjesmi estetski ne uzbuđuje činjenički priopćaj po sebi, nego zvuk, suzvučje.

Svega ovoga pjesnik ne mora biti svjestan, on samo zvukom pjesme "ekstrinsecira" (Croceov izraz) estetski čin i stavlja ga tako na raspolaganje javnosti. Kao kuriozum navodim da sâm Marčinko, čini se, misli drugačije, jer je u prikazu pjesama Matije Peraka u istome broju Marulića gdje je i pjesma "Otkopnjeli otok" suzvučjima nazvao motive (koji čak ne moraju biti ni spontani, jer mogu biti zadani, "naručeni"). A možda se radi samo o terminološkoj razlici. Međutim, sam Matija Perak sigurno nije u pravu kada (u istom članku) kaže (točnije: Marčinko ga citira) da pjesmom smatra izravnu riječ i neskriveno čuvstvo, jer gdje je onda estetski transfer, koji jedini daje pjesmi pjesmotvorni zvuk? Perakov izraz "izvještačena avangarda" protuslovlje je u sebi, jer što je izvještačeno nije ni avangarda ni umjetnost, a časni naziv avangarde pripada samo umjetnosti, u konkretnom slučaju poeziji, koja je estetski čin dala na javu u uvjetima visoka stupnja stvaralačke slobode, koju je pjesnik izborio vjerom u vlastiti talent.

Ali pravi je cilj mojega članka prikaz nedavno (1995.) izašle knjige pjesama Mate Marčinka "Moliti nebo" (Matica hrvatska, urednica: Jelena Hekman, predgovor: Josip Bratulić, na mjestu pogovora esej Vlade Gotovca "Služba našem liku", na kraju Marčinkova bibliografija). Međutim, i estetološkim sam uvodom, mislim, učinio korisnu stvar, jer mi je tako posao "vodiča" kroz navedenu knjigu olakšan.

Na početku je zbirka "Povratak ptice", koja je prvi put objavljena 1975. U pjesnikovu mlinu žrvanj miruje, po njemu se slegla paučina, u grotlu prema negdašnjoj vodi koti se gamad, ali je u svijesti ostala (inače se ne bi mogla poetski restaurirati) predivna građevina sa sjajnim krovom i predodžba "najbjeljeg najboljeg" brašna, namijenjenog braći ljudima. U poetskoj pomalo nadvremenskoj vizuri vrlina solidarnosti traje kao čista duhovna krasota neovisno o rasapu, koji je prema duhovnim vrijednostima sporedna stvar, koliko god pjesma bila intonirana turobno. U "Pjesmi o duši" pjesnik sluti smrt. jamačno je pisana u Hrastovici nakon križnog puta. Mjesečina, družica pjesnika, uzrok je bjegunčeve smrti: da je noć bila mrkla, strijelac ga ne bi nanišanio. Na znak trube širokim stubištem kule silazi Ban (Nikola Šubić Zrinjski Sigetski). Pjesnikovim očima vidimo ga i mi sve do sitnih kapi znoja na ponosnu čelu. Na "posve moderan način" (B. Petrač) pjesnik za međaše pjesme uzima dijelove zapisa opata Martinca o Krbavskoj bitki, o krvi hrvatskih vitezova, o propasti "jazika hrvatskog", ali mu to u čudesnu vremeplovu odmah izaziva sliku jedne druge krvi, one što teče iz predragog pjesnikova grla, kapa na naše glave, žeže po rukama. (Neuspjela operacija raka grla A. G. Matoša.) U nekoliko briljantnih parnasovskih pjesama s jakim likovnim silnicama ipak je na vidiku mrvica spokojstva, dogodit će se nešto čisto, ako smo kadri dovoljno snažno za čistoćom težiti. Ispecimo dakle hljeb kruha na vatri blagdanskoj, blagujmo u miru, ostavivši nekoliko trenutaka povijesti na miru.

Ali to je spokojstvo samo predah prije turbulentnog zaleta u poprište stravičnih hrvatskih epizoda, koje će trajati do kraja zbirke, među oživjelim sjenama Matije Gupca, Nikole Zrinskog, Petra Zrinskog, Ane Katarine Zrinske, Helene Zrinske, bana Jelačića, Eugena Kvaternika, Ante Starčevića, Stjepana i Antuna Radića. Ban Jelačić proročanski kaže: "Ne zovite *Ustani bane*, jer ako zaista ustanem, morat ćete me sliditi u krv i u smrt!"

Nakon uvodno iskazanih ocjena o Marčinku, ne možemo očekivati da njegove povjestice budu uredne naracije kao u Šenoe, Körnera ili Heinea: one su protkane tajanstvenim diskursima izvanpriopćajne naravi. Estetske su to jeke koje prvo odjekuju u senzibilnim grudima samoga Marčinka, zgranutog tjeskobama i tragedijama predragoga hrvatskog naroda - a onda u grudima čitatelja. Nižu se projekcije povijesnih epizoda privatnog i javnog reda, miješaju se s estetski podudarnim epizodama iz drugih razdoblja.

* Ne misli se na politiku, nego na umjetnikovu spremnost da osvoji slobodu ili prihvati rizik slobode unutar umjetničkog čina.

Ronimo s pjesnikom u moru gustih estetskih tvorenica vizualne, taktilne, čak i olfaktorne vrste ("miris kadulje zaostao u nosnicama ublažuje smrad nataložen u ovu brlogu"). Nema književnog teoretika koji bi mogao istražiti dubinu riječi i sintagma, ali nema ni čitatelja koji ne osjeća plemenito i milo breme umjetnosti, koja je, barem dok traje reprodukcija pjesnikova estetskog doživljaja, besprizivni kazivač i ispravljač povijesti Hrvata. Dvojba je zaboravljena riječ, jer vrsta vjerovanja kojom nas pjesnik nadahnjuje nije od *noetičke* nego od *afektivno-estetske građe*. Hegel je tvrdio da umjetnost ima potencijalni spoznajni kapacitet, koji u idealnome transferu umjetnikove karizme zamjenjuje sve ostale metode spoznaje. Velika poezija dopušta analizu samo do granice estetskoga *statusa nascendi*, a onda ima prostora samo za afektivno-estetsku indukciju. Pokazali smo to na primjeru Marčinkovih povjestica , a mogli smo uzeti pod povećalo i druge pjesme. Jedino bi nas, pri takvu pristupu, zbunila pjesma "Izmičeš u staklu" (93), ali ona nije u ovoj zbirci, pa ćemo se njome pozabaviti kasnije.

Slijedi zbirka "Mjesečev zavičaj", koja je prvotno izašla četiri godine nakon "Povratka ptice" (1979.). Tu nema povjestica, ali ima pjesama sličnog baladičnog ugođaja. Posvećene su pjesnicima: Leopardiju, Kranjčeviću i Vidriću. Jamačno Marčinko osjeća prema njima afinitet. To i mi znamo glede dvojice hrvatskih pjesnika, ali Leopardi zbunjuje. Marčinko je rodoljub i čovjekoljub, angažirano uronjen u zajednicu i zajedništvo, religiozan, dok je Leopardi *passero solitario*, autist s tragičnim osjećajem života. (Tko mi bude prigovorio da je Leopardi autor himne Italiji i da ga je cijenio Starčević, odgovaram da je za mene mjerodavan globalan, produbljen doživljaj Leopardija kao čovjeka i pjesnika, a on je onakav kakvim ga opisah.) Dobro, veza se može naći u sklonosti opjevavanju krajolika kod obojice, s osjećanjem simbolike i simbolizma u svijetu prirode. Ali ima možda nečeg i na planu crnoga pesimizma. Zašto? Zato što je glavno Marčinkovo izvorište više proces nego pojavnost s točnim međama (hrvatska povijest), pa su brojne njegove pjesme fiksirale samo jednu gradaciju toga procesa, pa i onda kada je sve izgledalo beznadnim, kada je apsurd naizgled bio jedino što postoji. Tu su se oni mogli naći na istoj valnoj dužini. Ne tvrdim to besprizivno, možda i nisu. Ali Marčinko je, ako ništa drugo, dobar poetski tumač leopardizma kad kaže:

"Umiru oni koje je dotakla ljubav
okamenjena lava poplavljuje vidokruge
grbe se leđa od težine noći
odlaze bližnji u vlastiti brlog
(.....)
suše se ruke bez rose uspomena...."

Znamo, između ostalih izvora i iz Smerdelove knjige o Leopardiju, da je talijanski pjesnik bio grbav i da je umro s 39 godina ne okusivši tjelesnu ljubav.

Inače, mnogo mi se prirodnijim čini Marčinkov afinitet prema Kranjčeviću, kojega naš pjesnik definira kao čovjeka kojemu je domovina mlinski kamen o vratu, ali koji sebi uskraćuje pravo na plač. Zabranu prava na plač, na melankoliju, na depresiju, na blokadu borbe za ideale Marčinko primjenjuje i na sebe. Tu se s pjesnikom iz groba u Sarajevu naš pjesnik poistovjećuje, ali se od Kranjčevića distancira na temi upitnika iz poeme "Zadnji Adam", jer zna odgovor. I Marčinku je suđeno ostati posljednji na ledu opustošenu burama, ali s odgovorom u glavi.

Vidrića Marčinko portretira u mraku Stenjevca. Vidrić, koji je bio sunca vjesnik, mljaska u mraku pokvareno zelje i čeka smrt na logu gnjile stelje. Pa ipak, je li ova poanta mračna? Čujmo!

"Napolju vjetar krhko lišće skida
nad vinogradom ... oblak zanesen
u bačvama vri vino, iza zida
netko ... glasno reče: JESEN.
U očima sužnja (Vidrića) slaba iskra planu
... Poznatu riječ posluša rastresen
Tad mu se ruka sama ganu
i šapnu: jesen, jesen..."

Jedina hladna pjesma, možda s diskretnom natruhom Baudelaireove poetike, jest sonet "Izmičeš u staklu" (str. 93). Rime su sjajne, artizam je visok, ali je oprezni kritičar osjetio mentalni otpor jer precioznost je već s onu stranu ljepote. Kao da je u taj grijeh pjesnik ipak upao napisavši: "Prignuta nebu gledaš me sa svoda za budnost postojeća bez odražena mene..."?

Što se tiče glavnine pjesama zbirke "Mjesečev zavičaj", teško je reći nešto prikladnije nego što je to učinio Vlado Gotovac ustvrdivši da je u toj zbirci (estetskom energijom) prikazana ona vrst patnje koja omogućuje pojedinčev susret s Vječnošću. To je patnja koja je doprla onkraj sebe same, pa se ne može svesti samo na sebe. Ona zahvaća i Vječnost zajedno s umjetnošću koja je održava. Vječnost pak, sa svoje strane, patnju briše pretvorivši je u dostojanstvo. Riječ koju pjesnik izgovori u toj perspektivi izgovorena je da bi živjela do smrti svemira (usp. pjesmu "Riječ", str. 162).

Prelazimo na treću zbirku. To su "Noćurci u krajoliku" iz 1981. Prvih desetak pjesama sa samog su dna očaja. More nije more jer je oskvrnuto mazutom, smećem i otrovanim ribama. Zaludu je ne priznavati silu. Stvari zemaljske ukavezuju naše živote. Svatovske sirene tule mjesto sprovodnih zvona. Između prstiju pjesniku raste žir. Otoci su uznemireni: opkoljuje ih neprijateljsko more. Šareni su noćurci potamnjeni mračilom mrakorađa crnokrilnih zbog neprisutnosti zvijezda.

Nakon takvog "auftakta" pjesnik je zapazio Meštrovićev Zdenac života, gdje se život, premda u grčevima, ipak zbiva. Pjesnik otkriva snove - svakidašnjici posnoj slastan začin. Glavni je san o ponovnome naseljavanju zaprljane, oskvrnute planete. Pjesnik bi u snatrenju ovrbljivao potoke, automobilska bi groblja pobrježuljčivao busenjem, a onda bi po zemlji koju bi oteo pustoši nastanjivao ptice, ptice, ptice... U novom snu je pjesnik utopljen u mnoštvu s kojim nije stopljen. Grije se na zelenoj vatri žbunja i prestaje razmišljati o nepovratnom, da se ne otčara. Ali noćurci, noćne ptice, podivljali su i sada danju više ne spavaju nego ulaze u danji krajolik. (Podsjećam da je naslov zbirke "Noćurci u krajoliku".) Noćurci su podivljali još više, razmnažaju se puno, umračuju sve. Ali kad se dođe na dno pakla, sine obrat!

To je inače tipično za Marčinkovu poetiku, manihejizam ugođaja. Ponekad se sve daje u jednoj pjesmi, a ponekad je, kao u slučaju "Noćuraka u krajoliku" potrebno proći cijeli ciklus. U pozitivnoj fazi more opet ispunjuje obzor, svake večeri sunce na njemu gradi dugin put do neba.

I zlo i dobro zapanjuje pjesnika, izazivaju gust i bogat doživljaj, a presuđuje im Vječnost, neprevarljiv sudac života i umjetnosti.

Na čelu posljednjeg vijenca pjesama ove knjige stoji zlosretna "Hrvatska molitva", za koju je "honorar" bio godina dana zatvora. Pjesnik se obraća novome svecu Nikoli Taviliću, a riječ Hrvatska bezbroj puta ponovljena (poput litanije) ritmički je pandan riječi "Gospoje!" u davnoj "Šibenskoj molitvi".

Pjesma mjestimično prelazi u stihovani esej, jer se temeljem povijesnih prava u njoj metaforički ili izrijekom iznose hrvatski zahtjevi kojima je brujala godina 1971.

Položaj hrvatskoga naroda našao je svoj poetski logotip u pjesmi "Teško je živjeti umiranje svoga naroda".

Osebujna je Marčinkova revizija poruke iz poznate Poeove poeme "Gavran", jer naš pjesnik kaže:

"Gavrane znani, ptico plava
kad čovjeku se bliži zima,
on poželi da smiren spava
tvoj ***nikad više*** *vedro prima."*

Veoma veliku patnju izazvale su u pjesnikovu biću hrvatske žrtve s početka devedesetih. Iznjedrile su se mnoge tjeskobne pjesme, a na kraju imamo preinačenu repliku poznate Matoševe tužaljke, koja završava stihovima:

"Ownovi Hrvatskoj sad praescribunt leges
bacajući psima ud po ud Kroacije!"

* * *

U novije vrijeme ovaj divni i časni pjesnik doživljava priznanja. Nije daleko dan kada će zauzeti svoje mjesto u prvoj garnituri suvremenih hrvatskih umjetnika riječi, jer im je artistički dorastao, a po snazi estetske energije, koju uzima s dna vlastita krčaga, a ne bavi se aranžiranjem sredstava iz postojećeg arsenala "struke", neke od njih i nadvisuje. Nisam rekao sve, ne može se reći sve, jer je njegovo djelo *work in progress*, ali nisam ni štedio ulje iz svjetiljke svoje.

Iva ČUVALO

Na mom dlanu

Na mom dlanu spava
grumen mjesečine:
otežale mi ruke
od njegova daha.
Šušti tišina.
Spuštam svoje tijelo
u postelju bijelih sunovrata.

Ante PROLIĆ

Čaša gorčine

Ja nisam stvoren za sebe,
moje tijelo ne pripada meni.

Čašu tuđe gorčine u duši nosim,
rame mi stišće drugoga breme.

Svi drugi umjesto mene
kalež moje gorčine piju,
od mog im jarma rame trni.

Slavko HARNI

Put prema riječi i smrti

(Tri Dulčićeve "Posljednje večere"
uz 80. godišnjicu slikareva rođenja)

"Ono što umjetnost kaže ne može se reći nikako drugačije", - veli jedan od najvećih filozofa 20. stoljeća Karl Jaspers. Misao koja sugerira šutnju pred umjetninom. U promatranju djela hrvatskog slikara *Iva Dulčića* (1916-1975.) ta nemoć govora može se prepoznati izravnije nego kod mnogih. Stajati naime pred njegovim djelom ne znači ravnodušno, dubokoumno filozofski zašutjeti, nego biti tako preplavljen divno usklađenim, katkad žarkim koloritom, da čovjek zanijemi. Svaka riječ koju bismo rekli i misao koju bismo pomislili zvuči nam nedoraslo i neprimjereno. To vrijedi za veliku većinu njegovih radova iz intimističkog razdoblja, i još izrazitije za iskorak u koloristički ekspresionizam kasnih pedesetih, a za slikarev sakralni opus gotovo bez izuzetka počev od *Krista Kralja* 1959. u Splitu do *Posljednje večere* 1975. u Podmilačju.

Takvo je iskustvo i inače blisko susretu s velikim umjetničkim djelima.

Put prema Riječi

Ljudska je sudbina, međutim - kako tvrdi književnik Anđelko Vuletić - određena samo s dva puta: onim prema riječi ili onim prema smrti. Tako je riječ jedino što nam preostaje. Ona je protuteža smrti, prosvjed protiv nje, jedini mogući čovjekov susret sa smrću. Vuletić o tomu misli kao književnik, kojemu je govor bitak. Teško je znati je li on o tome snovao neke, barem i prikrivene misli o značenju Riječi Božje u osobi Isusa Krista. A upravo je ta Riječ Božja, Isus Krist, ono prema čemu Ivo Dulčić osobito stremi u slikanju svojih posljednjih večera (poznato mi je osam djela s tom temom). Ako su primjerice Dulčićevi križni putovi - doduše dostojanstven i ne beznadan - put patnika Isusa prema smrti, onda su posljednje večere slikarov put prema *Riječi,* na kojem on zasađuje svoj već izgrađeni slikarski i vjernički odnos spram Krista.

Možda nam dakle ipak nema druge, nego pobrati odnekud svoje slabašne i istrošene riječi, pribrati se od početne preplavljenosti divljenjem i krenuti, jer slika je zavodljiva, za slikarom. S neizvjesnim ishodom dakako, jer koja je sudbina istine ako je istinit govor o umjetnosti u konačnici nemoguć, (a jest ako Jaspers ima pravo), a koji je smisao umjetnosti, ako Jaspersova na početku citirana tvrdnja nije istinita? Kročimo, očito, trusnim tlom.

O najvažnijem nismo posve u neznanju. Isus se na svim Dulčićevim oslikanim večerama ističe najprije velikom žutom aureolom koja podsjeća na sunce, potom posebno obojenom odjećom i konačno središnjim mjestom na udaljenijoj stranici pravokutnog (katkad ipak okruglog) stola, a učenici su mu raspoređeni ne uvijek jednoliko s obje srane.

Za razliku od Leonarda i mnogih drugih, Dulčićevi likovi gotovo svi stoje. On se time izgleda oslanja na propise Starog zavjeta za blagovanje pashalne večere, što je posljednja večera također bila, tj. da se jede stojeći, žurno i opasanih bokova. Pashalna večera slavila se, naime, kao spomen na izlazak Židova iz Egipta. Glavna tema

Dulčićevih posljednjih večera ipak je ono što je od te židovske pashalne večere učinio Isus - ustanovljenje Euharistije. To je, čini se, osobito slojevito naglašeno u Dulčićevoj *Posljednjoj večeri* 1967, (ulje na platnu, 96x126 cm), koju ćemo ovdje prvu opisati.

Unatoč tomu što nam je znano Isusovo mjesto i što je dostatno naglašena njegova posebnost na slici, ipak je susret s tim Isusom susret s tajnom božanskog života u njemu pa je *Posljednja večera* 1967. posebno ugođajno obavijena tajanstvenim plavetnilom. Dulčić se iznova pokazuje slikarom ugođaja do čega mu je ovdje osobito stalo. Stoga se već na prvi pogled, uz opijenost bogatim i vedrim koloritom, zapaža izvanprostornost slike. Skupina posljednje večere sa svojim stolom ne boravi ni u prostoriji niti na otvorenom nego upravo na slici. Pogledamo li, međutim, stol, ne možemo ne misliti na Dulčićeve slike s beskonačnim ritmom morskog valovlja i onda kad se ne zovu *More (Nogomet, Dubrovačko ljeto, Ples, Golubovi*). No, ovdje je valovlje zaustavljeno na stolu i to pretežito zelenim i mjestimično širokim "okvirom" koji, razastrt uokolo skupine i stola, zatvara izlaz iz slike prema rubovima, a k sredini slike prodire neujednačeno, no ipak u ritmičnom dijalogu s obrisima stola i likova. Tu dakako ne dolazi do izražaja samo zeleni trag kista, nego nam se odnekud čini kao da je taj dio slike neko gašenje požara zelenilom, doduše dosta temeljito, tako da se naziru samo lagani proplamsaji narančastog i crvenih plamičaka.

Zazelenjeno plavetnilo "omotača" u svjetlosnom je kontrastu sa snagom i otvorenošću žute aureole, ali i sa čistim, malo zabijeljenim plavetnilom stola, zapravo teškog stolnjaka koji se želatinasto slijeva s rubova stola (zaustavljeno more, još uvijek malo uznemireno). Nasuprot tome živahno svjetlucavom moru-stolnjaku je meditativnost pribranog držanja učenika. Oni su svi okrenuti prema Isusu i pažljivo slušaju.

Čemu sve to? Zaustavljanje, ograđivanje mora-stola zelenilom, postavljanjem čak i žive straže (dva učenika stoje s dvije strane stola, jednome je zelena odjeća a drugome tijelo: ruke noge i lice?) Čemu taj stav pažljiva, promišljena slušanja kod učenika? Pa taj odsjaj neba na stolu-moru što ga čini tako svjetlucavim? I taj ugođaj vedrine morskog vidokruga na zapadu, koji nam se kao u snu približava a da se ne

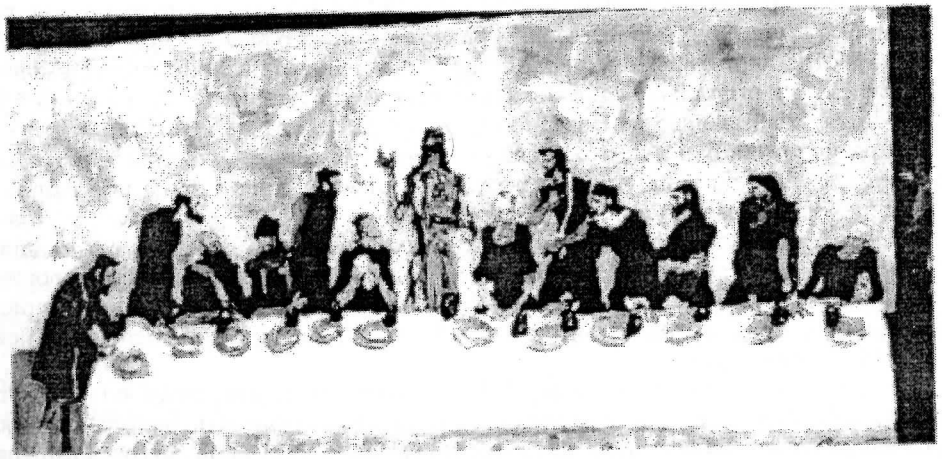

Ivo Dulčić: Posljednja večera, Plehan 1973

miče s nekim iznenađenjima u smislu "ni oko nije vidjelo ni uho čulo"? Nije valjda (a jest!) netko doista naslikao takvu ljepotu?

Sve to i sve drugo, ne samo radi ugođaja, nego zato jer On, Isus upravo nešto govori! I gle, njegove ruke vrhovima prstiju dodiruju stol, koji je svojom raspjevanošću mjesto nade, mjesto Euharistije kao jamstva da Isus ostaje s nama do svršetka svijeta: Ovo činite (jedite moje tijelo i pijte moju krv) meni na spomen! Učenici pribrano i svjesno u sebi prepoznaju božansku snagu tih riječi. Svi će oni, jedan po jedan, umrijeti od ruke progonitelja kao svjedoci ovog trenutka i Isusova uskrsnuća, s nadom u ponovni Isusov dolazak. Bez nade i s velikim bolnim kajanjem umrijet će, kako svjedoči Matejevo evanđelje, izdajnik Juda.

Ta svečanost slikarski se na kraju očitava kao umješna usklađenost kontrasta. Ona je međutim i posljedica simultanog stvaralačkog slikarskog postupka koji bi se na primjeru ove *Posljednje večere* mogao prispodobiti umijeću kontrapunkta (skladno suzvučje više različitih melodija) u glazbenoj praksi. Slikar slijedi: najprije liniju unisonog, čistog, malo valovitog plavetnila, onda joj pridoda već slojevitije zelenilo, slijedeći logiku svojeg osjećaja za ritam. Potom će na prostorno fiksiranom plavetnilu dodati također nešto zelenila da prene, zaritmizira i raspjeva i tu površinu, osobito kad se toj zelenoj pridruži i crvena. Počet će negdje možda u isto vrijeme i melodija žutoga na aureoli koju će zatim malo zanarančiti crvenom, prenijet će njezin odjek na odjeću nekih od učenika, što je već bila obojena zeleno, i na zeleni "okvir". Naslikat će pomno, u zgusnutom ritmu, Isusovu bjeličastu zeleno iscrtkanu haljinu. Pobrinut će se da svaki učenik za sebe a onda i kao cjelina zazvuče skladno. Skoknut će opet do stola i zabljeskati ga malo bjelinom. Još uvijek kao da je pretiho. Zacrvenit će jarko ogrtač jednome od učenika, drugome kratki rukav. Nemirno će mjestimice potpaliti vatru crvenila u malim plamičcima i pustiti je da ustrajno plamsa, sve to obrađivati, formirati (ponešto tu postaje ljubičastim), provjeriti kontraste i još jednom sve pojačati. *Forte*, naglasiti malo bas, bubnjevi također nešto dublje ali snažno, treptaj dirigentove ruke visoko u zraku, *fortissimo,* stop!

Nijema očarana tišina.

Taj *fortissimo* doslovce je obojen intezitetom slikareva doživljaja, njegovim stvaralačkim nemirom, ali i unutarnjom snagom duha, koja na kraju sve uspije uskladiti u stvaralačkoj "vatri od koje bi mnogi izgorio". (M. Peić)

Put prema smrti - Juda

Posljednja večera nije samo poetičan događaj smješten u jedan uzvišeni trenutak, kako se čini na temelju promatranja upravo opisane *Posljednje večere* 1967. Tu se, kolikogod to s nelagodom prihvaćamo (jer znači neuspjeh Isusova učiteljevanja,) dogodila izdaja. I dok Matejevo evanđelje govori o Judi kao tragičaru s kojim bismo mogli i suosjećati, ostali novozavjetni tekstovi i ikonografska tradicija nemilice žigošu Judinu izdaju. Ivanovo evanđelje prednjači u tome. Tvrdi se da je u Judu ušao đavao zajedno sa zalogajem što mu ga daje Isus. Ponekad se čini da je uz Isusa glavni lik posljednje večere Juda, koji nasuprot Isusu, samom dobru, simbolizira zlo. Ta tako reći druga strana posljednje večere ističe se u Dulčićevu mozaiku *Posljednja večera* na ogradi kora Crkve sv. Mihovila u Dubrovniku.

Ograda kora te crkve nije zbog svojih dimenzija pogodna za komponiranje skupine koja mora biti neka cjelina. Trebalo je izvesti mozaik dug gotovo šest metara a visok tek nešto više od metra. Što se tiče širine likovi su mogli biti u gotovo prirodnoj veličini, no visina je činila teškoće. Unatoč tomu Dulčićevi likovi ne sjede, nego oni kao i u drugim njegovim posljednjim večerama stoje. Ono što je i inače svojstvo Dulčićevih likova u sakralnom slikarstvu (vertikala naglašena ekspresivnim izduženim likovima čija je produhovljenost istaknuta i drhtavim lomnim potezom kista) ovdje se pokazalo praktičnom nužnošću da bi se povećala visina ograde.

Pred Isusom i učenicima je dugi modri stol, "skraćen" izlomljenim poprečnim maslinasto zelenim formama, na kojem se, pred svakim učenikom i Isusom nalazi gotovo plameno žuti kruh koji, svaki za sebe, plamsa prema narančasto-žutoj aureoli, te tako unekoliko skraćuju prostor. Vertikala se slijeva i jednim uskim slojem kamenčića modre boje od areole duž bjeline Isusovih rukava sve do stola, gdje zajedno s vrhovima Isusovih prstiju dodiruje stol. Treba zapaziti tu dodatnu diskretno finu vezu areole-sunca sa stolom, koja između ostaloga učvršćuje vertikalu Isusova lika, koja se onda kao središte blago odvaja od vertikalne podloge mozaika što se (u prelivima ružičastog, iscrtkanog mjestimice smeđim, a zasjenjenog također mjestimičnim zelenim i plavim prozirnim nanosima) nadovezuje na stol. Tako Isus zrači nedodirnutim mirom nasuprot pokrenutosti u učenika. Ta pokrenutost je prije svega nutarnja, a slijede je suzdržani pokreti tijela. Čistim koloristićkim nabojem (crvena, crna, žuta, plava) istaknuta zasebnost svakoga od njih "zvuči" također kao pokret ili pripravnost na pokret i zbog razmaka između njih. To nije više spremnost na pokret prema obećanoj zemlji u Starom zavjetu nego je obećana zemlja tu. Svi su oni, naime, okrenuti licem prema Isusu. Svi, osim Jude. On je jedini svoje pasje lice i đavolski osmijeh okrenuo od Isusa i zaokupljen je jelom ispred sebe. Tu je očito na djelu neki drugi put, suprotan onomu drugih učenika, što u svom crnilu izvrgava podsmijehu bjelinu Isusova lika. Zorno je čitljiva posebnost njegove nakane i ona je očito zla - đavolska.

Zahvaljujući izgleda svojim jednostavnim zaoštrenim kontrastima (tamnoplavi stol-svijetla podloga iza skupine, crnina na učenicima, osobito na Judi - bjelina Isusove odjeće, žarka aureola - tamna Isusova glava) mozaik zrači iznimnom snagom pa po tome, možda napose Judinim likom, omogućuje pojednostavljenu rekonstrukciju Dulčićeva vjerničko slikarskog pristupa, ako ne slikarstvu uopće a ono temi posljednje večere svakako. Na Judi slika nam čini vidljivim ono što ne možemo vidjeti, ogoljelu zloću njegove nutrine.

Ovdje, nažalost, misao da nam slika čini vidljivim ono što ne možemo vidjeti ne može biti predmetom pomnije analize u kojoj bi se uz modifikacije moglo dijalogizirati s biti slikarstva uopće i u njegovim najnovijim pojavnostima.

Čini se da je taj dodatak Judi (koji je zacijelo normalno izgledao) pasjega lica (što je blaže varijante imalo i u ikonografskoj tradiciji) znak za ono što je Dulčić radio u svom slikarstvu. Sve njegove slike nose ovdje formom, drugdje bojom, izražen takav dodatak u intenzitetu što potječe iz slikareve nutrine nošen neponovljivim nervom koji izdrži i igranje s vatrom. Mirio se sa slikom ili portretom tek kad je motivu dodao ono svoje, ono što ne možemo vidjeti osim u druženju s njegovim pogledom i kistom.

To pokazuje s kolikim se žarom iznutra on uključuje u motiv, da ga preobrazi, jer samo je takav slikaru Dulčiću istinit. Juda je radikalizirani portret, ilustracija Dulčićeva puta prema nutrini motiva, on time susreće bit ovog našeg boravišta između neba i zemlje (mora) u ritmu, skladu, kontrastu boja, viđenu dakle slikarski, bit koju

uvijek iznova iznalazi i stvara, jer ona nije slikaru data sama po sebi. Samo tako slika može postati svečanost, ona što sad više nije ni sadržajno neutralna. Na djelu je u relaciji Juda-Isus i sadržajna protivnost, što iziskuje i slikarev drukčiji pristup.

Kad je, naime, Isusov lik u pitanju, nestaje slikareve nadmoći na tom putu prema (opet) nutrini motiva. Put prema slici pretvara se u hodočašće, put prema riječi spasenja (Isus svaki put nešto govori), put prema Riječi Božjoj, koja nam je darovani smisao, što dakako i sjaji drukčije negoli ovosvjetska svjetla. Središte Dulčićeve slike nije ovdje požar na sredini (usp. *Požar na otoku* 1970.). Na Isusovu liku čitljiv je s jedne strane intezitet slikareva doživljaja (jarka aureola) ali i mir kojim svaki put zrači Isusov lik. Drugi suprotni put vodi prema tami, nemiru, zlu-đavlu, tj. smrti, a to znači biti izgubljen baš kao što je slučaj s Judom. On, naime, nema više svojega lica (obraza).

Ostajanje u nadi - tiha vedrina

Što se više bavio temom posljednje večere, slikar je, izgleda, više dospijevao do neke izvjesnosti mira, smirenosti, do tihog nenametljivog a vedrog, blagog približavanja promatraču, u potrazi za nekim mjestom zaštićenosti i prihvaćenosti, sa sviješću i osobnim iskustvom da se to traži u vjeri u Isusa Krista, u dvorani posljednje večere. Takve vibracije idu u susret našem pogledu s *Posljednje večere* 1973. koju bih nazvao plehanskom, iako ona srećom nije ostala u srušenom plehanskom samostanu, nego luta svijetom od izložbe do izložbe čekajući povratak. A kad se vrati, ako se vrati, neće biti jedina svečanost koja će se vratiti na Plehan.

Dosad izvanprostorna posljednja večera događa se ovaj put u dvorani. U prvi plan slikar postavlja svijetloplavo, malo neravnomjerno, kako se to znade dogoditi kod uskrsnih jaja, obojeni dugi pravokutni stol. Na stolu su uz žute kruhove ispred svakog učenika također i crvene čaše vina. Zanimljiv spoj između tog prvoga horizontalnog plana i vertikalne pozadine čini nešto tamnije plava Isusova haljina posvijetljena s nekoliko vertikalnih bjeličastih poteza kistom i sa žutim kruhom na grudima u Isusovoj ruci. U gornjem je planu nešto više od glava najviših učenika Isusova svijetlosmeđa glava sa žutom aureolom. Vertikalna pozadina je zelenkasti paravan koji se blagom kosinom diže prema gornjem desnom kutu slike na tamnoj podlozi na kojoj se s desne strane nazire posluga. Zelenilom paravana lebde bjeličasti oblačci kojih je više s Isusove lijeve strane gdje većina učenika sjedi, a manje na desnoj gdje učenici uglavnom stoje. Tako su učenici s donje strane obuhvaćeni mirom stola koji Isusov lik prenosi i na vertikalnu podlogu i pretvara ga u blagost, koju obazrivo pokreće prema nadi. No oni su nemirni. Šestorica stoje, a šestorica sjede, što stvara neujednačen ritam gledom na njihovu visinu. Njihov nemir, uz pokret ustajanja, stvoren je opet dulčićevski izduženim likovima s ekspresivnim dugim drhtavim rukavima čistih boja (crvena, zelena, plava, ljubičasta) i crnim prslucima. Pogledamo li Isusa koji u jednoj ruci drži kruh a drugu je podigao prema nebu, u nedoumici smo s obzirom na razlog toga nemira kod učenika. Možda Isus upravo želi odlomiti od kruha i dati ga Judi, pa je reakcija učenika leonardovska: "Da nisam ja?". Slika bi dakle opet uključivala govor o izdaji. No mogućom se čini i druga interpretacija da Isus upravo govori: "Ovo je tijelo moje", što je također moglo biti iznenađenje za učenike, a možda učenici samo neujednačeno sjedaju da pojedu kruh. Pokret bi se mogao tumačiti i kao neujednačeno ustajanje jer Isus upravo zahvaljuje Ocu. Ove različite mogućnosti promatranja ne bi trebale biti opterećenje jer je posljednja večera i bila slojevit događaj. Uz bogatstvo

Dulčićevih slikarskih mogućnosti i ta je slojevitost osnova raznolikosti njegovih posljednjih večera. Za ovu bi se općenito moglo kazati da smiruje paletu, ali uznemiruje učenike. Nije to, međutim, nemir izgubljenih nego aktivno zainteresiranih ljudi.Naime, kako se Dulčićev prikaz posljednje večere više približava naglašavanju događaja u odnosu na intenzitet ugođaja (iako znamo i za iznimke u tom slijedu) tako se učenici sve više izvanjski (pokret i znak) aktivno uključuju u taj događaj: 1967.- pasivni promišljeni slušači, 1970. (mozaik) - aktivno pokrenuti horizontalno, kruhovi ispred njih, 1973. (predložak za mozaik) - pokrenuti vertikalno i kruh i vino ispred njih. Sličan se proces može slijediti i kod drugih sastavnica slike (stol, oslikavanje podloge), jedino Isusov lik ostaje netaknuto miran u svim inačicama. Taj mir (blagost ugođaja) kao da se ovom plehanskom osobito raširio. Ako smo onu iz 1967. označili "fortissimom", onda je ova "piano", tiha pjesma, no naravno ne posve jednoglasna. Tko zna, možda je uskoro opet vidimo na Plehanu. Skladna i umirujuća nada s ove slike govori nam i o tome, jer posljednja je večera po sebi rodilište nade.

Sad kad smo zorno prošli sva tri puta kojima je Dulčić slikarski kročio prema Riječi (ulja na platnu, mozaici i skice za mozaike, koje ne zaostaju za drugim slikama), odnekud želja da se negdje pokraj ove Plehanske posljednje večere ostavi nešto kao prazno mjesto za onaj mozaik (kojemu je ova skica ili jedna od skica) iz srušene crkve u Podmilačju. Ako već treba zašutjeti pred Dulčićevim djelom, zašutimo pred ovim kojega, kao ni njegova tvorca, više nema.

Božo KUKOLJA

Neposredan život

Planine smijeha blistaju snovima
dragocjenim
od rasutog sjaja zvijezda
što trepere u očima

Raj dana i noći
u tvojem mirisavom krilu poput zrelih jabuka
u koje ne mogu prodrijeti crvi
već samo zrake sunca svojim prstima

Glavinjam od zanosa
i zapisujem te riječi svesrdne večeri
u svoje oči obojane
nebeskim plavetnilom

Srčem svjetlost dana
što se svuda pali
pod nevidljivim dahom svemogućeg Boga
kao zreli plodovi
na vječno zelenim granama
stabala Svemira.

Blago VRANKIĆ

Gradina

Šutljiva
postojana
lomno
krilo
pružila je
nebu

nepomično
usnula
u svojoj
samosti
zagrlila
stećke
i čuva
slovo
tu davno
ostavljeno

Mladen JURČIĆ

Dimenzija

Jamačno je tog tmurnog ožujskog jutra i jednolična, beskrajna kiša koja je odnedavno zamijenila snijeg i polako topila zadnje, pocrnjele nanose na pločniku pridonijela takvu raspoloženju, a možda je to bilo i zbog njegova samotnog četrdeset petog rođendana (prošli tjedan navršilo se deset mjeseci otkako ga je Ana, poslije sedam godina braka i nekoliko "lažnih uzbuna", konačno i neopozivo napustila), no čim je jutros ustao — još se nije navikao buditi bez ženina zaspaloga, toploga tijela kraj sebe — nesmiljena ga je spoznaja o potpunoj promašenosti, beskorisnosti, uzaludnosti i neostvarenosti njegova postojanja udarila poput šake, silinom kakvu još nije osjetio, pa mu se činilo da ga tjeskoba obavija poput plašta, da je udiše kao zagušljivi dim, koji mu grize oči i opasno se taloži u prsima.

Nedavno je pročitao knjigu o mističnim iskustvima nekih svetaca koji su, čudesno prosvijetljeni, odjednom stekli uvid u samu tajnu bit svijeta, no Matej R. tog je jutra spoznao da postoji i neka vrst obratnog, negativnog mističnog iskustva kakvo je *njega* obuzelo — nagli, potpuni, nemilosrdno jasni uvid u besmisao i prazninu kako njegova života, tako i svijeta uopće, pa kad je, pošavši na posao, izašao iz kuće u hladne, oštre mlazeve kiše, pred njim se neopozivo rastvorila crna jezgra temeljne uzaludnosti ne samo njegovih, nego svih nastojanja, napora i težnji, napokon je puknuo nepremostivi ponor praznine koju je inače (kao većina ljudi) pokušavao zastrti, odagnati, protjerati radom, zabavama i zakapanjem u najraznovrsnije iluzije. No sad je osjetio da, posve pročišćen od svih iluzija i zabluda, nezaštićen stoji pred nepreglednom, nepoznatom pustinjom u koju se pred njim rastvarao grad.

Taj je osjećaj, umjesto da ga ublaži, još pojačao konjak što ga je uz kavu naručio u baru, kamo je (iako je to inače rijetko činio) svratio na putu na posao. Dakako, već je i prije bio svjestan činjenice da nije uspio postići nijedan cilj što ga je sebi žarko zacrtao još u mladosti. Mrzio je samozavaravanje i ponosio se time što na sve, pa i na svoj položaj, gleda objektivno, bez vela iluzija iza kojih se toliki skrivaju i u koje se uzalud umataju.

Ispijajući konjak, kroz staklo je gledao ulicu u sivu svjetlu osvita. Koliko li je puta, od djetinjstva, prošao njome, nekad veselo trčeći s drugovima u igri, prema budućnosti i cvjetanju bezbrojnih mogućnosti? Koliko li je onda bilo nade, planova i obećanja, a činilo se da je sve na dohvatu, samo ako posjedujete potreban žar, neku čarobnu iskru, kakvu je zaista osjećao u sebi. A što se od svega toga ostvarilo? Daleko putovati, otkrivati, učiniti nešto novo, bitno i konačno, za što bi vrijedilo živjeti, nešto vrijedno svih tih osjećaja, nada, posebnosti i mladićkog intenziteta koji je, iako neiskorišten, još neuništivo tinjao duboko u njemu, pa bi ponekad nezadrživo provalio u uzaludnim, iscrpljujućim proplamsajima, ostavljajući osjećaj ispražnjenosti i opustošenosti. "Kao kad veliki, jaki, zahuktali stroj radi u prazno, troši se u dimu i jalovu trenju," razmišljao je.

Nešto ga je stegnulo oko srca kad je, pogledavši na sat, pomislio da mora požuriti na posao — u svagdašnju, mučnu rutinu ureda, koja je, za njega, činila važan dio sveopće besciljnosti. No onda ga je nešto počelo kopkati — tamne je oblake tjeskobe

probio zlatni tračak pobune i prkosa: Zašto bi žurio? Uostalom, zašto da uopće ode na posao? Možda bi upravo ubitačnoj rutini otrgnuti, iznenadno pustolovni dan bio svojevrsni lijek za tu utučenost?

Da se, dakle, naprosto zaputi u slobodno, nepredvidivo lutanje, jer užasavala ga je pomisao da i danas prosjedi osam sati za stolom? Ne, danas ne!, odlučio je. Barem će jednom sebi prigrabiti potpunu slobodu, a ta je odluka učinila da živne i razvedri se. Zapravo, imala je upravo čudesan učinak, jer kad se, plativši za šankom, okrenuo, kroz staklo je vidio da je kiša prestala i počelo se naglo razvedravati, a prve su sunčeve zrake već blago pozlaćivale pročelja.

Zašavši u sve svijetlije i sad kao toplije jutro, zaputio se ulicama besciljno, ali s osjećajem pustolovine, novine i velikog olakšanja koje je posve istisnulo domaloprijašnju tjeskobu. Slijedeći obasjana pročelja, skretao je samo u ulice čiji su krovovi, na sunčanoj strani, zadobili poseban čar.

Hodao je zamišljeno, gledajući izloge knjižara i udišući kako-tako čisti zrak u nekoliko manjih parkova, a kad je, poslije dulje šetnje kamo su ga noge nosile, izbio iza ugla i podigao pogled, zastao je, jer se našao na malom, starim zgradama okruženu trgu. Začudio se i u prvi se mah nije mogao snaći, jer sjećao se te četvrti, no bio je uvjeren da je ne samo na drugom kraju grada, nego i da je odavno srušena, a na tom su mjestu podigli nove, poslovne zgrade. Zadnji je put tu bio još kao mladić, a moglo bi se reći da to i jest četvrt njegove mladosti. Upravo tu, u onoj malo uvučenoj kući s druge strane trga, stanovala je djevojka po imenu Kristina, njegova prva ozbiljna ljubav. Tu vezu prvog, intenzivnog žara mladosti nikad nije zaboravio, premda je kratko trajala, a Kristina je umrla prije desetak godina.

Dakako, odmah se sjetio sna, jer nedavno ju je sanjao i to vrlo živo. Obično je brzo zaboravljao snove, no ovaj mu se posebno usjekao u pamćenje: Po nekom je poslu (zaboravio je kakvom) došao na ovaj isti trg i ušao u poznatu, malo uvučenu zgradu, osjenjenu velikim kestenom. Pokucao je na dobro poznatim vratima, a Kristina mu je otvorila, mlada i lijepa kao uvijek. Valovita joj je crna kosa bila još duža nego što se sjećao, a oči vedre. Uvela ga je u prostrani stan sa starinskim pokućstvom, a on ju je udivljeno slijedio, pa su prisno i srdačno razgovarali, kao da se nikad nisu ni rastali, kao da među njima postoji veza još dublja nego prije. Već dugo nije osjetio takav spokoj i bliskost, no onda je zazvonila budilica i on se trgnuo, duboko razočaran što je to bio samo san.

A sada ta ista četvrt — i to na javi! Umjesto dosadna posla, danas ujutro sloboda, začudnost i ozračje sna! Je li riječ upravo o tome, o snu? Sanja li? Vjerojatno jutros još nisam ni ustao, nisam ni pošao na posao, nego spavam i sanjam tu šetnju, proleti mu kroz glavu. Ali.. ako sam svjestan da sanjam, ne bih li se trebao probuditi?... No nije se probudio, a sve se doimalo potpuno stvarno. Pod nogama je osjećao asfalt, na licu povjetarac, a zaboljelo ga je kad se uštinuo.

Kao da ga vuče nepoznata sila, prošao je mali, pusti trg, došao pred kuću i zagledao se u prozor u prizemlju, zastrt bijelim čipkastim zastorom. Srce mu je brže zakucalo i nešto ga je steglo u grlu, jer prožeo ga je jak osjećaj ganuća, napeta iščekivanja, boli za prohujalim vremenom, ali i neobične miline, pomiješane sa strahom od nepoznatog. Osjetio je kako ga prolaze žmarci dok je gledao starinska, drvena vrata kuće, s velikom, ukrašenom kvakom, koja kao da je imala neobjašnjivu privlačnu moć. Da je okrene i uđe? Da još jedanput prođe tamnim hodnikom do tih vrata, hodnikom

što je (nevjerojatno!)) vodio kroz vrijeme, pa bi svaki korak značio povratak niz nepovratne, izgubljene godine? Da pokuca na vratima? Što bi se dogodilo... tko bi otvorio? Njegova prošla, a sad kružno vraćena mladost? *Ona?*

Da, zaista — kao da ga je nešto povuklo, jer bilo je to previše apsurdno, a da bi se svojevoljno odlučio... Kao da ga je netko vodio, prišao je kvaki, netremice zureći u nju, a onda je vidio svoju ruku kako je okreće, gotovo neovisno od njega, od njegove volje. Škripava su se vrata otvorila i pred njim se pružio polumračni hodnik, nalik na tunel u neku drugu dimenziju.

Ista nevidljiva ruka koja ga je dovela dovde nezadrživo ga je vukla dalje, pa je ušao i gotovo ne osjećajući noge, prošao hodnikom, gledajući stare zidove što su se ljuštili.

Da, na kraju su bila vrata i stari, od vremena izgriženi drveni prag. Da pokuca? Dakako da je, već u trenutku dok se pitao, znao da će to učiniti, da će ga sila koja je djelovala u ovoj... dimenziji?!... svakako navesti na to, pa će podići ruku kao da nije njegova i...

Kad se to dogodilo, trgnuo se, jer kucanje je bilo previše glasan, stvaran zvuk u tihom, nestvarnom hodniku. Iza vrata su se začuli lagani koraci, a kad su se otvorila, duboki osjećaj začudnosti i nevjerojatna sna tako se produbio, da je Matej stajao zapljusnut njime, zureći kao skamenjen. Prožela ga je jeza, ali čudno lišena straha, iako se nije bio u stanju pomaknuti. Jer bila je to ona, Kristina, baš kao što je se sjećao, s istom crnom kosom i vedrim, plavim očima.

Vrijeme kao da se posve izbrisalo, jer sve ove godine nije se ni najmanje promijenila, nije ostarjela ni jedan dan. Unatoč zaprepaštenju, s nelagodom je pomislio na svoje bore i prosijedu kosu.

— Ovo *jest* san, je li? — promucao je glupo, jer znao je da je mrtva. Riječi su same izletjele, a njegov mu se glas učinio tuđ i dalek.

— Nije — glasio je odgovor. — Život ima mnogo strana, mnogo ulica i putova, a oni najčešći, svagdanji obično su i najmrtviji. Ne boj se. Očekivala sam te. Uđi.

— Očekivala si me? — zaprepašteno će on.

— Može se tako reći. Čekala sam da skreneš u neku drugu ulicu, koja bi te mogla dovesti ovamo.

— Ne razumijem.

— Nije važno. Razumijevanje više nije tako važno.

Mora biti da sanja, unatoč tome što se sve doima vrlo stvarno. Prošavši kroz predsoblje, polako je, kao omamljen, ušao u sobu, gdje je odmah prepoznao veliki, starinski ormar s ukrašenim satom i srebrnim priborom za jelo, stol i stilske stolice. Iza velikog prozora ugledao je ozelenjeli i bujno razlistali vrt pun cvijeća i raznih povrtnica, iako još nije bilo doba za listanje, a vrt nisu okruživale kuće gradske četvrti, nego su se iza njega pružale livade, polja i šumarak, a u daljini, iza vijugave, srebrne trake rijeke, dizale su se plave planine.

Sad je bio siguran da sanja, jer takve su promjene mjesta nemoguće! Kristina je prišla ormaru (bila je odjevena u dugu, smeđu suknju i plavu, ukrašenu bluzu, a ta je odjeća ujedno djelovala i starinski, u skladu s prostorijom, ali i suvremeno, jer opet se vraćala u modu), izvadila kristalnu, četvrtastu flašu punu tamnocrvena pića i vratila se do stola.

— Jesi li za domaći višnjevac? — ljupko se nasmiješila. Zbunjeno je kimnuo, gledajući je. Na stolu su stajale čaše, pa je natočila, a onda su se kucnuli. Višnjevac je imao poznati tamni, oporo slatki okus njegove mladosti. Je li moguće da u snu osjeća i okuse?

— Sve ovo nije stvarno — reče on kao da glasno uvjerava sama sebe. Čašom je pokazao prema prozoru. — Previše je svjetlo i toplo. Gdje je grad? A ti? Trebala si ostariti!

Vedro ga je, ali i pomalo podrugljivo pogledala. — Jesu li grad, hladnoća i starenje naša jedina, cjelokupna stvarnost? Ili je sve to možda samo njezin dio? Jesi li se kad zapitao što je i gdje je *potpuna stvarnost?* Je li život samo ono što vidimo našim umornim pogledima? Sve je u svježini i sposobnosti gledanja.

— Tko si ti? — upita on iznenada.

Zavrtjela se oko sebe, smijući se. — Dobro znaš tko sam. Rekla sam ti da sam te očekivala. Sjedni, opusti se! Ispričaj me za trenutak, brzo ću se vratiti.

Nasmiješila se i izašla iz sobe. Nije sjeo, nego je, pijuckajući višnjevac, otišao do prozora i gledao razlistali vrt, mješavinu vrta iza prave Kristinine kuće, što ga se sjećao, ali i dvorišta iza obiteljske prizemnice njegova djetinjstva, jer je usred vrta, kraj sjenice od ukrašena drveta, rasla već procvala trešnja, a u dnu, kraj stare drvarnice u kojoj su, kad je bio dječak, držali saonice i zamamnu starudiju, vidio je tako mu dobro poznati grm ribizla. A i soba je bila spojena od ozračja te dvije kuće, pa se sve doimalo baš kao da zamišlja idealnu okolinu u kojoj bi volio živjeti, umjesto u skučenu stanu iznad prometne gradske ulice.

Lišće je titralo na povjetarcu, a nebo je bilo duboko modro. Gledao je sjenicu u kojoj su Kristina i on sjedili prije toliko godina. Do kraja je ispio višnjevac, premećući gutljaj po ustima, kako bi uživao u bogatu, nostalgičnu okusu, a onda se okrenuo od prozora i odnio čašu na stol. Pogled mu privukoše knjige na polici ormara, pa priđe da bi ih pogledao.

Da prije toga čašu nije stavio na stol, ispala bi mu iz ruke od zaprepaštenja. Stajao je i zurio, osjećajući da je sad posve izgubio osjećaj stvarnosti. Tri su knjige na hrptu nosile njegovo ime! Nikad prije nije objavio knjigu, iako je u rukopisu imao zbirku prilično davno, na već požutjelim papirima napisanih pjesama, koje vjerojatno nikad neće izaći. Ali nijedna od tri knjige na polici nije imala naslov njegove rukopisne zbirke.

Netremice zureći u njih (sve tri su bile tvrdo ukoričene), ispružio je ruku i uzeo prvu. Na hrptu i koricama zlatnim je slovima pisalo njegovo ime i naslov "Vrh". Otvorivši knjigu gotovo ju je ispustio, ukočio se i kao začaran zurio u fantastični prizor. Knjiga nije imala slova, a ni stranica, nego je bila nalik na kutiju bez dna, ili bolje na prozor, jer rastvarala se u prizor (nije to bila nepomična slika preko obadvije stranice, nego prizor sličan filmskom, ali trodimenzionalan) kamenita vrha neke planine pod plavim nebom, na koju su se penjali muškarac i žena. Visili su na užetima, na strmoj stijeni i manjim pijucima urezivali oslonce u kamen. Oko njih je puhao vjetar, a oni su se vedro dovikivali, boreći se i govoreći o osvajanju vrha. Mlada žena imala je dugu, plavu kosu koja je vijorila, a muškarac je bio snažan i nešto mlađi od Mateja.

Neko je vrijeme zurio, gledajući ih i slušajući, a onda je zatvorio knjigu i s police uzeo drugu, sličnu po uvezu i naslovljenu "Prijestolje šume". Otvorio ju je i kao u prvoj, umjesto slova ugledao je čudesan prizor — sebe kao dječaka, kako s prijateljima

iz djetinjstva, na suncem obasjanoj livadi pušta zmajeve. Sjetio se tog dana već gotovo zaboravljene djetinje slobode i razdraganosti, dana što ga je ovjekovječio u, kako je smatrao, jednoj od svojih najboljih pjesama. Držeći knjigu, slušao je sretne uzvike i gledao kako brze prilike, pred kojima su se, sa svim svojim mogućnostima, tek rastvarali život i svijet, trče amo-tamo livadom, pa je osjetio tako duboku bol da su mu se oči zamaglile.

Uzeo je treću knjigu, naslovljenu "Dimenzija", a kad ju je otvorio, ugledao je vrt pred ovom istom kućom, s trešnjinim stablom i grmom ribizla, baš kao da gleda kroz nekoliko metara udaljeni prozor, s tom razlikom što vrt u knjizi nije bio prazan, jer u sjenici se dvoje njemu nepoznate djece — dječak od oko dvanaest i djevojčica od deset godina — svađalo oko žute lopte. Očito su je oboje svojatali, a onda djevojčica ljutito baci loptu prema kući.

Trgnuo se i naglo okrenuo, jer staklo se prozora iza njega razbilo, a u sobu je uletjela ta ista žuta lopta. Odložio je knjigu, u nekoliko koraka prišao prozoru i ugledao posve identičan prizor kao u knjizi — dvoje djece u sjenici usred vrta.

Izašao je iz kuće i zaputio se prema njima, a kad su ga djeca ugledala, djevojčica uzvikne: — To je moja lopta, tata! Reci mu. Svoju je izgubio!

— Tata? — zastao je i zagledao se u nepoznatu djecu. — Poznajete me?

— Ona je razbila prozor! — ljutito će dječak, ne osvrćući se na pitanje. — Bacila je loptu, da je ne mora dati meni! — I prije ste me vidjeli? — nastavio je ispitivati izbezumljeni Matej.

Djevojčica je počela vikati na dječaka, a on na nju, no Matej ih uhvati za ramena i okrene ih prema sebi. — Odgovorite! — poviče on.— I prije ste me vidjeli?

Djeca su sad primjetila da nešto nije u redu. Prestali su se svađati i ispitljivo su ga gledali.

— Prije? — javi se djevojčica. — Pa stalno te viđamo.

— Ne stalno! — proturječio joj je dječak. — Često je na putu. Stalno viđamo samo baku i djeda, bukvo! — On pokaže rukom prema rijeci, a sestra ga udari, ljuta zbog uvrede. On joj htjede vratiti, no već se istrgnula i pobjegla, pa brat pođe u potjeru za njom.

Matej se polako uspravi, gledajući prema rijeci, kamo je pokazao dječak. Livadom, s druge strane rijeke, polako su šetale dvije prilike — sitna žena u starinskoj haljini i visok, suh muškarac u bijelom ljetnom odijelu. Mirno razgovarajući, išli su prema obližnjem šumarku, a čak i s te udaljenosti, odmah ih je prepoznao. Nevjerica, zgranutost i bol prostrujaše njime tako da se pokrenuo, potrčao prema vratima vrta, otvorio ih, bez daha izjurio na livadu i spotičući se na mekoj zemlji, potrčao prema rijeci.

— Majko! Oče! — vikao je, ali oni se nisu osvrtali, niti je bilo znaka da ga čuju. Kad je stigao do rijeke, oni su već zašli u gusti šumarak i nestali. Da je znao plivati, bio bi skočio u rijeku i pokušao je preplivati, a ovako je samo dugo stajao, suznih očiju, potresen kao malo kad prije, uskomešanih misli...

Sve je bilo prožeto onom dubokom emocionalnosti, što je značajka nekih snova. Ali gdje se je to našao i o čemu zapravo sanja? Kad će se probuditi i što će vidjeti oko sebe? Sivi, poznati, beznadni svijet? Ali što je naš "poznati" svijet? Ondje odakle je došao, roditelji su mu već odavno umrli, no maločas ih je vidio kako spokojno šeću...

— Oni će se vratiti — začuo je iza sebe blagi Kristinin glas. Nije primijetio kad

je došla, a sad je stajala kraj njega, pokazujući prema šumarku.

Izmoren svim tim događajima i osjećajima, bijesno se okrenuo prema njoj — Što je sve to? Gdje sam? Moraš mi odgovoriti! Dosta mi je!

Ozbiljno ga je pogledala. — Govorila sam ti o potpunoj stvarnosti, koja sadrži sve mogućnosti, na raskrižju, gdje se sve mogućnosti granaju. Prolazimo mnoga takva raskrižja, samo što često odlazimo krivim putom, u krive dimenzije naših života. Dano ti je da vidiš... — Zastala je, a onda je nastavila, pomalo se tužno nasmiješivši. — Čuo si da sam umrla, ali ne znaš kako. Malo ljudi zna... no počinila sam samoubojstvo. U jednom trenutku koji ne bi smio biti tako konačan, krenula sam krivim putom. U neku smo ruku ono što u jednom trenutku izaberemo. Ipak, potpuna stvarnost je drukčija, daleko šira, milostivija... pravednija.

— Ali ne možemo se vratiti natrag! — gotovo očajno će on. — Povratka nema! Ona djeca tamo, koja me nazivaju ocem... Ja nemam djece!

— Stvarnost se grana raznim smjerovima, sastoji se od mogućnosti koje su naš najveći dar. Mnoge od njih ne iskoristimo, u svom svijetu, ali možda to činimo drugdje.

Protrljao je sljepoočice, zureći pred sebe. — Ali nema povratka na prošlo raskrižje. Greške što ih počinjamo, gubici što ih zbog toga podnosimo konačni su! Nema povratka!

— U tvom svijetu možda ne — glasio je odgovor — jer ga ti držiš konačnim, ali tu...

— Gdje tu? Živa si... I moji roditelji!

— Tu sve živi. Još nitko nije odabrao pogrešnu mogućnost, a dok je tu ni neće.

Izgubljeno se zagledao u daleke, plave planine. — Kamo ću ja odavde?

Položila mu je ruku na rame. — Ovisi o tebi.

— Kako da se vratim u svoj svijet?

— Želiš li se vratiti? Je li to tvoj izbor?

— Više ne znam. Ništa ne znam, niti što razumijem.

— Najprije se odmori — blago će ona — a onda moraš odlučiti kamo ćeš. Na najvažnijem si raskrižju. U tvom je svijetu došlo do, kako bi ti rekao, koincidencije. Jutros si, izašavši iz bara, pripit prelazio ulicu, kad je na tebe, svojim automobilom, naletio isto tako pripiti vozač. Tjelesno, u ovom trenutku ležiš u bolnici.

Počeo se privikavati na to ozračje, upijati nepredvidivost, začudnost, fantastične slike oko sebe, na određeni se način počeo uklapati u sve to, ili je naprosto bio emocionalno iscrpljen, no njezine ga riječi — barem zasad — nisu uplašile, a otkriće ga čak nije ni duboko pogodilo. Nepomično je stajao na obali srebrne rijeke, gledajući šumarak i planine. — Jesam li mrtav? — upitao je s određenom rezignacijom u glasu.

— Nisi. Možeš, kako vi kažete, preživjeti. Samo moraš odlučiti kamo ćeš. Na ovom si raskrižju dobio priliku. Nije sve tako neiskupljivo sivo ni beznadno kako si pretpostavljao. Postoji temelj, sustavni nacrt stvari i sudbina. Postoji... — Zastala je, a onda je odmahnula glavom. — No vi još ne razumijete što sve postoji. Otuda dolazi većina nevolja. Jednom ćeš shvatiti. Ali što god odlučio odsad ćeš morati drugim putom, nekih ćeš stvari morati biti svjesniji. Svijest je veliki, možda najveći dobitak. Odmori se, razmisli, pa dođi u kuću.

Okrenula se i pošla prema vrtu, a on je sveudilj stajao na obali. Ptice su pjevale, a na nebu nije bilo nijednog oblačka. Sjeo je na obalu, a onda je legao, zagledan u modrinu nad sobom i ne misleći ni na što. Osjetio je kako mu se, unatoč svemu, unutrašnjošću širi zarazni spokoj u srži tog prekrasnog (ljetnoga?) dana, što ga očito ništa ne može narušiti, smirenje kakvo već dugo nije osjetio. Ležao je tonući u neko meko, blago i sigurno središte koje ga — osjećao je — prihvaća i gdje se napokon može odmoriti...

Mladen JURČIĆ

Gostoprimstvo stiha

Sveta je to godina pjesme što blaži,
prihvaća, prožima, iskupljuje:
djetinjstvo, ljubav, zaludnost, gorčinu
i slutnju posve nevjerojatna beskraja.
Ni očaja, ni predaje, ni žaljenja još,
ničega što nije u pjevu.
Dirljivo stih ugošćuje tužna putnika.
Slike-otoci osobna svemira:
Dječak u granama šljive sred vrta
što proljećem duha raspiruje Tajnu,
opojna žestina lopte iza stare kuće
gdje brat vječnu ljuljačku vezuje
o iskonsko listanje trešnje.
Ne gasi sveta se jezgra nježnih trenutaka.
To te održalo: toplina djetinje sobe
među zvijezdama zajedništva, hodočašća
voćnjacima srca, osjeta, priča,
kad od gustine smo šume učili bitno,
od bogatstva sniježnih tvrđava igre.
Ne bješe otjecanja, na obali
nikla je jedinstvenost Voljene,
krajolici se okruniše blistanjem.
Ono sržno ljubljeno
duboko proživljeno ostaje:
Uvijek bit će tepanjem osmišljenih svjetova,
djetinjstva, ljubavi, pjesme.
Proćućena blizina smo zvijezda,
ko hrašće slike smo srca,
svega što bješe, jest i što će doći.

Zimska noć

Kroz zimsku maglu svjetla
zamrznuta grada - blijede
duboko pohranjene šume djetinjstva
a s njima blijediš i ti
no ipak!
živ i neugasiv ostaje krik
vatre pobune tužaljke za pjesmom
(dok žamor mnoštva zamire sleđen
u zimskom im vjetru besciljno pluta
nijemi smrtni i skvrčeni svijet)

Par

U sunčanu, modru luku
brod pun blaga naših ruku,
vjernosti i šuma plovi,
sjedinjenja tu su snovi
(što gubitke mrve, jad),
neznanih daljina kad,
zlato jutra, prisne noći,
obredni dragulji moći
ljubavne za krunu srca
- lađa sve na mol iskrca,
a veliki smiješak ljeta
naglo plane i procvjeta
diljem svetog našeg svijeta.

Marijan CIPRA

Aktualnost moralnog nauka sv. Jeronima

(Srećko Bošnjak, Sv. Jeronim kao učitelj kršćanskog morala, Zagreb 1948 - Mostar 1995)

U pravi trenutak, čini se, pojavila se knjiga Srećka Bošnjaka "Sv. Jeronim kao učitelj kršćanskog morala" u izdanju biblioteke Crkve na kamenu - Mostar - knjiga 38., što je ponovljeno izdanje autorove doktorske disertacije tiskane prvi put 1948. godine u Zagrebu. Znakovito je da se ova studija o temeljima kršćanskog morala na osnovu nauka sv. Jeronima pojavljuje ponovno sada u vremenu podizanja zahtjeva za duhovnom obnovom u hrvatskom narodu nakon toliko godina zamračenog obzora upravo glede etičke, a posebno kršćansko-etičke problematike u razdoblju nametnute vladavine marksističko-materijalističke ideologije, koja je svojim pseudoznanstvenim povijesnim determinizmom bila najljući neprijatelj upravo onog etičkog, uvijek zasnovanog na pojmovima osobe, slobode i odgovornosti. U obnovljenim raspravama o etici i kršćanskim moralnim načelima baš danas što bi bilo prikladnije od obraćanja izvorima europske kršćanske duhovnosti, gdje sv. Jeronim, najveći učenjak među latinskim crkvenim ocima iza sv. Augustina, zauzima najodličnije mjesto, nazvan već u starini izvanredno jakim duhom - "capacissimum ingenium", svjetlom crkvenih naučitelja - "lumen doctorum ecclesiasticorum", čovjekom triju jezika - "vir trilinguis" (latinski, grčki, hebrejski) te napokon od Crkve proglašen najvećim naučiteljem u tumačenju Sv. Pisma - "doctor maximus in exponendis Sacris Scripturis"? Ni u suvremenosti ne nedostaju ocjene o izuzetnom značenju sv. Jeronima za povijest europske duhovnosti i "kršćanskog humanizma". Tako primjerice bečki suvremeni povjesničar katoličke orijentacije Fr. Heer u svojoj "Duhovnoj povijesti Europe" smještava sv. Jeronima uz sv. Augustina u same korijene europskog duha. "Prije Augustina treba se sjetiti onog muža koji je za stoljeća predstavljao posljednji most između Istoka i Zapada: Jeronima - idola i uzora europskih humanista od 12. do 16. stoljeća i preko toga. Erasmo ga izdaje u Baselu od 1516. - 1520. Ova borbena učenjačka narav bila je prepunjena duhovnim blagom antike i Sv. Pisma. Nazivali su ga i "kršćanskim Ciceronom" komu je moralist i govornik Ciceron bio blizu Kristu (znamenita "vizija" ep. 22, 30). Mladi dalmatinski provincijski aristokrat, rođen u kršćanskoj obitelji, primio je već prije svoje 12. godine u Rimu bogatu humanističku naobrazbu, kad ga je papa Liberije kao dvadesetogodišnjaka krstio. Putuje u Galiju, Trier, zatim u sirijsku pustinju (374.). Njegova putovanja imaju obrazovni, istraživački, hodočasnički i pokornički značaj. Njegovo pisanje poslanica, posjećivanje prijatelja, u stalnim polemičkim moralističkim i protuheretičkim razračunima, postali su uzor budućim crkvenim naučiteljima, ali i brojnim humanistima. "Jeronim prima 380. u Antiohiji svećenički red, uči hebrejski kod nekog židovskog konvertita, studira biblijsku nauku kod Grgura Nazijanskog, poduzima na nalog pape Damaza reviziju starih prijevoda (Itala) i kroz 15 godina (389.-404.) mukotrpnog posla završava novi latinski prijevod Sv. Pisma, koji služi Crkvi sve do danas, prozvan Vulgatom tj. sveopćim prijevodom. U 16. stoljeću Tridentinski sabor proglasio je Jeronimov prijevod tekstom

katoličke Crkve. Sv. Jeronim provodi 35 zadnjih svojih godina u asketskoj povučenosti u Betlehemu, nakon što je svojom polemičnom naravi i revnim zauzimanjem za kršćanske moralne vrednote došao u sukob ne samo s ostacima poganskog društva, nego i s dijelovima rimskog klera, koji se iznevjerio svojim zavjetima te svojim nevaljalim životom sablažnjavao okolinu a Crkvi nanosio štetu. U posebnom djelu "O čuvanju djevičanstva" (Libellus de custodi virginitatis) napao je zablude koje su se širile među kršćanima u Rimu, a na štetu kršćanskog morala. Svi zavidnici i od Jeronima napadnuti kao "senat farizeja" napokon su ga prisilili na povlačenje u palestinsku pustinju. Ali nikada nije prestao raditi na tome da dođe do duhovne obnove tadašnjeg pokreta i zato je postao učiteljem i vođom odabranih duša, posebno žena, koje su se okupljale da zajednički služe Bogu u molitvi, pokori, čistoći i samozataji. Plemenite gospođe, udovice i napose djevice kojima se obraća riječima i pismima u europskoj duhovnoj povijesti prethodnice su svih znamenitih žena u kršćanskoj kulturi Zapada od carskih redovnica otonskog razdoblja do primjerice Franciske Chantal ili Terezije Avilske - jer žena je u tom kršćanskom *humanisme dévot* ognjište duha i mističkog srca.

U svojoj disertaciji dr. Srećko Bošnjak nakon kraćeg uvoda o životu sv. Jeronima nastoji što potpunije iz cjelokupnog njegovog djela (Migne PL XXII-XXX, Opera omnia 1-XI) sabrati sve bitno što se odnosi ne samo na Jeronimovo učenje o monaškom životu, nego i što spada na moralno bogoslovlje, prikazujući Jeronima kao učitelja kršćanskog morala uopće. U uvodnom dijelu iznoseći životopis sv. Jeronima Bošnjak se posebice zadržava na razmatranju svih dosada iznesenih hipoteza o mjestu i godini (342?) Jeronimova rođenja. Sam sv. Jeronim navodi: "Jeronim rođen od oca Euzebija u gradu Stridonu koji, razoren od Gota, bijaše nekoć granica Dalmacije i Panonije" (De viris illustribus, 135 PL XXIII, 755). Budući da nigdje drugdje u staroj literaturi nema spomena o Stridonu, to je pitanje: gdje je ležao grad Stridon? - bilo predmetom o kome se puno raspravljalo kroz nekoliko stoljeća. Bošnjak navodi 4 hipoteze o mogućoj lokaciji Stridona:

a) Istarska grupa dokazuje da se Stridon nalazio gdje je današnja Zdrinja (tal. Sdregna) na rijeci Kvijetu. Splitski arhiđakon Toma drži da je Stridon ležao na obalama Istre.

b) Dalmatinska grupa (Marko Marulić, Erasmo Roterdamski, Andrija Kačić-Miošić i dr.) stavlja Stridon na razna mjesta počevši od Neretve, pa do Velebita i Dinarskih planina. Neki ga čak pomiču na bosansko tlo.

c) Panonska grupa smjestila je Stridon u Međumurje između Mure i Drave.

d) Neutralna grupa pisaca nije se izjasnila ni za Istru, ni za Dalmaciju ni za Panoniju. F. Bulić zaključuje: "Ležao Stridon u Istri, Dalmaciji, Međumurju ili u Bosni, jasno je, da se samo Hrvatska može ponositi domovinom Jeronimovom, iako u njegovo doba Hrvati nisu, možda, ni znali za Stridon, jer se još nisu bili doselili u ove krajeve". Ipak Bulić je sklon hipotezi da bi Stridon mogao ležati na današnjoj tromeđi sjeverne Hrvatske, Bosne i Dalmacije, kuda je prolazila rimska cesta.

U prvom i najopsežnijem dijelu "Sv. Jeronima kao učitelja kršćanskog morala" dr. Bošnjak sabire misli sv. Jeronima o kreposti čistoće na osnovu knjižice "O čuvanju djevičanstva" te drugih poslanica, pisama i polemičkih rasprava na tu temu. Za Jeronima, a potom i za nauk Crkve, čistoća djevičanstva je najodličnija krepost u redu čistoće. "Djevičanstvo je najodličnija krepost u redu čistoće. Ono je najljepši ures prave Kristove

Crkve. Katolička Crkva pozna dragovoljno djevičanstvo u kojem se volja odriče i onoga što nije grijeh, da bi se što lakše i tješnje duša sjedinila s Bogom. To je herojski oblik čistoće i ljubavi. Krepost čistoće je uopće krepost sveta, lijepa, anđeoska; sva odiše čistom ljubavi prema Bogu. U djevičanstvu slavi duh punu pobjedu nad tijelom i milost nad griješnom naravi. Radi toga je ono veoma vrijedna i rijetka krepost. Krist je otkrio svijetu riječju i djelom taj skupocjeni biser. Od Djevice se htio roditi; Josip je bio djevičanski muž, a za najdražeg učenika Krist je izabrao djevičanskog Ivana. Isus i apostoli slave djevičanstvo kao visoki ideal koji mogu jedino oni shvatiti "kojima je dano odozgor" (Mt 19,11). Ženidba je dobra, a djevičanstvo još bolje. Spasitelj govori: "Tko može shvatiti, neka shvati". (str. 71.-72.)

O sebi piše, sam Jeronim, kako je vodio borbu s napastima, dok je bio u pustinji i činio strogu pokoru. Pričinjalo mu se, da se nalazi na rimskim zabavama. Bio je radi toga pun jada i žalosti. Svaki je dan lijevao suze, uzdisao i o zemlju razbijao svoje kosti: Osudio sam se na onakvu tamnicu radi straha od pakla; jedino su mi društvo bili škorpioni i zvijeri. Tu se, vjerojatno, smještava i legenda o Jeronimu i lavu, koji je pokorno uz njega ležao, pošto mu je Jeronim izvadio bolni trn iz šape. Jeronim nastavlja: Pa ipak sam se u mislima nalazio među djevojkama, koje igraju okolo. Lice mi je bilo blijedo od posta, a u hladnom je tijelu srce kipjelo od želja. U očima onoga, koji je već prije vremena bio umro samome tijelu, buktila je vatra pohote. I ostavši tako bez svake pomoći, padao sam pred noge Isusove, oblijevao ih suzama, otirao ih vlasima i gledajući za više sedmica pokoravao sam tijelo koje mi se opiralo. Nije mene stid ispovijediti jad i svoju nesreću, nego oplakujem, da nisam ono, što sam bio. Sjećam se, kako sam mnogo puta vapio i po danu i po noći, nisam se prestajao udarati u grudi, dok mi se ne bi vratio mir". Dalje veli, kako su sagriješili Samson i kralj David i upozoruje djevicu Eustahiju: "Zato razmisli malo, kako ni u samoj kući pogled nije bez straha od grijeha". Sa žalošću govori, da ga je stid, što mora reći, koliko svaki dan propada djevica, koje su se bile Bogu posvetile, a živjele su u svojim kućama, i veli: Mnogo ih je, koje su udovice prije udaje, kako samo lažnom odjećom prikrivaju nesretnu savjest. Takve se hvale, da su čiste i svete idući uspravljena vrata, ako ih ne izda nadut trbuh i plač male djece... Druge opet prije popiju lijek, da budu bezdjetnice i ubijaju još neposijana čovjeka. Neke uzimaju otrov, da pobace, kad osjete, da su zločinstvom postale bremenite. Često i same od toga umiru i odlaze u pakao krive za tri zla djela: kao samoubojice, kao preljubnice Kristove i kao čedomorke nerođena djeteta. Ovakve se ne uzdržavaju od jela i piju vino, pogrđujući Boga riječima: Ne dao Bog, da bih se uzdržavala od krvi Kristove. Šetaju po ulicama svakome na očigled i kriomice namigujući mame za sobom gomile mladića. A neprestano slušaju prorokove riječi: U tebe je bludničko lice, ti si besramna (Jeremija 3,3) Jeronim u jednom drugom pismu, svećeniku Nepocijanu, govori ovome kako da sačuva svoju svetu čistoću. "Neka te poslužuje rođena sestra ili majka ili takva, o kojoj ne može biti sumnje a ne druge ženske osobe. Dalje mu Jeronim govori, da nikad sam bez pratnje ne pohađa ženskih osoba i da sam ne sjeda na osamljenom mjestu bez svjedoka. Zatim mu veli: "Nek ti bude dužnost ne samo oči držati čiste, nego pazi i na jezik. Nikad ne govori o ljepoti žena". Zaključuje: "Nije kršćanstvo krivo, ako pretvorica kršćanskog zakona zaslužuje prijekor"... "Ne gledaj u ženske osobe, da ti se njihovo lice ne bi prilijepilo za srce"... "Ženskim osobama neka bude poznato tvoje ime, a nepoznato tvoje lice. Radi uvijek i budi zaposlen da te sotona uvijek nađe u poslu te ti tako ne može nauditi". "Tko ima

djevičansku dušu i ljubitelj je čistoće i stidljivosti, ne smije biti zadovoljan polovičnošću, koja brzo prolazi, nego neka slijedi savršene krjeposti, da postigne vječno svjetlo". Svi grijesi, po evanđeoskoj nauci, proizlaze iz srca (Matej 15). Sva čistoća, bez koje nitko neće Boga vidjeti (Mt 5,8) pruža ljestve onima, koji se penju na najviši vrh. Ipak, neće djevice okruniti, ako je sama. To se čita u evanđelju o mudrim i ludim djevicama. Prve su imale ulje u svjetiljkama, a drugima se ugasiše svjetiljke, jer nisu imale ulja dobrih djela i nisu puštene, da uđu sa zaručnikom... Zato je i sveta čistoća u osamljenosti i bez zajednice i bez dobrih djela naplodna i nesavršena.

Sv. Jeronim je glavni apostol čistoće i djevičanstva u IV. stoljeću te tako i apostol monaškog života koji se u to doba organiziranije razvija, jer se u to doba pojavljuju veće skupine koje se sasvim povlače od ostalog svijeta u samoću da mognu bez vanjske smetnje provoditi život u čistoći, siromaštvu i općem odricanju.

U drugom poglavlju riječ je o postu kao moralnom činu, u trećem o pobožnosti i molitvi. Jeronim u svojim djelima piše mnogo o ljubavi kao o "majci sviju kreposti". Ljubav je toliko dobro da je u njoj sadržan sav zakon. Drugim riječima: sve što želite da ljudi vama čine, činite i vi njima. To je, doista, Zakon i Proroci (Mt 7,12). U ovim dvjema zapovijedima: Ljubi Boga i bližnjega svoga Spasitelj je rekao da je sav zakon (Mt 2,40).

Povreda ljubavi za Jeronima je srditost. "Ljudsko je uznemiravati se, a pobijediti uznemirenost i stišati srdžbu velika je krepost". Govori dalje o djelotvornoj ljubavi prema bližnjemu, o ljubavi djece prema roditeljima i roditelja prema djeci. Jeronim posebnu pozornost poklanja odgoju, jer "nije mala stvar pred Bogom odgajati djecu". U petom poglavlju izlaže se Jeronimovo učenje o obraćenju i pokori, a u šestom razmatra se Jeronimov odnos prema nekim posebnim manama kao što su oholost, psovka i kletva, ogovaranje i klevetanje, lakomost, krađa i laž. Na kraju se izlaže Jeronimov stav o svećeničkim krepostima.

U zaključku knjige dr. Bošnjak sažima bitne značajke Jeronimovog moralnog nauka usredotočena oko kreposti čistoće, djevičanstva, kršćanske ljubavi i moralne obnove starog svijeta. U tom smislu dr. Bošnjak vidi trajno, a posebice aktualno značenje Jeronimova moralnog nauka, jer naše vrijeme u mnogome sliči i kao da ciklički ponavlja razdoblje sutona kasnorimske i helenističke civilizacije. Navodi riječi pape Pija XI.: "Naše se vrijeme vraća u poganski nemoral". Bošnjak završava studiju o sv. Jeronimu konstatacijom da je naše doba slično onom stoljeću kad je sv. Jeronim pisao svoja djela za obnovu kršćanskog svijeta. Evo kako Jeronim opisuje nevolje svog vremena: "Strah me je pripovijedati nesreće našega vremena. Dvadeset je godina i više da se od Carigrada do Alpa svaki dan prolijeva rimska krv. Got, Sarmat, Kvad, Alan, Huni, Vandali, Markomani pustoše, osvajaju, pljačkaju Skitiju, Tesaliju, Ahaju, Epir, Dalmaciju i svu Panoniju. Koliko je žena, koliko djevica Bogu posvećenih, koliko poštenih i odličnih lica bilo osramoćeno od onih zvijeri! Biskupi su zarobljeni, svećenici i crkveni ljudi raznih redova poubijani. Porušene su Crkve. Uz Božje oltare stoje konji kao u štalama. Isprebacane su moći mučenika. Svuda žalost, uzdisaji i mnogi oblici smrti. - Ubique luctus ubique pavor et plurima mortis imago (Aen. II. 368 s.).

Bošnjak smatra da se "povijest ponavlja. Za iste rane vrijede stari isprobani lijekovi. Jeronim kao učitelj kršćanskog morala može i našem naraštaju biti izvrstan učitelj... Došli smo do istih nevolja od kojih je patilo ljudstvo u vrijeme sv. Jeronima. Zapali smo u duševnu i tjelesnu bijedu kao i tadašnji naraštaji radi sličnih rana. Isti su

uzroci: čovječanstvo se iznevjerilo Bogu. ...Ljudi su izabrali život bez Boga i Njegovih zakona. Ni oni, koji jednom Bogu obećaše, da će provoditi savršeniji život i voditi druge, ne ostadoše mu svi vjerni. I oni su puno skrivili svojim propustima, nemarnostima i grijesima, da se svijet raskršćanio i odmetnuo od Boga. I zato je Bog kaznio svijet ratnim strahotama: ruševinama, suzama, krvlju, istrebljenjem. ...Ako se želimo podignuti, padnimo pred Boga! Bog je uvrijeđen. Nastojmo ga umilostiviti. Vratimo se Gospodu Bogu svojemu! ...Pastiri moraju popraviti sve propuste najprije na sebi... Molitvom, pokorom i apostolskim radom spasavati ranjene ostatke. U duhovni boj za obnovu kršćanskog morala putem sv. Jeronima! (str. 210-211)

U isticanju ove začudne suvremenosti, a i trajnog značenja sv. Jeronima kao učitelja kršćanskog morala, glavna je zasluga ove vrijedne studije dra Srećka Bošnjaka koja i nakon gotovo pedeset godina od svog prvog objavljivanja očituje svoju aktualnost.

Stanislava ADAMIĆ:

S t a z a m a i s t i n e

Tko zna što je u Početku? Što je klica iz koje izrasta ljepota ljudskog doživljavanja. "U početku bijaše Riječ".
Ja nisam riječ. U mojoj riječi krhotine su mojih doživljaja davanja, obećanja. Je li polazište u intelektualno-emotivnom i duhovnom usmjerenju - spoznaja?. Nije li možda jedan vid ljubavi, iskra dobrote, nježnosti, sućuti - potreba davanja sebe tješeći druge? Nije li neophodno provjeriti vjekovnu napisanu mudrost, filozofsku, vjersku? Izvući savjete iz goleme zalihe Znanja.
Prizivam iskustvo. Volim, jer spoznah. Uvjerih se kroz svoj iskustveni doživljaj i prokušana uvjerenja drugih: ništa ne postoji i nužno ne izazivlje naš, moj odnos prema drugom, ako nije poznato, ocijenjeno, procjenjeno, prihvaćeno - kao daljnje polazište istraživanja.
Kako da zavolim plavetnilo neba, osunčanu prozirnost jezera, dragocjeni rijetki planinski cvijet - ako nisu razdragali pogled, uzbudili srce.
Tko, i što će izvući sve niti iz pletiva iskustva, doživljena znanja i opravdana naslućivanja?!
I bez misaonih akrobacija i filozofskih suptilnosti - prirodno je da volimo što uočujemo kao dobro. Upliće se savjest. Tko će je dokučiti, opisati!
Pred svetinjom Života nameće se zahvala i strahopoštovanje. Postojanost u služenju. Memento savjesti - u pristupu svemu, u svim odnosima prema postojećem. U saznanju prave mjere s v e g a, stvari, život i tajanstvenog u pojavnosti.
Kao Istina.

Marijan VOGRINEC

R a s p r s n u ć e

Zatečeni izazovnim bujanjem
horizontu se utječemo
tako plahi
Ni lijevo
niti desno
utjehe
Svaki prasak tišine
potiskuje na dno
Neizdrživo se upinjemo
a posustaje dah
misao se koči
i snaga izdaje
Tko će tako daleko
u vrijeme
u tajnu
možda u san
Plašimo se boli i velike ravnice
Tu gdje smo rođeni
postelje više nema
ni majke
ni oca
niti prijatelja
Krv navire kao oštar mač
do neizdrživosti nezajažljiva
Nema naprijed
ne možemo natrag
O
koliko još treba razapet pamtiti
Gorak nam kamen
navaljen
Neizdrživo se upinjemo
bez ikoga svoga
Rezak brid tupinom
trnce zazivlje
a nikoga oko nas
U kontrastu ludoga sna
isto tako nerazgovjetne riječi
Milenij na uminuću
Nejasna slika
Nemoć tako razorna
i filozofsko pitanje o smislu
Svaki prasak tišine
teškim kamenom se odzivlje
Jesmo
ali gdje
zašto
i možemo li kamo

Mladen HANZLOVSKY

Venu nade

Venu nade od proljeća do zime,
sklopljenih ruku, pognute glave
vraćam se stidu proteklih trava.
Ne raduju me više zelene vlati,
iznikle iz leševa poput oštrih noževa.
Trave su orošene krvlju od Drine do Save,
Drave, Kupe, seoskih zgarišta,
popaljenih crkava i gradova.
Ako se jednom i vrati proljeće bez
krvavih trava
ja doživjet neću više zaborava.

Zlatko KUDELIĆ

Srpska pravoslavna crkva prema ratu u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini

U ovom radu pokušat ćemo odgovoriti na pitanje kako su se predstavnici Srpske pravoslavne crkve odnosili prema ratnim zbivanjima na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine tijekom rata 1991. do kraja 1994. godine. Odgovor na ovo pitanje potreban je stoga što su se u javnim istupanjima predstavnika Srpske pravoslavne crkve često mogla čuti mišljenja o uzrocima rata koja su se potpuno poklapala s argumentima srbijanskog predsjednika S. Miloševića i krugova koji su zagovarali ujedinjenje tzv. "svih srpskih zemalja" u jednu državu. Spomenuti istupi predstavnika SPC-e, na kojima su stalno isticane patnje i stradanja srpskog naroda u prošlosti, zbog kojih su Srbi stekli pravo na odmazdu i stvaranje posebnog teritorija koji bi činili najveći dijelovi Republike Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine, izazvali su i agresivan odnos Srba prema hrvatskom i bošnjačkom stanovništvu tijekom agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Srpski su biskupi u javnosti spomenuta područja držali čistim srpskim zemljama, ne uzimajući u obzir prisutnost hrvatskog i bošnjačkog pučanstva, te negirajući povijesne činjenice. Stoga ćemo u ovom radu pokušati odrediti polazišta SPC u ratu koji je poveo srbijanski predsjednik S. Milošević zbog navodne ugroženosti srpskog pučanstva u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao i moguće ideološke pretpostavke kojima je vodstvo SPC-e nastojalo opravdati ratna osvajanja praćena razaranjem kulturnih spomenika te genocid nad nesrpskim pučanstvom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini koji je provodila srpska vojska kako bi se stvorio čisti srpski teritorij. Pri tome ćemo se koristiti određenim brojem analiza o stanju u SPC-i i njenoj politici od sredine 80-ih godina čiji su autori domaći i strani znanstvenici, naglašavajući u njima sporne procjene o stanju i političkim stavovima u SPC-i.

Značajan izvor podataka svakako su odluke koje su donesene na sinodima biskupa SPC-e, kao i mišljenja o spomenutom ratu koja su biskupi SPC-e iznosili u raznim glasilima. Potrebno je istaknuti da se kod procjenjivanja zaključaka nekih autora mora uvažiti godina i okolnosti u kojima je određeni članak napisan jer se u mnogim radovima iz 1991., 1992., i 1993. godine stalno ponavljaju mišljenja da se radi o građanskom ratu na području "bivše Jugoslavije", unatoč činjenici da je već početkom 1992. godine Republika Hrvatska bila međunarodno priznata država. Osim toga ne treba zaboraviti na to da je kod mnogih stranih znanstvenika uvriježeno mišljenje kako su za rat na području "bivše Jugoslavije" podjednako krive i Rimokatolička i Srpska crkva, koje su pomogle, po njima, besmisleno buđenje nacionalističkih strasti s obje strane.

I.

Kao uvod u raspravu koja govori o stavovima SPC-e potrebno je ukratko opisati prilike u SPC-i od početka 80-ih godina i ukazati na promjene koje su se zbile unutar SPC-e nakon smrti J. B. Tita i prilikom dolaska na vlast S. Miloševića.

Kao prvo, važno je primijetiti da je SPC-a u vrijeme komunističkog režima bila potisnuta na rub društva, ali joj nikad nije nametnuta kontrola u smislu kako se to zbilo s drugim pravoslavnim crkvama. Prema Titovu režimu SPC-a bila je u lojalnoj opoziciji,

što je jasno pokazivalo držanje dvojice poslijeratnih patrijarha, Vikentija (1950. - 1958.), i Germana (1958. - 1991.). Crkva je djelovala kao zaštitnica nacionalnog identiteta, a sastavni dijelovi tog identiteta su bili kult sv. Save i kosovski mit. Poraz na Kosovu prožimao je kolektivnu svijest Srba, i stvorio misao žrtvovanja za naciju. Crkveni predstavnici neprestano su isticali važnost Kosova za povijest Srpskog naroda te isticali veličinu i snagu cara Dušana i njegova srednjovjekovnog carstva. Tijekom 80-ih godina, kada je počelo iseljavanje Srba sa Kosova, SPC-a je dobila ulogu zaštitnice srpskog naroda i njegovih nacionalnih interesa, jer je prva digla glas za zaštitu Srba na Kosovu. Zabrinutost predstavnika SPC-e za opstanak srpstva na Kosovu dijelili su i mnogi intelektualci, a sve su jače dolazila do izražaja srpsko-nacionalna gledišta.[1]

Srpski su teolozi početkom 80-ih godina sve češće naglašavali da je bitni element pripadnosti crkvenoj zajednici pripadnost srpskom pravoslavlju. Mlađa generacija teologa, a prije svih biskup Atanazije Jevtić, prihvatili su teološke poglede teologa Justina Popovića i episkopa Nikolaja Velemirovića, koji su razvili ideju o posebnoj religioznosti srpskog naroda, koji je za pravoslavlje predodređen više od bilo kojeg drugog naroda. Do ove ideje o predodređenosti srpskog naroda za pravoslavlje spomenuti su teolozi došli osvrtom na patnje srpskog naroda pod turskim jarmom, a ovu su misao patnje i njeno teološko tumačenje J. Popovića i N. Velimirovića prihvatili i teolozi mlađe generacije: biskupi Irinej Bulović, Amfilohije Radović i Atanasije Jevtić.[2] Središnja je točka teologije novije generacije teologa uska povezanost crkve i narodnosti, tj. svojevrsni vjerski nacionalizam, te izraziti antiekumenski stavovi. Misao patnje su teolozi poput Atanasija Jevtića preuzeli i proširili na sadašnje vrijeme i političke probleme, tj. na pitanje Kosova i položaj srpske manjine u Hrvatskoj. Stoga ne iznenađuje što je biskup A. Jevtić na IV. Ekumenskom skupu u Ljubljani 1980. godine istupio sa tezom o posebnoj izabranosti srpskog naroda u Božjem planu spasenja, a tome treba dodati i svojevrsnu filozofiju "svetosavlja" koju je iznio teolog Justin Popović, odbacujući čitavu zapadnu filozofsku misao zato što je, po njegovu mišljenju izdala njene temelje napuštanjem kršćanstva.[3]

Ideje biskupa Nikolaja Velimirovića (1880. - 1956.) i teologa Justina Popovića (1894. - 1979.) toliko su utjecale na teologe mlađe generacije da su u SPC-i početkom 90-ih godina jasno bili izraženi zahtjevi za njihovom kanonizacijom.[4]

Značajan događaj u samoj SPC-i predstavljao je izbor novog patrijarha Pavla još za života starog patrijarha Germana, koji je preminuo u kolovozu 1991. godine. Ovakav postupak objašnjen je političkim razlozima, odnosno političkom situacijom u ondašnjoj Jugoslaviji. Izbor novog patrijarha Pavla bio je prvi izbor nakon dužeg vremena u koji se nisu uplitale državne vlasti. Novi je patrijarh, rodom iz sela Kućanice kod Donjeg Miholjca, ubrajan u pripadnike umjerenijeg krila SPC-e. U prvim je istupima patrijarh Pavle podsjetio na žrtve drugog svjetskog rata i komunističkog razdoblja, te se založio za povratak nacionalizirane crkvene imovine. Izrazio je zabrinutost za položaj SPC-e u Hrvatskoj. Sa službenim vlastima nije u početku bilo većeg razumijevanja jer su one ustrajale na protucrkvenim komunističkim stavovima.[5]

Uz izbor novog patrijarha Pavla potrebno je istaknuti da su iste godine proglašeni novim biskupima SPC-e Atanasije Jevtić i Irinej Bulović, uz Amfilohija Radovića najpoznatiji crkveni velikodostojnici čuveni po svojim izrazito protuekumenskim i protukatoličkim a stoga i protuhrvatskim stavovima. Navedena tri biskupa sljedbenici

su teoloških pogleda N. Velimirovića i J. Popovića, a analitičari stanja u SPC-i označili su ih pripadnicima "zelota", radikalnog krila SPC-e.[6]

Spomenuti episkopi su pod utjecajem teološke misli N. Velimirovića stvorili teološki koncept u kojem se prožimaju vjera, nacionalna pripadnost i povijest srpskog naroda, a taj koncept je redovito dopunjavan slikom raznih neprijatelja koji okružuju srpstvo i žele ga uništiti. Time je stvorena svojevrsna etika koja je u sebi nosila opasnost netolerancije i odbijanja bilo kakva dijaloga, a naročito se mogla upotrijebiti u populističkom obliku za određene političke ciljeve. To je jasno došlo do izražaja dolaskom na vlast S. Miloševića, kada je oživljen kosovski mit i kad su se izrazito naglašavale patnje srpskog naroda tokom zadnjih 50 godina i genocid koji je nad njima vršen. Kod toga je potrebno ukazati kako se kod isticanja patnji srpskog naroda i genocida vršenog nad njim demagoški koristi pretjerano veliki broj žrtava među Srbima tokom drugog svjetskog rata, naročito Srba stradalih u koncentracionom logoru u Jasenovcu. Tim pretjeranim brojkama trebala se dokazati genocidnost hrvatskog naroda i opravdati vođenje rata protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kako bi svi Srbi živjeli u jednoj državi, odnosno kako bi se ujedinile "sve srpske zemlje". Navedene činjenice bilo je potrebno iznijeti kako bi se jasnije istaknula polazišta SPC-e i njenih predstavnika u događajima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od 1991. godine.

II.

Pokušamo li odgovoriti na pitanje o odnosu predstavnika SPC-e prema ratnim događanjima i na pitanje jesu li određeni stavovi koje su u javnosti iznosili neki episkopi SPC-e utjecali na ponašanje srpske strane u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, potrebno je odmah naglasiti kako među autorima koji su se bavili ovim pitanjima postoje različita mišljenja.

Podijeljena mišljenja o ulozi SPC-e u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini rezultat su različitih pristupa nekih autora dotičnoj problematici. Glavna pitanja koja su privlačila pozornost istraživača bila su odnos prema S. Miloševiću, koji je javno obznanio da svi Srbi moraju živjeti u jednoj državi, te briga za srpsko pučanstvo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Njemački je istraživač Hans-Joachim Härtel 1991. godine u svom članku "Srbi i njihova crkva" istaknuo kako je iz donekle opravdane brige za srpsku manjinu u Hrvatskoj planula borba za priključenje Srbiji, bez da su uvažavani podaci o točnom broju i odnosu hrvatskog i srpskog pučanstva na spornim područjima. SPC je uslijed negativnih iskustava s Nezavisnom Državom Hrvatskom brinula za položaj Srba, ali nije bila spremna hrvatskoj strani priznati nedužne žrtve, te je optužila Vatikan za agresivnu politiku i pri tom isticala razlike između rimsko-latinskog i grčko-bizantskog kruga, čime su se ponovno probudile stare predrasude. Ovakvim pristupom, misli Härtel, uništen je dugogodišnji predani rad povjesničara, teologa i slavista koji je trebao pridonijeti međusobnom zbližavanju.[7]

Jedan drugi istraživač, Ekkehart Kraft, detaljnije je analizirao spomenutu problematiku u članku "Crkva i politika u Jugoslaviji od kraja 80-ih godina: Srpska pravoslavna crkva"[8]. Kao prvo je ukazao na to da su prvi postupci Miloševićeva režima, npr. ukidanje autonomije Kosova, približili SPC-u Miloševićevom režimu, no nakon određenog vremena se i u crkvenim krugovima javila sumnja u ispravnost Miloševićeve politike na Kosovu jer nije bilo očekivanih rezultata. S druge je strane vrh SPC-e više

bio sklon monarhističkom sustavu i prijestolonasljedniku Aleksandru Karađorđeviću, koji živi u Engleskoj. Kraft misli kako je rojalističko držanje SPC-e moguće objasniti tezom da su Karađorđevići nastavljači srpskog srednjevjekovnog carstva[9]. Što se tiče rata u Hrvatskoj, Kraft ističe kako je među Srbima postojao strah od mogućih progona poput onih iz drugog svjetskog rata, te da ni nova demokratska vlast u Hrvatskoj nije pokazala razumijevanje za djelovanje SPC-e u Hrvatskoj, što su iskoristili beogradski političari kako bi destabilizirali Hrvatsku. No, uzmemo li u obzir Kraftove podatke kako je crkveni vrh SPC-e iznio mišljenje da se u slučaju raspada Jugoslavije granice moraju revidirati, te činjenicu da je posvećenje episkopa Lukijana za osječko-baranjskog episkopa izvršeno odmah nakon što su JNA i četničke jedinice osvojile Dalj i pri tome masakrirale stanovništvo, pri čemu je Dalj proglašen sjedištem nove eparhije, teško možemo prihvatiti Kraftovo mišljenje da se u ovom slučaju ne radi o ostvarivanju srpskih teritorijalnih zahtjeva, već samo o obnavljanju starih eparhija.[10] Kritičniji stav prema ulozi SPC-e u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini iznijela je Anne Herbst u članku "Religiozni nacionalizam u balkanskom građanskom ratu", u kojemu je napomenula da teolozi SPC-e nisu, za razliku od katoličkih teologa u Hrvatskoj, prebrodili izjednačavanje crkvene i nacionalne pripadnosti, već poistovjećuju srpstvo s pravoslavljem. Srpski se teolozi pozivaju na kosovski mit da je Srbija sebe žrtvovala za spas Europe od islama, a njihovo je shvaćanje povijesti još uvijek prožeto mitovima, upozorava autorica, te ne mogu kritičkije preispitati odnos Crkve i države, pa rješenje vide samo u homogenoj državi pravoslavnih Srba.[11] Negativne posljedice takvih shvaćanja, misli autorica, jasno se vide u Memorandumu Svetog Sinoda Srpske pravoslavne crkve koji su episkopi usvojili na zasjedanju 14-27. svibnja 1992. godine, u kojem su iznijeli misao da ih nitko ne razumije, da su okruženi neprijateljima srpstva te su zahtijevali monopol pravoslavlja i njegovih vrijednosti u srpskoj nacionalnoj državi.[12] Ostvarenje navedenih ciljeva vidjeli su u politici koju je vodio predsjednik Milošević, a savezništvom s Miloševićem bili su vezani tako dugo dok je on svojim političkim postupcima uspješno ostvarivao ujedinjenje "svih srpskih zemalja". Upravo o tom problemu podrške SPC-e Miloševiću govorio je američki politolog Gordon Bardos u članku pod naslovom "Pravoslavna politika sile". Bardos je ukazao kako je SPC u prvim danima Miloševićeve vlasti sva područja na kojima su živjeli ili sahranjeni Srbi proglasila srpskim posvećenim zemljama, a neuspjeh Miloševićev da te zemlje pripoji Srbiji vojnim putem SPC doživjela je kao nacionalnu izdaju. Kod toga je vrh SPC-e govorio protiv "osvajačkog" rata, ali je srpske ratne akcije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini proglasio "oslobodilačkim" ratom, koji je dopušten, izjasnio se protiv "etničkog čišćenja" na Kosovu, ali nije spomenuo takve postupke sa srpske strane u Bosni i Hercegovini. Patrijarh Pavle se zalagao za otcjepljenje hrvatskih teritorija na kojima su živjeli Srbi od Hrvatske te njihovom priključenju SR Jugoslaviji, odbacujući plan o smještaju međunarodnih snaga unutar teritorija koji su Srbi osvojili. Episkop Atanasije Jevtić predbacio je beogradskoj vladi da je prihvatila avnojevske granice kao državne granice i time izdala Srbe u Makedoniji, BiH i na Kosovu te u Hrvatskoj.[13] Tako se SPC pokazala beskompromisnijom u određenim pitanjima od Miloševića, naglašavajući isključivo krivnju drugih, govoreći o ugroženosti srpskog naroda u Hrvatskoj pri čemu se teza o genocidnosti potkrijepljivala pretjerano velikim brojem žrtava iz ranijih razdoblja.

Biskupi SPC-e energično su odbili sve optužbe da je srpska strana u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini vršila masovna silovanja hrvatskih i muslimanskih žena, te da je takva metoda sastavni dio politike genocida koja nastoji stvoriti etnički čiste srpske krajeve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Biskupi SPC-e istaknuli su da isključiva krivica za ratne događaje leži na Hrvatima i Muslimanima, no ni jednom riječju nisu spomenuli ni osudili postupke srpske vojske prema muslimanskom i hrvatskom pučanstvu.[14]

Tijekom 1994. godine zbilo se nekoliko događaja koji su vezani i uz Srpsku pravoslavnu crkvu. Kao prvo treba ukazati na posjet ruskog patrijarha Alekseja II. Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu i Bosni i Hercegovini, odnosno Sarajevu, tijekom mjeseca svibnja. Patrijarh se nadao da će u Sarajevu, kao nepristrani posrednik, okupiti predstavnike svih triju velikih vjerskih zajednica, ali na zajednički su sastanak došli samo kardinal Kuharić i sarajevski nadbiskup V. Puljić, a sa srpske strane bili su prisutni, uz patrijarha Pavla, episkopi Irinej, Amfilohije, Atanasije i Nikolaj. Poglavar islamske zajednice, reis-ul-ulema M. Cerić nije sudjelovao, zbog njegova stava da se ne može raspravljati s predstavnicima SPC-e u Bosni i Hercegovini jer nije osudila zločine koje su počinili srpski vojnici nad muslimanima i pripadnicima drugih nacija. Na zajedničkom sastanku katoličke i pravoslavne strane ponovno su se čule srpske teze o građanskom ratu i zajedničkoj krivnji svih strana u ratu i općenito je osuđeno nasilje bez obzira tko ga je počinio. Međutim, tijekom svojeg boravka u sjevernoj Americi neposredno nakon navedenih događaja, patrijarh Pavle je, osuđujući nasilje s bilo koje strane, ponovio da Srbi u Bosni i Hercegovini nisu osvajači ili napadači, jer žive na svojoj zemlji. Što se tiče odnosa ruskog patrijarha Alekseja II. prema ratnim događajima u Bosni i Hercegovini, po povratku u domovinu svojom je izjavom o zajedničkim slavenskim i pravoslavnim korijenima koji vežu Srbe i Ruse, i zbog kojih Rusi ne smiju uskratiti pomoć Srbima, koji se osvećuju za sunarodnjake i spaljene kuće i pravoslavne crkve, raspršio prethodne izjave o osobnoj nepristranosti.[15]

Nedugo nakon posjeta ruskog patrijarha Alekseja II. zasjedao je i Sv. Sinod SPC-e (22. V. - 1. VI. 1994.). Biskupi su osudili nepravedno uvođenje sankcija protiv tzv. S. R. Jugoslavije, a pozvali su međunarodnu javnost da se zauzme za prava Srba u novoproglašenim državama, posebno u Hrvatskoj i Makedoniji, a "šizmatike" iz Makedonske pravoslavne crkve (autokefalne) su pozvali da se vrate u krilo SPC-e uz odgovarajući stupanj autonomije. Mogući posjet pape Srbiji uvjetovali su papinom osudom zločina koji su počinjeni nad srpskim stanovništvom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ali je 18. srpnja iste godine donešena konačna odluka da je papin dolazak u Srbiju nepoželjan.[16] U vezi s odlukama navedenog zasjedanja Sv. Sinoda SPC-e moramo upozoriti i na promjene koje su se dogodile u organizacijskom pogledu: osnovana je jedna dijeceza za zapadnu Europu sa sjedištem u Parizu, a obuhvaća Francusku, Portugal, Španjolsku i zemlje Beneluxa, dok je dosadašnja dijeceza SPC-e za srednju Europu, čiji je biskup od 1991. godine bio Konstatin Đokić, svedena samo na njemačko govorno područje i istok. Biskup Đokić bio je jedini srpski biskup koji je iznio mišljenje o srpskoj krivnji u ratu, te je 1993. godine zajedno s predstavnicima Evangeličke crkve iz Njemačke potpisao izjavu o potrebi osnivanja međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji. Osnivanjem nove dijeceze za zapadnu Europu sa sjedištem u Parizu jako je ograničeno djelovanje i jurisdikcija biskupa Konstantina Đokića, a oduzeta mu

je i uprava nad Italijom te predana zagrebačko-ljubljanskom metropolitu Jovanu Pavloviću, koji je postao tom odlukom i metropolit "čitave Italije".[17]

Osim na navedene znakovite promjene u unutrašnjem ustrojstvu SPC-e potrebno je ukazati i na reakciju srpskih biskupa nakon plana Kontaktne skupine za Bosnu i Hercegovinu prema kojem je Bošnjačko-Hrvatska Federacija trebala dobiti 51%, a bosanski Srbi 49% teritorija. Svoja gledišta o predloženom planu srpski su biskupi obznanili u "Pozivu srpskoj naciji i svjetskoj javnosti" 5. srpnja 1994. godine. U svojoj su izjavi biskupi SPC-e odlučno odbili predloženi plan, držeći ga nametnutim rješenjem koje je postojalo još u vrijeme "bezbožnih fašista i komunista," koje prisiljava Srbe da stanu u obranu tisućugodišnjih prava, sloboda i vitalnih interesa. Ženevski bi plan, kad bi bio prihvaćen, napomenuli su srpski biskupi, bio izvor novog rata, a ne može biti prihvaćen stoga jer po mišljenju srpskih biskupa ovim planom Srbi na teritorijima koje bi morali napustiti gube "tisućugodišnje svetinje" SPC-e, samostane u dolinama Neretve, Drine i Une. Tako iz ove izjave srpskih biskupa jasno proizlazi da zastupaju tezu kako se ni jedan dio teritorija na kojem žive Srbi ne može odvojiti od Srbije, te da imaju identična stajališta kao i bosanski Srbi koji su plan odbacili 20. srpnja 1994. godine.[18] Izjava srpskih biskupa o predloženom planu za rješenje rata u Bosni i Hercegovini izazvala je reakcije crkvenih krugova u zapadnoj Europi. Predstavnici Evangeličke crkve iz Njemačke i reformirane crkve iz Austrije i Švicarske pokrenuli su i inicijativu za isključenje SPC-e iz Ekumenskog vijeća Crkava. Biskup Evangeličke crkve Njemačke Rolf Koppe je u pismu srpskoj crkvenoj hijerarhiji napomenuo da izjave o mirovnom planu ostavljaju dojam da se SPC-a pretvorila u oruđe one politike koja od početka rata beskompromisno nastoji provesti vlastite ciljeve bez uvažavanja prava drugih naroda ili vjerskih zajednica. Biskup Koppe napomenuo je da se na temelju izjava srpskog crkvenog vodstva kako se pravednost Božja podudara sa srpskim zahtjevima može zaključiti da SPC-a drži u stvari sva teritorijalna osvajanja opravdanima, a i rat na ovim područjima Europe pravovaljanim.[19]

Predstavnici Evangeličke crkve Švicarske također su zatražili u srpnju 1994. godine od SPC-e da odgovore na neka neriješena pitanja, npr., koje rješenje vide biskupi SPC-e, suprotstavljaju li se uopće bilo kakvoj podjeli Bosne i Hercegovine, a naglasili su da bi biskupi SPC-e trebali odgovoriti na već ranije postavljeno o načini provođenja prava na samoodređenje u tako etnički mješovitom području kao što je BiH. Ukazali su na činjenicu da na pitanje o stavu prema protjerivanjima i deportaciji koje su vršile srpske vlasti nisu dobili odgovor ni od najviših predstavnika SPC-e, a ni od biskupa Vasilija (Kačavende), koji ima sjedište u Bijeljini, a s kojeg su područja pripadnici drugih vjerskih i nacionalnih zajednica prisiljeni otići. Spomenuti biskup Vasilije je u svojim kontaktima sa stranim crkvenim predstavnicima isključivo ukazivao na krivicu svjetske javnosti. Nadalje su ukazali na potrebu da predstavnici SPC-e objasne njihovu izjavu da će radije "prestati živjeti" nego izdati vlastiti narod te postavili pitanje ne misle li predstavnici SPC-e da treba odgovornost i krivnju za izbijanje rata u Bosni i Hercegovini potražiti i u njihovome narodu, jer bi Crkve trebale biti svojevrsna savjest nacije?[20] Međutim, problem mogućeg isključenja SPC-e iz Ekumenskog vijeća Crkava i Konferencije europskih Crkava riješen je konačno u studenome 1994. godine odlukom da SPC ostaje članicom spomenutih udruga, uz obrazloženje da su u ratu na Balkanu predstavnici svih Crkava s područja bivše Jugoslavije, bez obzira na stranu, pridonijeli razvoju sadašnje krize u većoj ili manjoj mjeri, kao i državni čelnici.[21]

Vrlo znakovit odgovor na pitanje o stavovima SPC-e prema ratnim događajima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini možemo pronaći u poruci koju su uputili srpski biskupi nakon zasjedanja Svetog arhijerejskog sabora SPC-e koje je održano u Banjoj Luci od 1. do 5. studenog 1994. godine. Pozornost svakako privlači činjenica da se ovaj Arhijerejski sabor nije održao u Beogradu, središtu patrijaršije, već u Banja Luci, te da je sabor bio sazvan izvanredno. U svojoj poruci biskupi su SPC-e vrlo jasno iznijeli stavove o ratu u Bosni i Hercegovini: kao prvo, po njima je taj rat građanski rat, a pozvali su čelnike i srpske strane da uspostave mir sa susjedima, i istovremeno osudili razaranje pravoslavnih, katoličkih i muslimanskih bogomolja, te zatražili od zaraćenih strana da prekinu s bezumljem i protjerivanjem ljudi s njihovih ognjišta. No, unatoč pomirljivim tonovima i pozivima na prekid neprijateljstava među zaraćenim stranama, stavovi koje su srpski biskupi iznijeli u vezi sa srpskim interesima govore o nespremnosti na bilo kakav dijalog ili uvažavanje objektivnih činjenica. U poruci Svetog arhijerejskog sabora SPC-e govori se o tisućugodišnjem životu pravoslavnog srpskog naroda na prostorima BiH i odbacuje se optužba da su Srbi agresori i okupatori. Srpski biskupi ističu da razumiju odbijanje naroda da prihvati nametnutu podjelu teritorija, koja je nepravedna, ističući pravo Srba na samoodređenje. Po mišljenju srpskih biskupa Srbi su od srednjeg vijeka, pa preko svojih država Srbije i Crne Gore u 19. stoljeću, te dviju Jugoslavija u 20. stoljeću, imali međunarodno priznatu državnost, a odlukama međunarodne zajednice lišeni su svoje državnosti i isključeni iz civilizirane ljudske zajednice. Stoga biskupi izjavljuju da "u ime Boga i istorijske pravde" ne mogu prihvatiti avnojevske granice kao konačne granice za srpski narod, zagovarajući pravo na samoopredjeljenje za Srbe i osuđujući sankcije protiv srpskog ili bilo kojeg drugog naroda kao nemoralan čin. Ujedno su istaknuli kako se u ovom ratu ne radi o stvaranju Velike Srbije, već je to među-etnički rat kojemu je cilj rušenje Jugoslavije i nametanje "unutrašnjih administrativnih granica" kao međunarodnih državnih granica.[22]

Srpski je crkveni vrh oštro napao i provođenje sankcija protiv bosanskih Srba, koje je navodno proveo Milošević, te na taj način razjedinio srpski narod, tvrdeći da ni razum ni povijest ne mogu opravdati zahtjev da se skinu sankcije tzv. S. R. Jugoslaviji, a istovremeno se nameću sankcije srpskom narodu sa zapadne strane Drine.

Drina je po mišljenju srpskih biskupa, vjekovna spona koja povezuje srpski narod, i ne smije postati znak podjele među Srbima. Od međunarodne su zajednice zatražili ukidanje sankcija protiv Srbije i Crne Gore, a od Miloševića da ukine sankcije protiv bosanskih Srba. Potrebno je istaknuti da su biskupi u svojoj poruci predbacili jugoslavenskim vlastima u Beogradu da uskraćuju kruh "svom narodu", a ova izjava jasno ukazuje da biskupi SPC-e poistovjećuju pojam jugoslavenstva sa srpstvom.[23] Na završetku njihove poruke biskupi SPC-e su istaknuli da se ne poistovjećuju ni sa jednom vlašću, ali da se ne mogu odvojiti od svoga naroda, iako u svijetu mnogi politički i vjerski poglavari ne mogu razumjeti pastirsku brigu SPC-e nadahnutu biblijskim primjerima proroka Mojsija i Apostola Pavla.[24]

Navedene izjave biskupa SPC-e sa zasjedanja Svetog arhijerejskog sabora održanog u Banja Luci od 1. do 5. studenog 1994. godine jasno upućuju na zaključak da srpsko crkveno vodstvo, iako se u svojoj poruci pozvalo na evanđeoske principe kršćanstva, odlučno podupire politiku srpskih političkih krugova kojima je jedini cilj osvajanje svih onih teritorija na kojima živi srpsko pučanstvo, i koji zbog te činjenice, po obrazloženju srpskih političara, pripadaju Srbiji. Neprihvaćanje granica stvorenih

nakon drugog svjetskog rata kao i teza o Drini kao o vjekovnoj sponi srpskog naroda, što jasno ističu crkveni predstavnici SPC-e, otvaraju pitanje rješenja koje bi srpski biskupi mogli ponuditi da bi se pravedno riješio sukob u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. No, stavovi o tisućugodišnjoj prisutnosti srpskog pravoslavnog naroda na navedenim područjima i odbijanje mirovnog plana koji bi uvažio i interese hrvatskog i bošnjačkog naroda jasno pokazuje da je po mišljenju predstavnika SPC-e jedino prihvatljivo rješenje ono koje je srpska strana postigla ratom, bez obzira na počinjeni genocid nad nesrpskim stanovništvom, koji je osudila međunarodna javnost. Srpski biskupi na taj su način potvrdili da zagovaraju iste političke ciljeve kao i službena srpska politika, a to je stvaranje Velike Srbije osvajanjem nesrpskih teritorija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Otvorenim pak ostaje pitanje mogu li se osvajački pohodi srpske vojske, kao i genocid vršen nad nesrpskim stanovništvom, opravdati povijesnim mitovima i teološkim konceptima u kojima se isprepleću mitska interpretacija srpske prošlosti i ideja o vjerskoj misiji srpskog naroda?

III.

Spomenuti stavovi crkvene hijerarhije SPC, koji govore o velikom stupnju isključivosti i neprihvaćanja argumenata drugih, zahtijevaju prosudbe teološke misli koja se osamdesetih godina ovog stoljeća pojavila među teolozima SPC-e, a izvor joj nalazimo u djelima biskupa Nikolaja Velimirovića. Ujedno je potrebno odgovoriti na pitanje da li se odgovornost za namjerno uništavanje velikog broja sakralnih spomenika, koje je napravila srpska vojska u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, može prebaciti i na predstavnike SPC-e, koji su javnim istupima redovito naglašavali mučeništvo i progone srpskog naroda posljednjih 50 godina i tako stvarali osjećaj netrpeljivosti prema drugima.

Prosuđujući spomenute probleme moramo istaknuti da mu današnji vodeći teolozi SPC-e, Atanasije Jevtić, Irinej Pulović i Amfilohije Radović, pod utjecajem teologa Justina Popovića, prihvatili teološke misli kontroverznog biskupa Nikolaja Velimirovića, koji je nakon drugog svjetskog rata emigrirao iz ondašnje Jugoslavije i do kraja života boravio u SAD.[25] Po mišljenju nizozemskog teologa Geerta van Dartela, teološka ideja o srpskom pravoslavlju kao srcu nacionalnog identiteta najjasnije dolazi do izražaja upravo u djelima spomenutog Velimirovića. Život i djelo spomenutog biskupa bili su predmet spora socijalističke države i SPC-e zbog optužbi da je Velimirović tijekom rata surađivao s Nijemcima, a za svećenstvo je Velimirović predstavljao novog sveca i mučenika SPC-e.[26] No, daleko su teže optužbe da je Velimirović u svojim djelima iznosio antisemitske stavove, koji su bili toliko upadljivi da je Svjetski židovski kongres 1986. godine, prilikom ponovnog objavljivanja Velimirovićevih djela, pokrenuo proces protiv izdavača, tadašnjeg srpskog biskupa za zapadnu Europu Laurentija.[27] Obranu Velimirovićevih stavova pokušao je biskup Atanasije Jevtić, ali van Dartel upozorava na činjenicu da svi pokušaji srpskih teologa da objasne sporne Velimirovićeve ideje završavaju nekritičkom identifikacijom s Velimirovićem i idejama o uskoj povezanosti crkve i narodnosti, pri čemu se ne razlikuje njegova teologija od njegove interpretacije srpske povijesti i političkih ideja koje je zastupao, što vodi u zatvaranje u posvećenu nacionalnu tradiciju i odbijanje dijaloga s drugim kršćanskim zajednicama i sekulariziranim društvom.[28]

Van Dartel je na primjeru Velimirovićeve filozofije i teologije nastojao ukazati da nekritično prihvaćanje Velimirovićevih ideja može kobno djelovati na njegove pristalice, te je upozorio kako Velimirović sve događaje u povijesti objašnjava Božjim djelovanjem, dok ratove promatra kao kaznu Božju zbog kršenja Božjih zapovijedi. Istovremeno je Velimirović u svojim djelima optužio Europu da su je enciklopedisti odvratili od vjere, i preporučio je srpskom narodu da se okrene svojoj tradiciji i vjernosti Kristu, a da stoji podalje od europske kulture. Antisemitski stavovi, navodi van Dartel, dolaze jasno do izražaja u Velimirovićevim tezama o "pojevrejenom" Europejcu i "judaiziranoj" Europi, koju Velimirović naziva "Belom Demonijom", a europske kršćane "zapadnim paganiziranim jereticima", dok je Židove optužio da su na temelju sporazuma s Đavlom Europu okrenuli protiv Boga. Velimirović ističe da Europa diše požidovljenim duhom i u toj činjenici vidi uzrok mržnji prema Židovima u Europi![29] Promatrajući povijesne događaje teološkim očima, Velimirović je zaključio da nakon Izraela i Europljana, koji su napustili Boga, na povijesnu scenu mora stupiti neki drugi izabrani narod, a to bi bio srpski narod, no njegova će izabranost postojati tako dugo dok bude vjeran putu koji je postavio sv. Sava. Patnje srpskog naroda kroz povijest Velimirović shvaća ne kao kaznu, već kao slobodno trpljenje u ime Krista. Kako se bogobojazan i pravedan život sastoji u nastavljanju trpljenja, upravo sposobnost podnošenja patnji predodređuje Srbe da budu novi izabrani narod, zaključuje Velimirović. No, Srbi moraju ostati vjerni sustavu koji je stvorio sv. Sava, i odbaciti zapadne utjecaje i ideologije, tvrdi Velimirović, jer će inače izgubiti obilježja izabranog naroda. Shodno tome, i događaje iz drugog svjetskog rata Velimirović je ocijenio kao kaznu Božju srpskom narodu jer je napustio put koji je Sava postavio u srednjem vijeku.

Van Dartel je zaključio svoj osvrt na teološke poglede biskupa Velimirovića ocjenom da takav teološki model srpske povijesti nosi u sebi opasnost od religijskog fanatizma i nacionalizma motiviranog vjerom. Velimirovićeva apsolutizacija nacionalno-vjerske tradicije utemeljena je u mitskoj interpretaciji srpske prošlosti i ideji o vjerskoj misiji srpskog naroda. Van Dartel je napomenuo da bi SPC kao prvi korak prema sučeljavanju s ekumenskom idejom i kulturom našeg vremena trebala izvršiti temeljitu kritiku povijesne teorije Nikolaja Velimirovića.[30]

Uz spomenuti rad nizozemskoga teologa van Dartela o teološkoj misli biskupa Velimirovića kao izvoru današnjih stavova vodećih srpskih crkvenih predstavnika, potrebno je ukazati na rad Ive Markovića o odgovornosti SPC-e za masovno uništavanje sakralnih spomenika drugih vjeroispovijesti na području Bosne i Hercegovine.[31] Marković je napomenuo da je u Bosni i Hercegovini do početka 1994. godine srušeno 1650 muslimanskih bogomolja, a uništeno je ili teško oštećeno 467 katoličkih crkava i 59 samostana, a znakovita je činjenica da su se svi ti objekti nalazili na teritoriju koji je po planu srpskih političkih krugova trebao činiti Veliku Srbiju.[32] Osim sakralnih objekata ciljevi uništenja bili su muzeji, groblja, knjižnice, spomenici i galerije, što upućuje na zaključak da je srpska strana kao cilj postavila zatiranje tragova života nesrpskog pučanstva na osvojenim područjima. Marković vidi razloge takvih postupaka u tome što napadač na taj način uništava dokaze ranijeg života na osvojenim područjima, a time nam postaju i jasnije izjave srpskih biskupa o tisućugodišnjem postojanju srpskog pravoslavnog naroda na spomenutim područjima. Takvom ponašanju srpske strane, ističe Marković, pridonijela je u znatnoj mjeri SPC, u kojoj snaga interesa odstranjuje

moralna i etička načela. Glasila SPC-e su, ističe Marković, utjecala na nacionalističku mobilizaciju Srba, jer je iz krugova SPC-e počelo optuživanje Hrvata, Muslimana i Albanaca s Kosova za genocidnost, te se isticala navodna ugroženost Srba. Upravu u pravoslavnom duhovnom okviru, koji ističe liturgizam, a zanemaruje etička načela, možemo vidjeti izvor teorije o ugroženosti Srba, tvrdi Marković.[33] Opredjeljenost za srpstvo SPC uzima kao mjerilo pripadnosti Crkvi, pa vjera postaje u Srba bitni dio nacionalnog identiteta, pa je rušenje sakralnih spomenika drugih vjeroispovijesti znak potpunog uništenja protivnika. S druge se strane ekumenizam doživljava kao prijetvorni mehanizam katoličanstva, koje se želi nametnuti srpstvu.[34] Na zapadu se informacije o SPC-i i njenim stavovima primaju s nepovjerenjem zbog mišljenja kako je pravoslavlje drukčijeg duhovnog okvira i stoga manje razumljivo, a svoj rad Marković je zaključio mišlju da ekumenizam zbog nastojanja da potiče suradnju, suživot i kršćansko zajedništvo izgrađuje ublažen kontekst uvažavanja negativnih činjenica.[35]

Osvrnemo li se, nakon navedenih problema i ponuđenih rješenja koje su iznijeli dosadašnji istraživači, na pitanje o mogućem utjecaju predstavnika SPC-e na ratna zbivanja kao i metode korištene u ratu, jasno se uočava podrška vrha SPC-e službenoj srpskoj politici. Iako su biskupi SPC-e na izvanrednom zasjedanju u studenom 1994. godine osudili uništavanje sakralnih spomenika i protjerivanje nesrpskog pučanstva, izjavama o nepriznavanju avnojskih granica, o podjednakoj krivnji svih strana te odbijanjem optužbi da se radi o osvajačkom ratu u kojemu je osnovni cilj stvaranje Velike Srbije srpski su biskupi jasno potvrdili da podržavaju političke ciljeve službene srpske politike u Beogradu, a time i metode kojima se ta politika provodi. Naglašavanjem mučeništva i stradanja srpskog naroda tijekom posljednjih pola stoljeća, te izjavama o genocidnosti Hrvata, Bošnjaka i Albanaca predstavnici SPC-e stvorili su klimu netrpeljivosti i zatvaranja svog naroda u nacionalno-vjersku tradiciju, čime je vrlo sužena mogućnost objektivnog promišljanja drugačijih pristupa navedenoj problematici.

BILJEŠKE:

1. Hans-Joachim Härtel, *Die Serben, und ihre Kirche* (Srbi i njihova Crkva), Glaube in der 2. Welt, 1991 (XIX) br. 9, 28-31.
2. Anne Herbst, *Tod und Verklärung-Die Orthodoxe und die Katholische Kirche in südslavischen Konflikt* (Smrt i preobraćenje-Pravoslavna i Katolička crkva u južnoslavenskom sukobu), Glaube in der 2. Welt, 1993 (XXI) br. 4, 14-18.
3. Isto, 15.
4. Geert van Dartel, *Nikolaj Velimirović (1880-1956) - Eine umstrittene Gestalt der Serbisch-Orthodoxen Kirche* (Nikolaj Velimirović - sporni lik Srpske pravoslavne crkve), Glaube in der 2. Welt, 1993 (XXI), br. 4, 20-26.
5. Hans-Joachim Härtel, *Die Serben...*, 30.
6. Isto, 31.
7. Isto.
8. Ekkehart Kraft, *Kirche und Politik in Jugoslawien seit dem Ende der 80er Jahra: Die serbische orthodoxe Kirche* (Crkva i politika u Jugoslaviji od kraja osamdesetih godina: Srpska pravoslavna crkva), Südosteuropa, 1992 (XLI) Heft 1, 53-74.
9. Isto, 65.
10. Isto, 72-74.
11. Anne Herbst, *Religiöser Nationalismus im balkanischen Bürgerkrieg* (Religiozni nacionalizam u balkanskom građanskom ratu), Glaube in der 2. Welt, 1992 (XX) br. 6, 15.
12. Isto.
13. Gordon B. Bardos, *Orthodoxe Machtpolitik* (Pravoslavna politika sile), Glaube in der 2. welt, 1992 (XX) br. 10, 23-27.

14. Anne Herbst, *Tod und Verklärung* ..., 18.
15. Anne Herbst, *Ein Mittler ohne Mitte* (Neobjektivni posrednik), Glaube in der 2. Welt, 1994 (XXII) br. 7/8, 18-20.
16. Anne Herbst, *Orthodoxer Synod zieht Bilanz* (Pravoslavni sinod donosi zaključke), Glaube in der 2. Welt, 1994 (XXII) br. 7/8 12-13.
17. Isto, 13-14.
18. Anne Herbst, *Bischöfe gegen Friedensplan* (Biskupi protiv mirovnog plana), Glaube in der 2. Welt, 1994 (XXII) br. 7/8, 3.
19. Anne Herbst, *EKD mahnt Serbische Kirche* (Evangelička crkva Njemačke opominje srpsku Crkvu), Glaube in der 2. Welt, 1994 (XXII) br. 9, 11.
20. Anne Herbst, *Wer ist Kain?* (Tko je Kain?), Glaube in der 2. Welt, 1994 (22. XXII) br. 9, 11.
21. *SPC smije ostati u Ekumenskom vijeću crkava*, IKA , 23. 11. 1994, br. 46, 6.
22. *Poruka arhijerejskog sabora SPC s izvanrednog zasjedanja u Banja Luci, 4. studenoga 1994.*, IKA-Dokumenti, 23. 11. 1994, br. 46, 19-20.
23. Isto, 20.
24. Isto.
25. Geert van Dartel, *Nikolaj Velimirović* ..., 20-26.
26. Isto, 22.
27. Isto, 24.
28. Isto.
29. Isto, 25/26.
30. Isto, 26.
31. Ivo Marković, *Srpsko-pravoslavno zaleđe razaranja sakralnih objekata u Bosni i Hercegovini kao sredstvo etničkog čišćenja*, Bosna Franciscana I, 1, 1993, 93-105.
32. Isto, 95.
33. Isto, 97.
34. Isto, 101.
35. Isto, 97.

Zlatko TOMIČIĆ

Mrtvi prijatelj opet je živ

Tvoj mladi prijatelj koji je umro
opet je živ i s tobom govori,
ali je stariji nego prije.
Živ je i sijeda mu je brada.

Sestra te njegova traži.
Slabašno tijelo joj drhti.
Živi bez sunca i vode
a nigda ne vene.

Male grudi njene
i velike oči tople od sjene
sjećaju te Save i sjevera.

Muči te misao luda
i ljubi te koza žuta
što viri iz žene.

Div se diže iz sjene.

Zlatko TOMIČIĆ

Grad rimskog cara

Grad rimskog cara
bijeli se iz daljine.
S mora dolazim
kao Jason u Aspalatos
pijan od barbarskog vina
u zemlji donskih Alana.

Kiša pokrila ti lice,
ženo koja puštaš ljubavni krik.
Jastrebove ženke oplođuje vjetar
i nezaboravan je njihov let;
na kamenju ostaje tvoj klik
i tvoj lik.

I ti ćeš biti moja
kada zemlja zaboravi
stari svijet.

Car na suncu Egipta gorkog

Sanjam te, božice Mut,
ti si žena koju tražim
i iz koje bih srkao med.

I tebe božice zvjezdana Neit
i tvoj ljubavni cik.
Na suncu Egipta gorkog
sja mojeg mača mjed.

Daleko na istoku Kurecije
stojim i gledam rode
kako po vodi smireno kroče
i žutovlasu barbarku
rutavu i rosnu na trkalištu.

Na ruci mojoj carski prsten.
Na čelu mojem vladarski znak.
Tijelo moje leži golo
i bdije.

Milan RADIĆ

Zagrebačka stara kuća

Stoljetna su gradska jutra
prošla iznad njena krova
danas crna, davno nova,
čvrsta još za neko sutra.

Zub vremena nju ne boli
na popisu drugih rana,
neko oko svakog dana,
makar staru, još je voli.

Ljuljaju je sve već više
vjetrovi i jače kiše
i već negdje izdaleka
buldožer nestrpljiv čeka.

Božidar PETRAČ

Hrvatska književnost između dva rata u S. Ježića u odnosu na povjesnike hrvatske književnosti poslije njega*

Prije negoli se upustimo u bit zadane teme, nužno je u najkraćim crtama prikazati ono što se do pojave Ježićeve *Hrvatske književnosti*[1] iz 1944. u okvirima hrvatske književne historiografije događalo. Na njezinu začetku svakako stoji Vatroslav Jagić[2] — a zatim u vremenskom slijedu nastanka njihovih djela, slijede ga Luko Zore[3], Armin Pavić[4], Đuro Šurmin[5], Milorad Medini[6], Nikola Andrić[7], Franjo Bučar[8], Rudolf Strohal[9], Hamdija Kreševljaković[10], Branko Vodnik[11], David Bogdanović[12], Dragutin Prohaska[13], Mate Ujević[14], Vinko Lozovina[15] i Ljubomir Maraković[16].

Najbliži uzori Slavku Ježiću u njegovu pregledu suvremene tadanje hrvatske književnosti su Mate Ujević, posebno Ljubomir Maraković i Josip Bogner[17].

Mate Ujević napisao je knjigu s istim naslovom *Hrvatska književnost,* te s podnaslovom "pregled hrvatskih pisaca i knjiga" u Jeronimskoj knjižici godine 1932. a obuhvaćala je cjelokupnu hrvatsku književnost, uključujući književnost Hrvata Bunjevaca i Gradišćanskih Hrvata. Sličnosti s Ujevićevim pregledom vrlo dobro uočava Dubravko Jelčić u svom Portretu Slavka Ježića[18], kazujući, među ostalim, i to da "Ujević cjelinu hrvatske književnosti, njezine izvore i njezin tijek, prati s jedinstvenoga povijesnog motrišta, videći u književnosti snažan izraz hrvatske nacionalne energije"[19]. Mate Ujević, u sklopu svoje periodizacije, luči *Suvremenu književnost*, ona predstavlja u povijesnom slijedu posljednje poglavlje. No, znatno je uža, slabija u svojoj povezanosti i u podatcima bitno skromnija. Sâm se autor već u prvoj rečenici ograđuje: "Teško je odrediti općenitu značajku suvremene književnosti, jer je većina književnika u razvijanju, pa su kod mnogih objavljena djela tek prvi pokusi; umjetničke ličnosti se nijesu još potpuno očitovale"[20]. Osim toga, nedostaju tadanja povijesna zbivanja, ali i zbivanja unutar umjetnosti i književnosti XX. stoljeća. U tom je smislu Ljubomir Maraković znatno uspješniji, iako s druge strane nedostatno bogat podatcima. Ujević svoj pregled suvremene književnosti zaključuje konstatacijom o teškim prilikama života, o jazu između pisaca i širih narodnih slojeva, ali i tvrdnjom da "naša književnost (...) nastoji da bude odraz naših narodnih težnja, prilika i pogleda, svijesna, da tek na taj način može ostati moćan čimbenik u duhovnom narodnom životu"[21].

Godine 1936. o sedamdesetipetoj obljetnici "Obzora" značajni hrvatski kritičar i teoretičar Ljubomir Maraković napisao je, na poziv uredništva "Obzora" za Spomen-knjigu prikaz *Hrvatska književnost 1860.-1935.* s podnaslovom "stilsko-razvojni pregled". Taj je prikaz po naravi stvari bio vrlo omeđen, te sam autor ističe kako se nije "moglo raditi o literarno-historijskoj kronici koja bi iscrpla imena ljudi i djela"[22]. Stoga se Maraković odlučio "za stilsko-razvojni prikaz, t. j. za pregled smjerova koji su u toku vremena oblikujući sudjelovali na izgradnji hrvatske književnosti, to više što je baš u tom smjeru kod nas dosad vrlo malo učinjeno"[23]. Ova tvrdnja kako je vrlo malo učinjeno u pokušaju da se napiše, barem u naznakama, cjeloviti pregled hrvatske novije književnosti nije, dakako, posljedica nedostatka kompetentnosti hrvatskih

* Izlaganje na znanstvenom skupu o Slavku Ježiću, listopada 1995. u Zadru.

književnih povjesnika ili kritičara. Uzroke nadasve treba tražiti u skučenim, surovim i zamršenim prilikama u kojima je živio hrvatski narod i koje su sustavno gušile i potiskivale narodnu svijest, te se u okvirima, najprije Austro-Ugarske Monarhije, a zatim u slijepim potezima nezrelih hrvatskih političara koji su se nakon I. svjetskoga rata i rasapa Monarhije, požurili prigrliti zajedništvo s kraljevinom Srbijom, na različite načine očitovala duhovna nemoć rastrojenoga hrvatstva. To i takvo hrvatstvo lutalo je između južnoslavjanstva, jugoslavenstva i razjedinjenoga hrvatstva, ne znajući izabrati put vlastita političkoga i svakoga drugoga razvitka. Takav položaj hrvatskoga naroda morao je imati svoga živoga odraza u njegovoj književnosti, kritičkom vrednovanju te iste književnosti, pa susljedno i njezina povijesnoga sažimanja i utemeljenja. Sami Hrvati odnosno, neki od njih, koji su pisali takve povijesne sinteze, kao i oni koji su im to tvarno i tvorno omogućavali - dakle, pisci sa svojim djelima - nisu bili načistu kojim jezikom govore, kojoj to književnosti pripadaju, kako se ta književnost, napokon, zove. Jasno, ove, možda odveć tvrde riječi mogu izazvati promptno opovrgnuće razložnim argumentima, no htjelo se tim riječima samo jače istaknuti kako su prilike u kojima se živjelo u cijelom razdoblju od 1914. pa i ranije, pa sve do konca tridesetih godina, a da se nakon 1945. i ne govori, bile vrlo neprijateljski postavljene prema svima onima koji su pokušavali iznjedriti i ostvariti neku ozbiljniju književno-povijesnu cjelinu. Dakako, ne znači da mnogi hrvatski pisci nisu znali kojim jezikom pišu i koju književnost stvaraju. Štoviše, mnogi su to dobro znali, ali se ipak sveobuhvatna književno-povijesna hrvatska sinteza nije mogla pojaviti. U okvirima posvemašnjega nezadovoljstva svojim položajem unutar nove državne tvorevine, osobito nakon Vidovdanskoga ustava od 28. lipnja 1921., te njegova ukinuća od 6. siječnja 1929., uvođenja diktature i proglašenja Kraljevine Jugoslavije, tridesetih godina teško se moglo očekivati nešto više od onoga što su mogli ponuditi Mate Ujević i Ljubomir Maraković. Potonji će, istina, naglasiti kako se, unatoč nepovoljnim okolnostima zbog iznimne srpske dominacije, ipak nešto pomiče: povrh svega u kritici, u kojoj napokon dolazi do izdavanja starijih pisaca, "neophodno nužnog za kritičke revizije prošlosti i konfrontacije sa sadašnjošću, da se stvore preduvjeti za ono čega još uvijek nemamo: kritički prikaz čitave hrvatske književnosti kao suvisle cjeline, u sklopu ostalog narodnog života, umjetničkog, prosvjetnog, socijalnog i političkog"[24]. Slavko Ježić, Antun Barac, Mihovil Kombol, Branimir Livadić i niz drugih, istina, pišu monografijske i specijalne radove, ali, kako govori Maraković, "taj rad većinom nije u direktnoj vezi s procjenjivanjem pojava današnje književnosti"[25]. Iako bi se o Marakovićevoj *Hrvatskoj književnosti* dalo mnogo toga reći, ostajemo samo pri sljedećim zaključcima: 1) na tako malo prostora gotovo je teško toliko sadržaja izreći; 2) iako je riječ o prikazu koji ima karakter nacrta, upravo je zbog svoje sažetosti iznimno pregledan i koristan; 3) podijeljen je u pet poglavlja (*Šenoino doba, Realizam, Moderna, Ekspresionizam, Moderni objektivizam*) gdje se u svakom prvom odsjeku posebno ističe problem forme, dok se u drugomu govori o idejama i sadržaju, iako se jedno s drugim tijesno prepleće; 4) literatura kojom se Maraković poslužio, posebno za posljednja dva poglavlja, *Ekspresionizam i Moderni objektivizam*, literatura je kojom će se poslužiti i Slavko Ježić; 5) Marakovićev prikaz *Hrvatska književnost* solidan je pokušaj sintetičkoga prikaza novije hrvatske književnosti, osobito recentnih pisaca, djela i tendencija.

A sada pristupimo našoj temi "Hrvatska književnost između dva rata u Slavka Ježića u odnosu na povjesnike hrvatske književnosti poslije Ježića". Tom se problemu,

istina, može prići na dva načina. Prvi bi mogao biti da se usporedi Ježićev pristup tom razdoblju hrvatske književnosti XX. stoljeća, točnije, razdoblju između dva rata od 1918. do 1941. s pristupima istom razdoblju književnih povjesnika i njihovoj obradbi toga razdoblja. Moglo bi se zaista to učiniti, pa, iako tada Ježićev posao ne bi mogao izdržati i zadovoljiti, ipak bi pokazao da u naših književnih povjesnika mlađe generacije izostaje Ježićeva objektivnost - naime, Ježić je malo koga izostavio ili zaboravio spomenuti - odnosno, pokazalo bi se da su naši književni povjesničari poslije Ježića, uglavnom zbog političkih ili ideoloških razloga, mnoga imena hrvatskih pisaca čiji je opus nasilno prekinut godine 1945. ili se nastavio u prisilnom izgnanstvu, naprosto omalovažavali prešutjeli i s namjerom zaboravili.

Osim toga, naši su poslijeratni povjesničari, zaboravili da neki od hrvatskih književnika žive ili su živjeli izvan današnjih granica hrvatske države. Ježić je, naime, svoju pozornost u punom smislu riječi poklonio svima onima koji su književno djelovali u okviru hrvatskih povijesnih prostora, odnosno, kako bi sam rekao, u svim hrvatskim pokrajinama. "Gledao sam da istaknem međusobne utjecaje kao i lične dodire između različitih pisaca. Na taj se način može dobro vidjeti kako su, unatoč vjekovnoj rascjepkanosti i životu u različitim državama i pod različitim vladarima, Hrvati ipak svuda trajno imali osjećaj zajedničke narodne pripadnosti, da su težili za zajedničkim književnim jezikom, za jedinstvenom književnošću, a konačno i za svojom cjelovitom i zajedničkom narodnom državom"[26]. Takve se riječi dosada nakon Slavka Ježića ni u jednoga hrvatskoga književnoga povjesničara nisu mogle prepoznati u njihovim zacijelo i vrijednim pokušajima stvaranja hrvatske književno-povijesne sinteze. Ukratko, može se s punim pravom zaključiti da je *Hrvatska književnost od početka do danas 1100 - 1941.* Slavka Ježića ne samo cjelovita povijest hrvatske književnosti, nego i cjeloviti prikaz vjekovnih težnji hrvatskoga naroda, "koje su, kako autor zaključuje, u bezbrojnim oblicima i inačicama našle svoga izražaja u njegovoj književnosti (...)"[27].

No, nama to i nije osnovni problem. Ono što nas najviše zanima pitanje je kako se Slavko Ježić ponio prema svojim suvremenicima, kako je obradio svoju suvremenicu u posljednjem poglavlju - i najkraćem, dakako, iz razumljivih razloga - naslovljenom "Između dva rata (1918. - 1941.)", a kako su se prema svojim suvremenicima ponijeli hrvatski književni povjesnici nakon njega, kako su oni vrednovali i ocjenjivali svoju suvremenicu. Ježić je u *Predgovoru* svoje povijesti hrvatske književnosti zapisao i sljedeće: "Zbog potpunosti prikazan je i naraštaj iza moderne, kao i najnovija književnost, koja se počela stvarati iza prvoga svjetskoga rata, i kojoj velik dio predstavnika ne samo da još živi nego mnogi nisu još ni dobili svoj konačni književni lik, dok su najmlađi tek na početku svoga stvaranja". Dakle, riječ je o Ježićevu nastojanju da samo i jedino u pregledu, "kod čega su više označene opće duhovne i umjetničke smjernice, koje u suštini odgovaraju razvoju ostalih europskih književnosti, a pisci su prikazani vrlo ukratko, često puta samo s par redaka, katkada samo s par riječi, katkada su im samo spomenuta imena, a katkada ni to"[28], u grubim crtama dade prikaz suvremene hrvatske književnosti. Ali, s obzirom da se već naglasila iznimna Ježićeva objektivnost, koja nikoga ne izostavlja, a vrednuje estetski ono što je najtransparentnije, treba dodati još jednu Ježićevu rečenicu koja svjedoči o njegovoj visokoj razini poštenja i otvorenosti, a ta je: "Ali nikoje ime nije ispušteno namjerice"[29].

Osim toga, Ježić, želeći dokraja ostati pošten, a k tomu u punoj stvaralačkoj snazi, ističe kako ima na umu, što se suvremene književnosti tiče "(tamo neposredno

iza moderne pa do naših dana)", podvrgnuti temeljitom proučavanju njezinu - opet uz ogradu, bude li moguće i ne učini li to tko drugi - i napisati posebnu knjigu. Dakako, nakon 1945. Ježić to više nije mogao, bolje reći nije smio učiniti, dok je njegova *Hrvatska književnost,* odnosno, povijest hrvatske književnosti sve do naših dana ostala posve prešućena, pače kao da nije ni bila napisana.

Kako je Ježić, dakle, obradio posljednje poglavlje svoje povijesti hrvatske književnosti? Rekosmo, to je najkraće poglavlje. To posljednje, šesnaesto poglavlje razgloblјeno je u pet odsjeka. U prvom se odsjeku koje započinje nadnevkom 29. listopada 1918. kada je u Hrvatskom saboru proglašeno otcjepljenje Hrvatske od Austrije i Ugarske, jasno, točno i pregnantno govori o povijesnim prilikama od 1918. do 1941. Kratak pregled, ižimak ustvari, svih povijesnih događaja omogućuje čitatelju brzo razumijevanje svih zamršenih okolnosti od spomenuta nadnevka do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. U drugom se odsjeku, znatno kraćem, u osnovnim naznakama nastoji ocrtati književna i duhovna atmosfera tadanjega doba. Završila je borba Starih i Mladih, a nastupa novi, mlađi, naraštaj, kako kazuje, opet po prirodnom zakonu, buntovan i borben. Neki su književnost stavili u službu političkih ciljeva (jugoslavenska omladina); neki su vjerovali da je obnova književnosti Mladih zastala na pitanjima forme, te da treba upozoriti na nove tendencije i navijestiti nova obzorja (kod toga spominje časopise "Kokot" i "Vijavicu"); neki su pak, gledajući kako rat bjesni na europskom kontinentu, okrenuti prema veleprevratu u sovjetskoj Rusiji, željeli preskočiti nacionalne okvire i uime novih svitanja pravde svoj narod privesti boljoj budućnosti. Kod toga Ježić spominje Krležin "Plamen". Samom je Ježiću, kako to proizlazi iz sljedećega odlomka, bilo posve jasno da i nije sve tako jednostavno, te da se vrlo teško snaći u političkim, duhovnim i književnim vrlo složenim odnosima.

U trećem odsjeku Ježić nastoji prikazati osnovne tendencije unutar općih književnih i umjetničkih prilika, posebice u Europi, zadržavši pritom osnovna Marakovićeva gledišta, čitajući istu ili sličnu literaturu na temelju koje je mogao u cijelosti sagledati što se sve zbiva u umjetnosti i književnosti XX. stoljeća. Ne želimo ulaziti u preciznije izlaganje toga odsjeka, jer je on zadan svim zbivanjima u drugim književnostima toga vremena.

Četvrti i peti odsjek daje nisku pisaca koji su prikazani više-manje na način Ježićeva estetskoga i kritičkoga suda, neki šire, neki samo s par redaka, neki s par riječi, a neki su samo spomenuti. Najviše prostora, dakako, u pozitivnom smislu dobio je Miroslav Krleža, zatim Mile Budak, pa A. B. Šimić, Ulderiko Donadini, Slavko Kolar, Dragutin Tadijanović, dok se drugi spominju s par riječi, a ostali samo imenom.

Pregled suvremene književnosti za svakoga povjesničara, kritičara i antologičara predstavlja najosjetljiviji dio. Teško je, naime, pa i unatoč najboljim namjerama, zadovoljiti svačiju taštinu, teško je, unatoč nastojanjima da se bude objektivnim, bez pečata vlastitosti takav pregled ostvariti. Pa, iako Ježić u pregledu suvremene književnosti nije, primjerice, izostavio Ivana Gorana Kovačića koji je, kada se knjiga pojavila, već bio stradao od četničke kame u partizanskim redovima; nije, dalje, umanjio Nazorove vrijednosti, iako se Nazor nalazio u partizanima; nije umanjivao vrijednosti tzv. lijevo orijentiranih književnika, prije sviju, Krleže ili Cesarca, ali i nekih drugih, ipak njegova *Hrvatska književnost* nakon II. svjetskoga rata postaje uskladištena roba. Njezina odsutnost znak je donedavne odsutnosti svakoga zreloga hrvatskoga razmišljanja, surove potisnutosti hrvatske povijesti, hrvatske književnosti, hrvatske

kulture, hrvatske politike, odsutnosti hrvatskoga znaka kao prepoznatljiva posebnoga identiteta. S druge strane, Ježićevu *Hrvatsku književnost,* dobrim dijelom upravo zbog njegova pregleda suvremene književnosti, ne dočekuju hvalospjevima njezini tadanji kritičari, pače, neki od njih puni su invektiva i bespoštedne kritike. Bez obzira što je, opet neka se ponovi, bila posve usuglašena s tadanjim stanjem književno-povijesne znanosti. Akribična, poštena i nekrivotvorena. Dana 29. travnja 1944. u razgovoru za "Hrvatski narod" sam je naglasio da je svoj književni pregled pisao sa željom da bude cjeloviti i zaokruženi pregled tadanjega znanja o hrvatskoj književnosti, usklađen s najnovijim dostignućima znanosti. Jedini njezin nedostatak - u smislu njezine sudbine koju je nakon 1945. ali i u vrijeme pojavljivanja doživjela - nesretne su prilike u kojima je ugledala svjetlo dana. Svjedočeći svoju samostalnost i ne ulazeći u kompromise, Ježić je ostvario, ne doživjevši znanstvenoga brodoloma u tim ratnim burama i nemilosrdnim sučeljavanjima, svoju povijest hrvatske književnosti - on bi rekao pregled hrvatske književnosti u okviru narodne povijesti - objektivno i bez oportunizma, posebno pak kada je posrijedi književnost između dva rata 1918. - 1941. To je jedan od najbitnijih razloga što je Ježićeva *Hrvatska književnost,* gleda li se iz njegova vremena i tadanjih znanstvenih stečevina, unatoč drugim pokušajima, neosporno vrijednima, i u znanstvenom pogledu suvremenijima, do danas najcjelovitiji pregled povijesti hrvatske književnosti.

Što se s pregledima povijesti hrvatske književnosti događalo i događa poslije Slavka Ježića? Posebno s obzirom na pregled najnovijih zbivanja, dakle, pregled suvremene književnosti. Što se samih pregleda povijesti hrvatske književnosti tiče, njihovi autori odstupaju od Ježićeve objektivnosti i ne mogu se uzdići do one ljudske, moralne i znanstvene vertikale kakva je resila Slavka Ježića. Iz razdoblja hrvatske književnosti između dva rata prešućuju se svi oni koji su na bilo koji način, čak i bez neke veće krivnje iz vrtloga rata izišli kao gubitnici, bili ubijeni ili se pak odlučili za izgnanstvo. Opterećeni ideološkim znacima, ovisni i kompromisni, redom su izostavljali pisce koji se po svome svjetonazoru i osobito ukoliko su bili kršćanske katoličke inspiracije, nisu mogli uklopiti u živo tkivo marksističkoga pogleda na svijet. Ostat će u tom smislu vječnom tajnom kako se moglo dogoditi da se jedna povijest hrvatske književnosti, koja je objavljena samo tri godine prije demokratskih promjena u našoj tada federalnoj jedinici, danas samostalnoj državi, 1987. uopće napiše, a da se ni jednom riječju ne spomene ime Slavka Ježića, pa čak ni kao biobibliografska natuknica. Ako je tomu tako, a tako jest, onda se otvoreno može postaviti pitanje koliko li je još neograđene hrvatske književne njive i zakopana, svjetlu dana i uvidu javnosti skrivena hrvatskoga književnoga blaga.

Bitno je da se svaki poslijeratni pregled nikako nije mogao osloboditi autocenzure, ili ideološke ovisnosti. Pa ma kako se, i s obzirom na nova dostignuća u književno-povijesnoj znanosti, i s obzirom na mogućnosti koje je donosio sa sobom odmak od vremena "između dva rata", pružila prilika da se odistinski napiše kompletna povijest hrvatske književnosti, to se do dana današnjega nije dogodilo. Povijest hrvatske književnosti kao cjeline u okviru njezine narodne povijesti, ali i njezinih povijesnih prostora.

Poslužit ćemo se dvama primjerima u kojima se tretira suvremena književnost kao posebno poglavlje. Godine 1966. pojavljuje se *Pregled novije hrvatske književnosti* Miroslava Šicela. Taj će pregled svakako upotpuniti vidljive praznine. Osobito onakve

kakve je ostavio, primjerice, Šime Vučetić sa svojom *Hrvatskom književnošću 1914. - 1941.*[30] kao tipičan primjer nekompetentnoga književnoga i svakoga drugoga redukcionizma. Međutim, ni Miroslav Šicel nije mogao proširiti hrvatski duhovni prostor, pa tako samom Ježiću daje tek biobibliografsku natuknicu, a Ježićevu *Hrvatsku književnost* ocjenjuje kao "biobibliografski pregled naših pisaca s uvodnim sintetičkim člancima o pojedinim književnim razdobljima u širokom rasponu od 1100. - 1941. godine"[31]. Dakako, Šicel se nije u ono doba mogao osloboditi skuta jednoga Barca, pa se i njegov *Pregled* - koji je ionako bio više namijenjen kao srednjoškolski priručnik - nije mogao kretati izvan osnovnih zahtjeva - ideoloških nadasve - svoga vremena. Bitnih promjena, iako je svakako ojačala, nema ni u kasnijoj Hrvatskoj književnosti[32].

Kao drugi primjer neka posluži najnovija *Povijest hrvatske književnosti* Ive Frangeša iz 1987. Osim već spomenutih, više nego čudnih propusta, ni ona, iako nastaje u znatno drukčijim uvjetima, ne dotiče cjelokupan geografski hrvatski prostor. Osim toga, ona uopće ne vodi računa o hrvatskoj književnosti iseljeništva. Kao posljednje poglavlje figurira *Suvremena književnost* na gotovo stotinjak stranica, nadasve kao fino izbrušena niska malih ili većih eseja o pojedinim hrvatskim piscima, nastala kao izraz autorova antologičarskoga izbora, te joj nedostaje one informiranosti i objektivnosti koju je Ježić, svemu unatoč, uspio postići. Osim toga, iako 1987. već duboki četrdesetogodišnjaci, ali i neki znatno stariji pisci, u *Završnoj napomeni*[33] su tek pobrojani odabrani autorovi suputnici, iako su još 1980. izišle, primjerice, *Insulae,* a 1982. *"Quadrispatium hrvatskoga mlađeg pjesništva* ili pak *Hrvatska mlada kritika* iz 1981. Neka se ne zaboravi da su i Mate Ujević i Slavko Ježić osobito u svojim pregledima suvremene književnosti i te kako vodili računa i o onima koji su tek jednu knjigu napisali ili se skupno pojavili. Ježić nije mimoišao najmlađu generaciju koja je skupno istupila u književnosti *Almanahom hrvatskih sveučilištaraca* (Zagreb, 1938.) i *Lirikom hrvatskih sveučilištaraca* (Zagreb, 1939.), a po vlastitoj ocjeni, neke je od njih i imenom spomenuo. Čak i posljednji nastup najmlađih književnika *Zbornik hrvatskih sveučilištaraca* (Zagreb, 1942.).

I da zaključimo! Očite su razlike kako su svoje suvremenike tretirali Slavko Ježić, a kako pak oni koji su došli nakon njega. Slavko Ježić je bez predrasuda, pa i bez obzira na svoje sklonosti i prijateljstva, objektivnošću, znanstvenom i ljudskom moralnošću nadmašio sve svoje nasljednike. Tako i ostajemo kod zaključaka da Ježićeva objektivnost gotovo nikoga ne izostavlja, a vrednuje estetski ono što je najtransparentnije, te da Ježićeva povijest Hrvatske književnosti i njegove suvremene književnosti do danas figurira kao najcjelovitija, i još uvijek aktualna, unatoč drugim vrijednim pokušajima.

BILJEŠKE:

1 Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas, 1100. - 1941.*, Zagreb, 1944.
2 Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga, (Staro doba),* Zagreb, 1867.
3 Luko Zore, *Kratki pregled razvitka naše književnosti u Dubrovniku, u* Zadru, 1869.
4 Armin Pavić, *Historija dubrovačke drame,* Zagreb, 1871.
5 Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske,* Zagreb, 1898.; *Hrvatski preporod, I-II,* Zagreb, 1903., 1904.
6 Milorad Medini, *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku, Šesnaesto stoljeće,* Zagreb, 1902.
7 Nikola Andrić, *Pod apsolutizmom,* Zagreb, 1906.

8 Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb 1910.
9 Rudolf Strohal, *Kratki osvrt na hrvatsku glagoljsku knjigu*, Zagreb, 1912.
10 Hamdija Kreševljaković, *Kratak pregled hrvatske književnosti u Herceg-Bosni, od najstarijih vremena do danas*, Sarajevo, 1912.
11 Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti; I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća* (Uvod: Vatroslav Jagić: Hrvatska glagoljska književnost), Zagreb, 1913.
12 David Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske, I-II*, Zagreb, 1914.
13 Dragutin Prohaska, *Pregled suvremene hrvatsko-srpske književnosti*, Zagreb, 1921.
14 Mate Ujević, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1932.
15 Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Zagreb, 1936.
16 Ljubomir Maraković, *Hrvatska književnost 1860. - 1935. Stilsko-razvojni pregled*, Zagreb, 1936.
17 Josip Bogner (1906 - 1936.) za života nije uspio objaviti knjigu, ali je njegova kritičarska djelatnost bila dostupna znalcima poput Slavka Ježića i njegova doktorska disertacija 1929. *Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od moderne do nadrealizma.*
18 Dubravko Jelčić, *Potret Slavka Ježića u: Slavko Ježić, Hrvatska književnost od početka do danas*, 1100. - 1941., Zagreb, 1993.
19 Dubravko Jelčić, *op. cit.*, str. 410.
20 Mate Ujević, *op. cit.*, str. 181.
21 Mate Ujević, *op. cit.*, str. 193.
22 Ljubomir Maraković, *op. cit.*, str. 3.
23 Ib., str. 3.
24 Ib., str. 24.
25 Ib., str. 24
26 Slavko Ježić, *op. cit.*, str. 6.
27 Ib., str. 6.
28 Ib., str. 5.
29 Ib., str. 5.
30 Šime Vučetić, *Hrvatska književnost 1914. - 1941.*, Zagreb, 1960.
31 Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Zagreb, 1966., str. 226.
32 Miroslav Šicel, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1983.
33 Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1987., str. 424. Ivo Frangeš se na znanstvenom skupu o Slavku Ježiću u Zagrebu javno ispričao zbog izočnosti Ježićeve u njegovoj Povijesti hrvatske književnosti, s napomenom da će tu pogrješku ispraviti u slijedećem, pa i njemačkom izdanju.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA (SV. JERONIMA)

11. IV. - Emir Kazimir Žeravica: Književno djelo
18. IV. - Drago Budiselić: Veze s Gradišćanskim Hrvatima
9. V. - Darko Žubrinić: Hrvatska glagoljica (uz II. izdanje knjige "Biti pismen - biti svoj")
23. V. - Antun Matasović (uz desetu obljetnicu smrti 1986.-1996.)

Marinko MARINOVIĆ

Sveti Ivan u Banjevcima

Zvonik mu je možna kula,
Dlanačkovac kostrit deve,
"On je prorok i više nego prorok!"
Sveti Ivan u Banjevcima.

Hranio se medom divljim,
krstio je vodom Jordan,
bačen mučki u tamnicu,
odsikli mu mačem glavu.

Saloma je zatražila
plesom ures starom pladnju,
tijelo mu je izgorjelo
kao krošnja cedra šumna.

Zvonik mu je možna kula,
Dlanačkovac kostrit deve,
"On je prorok i više nego prorok!"
Sveti Ivan u Banjevcima.

Banjevci - mjesto u općini Benkovac
Dlanačkovac - lokalitet u Banjevcima
Sv. Ivan - crkva iz 10. stoljeća

Sveti Nikola u Bruški

Pod Kunovcem kršnim brigom
di sam junak rane vida,
crkvica je posrid smilja
Sveti Nikola u ogradi.

Pod Kunovcem kršnim brigom,
Sveti Nikola dili dare,
tri vrićice suhog zlata
i čizmice pune slatkiša.

Lađa mu je nakrcata
drinkom, šljivom i jabukom,
zajedrila pustim kršom
kao morem, kao nebom.

Pod Kunovcem kršnim brigom
di sam junak rane vida,
pod čempresom u prisoju
Sveti Nikola sav u smilju.

Kunovac - brdo 640 metara nadmorske visine
Sv. Nikola - crkvica u Bruški
Bruška - selo pokraj Benkovca

Josip ĆOSIĆ

Haiku

Ruke,
pune Tvoje ljubavi,
uzdignute.

Danas na
blagdanskom stolu
bijeli kruh.

Mala je crkva
svetog Jeronima
sva okićena.

Luka PERINIĆ

Iz moje ladice - VII

David Sinčić

Dio područja Like i Dalmacije zadnjih je nekoliko godina stenjao pod divljačkim četničkim jarmom. A onda je došla naša slavna vojna "Oluja" i otpirila, hvala Bogu, neprijatelja iz tih prostora. — Tom zgodom sjetio sam se, kako je i početkom Nezavisne Države Hrvatske na tom istom području bilo velikih neprilika s ondašnjim četnicima partizanima. Pa sam u svojoj ladici pronašao jedno pismo od 20. listopada 1942., koje ću ovdje donijeti, jer donekle pokazuje ondašnju kompliciranu i zanimljivu situaciju. Pisao mi ga je prije 53 godine David Sinčić, koji je početkom N.D.H. bio veliki župan i stožernik velike župe "Bribir i Sidraga" te velike župe "Gacka i Lika", a sjedište mu je bilo Knin i Gospić.

Pismo glasi:

"Poštovani g. nadstojniče!

Molim Vas — bez nepotrebnih formalnosti, da mi u toku današnjeg dana izradite prijedlog (doznaku) i nalog za isplatu novog predujma (navjere) od 1.000.000 (milijun) kuna za župu u Gospiću.

Vi znadete, da je ova župa silno stradala u posljednje vrijeme od partizana. Cijela sela su uništena. Novac moram nositi sa sobom, a idem zrakoplovom, te se ne može čekati otprema novca redovitim putem zbog prekida saobraćaja.

Ministar Nikšić, koji je inače moj osobni prijatelj, odmah će potpisati, a s njim sam o stvari već govorio.

Molim Vas za Knin također: da mi barem za 300.000 kuna nalog učinite. Vi znadete, da je Knin već dugo odsječen, te da tamo nikojim putem novac ne može da stigne, već da ga ponesem.

Bit ću Vam za gornje osobito zahvalan. Prekosutra moram putovati, ali vrlo brzo se vraćam, a onda ću, nadam se, i posjetiti Vas.

Za dom spremni!

Sinčić David"

Iz pisma se vidi, kako su u ono doba partizanski četnici uništavali naša sela u Lici. Saobraćaj je prekinut. S Kninom je još gore, jer je "već dugo odsječen" i tamo novac ne može nikojim redovotim putem stići.

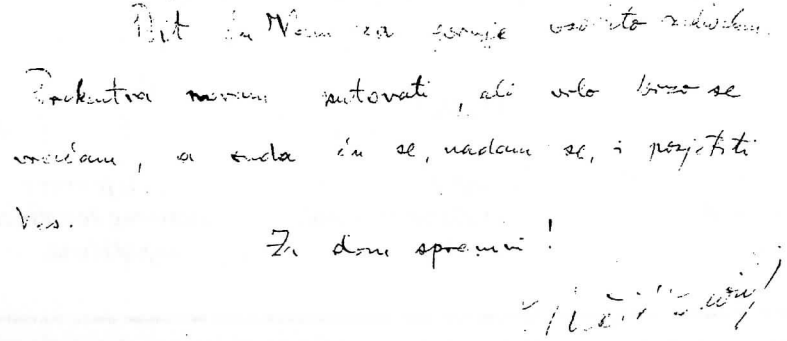

Mi u ministarstvu nismo samo direktno pomagali naše izbjeglice i postradale u Zagrebu, nego smo djelovali po mogućnostima na području cijele države, a pri velikim župama imali smo posebnu službu za pomoć i socijalnu skrb. U tu svrhu morali smo slati dodatna i novčana i materijalna sredstva pojedinim osobito ugroženim velikim župama, jer one iz vlastitih sredstava redovito nisu mogle doskočiti svim onim velikim potrebama. To se radilo na temelju podataka o konkretnoj situaciji, ali se moralo i na izvanredan način postupati, kao što je bilo i u ovom slučaju. Naravno, sve novčane isplatke morale su velike župe propisno pravdati (kao što se i radi s budžetskim sredstvima).

Ja sam tada u Ministarstvu vodio brigu oko izbjeglica i postradalih od rata. Razumljivo je, da sam udovoljio Sinčićevoj molbi i sve, što je bilo potrebno, uredio. A on je bio jedan od velikih župana, koji me je češće posjetio, jer su problemi skrbi za područje njegovih župa bili vrlo teški i urgentni.

Ivo Dulčić

Autoportret na vizitkarti

Prošle se godine, dne 2. ožujka 1995., navršilo dvadeset godina od smrti Ive Dulčića. Sjetili su ga se mnogi, priredili komemoracije i izložbe te objavili zapažene rasprave o njemu i njegovu radu i značenju, kao poznatog našeg slikara umjetnika. Čak ga je i predsjednik naše države dr. F. Tuđman posmrtno počastio doličnim odličjem.

Ivin otac Antun (1872. - 1934.) i majka Margarita rođ. Miličić (1876. - 1960.) migrirali su iz Brusja (na otoku Hvaru) u predjel Dubrovnika - Lapad i to g. 1911., sa svojih šest kćeri. U Dubrovniku im se 1912. rodila sedma kći Krune, a 1915. i osma kći Jelka. I napokon eto 1916. za vrijeme Prvoga svjetskog rata dolazi i zadnji od njihove djece — sin Ivo.

Još prije rata iz Hercegovine se polako spuštao na područje Dubrovnika razni živalj, tražeći zaradu i nastojeći steći nešto posjeda. Među njima je bilo nekatolika. Dubrovački biskup Marčelić, naprotiv, propagirao je naseljavanje u okolicu Dubrovnika ljudi iz bliskih dalmatinskih otoka, znajući da su dobri Hrvati i katolici te osobito marljivi i pošteni. Zašto da ljudi s naših otoka bježe u neizvjesnost trbuhom za kruhom preko Oceana, kad bi se djelomično mogli naseliti na pr. u Lapadu. Tako je razmišljao biskup Marčelić te je na tu mogućnost upozorio neke župnike na otocima, iz kojih se prije rata dosta naroda iseljavalo u Ameriku. Napose je upozoravao, kako se i u nekim mjestima najbliže okolice Dubrovnika prodaju neki posjedi, na kojima se uspješno može uzgajati vinova loza.

I prije i poslije Prvoga svjetskog rata odlazili su iz Brusja seljaci i u Južnu i u Sjevernu Ameriku, pa je tadašnji vrijedni župnik iz Brusja Don Juraj Dulčić prihvatio biskupovu ideju i nagovorio neke svoje sumještane, da stvore novi dom u Lapadu, podno brda Petke, a nedaleko crkve sv. Mihajla. Među onima, koji su se odlučili za Dubrovnik, bio je i brat župnika Dulčića, t.j. Antun Dulčić, otac Ive Dulčića. Tamo su

uredili lijep posjed i lijepu kuću, a podmladak se usmjerio naročito na učiteljsku školu — preparandiju, jer je zvanje učiteljice najbolje odgovaralo mladim djevojkama.

Ja sam upoznao Ivu, kad su mu bile dvije godine i dva mjeseca. Naime, doveo me 1918. moj otac u Dubrovnik na prijemni ispit za gimnaziju, jer je bio odlučio da postanem školovan čovjek. I 15. X. pisao sam pismenu zadaću te računsku zadaću — s uspjehom. No tada je prvi put harala svijetom španjolska gripa, od koje je mnoštvo ljudi umrlo. I ja sam je već imao, kad sam polagao ispit. A na povratku smo morali proći pokraj kuće Dulčića, pa kad je njegova majka opazila, kako ja sav gorim u groznici, odmah me strpala u krevet, gdje me je više dana brižno njegovala — i spasila. Poslije toga i Ivo je odležao "španjolku", koju je po svoj prilici bio dobio od mene.

Pučku školu Ivo je pohađao u Gružu, a g. 1927. upisuje se u realnu gimnaziju, koja se baš tada bila preselila izvan Grada — na Ploče (stara gimnazijska zgrada bila je uz Isusovačku crkvu u Gradu). Uza sve što je zarana osjećao sklonost slikarstvu (g. 1933. objavljuje svoje prve crteže u humorističkim listovima "Ježu" i "Bruškinu", a 1934. godine slika svoj prvi autoportret), ipak nakon mature na želju svoje majke (otac mu je umro 1934.) upisuje pravo i to u Beogradu, jer je tada tamo živio brat Ivine majke, književnik i diplomat Sibe Miličić. No doskora eno Iva u Zagrebu, gdje g. 1940. apsolvira pravo. I onda mu se posrećilo, da je mogao ući u struku, za koju je bio rođen; te premda je g. 1940. na prijemnom ispitu odbijen, slijedeće g. 1941. polaže ispit za Akademiju Likovnih Umjetnosti u Zagrebu. Za rata je bio neko vrijeme u vojsci, u t.zv. "prosvjetnoj bojni" u Varaždinu. No zatim su došli partizani i nova komunistička vlast, a za Ivu nove neprilike!

Naime, g. 1946. suprotstavljajući se vladajućem režimskom mišljenju, javno je na seminaru iznio svoje negativno mišljenje o socijalističkom realizmu. Na to je oštro reagirala akademijska partijska ćelija te povela akciju za njegovo isključenje s Akademije. I morao ju je napustiti. To mu se dogodilo u šestoj godini studija, kada je već bio na "specijalki" kod Ljube Babića. Mjesto diplome — izgon! U spomenici Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu (izdanoj prigodom 50. godišnjice osnutka) u popisu studeneta Akademije nalazi se na str. 107. i Ivo Dulčić s podatkom, da je diplomirao g. 1948. Na temelju pregleda triju njegovih radova te mu je godine doista priznata diploma, no on je iz ponosa nikada nije preuzeo. Bio je otišao u svoj Dubrovnik, gdje je neko vrijeme bio "nastavnik" u slikarskoj školi u Florinu domu na Lapadu. No ipak je njegovo glavno sjedište s vremenom postao Zagreb, gdje ga je u svom stanu u Palmotićevoj 22 udomio rođak Pere Dulčić te mu 1. siječnja 1955. od svog velikog stana besplatno ustupio dvije sobe. I tu je Ivo ostao sve do 1964., kad je kupio dvosobni stan preko Save u Trnskom i tamo se definitivno preselio.

Ivo Dulčić bio je svestran u slikarsko-likovnoj tehnici. U monografiji, koju je o njemu izdala 1988. godine Umjetnička galerija Dubrovnik, popisana su i reproducirana 272 njegova štafelajna djela i crteži, ali ih sigurno ima i mnogo više. Slikao je povrh toga i freske, pa staklene vitraje te je izrađivao mozaike — a sve to doista savršeno i u velikom broju, te ga možemo smatrati jednim od najvećih naših likovnih umjetnika druge polovice dvadesetog stoljeća.

Ivo Dulčić prvi put se pojavljuje svojim radovima u javnosti g. 1948. na III. prvomajskoj izložbi ULUH-a, podružnice za Dalmaciju — u Splitu, pa u Zadru. Prvu samostalnu vlastitu izložbu održao je tri godine kasnije u Zagrebu u LIKUM-u. Zatim

je osobito zapažena njegova izložba s kiparom Ivanom Kožarićem u Zagrebu 1956. g. A doskora ga sretamo skoro na svim važnijim izložbama u domovini, kao i na mnogima diljem svijeta. Tako njegovih slika nalazimo i po Europi i u Americi u mnogim galerijama, a i javnim ustanovama, napose u crkvama.

On je svakako najveći hrvatski moderni sakralni slikar. Sjećam se, da je 11. lipnja 1964. postavljen posljednji od šesnaest vitraja u franjevačkoj crkvi na Kaptolu u Zagrebu, gdje je kongenijalno prikazana "Pjesma brata sunca ili Hvalospjev stvorova" — veličanstveni spjev sv. Franje Asiškoga iz 1225. godine. Sjećam se da sam mu prije toga, t.j. godine 1961. bio ustupio neko vrijeme odborničku sobu u našem Društvu sv. Jeronima (tada sam bio upravitelj toga Društva), da tamo može slikati za oltar sv. Ante u Maloj Braći u Dubrovniku. Naime, tamo je mogao uza zid smjestiti platno, za koje zbog njegove velike visine nije kod sebe mogao naći prostora. No svakako je najveću pažnju privukla na Ivu Dulčića freska Krista Kralja, naslikana iza glavnog oltara u franjevačkoj crkvi Gospe od Zdravlja u Splitu, koju je izradio g. 1959. I po samoj veličini od 200 četvornih metara predstavlja svojevrsni kuriozitet, jer je valjda to najveća zidna slika u Europi novog vremena. Slikom dominira Krist Kralj, lebdeći nad hrvatskom zemljom posve ispunjenom mnoštvom naroda. Lijepo se na slici vidi cijela naša obala. Na nebu su simboli četiriju evanđelista: Ivana, Luke, Mateja i Marka — orao, vol, čovjek i lav. Na slici su lijevo i desno po dva svetačka lika, koji se vide iz pokrajnih 'lađa' crkve kao da su zasebne cjeline. U licu Krista slikar je unio obličje svoga oca.

Još dok je freska bila u zamisli, ponekad smo o njoj razgovarali u kavani ili kod kartanja. I ja sam predlagao neka u sredini dominira polovica sunca, a u njemu na tronu Krist Kralj, okružen evanđelistima i svecima. Čak sam svoju ideju i skicirao na jednom crtežu. Ivo je to gledao i smiješio se, ali nije reagirao: on je u sebi već nosio svoju drukčiju koncepciju.

U svom sakralnom slikarstvu Ivo je iskoristio brojne novozavjetne teme, a napose je u više varijanata i više tehnika obradio Križni put. Zanimljivo je, da je velik broj svojih djela u javnome prostoru izradio za Bosnu i Hercegovinu: bilo mu je stalo do nacionalne i vjerske afirmacije tamošnjega dijela hrvatskoga naroda.

Svi redovito ističu Ivu Dulčića kao velikog Dubrovčanina. U Dubrovniku se i rodio. A svoj rodni grad proslavio je na mnogim svojim umjetničkim djelima. Zato je pohvalno, što je uz mnoge osvrte o 20. godišnjici njegove smrti u rodnom mu gradu skupina stručnjaka, znanaca i štovatelja u više rasprava objelodanila o Ivu Dulčiću vrlo zanimljive rasprave (god. 1995. u br. 3 revije "Dubrovnik", koju izdaje dubrovački ogranak Matice hrvatske). Tamo pišu: Luko Paljetak, Mladen Pejaković, Tonko Maroević, Josip Depolo, Ive Šimat Banov, Antun Karaman, Bonaventura Duda, Đuro Kokša, Đuro Pulitika, Kruno Prijatelj, Marijan Jevšovar, Ivan Kožarić, Tomo Gusić i Ivo Jašić. Na kraju je i zanimljiv prikaz L. Paljetka "Mladenačke pjesme Iva Dulčića", jer se Ivo i na tom polju u mladosti ogledao, te je preštampano osam njegovih pjesama iz g. 1930.

Međutim, mi s otoka Hvara smatrali smo Iva Dulčića Brušaninom, jer ne samo da su mu roditelji iz Brusja, nego je i on s Brusjem i Brušanima bio duboko povezan, napose s onima u Zagrebu, kojih je tu bila kolonija od preko 200 osoba. U Zagrebu su na blagdan svoga mjesnoga zaštitnika sv. Jurja godinama imali t. zv. "Brušku misu" u kapelici samostana dalmatinskih franjevaca u Vrbanićevoj ul. 35, kojoj je zbog toga Ivo naslikao prozorska stakla. Ljeti bi pak najradije boravio u bruškim valama, koje je

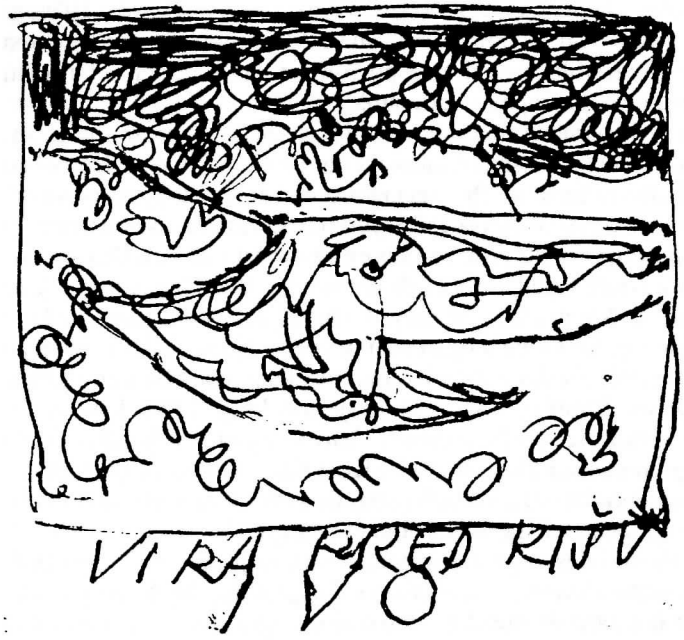

također naslikao, i to u Loznoj, u krugu obitelji Petra Dulčića. Tada su se vrlo često znali zaletjeti i do moje kuće u Maloj Viri, jer je trebalo ili "igrati na balote" ili odraditi nekoliko partija briškule i trešeta. Jednom zgodom g. 1959. zatekao je Loznarane kod mene ljetni pljusak — i tada je Ivo u moj kućni dnevnik naslikao crtež "Vira pred kišu", koji ovdje prenosim u naravnoj veličini.

Za samo Brusje naslikao je g. 1969. - 1970. palu za glavni oltar župne crkve "Sv. Juraj ubija zmaja". Zamislio je, da se taj boj zbiva na brežuljku iza bruške crkve, koja se na slici vidi, a u daljini je pogled na "vrata" između otoka Šolte i Brača i daleka brda splitskoga zaleđa. Zmaja je Ivo naslikao crvenog te nekom kazao, da to sv. Juraj ubija crveni komunizam. Već to je bio dovoljan razlog za intervenciju hvarskih komunista, pa je bilo dugog nepriličnog natezanja, dok slika nije postavljena na oltar u crkvi.

Za brušku crkvu Ivo je još izradio 14 krasnih postaja Križnog puta — u mozaiku. Znam, da je putovao u Murano (otočić kod Venecije) zbog nabavke "kamenčića" za taj mozaik. Mislim, da se njegov prvi "Križni put" nalazi u franjevačkoj crkvi na otočiću Košljunu, a ovaj u Brusju mu je zadnji. "Slike" je htio sam instalirati u crkvi i donio ih je u Brusje, ali je dospio postaviti na zid samo prvu postaju, jer je slab i bolestan morao napustiti daljnji rad. To se zbivalo g. 1974., a već je 2. III. slijedeće godine preminuo u Zagrebu pa prenesen na vječni počinak u obiteljsku grobnicu "na Mihajlu" u Lapadu (Dubrovnik). Zanimljivo je, da se na tom svom posljednjem "Križnom putu" potpisao pod 14. postaju 'Polaganje u grob', a inače se potpisivao na 12. postaji — 'Isus na križu'. — draža mu je bila (i vlastita) muka, nego grob.

S Brusjem je povezana i jedna glasovita Dulčićeva slika — "Bijeg u Egipat". Prizor je lociran u pejsažu sela Brusje. Još i danas u Brusju postoji kuća koju vidimo na toj slici, što je slikana u blizini zgrade Mika Marušića (nekada Sibanove). U daljini se vide bruške vale, a ispred njih Škojic od Duge ("Duga" je ime jednoj vali). U časopisu za književnost i znanost "Dubrovnik" (br. 3, 1995, str. 87.) Maja Nodari krivo misli, da se tu radi o Lokrumu, otočiću ispred Dubrovnika. Slika je iz g. 1967., a skupa s kasnijim Dulčićevim slikama "Pietà" (iz 1971.) i "Emaus" (iz 1972.) uvrštena je u stalni postav Zbirke suvremene sakralne umjetnosti u "Appartamento Borgia" u

Ivo Dulčić: Bijeg u Egipat (Vatikan)

Vatikanskoj galeriji suvremene umjetnosti (Collezione vaticana d'arte religiosa moderna).

S Ivom sam bio dobar prijatelj; i u Zagrebu smo se često nalazili. Bilo je i vrijeme, kad smo se svake subote skupljali kod mene zbog kartanja, a moja bi supruga za tu priliku obično udesila neku večernju zakusku u dalmatinskom stilu. Veće društvo znanaca i prijatelja obavezno se skupljalo kod mene za sv. Luku (moj imendan!). I danas čuvam jedan arak, na kojemu je Ivo na vrhu napisao "Na Lukovo 1962." te organizirao, da se svi prisutni za čestitku potpišu. On se sam prvi potpisao i to na mojoj karikaturi, koju je tamo nacrtao i koju ovdje donosim u originalnoj veličini. Vidim da je na arku potpisano ravno 29 gostiju. A osim Ive potpisana su još dva slikara:

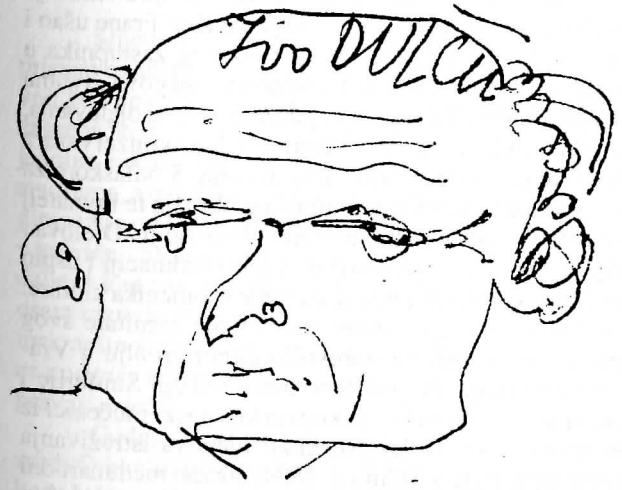

Kamilo Ružička i Viktor Šipek, zatim dr. Josip Andrić, dr. Marko Posinković, dr. Lav Znidarčić, Pere Dulčić, Antun Maroević it.d.

U mom stanu u Zagrebu na zidu vise dva slikarska Dulčićeva rada. Prvi je "Tovari u Revelinu" (33x29 cm), na kojemu je pet-šest magarčića s pratnjom iz Župe Dubrovačke, a drugi "Škarpunići i volci u mreži" (43x35 cm). Prvu sliku poklonio je meni jednom za moj imendan, a drugu je poklonio mojoj supruzi Zlati jednom za Božić.

Don Frane Bulić

Don Frane Bulić je najveći hrvatski arheolog i konzervator starina, koji se proslavio stručnim iskapanjem i proučavanjem starog rimskog grada Salone te čuvanjem Dioklecijanove palače u Splitu kao i drugih brojnih spomenika u Dalmaciji. Ove će godine biti 150. godišnjica njegova rođenja. Rodio se, naime, 4. listopada 1856. u Vranjicu kraj Splita (a umro je u Zagrebu 29. srpnja 1934.). Objavio je veliki broj stručnih radova, a naše Društvo izdalo je 1928. knjigu "Stopama hrvatskih narodnih vladara", koju je on napisao u zajednici s Lovrom Katićem. Bio je ravnatelj splitske gimnazije od 1883., ali su ga iz političkih razloga umirovili 1896. (pred sto godina!), jer se borio, zajedno s Pavlinovićem, za uvođenje hrvatskoga jezika u škole i urede u Dalmaciji, a kao ravnatelj gimnazije borio se za njezino pohrvaćenje, oko čega se počelo raditi g. 1880. Forsirao se onda talijanski jezik, koji se i otprije rabio kao službeni, a na dnevnom redu bilo je i autonomaštvo, koje se protivilo sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Tako je neko vrijeme Don Frane ušao i u politiku te bio izabran za narodnog zastupnika u pokrajinski sabor u Zadru i u bečki parlament 1887.-89. No glavna njegova životna zauzetost nije bio ni pedagoški ni politički rad. Tako ga još u početku javnog djelovanja, kad je postao kotarski školski nadzornik u Zadru, nalazimo i kao konzervatora Centralnog povjerenstva za historijske spomenike zadarskog okružja. S odlaskom za ravnatelja gimnazije u Split 1883. postaje konzervator i splitskog okružja te ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu, a od 1912. i konzervator za čitavu Dalmaciju. Djelovao je na području arheologije i povijesti (napose umjetnosti) po cijeloj Dalmaciji i uspio spasiti mnogo dragocjenog materijala te oduševiti ljude za čuvanje spomenika kulture. No najviše vremena posvetio je Saloni, i o njoj iznio dragocjene rezultate svog istraživanja. Važno je bilo njegovo istraživanje na starokršćanskom groblju u Vranjicu, kršćanske bazilike iz V. stoljeća (koju su gradili solinski biskupi Simferije i Hesihije), pa bazilike u Manastirinama, u kojoj su bili pokopani kršćanski mučenici iz Dioklecijanova vremena (među njima i sv. Duje). Rezultati njegova istraživanja zainteresirali su stručnjake u inozemstvu, pa je u Solinu g. 1894. održan međunarodni kongres arheologa, koji istražuju starokršćanski period. Na uspomenu stote godišnjice

tog kongresa održan je pred dvije godine također u Splitu Međunarodni starokršćanski kongres!

Već g. 1891. otkrio je don Frane Bulić povrh Solina u Rižinicama ulomak natpisa, koji spominje hrvatskog kneza Trpimira. Za povijest osobito je važno Bulićevo otkriće g. 1898. nadgrobne ploče hrvatske kraljice Jelene na Otoku usred rijeke Jadra, u Solinu. Ploča je datirana g. 975., a spominje još i dva hrvatska kralja (Mihajla Krešimira i Stjepana Držislava). Važno je i Bulićevo istraživanje u Bijaćima kod Trogira, gdje su iskopani temelji Trpimirove crkve sv. Marte, a isto tako i njegova iskapanja u Majdanu kraj Solina, gdje se našlo groblje iz vremena hrvatske narodne dinastije. Tako je Bulić uvelike zadužio nas Hrvate, pa mu je nakon smrti g. 1935. podignut u Zagrebu spomenik uz Sveučilišnu biblioteku, koji je izradio kipar F. Kršinić. A još za života zbog zasluga na polju arheologije postao je član mnogih akademija i znanstvenih ustanova u svijetu (Beč, Berlin, Bruxelles, Lisabon, Moskva, Odesa, Pariz, Petrograd, Prag, Rim, Spoleto).

Ja sam upoznao don Franu Bulića u Solinu, dok sam ga još kao gimnazijalac na ekskurziji u stopu oduševljen pratio, kad nas je poučavao o povijesti stare Salone i tumačio nam njezine ostatke. Sjećam se, da nam je tom zgodom rukom pokazao i jedan prazni sarkofag (s natpisom), u kojemu će nakon smrti biti pokopan, Mi smo svi pošli pogledati taj sarkofag, ali mu se on nije htio približiti.

Slijedeći put pobliže sam ga upoznao, kad sam već radio u našem Društvu, a on prisustvovao njegovoj glavnoj skupštini. Dosta kasnije, kako je don Frane zbog godina već bio ponešto nestabilan u kretanju, ja sam dobio zadatak da ga pričekam na zagrebačkom kolodvoru i otpratim u Akademiju. To mi je bilo osobito drago. On se jednom rukom oslanjao na moje rame. Sjećam se, kako me je tada ispitivao o mojim studijima, a onda stao i zapitao: "A jesi li učio grčki?" Rekoh, da nisam, jer se klasična gimnazija u Dubrovniku pretvorila u realnu baš kad sam u trećem razredu imao početi s grčkim. "Šteta! Velika šteta! To ti puno fali. A jesi li bar učio latinski?" pitao me dalje. I kad sam mu rekao, da sam latinski učio već od prve gimnazije pa kroz svih osam razreda te da sam ga imao i na maturi, bio je zadovoljan i rekao: "Fino! Onda ipak nešto vrijediš!" Pa mi je cijelim putem tumačio važnost grčkog i latinskog jezika za upoznavanje starih kultura. I vrlo se žalio, da eto kod nas u školstvu nemaju za to pravog osjećaja.

Godine 1933. slavila se po čitavom kršćanskom svijetu 1900.jubilarna godina smrti Otkupitelja Isusa Krista. Tim povodom organizirano je i veličanstveno hrvatsko hodočašće u Rim, u ime kojega su dr. Stjepan Markulin i dr. Velimir Deželić sin

predali Papi spomen knjigu hrvatskoga naroda u srebrenim koricama, koje je izradio prof. Ivo Kerdić. Tekst na pergameni napisala je prof. Olga Höcker, a sam tekst je služio don Frane Bulić. Kopiju tog teksta našao sam u svojoj ladici pa ga ovdje prepisujem:

"Na uspomenu hiljadudevetstote godišnjice smrti Otkupitelja ljudskoga roda Isusa Krista

u znak vjekovnih veza s namjesnicima Kristovim

Hrvati

Ističući glavne događaje svoje prošlosti ovaj spomen natpis sastaviše ponoseći se, što Papa Ivan IV rodom Dalmatinac s Hrvatima u dodir stupi u praskozorje naše povijesti god. 640. na solinskom polju. Ponoseći se što iz Rima sv. Krst primiše i baštinu sv. Ćirila i Metoda staroslavenski jezik, zaslugom pape Ivana VIII, Inocenta IV, Urbana VII, Inocenta X, Leona XIII i Pija XI u svojim crkvama sačuvaše.

Sjećajući se kako pape hrvatski narod zadužiše:

Kada Ivan VIII god. 879. kneza Branimira osnivača Nezavisne Hrvatske i sav hrvatski narod svečano blagoslovi.

Kada Ivan X. g. 925. Tomislavu kraljevski naslov podijeli, kada Grgur VII. g. 1076. Dmitra Zvonimira kraljem Hrvatske i Dalmacije po svom legatu u Solinu okruni.

Kada Leon X. g. 1519. za bana Petra Berislavića Hrvate antemurale christianitatis nazva,

Kada Aleksandar VII. g. 1664. darova svoju sliku Nikoli Zrinskomu u znak priznanja junaštva,

Kada Pijo XI. prigodom hiljadugodišnjice hrvatskoga kraljevstva g. 1925. dragu Hrvatsku i sve mile Hrvate svečano blagoslovi.

Spominjući se kako pape Hrvatsku prosvjetu pomagahu:

Hadrijan II. polažući slavensko evanđelje na oltar sv. Petra, Nikola V. osnovavši 1453. gostinjac sv. Jeronima u Rimu zaklonište mnogih hrvatskih naučenjaka,

Pijo III štiteći hrvatskog slikara Julija Klovića g. 1542.,

Grgur XIII. uvažujući hrvatskog pjesnika Nalješkovića pri popravku kalendara g. 1582. i pri osnutku Kleričkoga sjemeništa za Hrvate u Loretu .

Inocent X. štampanjem prvoga hrvatskoga rječnika g. 1649.,

Leon XIII. osnivajući g. 1901. Zavod sv. Jeronima u Rimu za hrvatske svećenike nauke željne

Hrvati

Ponoseći se svim ovim odlikovanjima ushićeno Svete godine 1933. kliču: Krist kraljuje, Krist vlada, Krist pobjeđuje, Petrova lađa ne tone."

Nakon Bulićeve smrti spominjao se njegov dnevnik; te kako se za nj zanimaju neki iz Beograda, jer u njemu don Frane iznosi neke neugodne stvari o kralju Aleksandru i njegovu neshvaćanju o starim povijesnim spomenicima, za koje je don Frane pokušao angažirati i ondašnje vlasti. S druge strane navodno su se za taj dnevnik zanimali i neki iz crkvenih krugova, koje u njemu don Frane također nije štedio, budući da nisu pravilno gledali na očuvanje originalnosti unutar Dioklecijanove palače; na pr. u smještaju kipa Grgura Ninskoga u taj ambijent. Govorilo se, da bi prvi i drugi željeli doći do tog dnevnika, kako se u širokom svijetu ne bi doznale oštre kritike tog našeg poznatog i priznatog učenjaka.

I eto jednoga dana do mene dolazi prof. Antica Juras zabrinuta za spomenuti dnevnik i s prijedlogom, da mi dođemo do njega i sačuvamo za buduće pokoljenje. Ona je to i mogla izvesti, jer je bila povezana s domaćicom don Frane. Gospođa Juras je, naime, mnogo radila u Hrv. Kat. Mahnićevu Pokretu pa je tako u Splitu svojevremeno vodila i "Društvo za zaštitu djevojaka", koje je vodilo brigu za djevojke što su dolazile iz sela u Split zbog zaposlenja, ponajviše kao kućne pomoćnice. Tim putom je i don Frane dobio domaćicu, kojoj je A. Juras posebice bila preporučila da pazi na osobne Bulićeve stvari. Antica Juras-Ljubić surađivala je i s našim Društvom, pa smo izdali i jednu njezinu pripovijest za djecu: "Zgode i nezgode Ciplića Njuškalića". (Od njezinog supruga Ive Jurasa izdali smo "Naše more i primorje" g. 1930. te zemljopisnu knjigu "Širom svijeta" g. 1943.). Svakako, ja sam prihvatio zamisao Antice Juras, sakupio nešto novaca za njezino putovanje u Split, gdje je ona preuzela Bulićev dnevnik i donijela ga u Zagreb. Nažalost, nismo imali sredstava da ga fotografiramo, pa smo se odlučivali, da li da original pohranimo u Dubrovački Arhiv ili kod Nadbiskupskog Duhovnog Stola u Zagrebu. No i to nam se činilo nesigurnim, pa smo konačno odlučili da A. Juras dnevnik "sakrije" u Arhivu Hrvatske (u zgradi Sveučilišne knjižnice u Zagrebu) - bez registracije o kakvom se spisu radi, kako ne bi došlo u nepoželjne ruke. Tako je i učinjeno.

Kad se približavala 60. godišnjica smrti don Frane Bulića, zamolio sam u Državnom Arhivu, da pronađu Bulićev dnevnik, ali nisam imao nigdje zabilježeno ni vrijeme, kad je predan, ni osobu kojoj je predan. Pitao sam i obitelj pok. Antice, znaju li što o tome, ali nažalost ništa nisu znali. I tako, dnevniku nisam ušao u trag. Netko mi je bio telefonirao iz Arhiva, da je vjerojatno dnevnik s još nekim spisima bio prebačen u trezor Sveučilišne knjižnice. Pitao sam i tamo, ali bez rezultata. Kad je u rujnu 1994. održan u Splitu XIII. Međunarodni Starokršćanski Kongres (u čast stote godišnjice Međunarodnog Kongresa arheologa, koji je održao don Frane Bulić u Solinu s istraživačima starokršćanskog perioda), pisao sam njegovu tajništvu, kako bi bilo prikladno, da se ovom prigodom pronađe i objavi spomenuti dnevnik, ali nisam nažalost zapazio nikakav rezultat. Preostaje dakle daljnja potraga za privatnim dnevnikom don Frane Bulića, koji bi nam mogao osvijetliti neke elemente iz autorove bogate djelatnosti i njegova života. Šteta bi bilo, da se ne pronađe.

Dr. Alozije Stepinac

Dr. Alojzije Stepinac preminuo je u Gospodinu 10. veljače 1960., a nepunu godinu i pol prije toga napisao mi je iz Krašića jedno divno pismo - dne 26. kolovoza 1958. Povod za to pismo bilo je novo izdanje molitvenika "Kruh nebeski", koje sam mu dostavio u Krašić. Na početku pisma navodi: "Moglo bi se za ovaj molitvenik reći, da je furtim doživio svoje izdanje."

Potrebno je objasniti ono "furtim": Naše se Društvo poslije rata za komunizma moralo svakojako snalaziti, da udovolji svom zadatku - "izdavati i uz jeftinu cijenu širiti pučke knjige, dobrim duhom pisane". Ispočetka smo se snašli forsirajući tisak katekizama i molitvenika te od 1947. i vjerski tjednik "Gore Srca", dok nije 1952. bio obustavljen. A uvijek je bio u pitanju i papir, koji je distribuirao Odjel za štampu pri

predsjedništvu vlade N.R. Hrvatske. U ono doba štamparskog papira nije bilo dovoljno, a pogotovo ga nije bilo za nas! Tako na pr. nismo mogli od 1951. sve tamo do 1965. tiskati kalendar "Danicu" (odnosno "Katolički kalendar"), nego samo na jednoj stranici - kao "zidni" kalendar! A u g. 1956. i 1957. osim njega nije nam uspjelo tiskati niti jedno drugo izdanje!

Sjećam se, kako sam jednom pošao moliti ondašnjeg ministra prosvjete M. Žanka (o kojemu je i rad našega Društva nekako ovisio), da nam poveća kontingent papira za kalendar. A on mi je odgovorio: "Dao sam vašem Društvu koliko i Srpskom kulturnom društvu Prosvjeta". (Time je htio naglasiti jednakopravnost Hrvata i Srba u N.R.H.). Zaludu sam mu objašnjavao da "Prosvjeta" u Zagrebu uopće ne štampa kalendare. Pravoslavci ih dobivaju iz Beograda od Patrijaršije. Dočim naše Društvo štampa kalendare za katolike, a ima brojno članstvo i u Bosni i u Hercegovini te u Vojvodini, kojemu šalje našu "Danicu". Svi moji razlozi ostali su glas vapijućeg u pustinji - i nismo bili dobili ni kilogram papira više. A za Bosnu i Hercegovinu te Vojvodinu (rekao je) ne može on voditi brigu o papiru, i neka se tamo katolici dogovaraju s nadležnima.

Naravno, mučili smo se i s drugim izdanjima, a napose s molitvenicima, za koje smo smatrali, da su u bezbožnom komunizmu ite kako potrebni. Napose nam je bio na srcu molitvenik "Kruh nebeski", jer je u narodu imao tradiciju i jer smo u njegov tekst bili uklopili i neke pouke iz katekizma.

"Kruh nebeski" je naše Društvo bilo izdalo još daleke 1909. godine (u 30.000 primjeraka), a sadržajem je bio vrlo dobar i praktičan. Sastavio ga je J. Celinšćak. Ali kad je iza Prvog svjetskog rata došla Jugoslavija, osjetila se potreba, da se za sve dijeceze izradi jedinstveni molitvenik, u kojemu će se osuvremeniti ponešto arhaični stil i jezik Celinšćakova izdanja te utvrditi jedinstvene formulacije i od Episkopata određeni obrasci. Poslove oko slaganja novog "Kruha nebeskog" povjereni su sarajevskom nadbiskupu Šariću, a naše je Društvo bilo izdavač. I tako smo dobili Celinšćak-Šarićev "Kruh nebeski", koji smo štampali g. 1921. u velikoj tiraži od 200.000 (dvjestotisuća) primjeraka. Molitvenik "Kruh nebeski" izdali smo ponovno g. 1930., 1935., 1941., 1943. i 1948. Kasnije smo se ispomagali s izdanjem skraćenoga teksta, koji smo nazvali "Mali kruh nebeski", a koji je izlazio 1949., 1950. i 1951.

I sada nakon toliko godina oskudne štampe mimo svakog očekivanja odjednom g. 1958. dolazi nam novi "Kruh nebeski". Jedva smo čekali, da krene u Krašić! To izdanje nismo nikako mogli štampati u Zagrebu, ali nam je (začudo) uspjelo u Beogradu i to ni manje ni više nego kod "Srboštampe"! Njima je odgovarala naša visoka tiraža (55.000), a i inače nisu obilovali s poslovima. A i naša spremnost isplate u gotovini pridonijela je, da se zbog materijalne koristi zažmiri pred ideološkim principima. Da bi se sve to sredilo, ja sam pošao u Beograd, gdje mi je kao novajliji u tom ambijentu bio uvelike pri ruci Nadbiskupski ordinarijat, a posebice njegov generalni vikar dr. Janez Jenko (koji je kasnije, g. 1964. postao biskup u Kopru).

Dakle, doista se može reći, da je "Kruh nebeski" doživio ovo svoje izdanje g. 1958. u Beogradu - "furtim" (t.j. kradomice ili potajno).

Pismo koje mi je dne 26. kolovoza 1958. iz Krašića uputio kardinal Stepinac vrlo je dragocjeno i lijepo, pa ga ovdje u cijelosti donosim:

Krašić, 26. VIII. 1958.

Poštovani gospodin Perinić!

Ima već puno vremena, odkad sam primio od Vas novo izdanje molitvenika "Kruh nebeski". Srdačna hvala na sjećanju!

Moglo bi se za ovaj molitvenik reći, da je furtim doživio svoje izdanje. Hvala Bogu da je i tako, te vjernici imadu barem nešto u rukama.

No to ne znači, da će dovijeka ići tako. U Svetom Pismu čitamo: "Sve ima svoje vrijeme. Svaka stvar ima svoje vrijeme pod nebom. Ima vrijeme kad se rađa, i vrijeme kad se umire; vrijeme kad se sadi, i vrijeme kad se čupa posađeno. Vrijeme kad se ubija, i vrijeme kad se iscjeljuje; vrijeme kad se obara i vrijeme kad se gradi." Ako se dakle već više od decenija obara, doći će sasvim sigurno vrijeme, kad će se opet graditi i izgraditi katoličke tiskare i poduzeća, da u slobodi i miru, ni od koga smetane, vrše svoju zadaću, koju im nalaže naše doba.

Bezboštvo u svijetu doduše još visoko diže glavu i hoće svijetu silom utuviti u pamet, da mu nikada nije bilo tako lijepo kao danas. Meni se međutim čini, da bi se prije mogle primijeniti riječi one njemačke poslovice: "Wo weder Glaube an Himmel noch Hölle - Da zieht der Teufel alle Gefälle."

Pretpostavljam, da je Vaša vjera ostala čvrsta u svim ovim teškim zbivanjima. I nadam se, da Vas ni moja smrtonosna bolest nije pokolebala u tom vjerovanju, jer dobro znadete, da se crkva ne upire na ljude, zvali se kako mu drago (inače bi već davno propala) nego na Krista Boga, za kojega veli sveti Pavao, da je "Kralj nad kraljevima i Gospodar nad gospodarima, koji jedini ima besmrtnost. "Vidjeli ste, kako je umro Hitler. Vidjeli ste, kako je umro Mussolini. Vidjeli ste, kako je umro Stalin. U tamnici u Lepoglavi, dao mi je supatnik pok. p. Hahn konventualac list "Slovenski Poročevalec", koji je u jednom broju (18. IV. 1951.) donio silan hvalospjev kineskih komunista Stalinu. Prepisao sam si ga i dodao u svojoj bilješci: "Oni, koji će poživjeti koju godinu, moći će se sigurno uvjeriti o istinitosti riječi Svetoga Pisma: Oholost dolazi pred pad, i oholi duh pred propast." Nije prošlo ni tri godine i ja sam lično s krašićke propovjedaonice imao prilike ovom siromašnom puku na utjehu citirati mudri hvalospjev Stalinu i stvarnost Stalinove smrti, obavite do danas tajnom. Članak glasi: "Ti si (Stalin) živio 70 milijarda geoloških godina, ti si živio 70 milijarda astronomskih godina, ti si bez konca i živiš vječno. Kao Lenjin si neumrli, tvoja moć će izmijeniti polarni led u tople potočiće, tvoja sila će izmijeniti pustinje u rodna polja, tvoja mudrost će promijeniti tok rijeka i pomaknuti gore, ti ćeš napraviti zemlju vječnom mladom i u bratstvu i ljubavi vječno sretno čovječanstvo. "Kako vidite, milijarde geoloških i astronomskih godina su se srozale na par običnih godina kao i kod prosjaka, a mjesto neizmjernoga blagostanja, bratstva i ljubavi vrijedi, što sam malo prije spomenuo: ""Wo weder Glaube an Himmel noch Hölle - Da zieht der Teufel alle Gefälle."

Zato i opominje prorok Jeremija: "Pitajte za stare puteve!" Stari putevi, koje Bog i Crkva naučavaju već vijekovima jesu i ostat će jedini sigurni putevi u bolju

budućnost, ne samo za naš hrvatski narod nego i za cijeli svijet.

I ti će se putevi u skoroj budućnosti opet pokazati! Opet, makar hiljade krivih proroka tvrdi drukčije.

Uz blagoslov i pozdrav u Gospodinu
Alojzije Stepinac
nadbiskup zagrebački

Zato i opominje prorok Jeremija:"Pitajte za stare puteve!"Stari putevi,koja Bog i Crkva naučavaju već vijekovima jesu i ostat će jedini sigurni putevi u bolju budućnost,ne samo za naš hrvatski narod nego i za cijeli svijet. I ti će se putevi u skoroj budućnosti opet pokazati!Opet,makar hiljade krivih proroka tvrdi drukčije.

Uz blagoslov i pozdrav u Gospodinu

† Alojzije kard. Stepinac
nadbiskup zagrebački

• •

Ivana RADIĆ

Večer

Sve je tiho, samo jedna
zalutala zvijezda sjajna
nešto priča dok kraljuje
večer nijema, topla, tajna.

I ja slušam ovu priču
dok se potok negdje sliva
i dok sivim svojim plaštem
jedan oblak mjesec skriva.

On ne može zaviriti
što u meni sada biva
kad jablani stari šute,
a bor mali mirno sniva.

Sve je tiho, usnula je
zalutala zvijezda sjajna,
i bunari stari šute,
večer nijema, topla, tajna.

Josip Sanko RABAR

Moje Oko!
budi oko moje, mojih očiju

Moja Ruko!
nauči dodiru moje ruke

Oko oka, vid vida
dodiru unutarnjih dodira
da ne budem slijepac među
slijepcima
uzet među uzetima

Tvoj blagoslov rastapa mrene
odrešuje ruke

* * *

Kad je sjeme palo na moj kamen
znoji li se kamen?
plače?

Kad je zrnje palo u moje trnje
u moje drače
cvjeta li to korov?
ili plamen?

Kad je klica pala na moj put
ljuto gažen
neprobojan

Tko mi je to putove
preorao?

* * *

Priznajem da sam praznina
i to me spašava
otvaram tako prostor
da uđeš u moj stan
ispuniš mnoštvo praznih riječi

Ustupim
da bi ti mogao doći
tek ponizan
ljubim

Priznajem da sam praznina
i tada me puniš

* * *

Tko me je izrekao?
Ne, to nisam bio samo ja

Tko me je blagoslovio?
Ne, to nisam bio samo ja

Tko me je opjevao?
Ne, to nisam bio samo ja

Tko me je urekao?
zaboravio, zanemario?
mučio, gonio, lagao, izdao?
da, to bijah ja sam sebi
u samoći krvnik

A, tko me je spasio?
Ne, to nisam bio samo ja

Nikica TALAN

Hrvatsko-portugalske književne veze tijekom posljednja dva stoljeća

Da bismo se s nekim istinski sprijateljili, moramo ga prethodno dobro upoznati. To pravilo važi kako za odnose među ljudima, tako i za odnose među narodima i državama, posebno ako su ti narodi i države zemljopisno (relativno) udaljeni, kao što je to slučaj s Hrvatskom i Portugalom. Budući da je sredinom 1995. godine u glavnom gradu Portugala održan niz kulturnih manifestacija (izložbe, koncerti, filmske projekcije, predavanja), cilj kojih je bio približiti Hrvatsku (via kultura) portugalskoj javnosti, tekst što slijedi zamišljen je kao skroman prilog nastojanju da Portugal (via literatura) istovremeno približi hrvatskoj javnosti.

Iako tragovi hrvatsko-portugalskog poznanstva sežu čak u srednji vijek, zbog ranog nestanka hrvatske države bilo je nemoguće da se to poznanstvo i službeno, diplomatski artikulira. Ipak, unatoč tome, ono se tijekom vremena postupno sve više produbljivalo, pri čemu je vodeću ulogu odigrala Dubrovačka Republika, kao jedini slobodni i međunarodno priznati dio hrvatskog prostora. Dubrovački mornari stoljećima su bili stalni posjetitelji portugalskih luka, a dubrovačka mornarica stalni suparnik portugalskoj. U drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća (sve do svog ukinuća) Dubrovačka Republika gospodarski posluje s Portugalom preko dubrovačkog konzulata u Lisabonu, dok se tekući i diplomatski poslovi rješavaju putem visokih "ad hoc" poslanstava. Ne manju važnost u zbližavanju Hrvata i Portugalaca imala je i dubrovačka naseobina Sveti Vlaho u portugalskoj koloniji Goi. Portugalske "Istočne Indije" postat će također poprištem mnogih Hrvata, kako nasilno mobiliziranih, koji će biti prisiljeni boriti se protiv Portugalaca na strani muslimanske "koalicije" (poput znamenitog putopisca Jurja Husa), tako i onih najmljenih, koji će svoje ratničke "usluge" prodavati indijskim (muslimanskim) vladarima, uključujući i legendarnog Melek Jašu Dubrovčanina. Razvitku luzo-hrvatskih kulturnih veza Dubrovačka je Republika ponajviše pridonijela prihvaćanjem stotina židovskih izbjeglica što su se ondje nastanili poslije protjerivanja s Pirinejskog poluotoka. Među znatnim brojem bivših portugalskih državljana koji su se sklonili u Republiku sv. Vlaha bila su i dva intelektualca europskog, odnosno svjetskog ugleda: *Didak Pir,* jedan od najvećih renesansnih pjesnika-latinista, koji će svojim stihovima podići možda najljepši spomenik Dubrovniku sve do pojave Gundulićeve "Dubravke", i *Amatus Lusitanus*, vodeći europski liječnik i prirodoznanstvenik šesnaestog stoljeća, koji će malu Dubrovačku Republiku proslaviti šestim sveskom svojih *Centurija.* U istom, šesnaestom stoljeću Hrvatsku je s Portugalom na posve osobit način povezao i "otac hrvatske književnosti", "Hrvat i kozmopolit", Splićanin *Marko Marulić.* Naime, portugalski prijevod njegova europskog "bestsellera" *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* omogućit će Marulu da svoj didaktičko-spisateljski utjecaj protegne i na luzitansku književnost. U narednom, sedamnaestom stoljeću dotadašnje kulturno-povijesne veze Hrvata i Portugalaca proširuju se s književnog i na glazbeno područje. Zasluga za to pripada hrvatskom eruditu, ekumenistu, panslavistu, teologu, muzikologu i (ne na posljednjem mjestu) luzofilu *Jurju Križaniću*, koji je u Rimu nadgledao tiskanje glazbenih djela portugalskog

kralja D. Ivana IV., čija je glazbenoteorijska misao imala očit utjecaj i na samog Križanića. Otprilike stotinu godina kasnije, dakle početkom druge polovine 18. stoljeća, u službi portugalskog kralja, ovaj put D. Ivana V., našao se još jedan Hrvat, isusovac *Ignacije Szentmártony,* kraljevski matematičar i astronom, prvi hrvatski istraživač Amazone, koji umalo da nije zaglavio u lisabonskim tamnicama, gdje je posve nevin, zbog samovolje "jezuitofoba" Pombala, proveo punih sedamnaest godina života. S njime ujedno završava tristoljetno razdoblje "velikih ličnosti" što su obilježile hrvatsko-luzitanske kulturno-povijesne veze - razdoblje u kojem su se osobito istakla dva Portugalca (Didak Pir, Amatus Lusitanus) i tri Hrvata (Marko Marulić, Juraj Križanić i Ignacije Szentmártony). U devetnaestom i dvadesetom stoljeću luzo-hrvatske veze dobivaju novu dimenziju, svodeći se ponajviše na prevoditeljske pothvate, a zamjetna je, isto tako, i sve veća nazočnost portugalskih motiva u hrvatskoj beletristici.

Prijelomna godina u tom pogledu bila je 1845. Te godine, naime, *Stanko Vraz* u listu "Zora dalmatinska" br. 23, 1845/II, str. 178, objavljuje po svoj prilici prvi (posredni) prijevod jedne portugalske pjesme na hrvatski jezik. Riječ je o prepjevu pjesme lorda Byrona, čiji prvi stih glasi "In the moments of delight devoted", a koja je opet prepjev portugalske pjesme "Tu me chamas". Tom prepjevu prepjeva Vraz je dao naslov "Život i duša", navevši uza nj, kao moto, početni stih Byronova izvornika. Hrvatski prevoditelj pritom možda čak i nije znao da prevodi prijevod s portugalskog. Premda na području hrvatske luzitanistike ima još mnogo toga neistraženog a da bi se mogao donijeti konačan zaključak, ne čini se odviše vjerojatnom pretpostavka o mogućem pronalasku još starijeg (izravnog ili neizravnog) prijevoda nekog portugalskog književnog djela na hrvatski jezik. U svakom slučaju, Vrazov "prepjev prepjeva" zasad ostaje prvi, iako možda i "nehotični" prijevod s portugalskog na području Hrvatske.

No recepcija portugalske književnosti u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća ne očituje se samo u prijevodima, nego i u ugradnji izvjesnih tema i motiva vezanih uz Portugal, odnosno uz portugalsku književnost, povijest i civilizaciju, u pojedina hrvatska književna djela. Jedan od najilustrativnijih primjera takve luzo-hrvatske povezanosti predstavlja pripovijest *Tužna Jele* dubrovačkog biskupa *Mata Vodopića.* Radi se o djelu koje bismo, na tragu portugalske žanrovske poetike, mogli svrstati u kategoriju tzv. "tragično-pomorskih pripovijesti", kakvima, zbog svoje vjekovne upućenosti na more i njegovu nestalnu ćud, obiluju obje književnosti: portugalska i, u nešto manjoj mjeri, hrvatska. Nas, dakako, spomenuta Vodopićeva pripovijest u ovom kontekstu ponajviše zanima ne toliko zbog brojnosti mogućih usporednica s tematski srodnim pripovijestima u portugalskoj književnosti onoga vremena, koliko zbog dijela njezina sadržaja u kojem se govori o portugalskom brodu i njegovu putovanju "put istočnijeh Indija", odnosno o povratku u lisabonsku luku. Kako je riječ o istinitom događaju koji je, prema vlastitom priznanju, tada još gruški župnik don Mato iskoristio za svoju "tragično-pomorsku pripovijest", njegov zapis ima zapravo karakter pomorske kronike koja je, uvrštenjem u književno djelo, postala artefakt. Stoga i prizor s portugalskim brodom koji spašava muža glavne junakinje - meštra Jozu valja čitati na dvije različite razine: na razini (indirektne) pomorske kronike, odnosno faktografske egzaktnosti, i na razini "tragično-pomorske pripovijesti", odnosno literarne fikcije. Asocijacije koje pritom pobuđuju "portugeska plav", "istočne Indije" i "Lizbona", navodeći nas na (pomorske) trijumfe zlatnostoljetnog luzitanskog imperija, idu u prilog obiju navedenih razina, pri čemu i vjekovne pomorske, odnosno gospodarsko-trgovačke, ali i kulturno-povijesne veze

Dubrovačke Republike i Portugala zasigurno daju svoj obol, obogaćujući hrvatski "luzo-pojmovnik" novim značenjskim (i emotivnim) nijansama. Vodopić je tako, sa samo tri pojma, izvanredno ugrađena u pripadni im kontekst, i nesvjesno uspio stvoriti još jednu čvrstu kariku u lancu hrvatsko-luzitanskih književnih veza.

Sljedeću kariku u tom lancu čine prvi hrvatski (izravni) prijevodi portugalske književnosti što se javljaju potkraj 19. stoljeća. Riječ je o prijevodima L. V. de Camõesa i E. de Castra.

Camõesa je hrvatskom čitateljstvu prvi put predstavio *Ante Tresić-Pavičić,* objavivši u "Vijencu" svoje prepjeve dviju čuvenih epizoda iz *Luzitanaca* ("Morska pijavica" i "Adamastor"). Prema sudu Mirka Tomasovića, "Tresić je dao korektnu, za ono vrijeme, verziju Camõesovih oktava, zadržavši izvorni stih originala, a nešto pojednostavnivši shemu rimovanja". Iste (1894.) godine u časopisu "Iskra" (Zadar, 20. 2. 1894.) izlazi i Tresić-Pavičićev prepjev Camõesove antologijske pjesme "Bárbara escrava", čime je predstavljen i lirski dio Camõesova pjesničkog stvaralaštva.

Tri godine kasnije Camõesu se, kao drugi prevedeni portugalski autor, pridružuje *Eugénio de Castro*, kojeg današnji pregledi portugalske književnosti jedva da spominju, no nekada, u vrijeme fin-de-siècle-a, de Castro je bio jedan od najpopularnijih luzitanskih pisaca, naročito u inozemstvu. O hrvatskom prijevodu i o reakcijama što ih je taj prijevod izazvao u hrvatskoj književnosti opširno je pisao M. Tomasović u raspravi "Portugalska simbolistička drama u Hrvatskoj", iz koje ćemo ovdje izdvojiti tek nekoliko podataka.

Godine 1897. u Splitu je pokrenut časopis "Novi viek", na čijem se čelu kao glavni urednik nalazio prvi hrvatski prevoditelj Camõesa - A. Tresić-Pavičić. Upravo u prvi broj tog novopokrenutog časopisa Tresić-Pavičić je uvrstio prijevod de Castrove popularne simbolističke drame *Belkiss* (prvi put objavljene 1894.), uz opsežan popratni članak o samom de Castru i njegovu djelu. Autor tog članka je *Marin Sabić*, koji je u de Castru mogao "naći svojeg srodnika (vežu ih i obostrane simpatije za P. Verlainea), budući da je autor drame *Belkiss* ispovijedao pesimistički stav prema životu s utjehom u katoličkom sentimentalističkom idealizmu", dok je dramu preveo *Mato Ostojić,* "književni diletant i pristaša kršćansko-rodoljubnih kriterija u poeziji", koji je izravno kontaktirao s njezinim autorom, dobivši od njega dozvolu za prijevod. De Castrova poetska drama iste je (1897.) godine tiskana i u zasebnoj knjizi pod naslovom: Eugénio de Castro: *Belkiss, kraljica Sabe, Axuma i Hymiara*, ostavši kroz dugo vrijeme jedino djelo iz portugalske književnosti objavljeno na području Hrvatske.

Osobito su zanimljive reakcije što ih je drama *Belkiss* izazvala u hrvatskoj književnoj javnosti, pojavivši se upravo u doba žestokih sukoba pobornika tzv. Moderne i tradicionalista. Znakovito je da su recenzije de Castrove drame objavljene u dvama omladinskim časopisima, povezanim s modernističkim pokretom: u "Novoj nadi" i "Novoj zvijezdi". I u jednom i u drugom časopisu de Castrova se drama veliča kao djelo "koje je Portugalu donijelo toliku književnu slavu, kakvu nije imao od vremena Camõesa". Na kraju valja naglasiti da je *Belkiss* imala odjeka i kod hrvatskih dramskih stvaralaca. Njezin utjecaj najočitiji je u Tresić-Pavičićevoj tragediji *Život kralja Hiruda, dramatski prikazan*, premijerno izvedenoj u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu 10. listopada 1910. Pomno analizirajući spomenutu tragediju i uspoređujući je s de Castrovom *Belkiss*, Tomasović dolazi do zaključka da se među oba navedena dramska djela mogu zapaziti značajne podudarnosti. Posebno je očito Tresić-Pavičićevo

nastojanje da "stilski što dekorativnije označi biblijsko ishodište djela", u čemu se, čine se, ponajviše ugledao upravo u E. de Castra.

"Uz prijevod i tekstove o *Belkiss*, naišli smo, eto, i na jedan njezin neposredan stvaralački odjek, inače rijedak u takvim relacijama portugalske i hrvatske književnosti, i to upravo kod pisca iz Dalmacije, vjekovno disponirane prema romanskim poetskim suzvučjima, koju je, usput budi rečeno, legendarni luzitanski pjesnik Luís de Camões apostrofirao u slavnoj nacionalnoj epopeji", zaključuje svoju raspravu o odjecima de Castrove simbolističke drame u Hrvatskoj prof. Mirko Tomasović.

Na sljedeći prijevod iz portugalske književnosti, nakon pojave de Castrove drame, trebat će čekati punih 39 godina. Naime, tek 1936. u Zagrebu, u izdanju "Slova", a u okviru izdavačkog projekta "1000 najljepših novela /1000 svjetskih pisaca", izlazi novela "Mati" portugalskog novelista *Trindadea Coelha*. Novelu je preveo *Jakša Sedmak,* poprativši je i kraćom bilješkom o piščevu životu i djelu. Usporedba prijevoda s izvornikom pokazuje da je Sedmak zacijelo prevodio izravno s portugalskog jezika (kao što, uostalom, i stoji u napomeni na kraju prijevoda), budući da je prijevod izvanredno vjeran originalu, uz tek gdjekoju pogrešku, ponajviše u pogledu idiomatskih izričaja, što je (imamo li u vidu ne samo nepostojanje portugalsko-hrvatskog rječnika, nego i, izuzmeno li dva potkrajstoljetna prijevoda, gotovo nikakve prevoditeljske tradicije kad je riječ o portugalskom) doista oprostivo.

Četiri godine kasnije u Hrvatskoj se pojavljuje i prijevod jednog portugalskog romana na hrvatski jezik. Riječ je o romanu *Emigrantes (Iseljenici)* "portugalskog Maksima Gorkog" (kako ga je prozvao M. Tomasović) - *Joséa Marie Ferreire de Castra*. Taj prvi de Castrov roman (čiji je portugalski izvornik prvi put objavljen 1928., označivši početak novog razdoblja "socijalnog realizma" u Portugalu) izašao je 1940. u Zagrebu, u okviru niza "Svjetski pisci" (urednik i izdavač Ante Velzek). Preveo ga je *Ante Rojnić*. Pažljivom usporedbom portugalskog izvornika i hrvatskog prijevoda nije teško ustanoviti da prijevod najvjerojatnije nije načinjen izravno s portugalskog, nego posredstvom nekog već postojećeg prijevoda na koji drugi strani jezik, na što navode i brojne pogreške, ponajviše semantičke naravi. O nedostacima prijevoda ne možemo, međutim, objektivno suditi budući da nam nije poznato portugalsko izdanje prema kojem je prijevod rađen, tim više što u narednim portugalskim izdanjima *Iseljenika,* koliko smo uspjeli zapaziti, ima promjena. Tako npr. u izdanju iz 1985. godine nema epigrafa što prethode pojedinim poglavljima prvog i drugog dijela romana, a koji su inače prisutni u hrvatskom prijevodu, pa pretpostavljamo da su postojali i u prvom portugalskom izdanju *Iseljenika*. Zanimljivo je da u jednom takvom epigrafu, pred osmim poglavljem prvog dijela, nalazimo kratak navod iz "Pregleda prekomorske statistike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca" za godinu 1925, u kojem se govori o tome da se od preko petnaest tisuća iseljenika iz Hrvatske, Slovenije i Srbije svega troje njih nije uputilo u Južnu Ameriku. O Hrvatima, Slovencima i Srbima govori se na još jednom mjestu, u samom tekstu romana. U jedanaestom poglavlju prvog dijela (hrv. prijevod str. 122, portug. izvornik, izd. iz 1985., str. 113) Ferreira de Castro, opisujući razne iseljeničke, odnosno sada već doseljeničke skupine što su upravo prispjele na južnoameričko, odnosno brazilsko tlo, opisuje i skupinu državljana novostvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: "Do Talijana nalazila se kompaktna skupina Srba, Hrvata i Slovenaca, zamišljenih i povučenih ljudi, koji su se smjestili u jednom kutu i tek od vremena do vremena prekidali svoju dugu šutnju kakvom

neodređenom frazom svog intimnog monologa." Tragični hrvatski eksodus tako je još jednom politički podveden, u vrijeme kad je Hrvatska bila srpska kolonija, pod zajednički pojam južnoslavenske emigracije.

Najvjerojatnije još iste, ili možda naredne (1941) godine (u knjizi nije navedena godina izdanja), u Zagrebu, u nizu "Binoza - svjetski pisci", a u izdanju Nakladnog zavoda, izlazi još jedan Ferreirin roman (čiji je original objavljen 1930) - *A Selva (Prašuma)*. Izdavač je međutim, zacijelo iz komercijalnih razloga, izvorno ime romana zamijenio imenom *Kaučuk zeleni demon*. Sam roman popraćen je zanimljivim, iako krajnje panegirički sročenim predgovorom, autor kojeg je po svoj prilici prevoditelj *Dragutin Bišćan*. I Bišćanov je prijevod, kao i Rojnićev, najvjerojatnije neizravan, pri čemu nije isključeno da je prevoditelj imao uvid i u portugalski izvornik. Valja, međutim, priznati da je razmjerno tadašnjim prevoditeljskim uvjetima, Bišćanov prijevod upravo začudno vjeran originalu, iako, ponovimo, pažljivije proučavanje navodi na pomisao o prevoditeljevu korištenju nekog već postojećeg prijevoda.

Bilo kako bilo, činjenica je da su se u razdoblju između dva svjetska rata u Hrvatskoj prvi put pojavili prijevodi portugalske književne proze. Dva prevedena portugalska prozaika - Trindade Coelho i Ferreira de Castro, odnosno tri književna djela: novela "Mati" te romani *Iseljenici* i *Kaučuk zeleni demon* (tj. *Prašuma*), pokazuju da potkrajstoljetno zanimanje za luzitansku književnost, potaknuto prijevodima L. de Camõesa i E. de Castra, nije zamrlo, premda je, barem u slučaju Ferreire (kako to ističe i M. Tomasović), presudan motiv za izdavača bio aktualnost štiva, u razdoblju kad je "sindrom iseljavanja veoma istaknut i literarno problematiziran" u Hrvatskoj. Prevedena djela govore, dakle, da je u međuratnoj Hrvatskoj bilo vrsnih poznavatelja kako portugalske književnosti, tako i portugalskog jezika (Sedmak je sigurno prevodio s portugalskog izvornika!). Poslijeratni naraštaji neće stoga morati krenuti sasvim od početka.

Prvo poslijeratno izdanje jednog djela iz portugalske književnosti jest izdanje prozne adaptacije Camõesova epa *Luzitanci* (Mladost, Zagreb, 1952), što ga je za mladež priredio lisabonski akademik João de Barros. De Barrosovu proznu obradu velikog renesansnog pjesnika na hrvatski je preveo i bilješkama popratio "poliglot, prevoditelj golema opusa, plodnog iskustva i istančanog smisla za zakonitosti naracije i jezične nijanse" *Josip Tabak*.

Svega godinu dana nakon Camõesovih *Luzitanaca* u izdanju zagrebačke "Zore" pojavljuju se (1953) i *Portugalska pisma* legendarne portugalske redovnice *Mariane Alcoforado*, koja tek neizravno pripadaju portugalskoj književnosti, budući da su izvorno objavljena (1669) na francuskom, dok su na portugalski prevedena tek 1819. Pet Marianinih pisama na hrvatski je preveo prof. Ivo Hergešić, poprativši ih opsežnom studijom naslovljenom "Portugalska redovnica i njezina velika ljubav".

Pedesetih godina ovog stoljeća počinje se, ponajviše zaslugom splitskog književnika i prevoditelja *Ante Cettinea*, sustavnije prevoditi portugalsko pjesništvo, naročito ono suvremeno. Tako će Cettineo u časopisu "Mogućnosti" (br. 3, Split, 1954) objaviti ciklus pjesama pod naslovom "Suvremena lirika Portugala", u kojem će predstaviti 7 pjesnika: Jorgea de Senu, Fernanda Pessou (riječ je o prvoj pjesmi tog pjesnika prevedenoj na hrvatski jezik!), Miguela Torgu, Alberta de Lacerdu, Alexandre O'Neilla, Raula de Carvalha i Rogeria Fernandesa. Dvije godine kasnije, u "Zadarskoj reviji" (br. 3, Zadar, 1956) Cettineo će u ciklusu "Iz 'suvremene portugalske lirike'"

objaviti 98. sonet L. V. de Camõesa, te po jednu pjesmu N. Freire S. da Game. Prijevodi pjesama popraćeni su i kratkim bilješkama o njihovim autorima. Cettineovu nakanu da sastavi i objavi antologiju novijeg portugalskog pjesništva spriječila je nažalost prerana smrt.

Šezdesetih godina prevoditeljsku djelatnost pokojnog A. Cettinea nastavlja *Nikola Milićević*. Prvi Milićevićev prijevod s portugalskog jest, koliko nam je poznato, prijevod poezije Fernanda Pessoe objavljen u "Republici" (br. 11) 1961. godine. Radi se o prepjevu 8 pjesama triju glavnih Pessoinih pjesničkih heteronima (A. Caeiro, R. Reis, Á. de Campos), uz popratnu bilješku o autoru pjesama. Četiri godine kasnije u "Forumu" (br. 11-12, 1965) izlaze Milićevićevi prepjevi 16 Camõesovih soneta, popraćeni opsežnim prikazom pjesnikovog života i djela. Kao jedan od najvećih hrvatskih antologičara, Milićević je osobito zaslužan za prezentaciju portugalskog pjesništva hrvatskom čitateljstvu, kako u vlastitim pjesničkim antologijama, tako i u antologijama drugih sastavljača. U svaku od svoje 4 antologije, izašle u razdoblju od 1968. do 1974, on je uvrstio i veći ili manji broj predstavnika portugalskog pjesništva, najčešće u vlastitom prepjevu.

Nekako u vrijeme Milićevićevih prvih prepjeva portugalskog pjesništva, za luzitansku se književnost, naročito za poeziju kao njezin najviši domet, počeo zanimati pjesnik i prevoditelj *Drago Ivanišević*. Do tog zanimanja došlo je posredstvom portugalske pjesnikinje *Natálie Correie*, s kojom ga je vezivalo zajedničko pariško prijateljstvo. Kad je Correia 1961. objavila svoju, uslijed tadašnjih političkih zbivanja glasovitu poemu *Cântico do Pais Emerso*, njezin hrvatski prijatelj odlučio je prevesti je. Ivanišević prepjev, pod naslovom *Pjesma o zemlji uskrsloj iz mora*, objelodanjen je u časopisu "Republika" (br. 2-3) godine 1963, a 12 godina kasnije i u zasebnoj knjizi, pod istim naslovom (Zagreb, 1975.) Uz 430 stihova prepjeva poeme u knjigu je uvršten i opsežan Ivanišević prikaz suvremenog portugalskog pjesništva, s posebnom osvrtom na život i djelo N. Correie.

Na Milićevićeve i Ivanišević prepjeve portugalske poezije sedamdesetih se godina nadovezuje *Mirko Tomasović*, zasigurno najplodniji hrvatski prevoditelj luzitanskog pjesništva i jedan od naših najboljih poznavatelja portugalske književnosti uopće. Tomasovićeva bogata luzitanistička djelatnost dvovrsna je: književnopovijesna i prevodilačka. Unutar književnopovijesne skupine (nazovimo je tako) Tomasovićevih luzitanskih djela na prvom mjestu treba spomenuti njegov opsežan, po stoljećima periodiziran pregled portugalske književnosti, pod naslovom "Portugalska književnost" (u: Povijest svjetske književnosti, knjiga br. IV. Zagreb, 1974), u kojem se obrađuju svi važniji luzitanski pjesnički, prozni i dramski stvaraoci, pri čemu je, sukladno lirskoj "vokaciji" Portugalaca (koja se očito "podudarila" s Tomasovićevim osobnim afinitetom) najviše pozornosti posvećeno upravo pjesništvu. Tomasovićeva komparatistička profesija dolazi do izražaja i u njegovu bavljenju portugalskom književnošću. Naročito je u tom pogledu ilustrativna njegova studija "Relações literárias croato-lusas" ("Hrvatsko-luzitanske književne veze"), objavljena u časopisu "Most" (1986/3), u kojoj se registriraju svi književnopovijesno relevantni luzo-hrvatski kontakti kroz povijest, od 16. do 20. stoljeća. U književnopovijesnu podvrstu Tomasovićeva "luzitanističkog opusa" spadaju i njegovi brojni "prigodni" radovi: članci vezani uz obljetnice Camõesa i Pessoe, popratni komentari i bilješke uz prijevode pojedinih portugalskih autora, objavljeni u raznim (književnim) novinama, časopisima,

antologijama i izborima iz poezije. Svi ti radovi, uz književnoznanstvenu i stručnu, imaju i golemu promotivnu vrijednost, jer donedavno još uvijek uvelike "egzotičnu" portugalsku književnost "udomaćuju" u hrvatskoj kulturnoj sredini, koja na taj način postaje dionikom luzitanske, prije svega pjesničke baštine, dotad poznate tek prilično uskom krugu znalaca portugalskog jezika.

Ne zanemarujući ni najmanje Tomasovićeve književnopovijesne luzitanističke radove, valja istaknuti da će Mirko Tomasović ponajprije ući u povijest naše luzitanistike kao najveći hrvatski prevoditelj portugalskog pjesništva, o čemu svjedoči i šest dosad izdanih knjiga prijevoda, od kojih četiri sadrže stihove prvaka portugalskog modernizma Fernanda Pessoe (*Posljednja čarolija,* 1973; *Pomorska pjesan,* 1976; *Dvije poeme Álvara de Campos,* 1982; F. Pessoa: *Poezija*; 1986), dok ostale dvije predstavljaju svojevrsne "mini-antologije" portugalske, odnosno suvremene portugalske lirike *(Pet portugalskih pjesnika*, 1974; *Portugalski kvartet,* 1984).

Tomasovićevu pionirsku ulogu na području hrvatske luzitanistike možda je najbolje (u svom prikazu *Pet portugalskih pjesnika*) okarakterizirala Željka Čorak: "Moglo bi se kazati da je Mirko Tomasović u portugalskom vrtu izgradio svoju 'drugu rezidenciju', svoju duhovnu vikendicu. Ovladavši u nas malo poznatim jezikom i književnošću stekao je pravo na ubod zastave i na status očevica novoga tla."

Usporedo s Tomasovićem (iako u mnogo manjoj mjeri) suvremeno je portugalsko pjesništvo prevodio i *Nikola Marčetić*, objavljujući svoje prepjeve u raznim književnim novinama i časopisima, da bi ih na kraju objedinio u knjizi pod naslovom *Vijesti iz tvrđave,* objelodanjenoj 1980. u Banja Luci. Prilikom sastavljanja te knjige - antologije Marčetić se više rukovodio ideološkim (odnosno političkim) negoli strogo estetskim mjerilima, budući da mu je glavno izborno načelo bila protusalazarska (politička) angažiranost pojedinih pjesnika, odnosno pjesama. Ipak, usprkos očigledno dominantnoj ideološkoj motivaciji, Marčetićeve *Vijesti iz tvrđave* sadrže i niz antologijskih ostvarenja suvremene portugalske poezije. Štoviše, zamjetno je da se sastavljač antologije istinski trudio kako bi uvrštavanjem takvih ostvarenja uspostavio svojevrsnu ravnotežu naspram stihova uvrštenih prema "ideološkom ključu". Stoga će gotovo trećina prostora u antologiji biti dodijeljena F. Pessoi, za kojim (po broju prevedenih pjesama) slijede S. de Mello Breyner Andresen i M. Torga (bez dvojbe, vodeća imena postpessoinskog razdoblja portugalskog pjesništva, odnosno književnosti). Svaki od 16 pjesnika predstavljen je i kratkom (bio)bibliografskom bilješkom, tako da ga neupućeni čitatelj može pravilno smjestiti u kontekst danas već svjetski priznatog fenomena zvanog "moderna portugalska poezija". Stoga Marčetićeva knjiga, bez obzira na eventualnu promjernu "ideološke paradigme", i danas može predstavljati dobar "vodič" kroz suvremeno portugalsko pjesništvo.

I dok Hrvati imaju čak nekoliko "vodiča" (nazovimo ih tako) kroz (suvremeno) portugalsko pjesništvo, odnosno portugalsku književnost uopće, Portugalci ne samo da nemaju nijedan "vodič" kroz (suvremeno) hrvatsko pjesništvo, odnosno književnost, nego do nedavno nisu ni znali da postoji hrvatska književnosti, pa je nekima čak i Marulić bio "jugoslavenski" (sic!) pisac. Zato je hvalevrijedna inicijativa tadašnjeg Društva književnika Hrvatske da u časopisu za hrvatsku književnost "Most" (br. 3, 1986) objavi tri priloga na portugalskom jeziku. O prvom od njih (Tomasovićeva studija "Hrvatsko-portugalske književne veze") već je bilo riječi. Drugi prilog je prijevod pripovijetke "Spojene posude" *Pavla Pavličića*, a treći prepjev 12 pjesama *Danijela*

Dragojevića, inače urednika emisije "Poezija naglas" trećeg programa Hrvatskog radija, u kojoj su, zahvaljujući njegovim nastojanjima, predstavljeni mnogi portugalski, brazilski i luzo-afrički pjesnici.

Tri godine kasnije (1989) ukazala se prilika da se još jednom, poslije Tomasovićeve studije, progovori o hrvatsko-portugalskim vezama kroz povijest, ovaj put ponajviše trgovačko-pomorskim. Naime, travanjski broj "Glasnika UNESCO-a" te je godine u cijelosti bio posvećen portugalskim pomorskim otkrićima, pa je i redakciji izdanja na hrvatskom jeziku omogućeno da u okviru tzv. "jugoslavenskog" (!) dodatka" dâ svoj prinos toj temi. U spomenutom dodatku izašla su 4 priloga: 2 izvorna teksta *Ane Simeon*: jedan posvećen "anti-junaku" otkrića F. Mendesu Pintu i drugi koji se bavi trima najznačajnijim pregalacima na području luzo-hrvatskih kulturno-povijesnih veza: Marulićem, Pirom i Križanićem; zatim tekst *Stjepana Vekarića* "Pomorsko-trgovačke veze Portugala i Dubrovačke Republike", te prijevod (također iz pera A. Simeon) četiriju poglavlja Mendes Pintovog djela *Lutanja.*

Iste se godine (1989) pojavljuje (u izd. "Mladosti") i knjiga putopisa *Maria Bazine*, pod naslovom *Kraljevi, kanovi, sovjeti.* Značajan dio tog djela odnosi se na putopiščev boravak u Portugalu, odnosno, točnije, u Lisabonu i Fatimi. Riječ je o poglavlju "Lisabon i Fatima", poglavlju koje bismo preporučili svima onima što se spremaju posjetiti najzapadniju europsku državu, jer autorovo viđenje portugalskog društva, gospodarstva, politike i, osobito, kulture i povijesti, iako nužno subjektivno, predstavlja značajan (pozitivan) izazov ne samo već "prokušanim" luzofilima, nego i onima što tek namjeravaju upoznati krajnji zapad Iberije, a bez uobičajene "maske" turističkih prospekata.

Devedesetih godina hrvatskom je čitateljstvu ponovno ponuđen prilično širok izbor iz ponajviše suvremenog, ali i prošlostoljetnog i srednjovjekovnog portugalskog pjesništva (oko tridesetak pjesnika) u prijevodu i uz popratne uvodne tekstove N. Talana. Isti je prevoditelj preveo i desetak pripovijesti, autori kojih su ponajveći portugalski prozaici 19. i 20. stoljeća. Tako je na neki način nastavljen poslijeratni kontinuitet prijevodâ portugalske književnosti (ponajprije, dakako, pjesništva) započet zaslugom A. Cettinea, čiju su djelatnost nastavili potom Milićević i Tomasović. Spona tog kontinuiteta dvojica su najvećih pjesnika što ih je svijetu dao Portugal: Camões i Pessoa. Njihove stihove prevodila su sva trojica navedenih prevoditelja, pri čemu je prednost, što je i razumljivo, imao prvak portugalskog modernizma.

Tomasovićeva "opsjednutost" Pessom nije, međutim, ostala bez odjeka, pa se "kult" tog pjesnika nastavio i nakon zagrebačke proslave 50. obljetnice njegove smrti (1985), odnosno sarajevskog izdanja dotad najvećeg izbora iz njegovog pjesništva (ur. Mile Pešorda, iz. "V. Masleša"). Tako bismo i godinu 1991, po količini objavljenih Pessoinih tekstova i filozofskom eseju posvećenom Pessoi, mogli proglasiti svojevrsnom "godinom Pessoe" u Hrvatskoj. Te godine, naime, u časopisu "Mogućnosti" (br. 5-6-7), dakle u onom istom časopisu u kojem je daleke 1954. objavljen prvi prijevod Pessoe na hrvatskom jeziku, izlazi (na čak 162 stranice) velik dio dotad neprevedenog Pessoinog pjesničkog, dramskog i proznog stvaralaštva, pri čemu su zastupljeni svi značajniji autorovi heteronimi. Valja napomenuti da je još iste godine u časopisu "Treći program" (br. 34) objavljen i oveći izbor iz "pjesničke proze" *Knjige nespokojstva* Pessoinog heteronima *B. Soares*, u prijevodu *Borka Auguština.* A da Pessoino stvaralaštvo ubrzo dobije i svoj prvi filozofski komentar u Hrvatskoj pobrinula se svojim esejom *"Veritas*

metaphorica Pessoinih unutarnjih Indija", objavljenim u časopisu "Filozofska istraživanja" (br. 41, 1991) *Ljerka Schiffler*, zaokruživši tako, na neki način, višegodišnje sustavno predstavljanje Pessoe hrvatskom čitateljstvu.

Tako se, eto, proces "udomaćivanja" portugalskog pjesništva, odnosno književnosti, kulture i civilizacije, nastavlja sve do danas. Na pojačano zanimanje za portugalsku književnost, posebno za suvremeno pjesništvo, uvelike je djelovao i osnutak Katedre za portugalski jezik, književnost i civilizaciju portugalskog jezičnog izraza pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, godine 1982. Kroz trinaestogodišnje razdoblje djelovanja te katedre stvorene su osnovne pretpostavke za daljnju gradnju, odsad, nadajmo se, naglašenije obostranih književnih i uopće kulturnih hrvatsko-portuglaskih veza.

Smiljka SAX

Ranjenoj Hrvatskoj

Vjekovima odlaze vojske mladih
u nedoglede krutih sudbina
i tu je grob u našem srcu
mnoštva koraljnih rijeka krvavih
dubina.

Daleko su oni dani
kad bijasmo u razredu skupa,
kad je za rastankom našim
proplakala mnoga klupa.

I mnogi nemaju nikoga više
da otre im vrelu suzu s obraza žarkih.
Ja plačem samo i mislim na njih
dok zora za zorom peče u svakoj rani.

Hvala Ti, Bože, što srce nam dade
da postaje sve veće i veće
od pregorkih čaša plemenitih duša:
što LONGINU slični, probivši nam grudi,
u zanosu progledaše i postadoše vjerni
istini što ih iskuša.

Ivna TALAJA

Krist na križu

mnogi
su
govorili -
to
je
kraj

ne

taj
kraj
je
početak

taj
kraj
je
beskraj

Tomislav MARETIĆ

Šetnje među zidovima

solipsistički solilokvij

1.
Rečenice se šetaju obalom,
onda ja
poskakujući
po taktu glazbe
u vijugama
režem misli
zarezima,
točkama,
spuštam ih u more,
hvatam ribe s pomoću njih.
Napravim neko stablo,
sasiječem ga
pogledom,
spalim
uzdahom,
odbacim okretajem glave.
Pjevušim poskakujući.
Zvone nečije kose
u blizini,
ja se ni ne obzirem,
samo slušam
i poskakujem.
Gledaju me neke oči
iz prikrajka,
ja ih ne vidim.
Samo jasnovidim
svoj jasan krajolik,
cestu koja kruži
od mene
do mene,
kao kolut dima
Stvoritelja
u čijem šumu
lebdim
i tonem
do kraja glazbe,
do kraja sebe
negdje u lubanji.

2.
Strmoglavljuje se prebrzo
da na dohvat nestane
potonuo u niže centre
ili tko bi znao
kojim toboganom ugode
klizem
u tom nepreglednom carstvu
uma
ostavljenom na raspolaganje,
u istraživanje prtljage
bez čega bi mi manjkale ruke
i djela da ne posrnem prerano,
ne razbijem lutku manifestacije,
bez koje bi se bližnjima učinio
dim.
3.
Pučine i razine šeću se
kroz mene.
Ovuda prolaze slojevi i slijed
neravnih misli
u ljupkom zelenkastom tonu.
Slijedim
svoj lutajući izvor,
neodređeno
gađam kopljima u zraku
pticu što se napila
mog bića,
pa prebiva nejasno
u krajoliku.

4.
Graditi prostor tvrđavama,
kamenjem u zraku stucati
misli,
među najljepšim odlukama
izabrati vjetrovit brod radosti,
za Svemir,
za lutanja !
Među skamenjenim
planetama ljepote
pjesma šuti,
ona govori
šutnju, nemoć znakova,
gradi u prostoru bedem
smrvljenih misli s mišlju
u prah.

5.
U maglama koračamo sneni
neznajući koji svijet pripada
našem stvarnom biću.

Mi se već pitamo kakvo je to
prozirno sredstvo,
za kakve prostore smo većma određeni?
Bujajući pomalo svugdje,
gdje je ta zračna njiva za oranje
potpunim proturječnim slaganjem?

Zapravo mi bulaznimo na trojnim međama
svjetova budeć se čas u ovom, čas u onom.
Brinemo se sad oko izjednačavanja razina,
sad oko hladnih brana voda.
Život tako postaje prelijevanje
naših prelaženja.

Naposljetku, tko će znati nije li stvarnost
tek projekcija, brz niz zamišljenih slika?
Zato kao slutnje gađamo glinene obrise
u lelujavom čekajući
rasprsnuće.

6.
K mjestu koje izbjegavaš vodi te mašta.
Hrabrija od tvojih nogu
postaje noge tvoje hrabrosti.
Bježiš li od te predodžbe,
od malih živahnih anđela,
gonit će te naokolo
u krug što se zatvara
kao otrovni roj osa:
tvoja savjest, okolišanje i
ravnodušnost.
Na tom putu čeka te
dakako, samo tvoja klopka,
samo tvoja lijepa sudbina
ljeskava tijela, odsutnih očiju,
uperenih kao slučajno,
u bolnu točku iza tvoje glave.
Tad se pokušavaš sjetiti
te točke,
rasvijetliti je
iz kuta svojeg moćnog mira.
Ona nepoznata
raste i otkriva,
othranjuje goleme obijesti.
Goleme krpe se raspadaju
na canjke,
na dronjke !
Bože,
što mi preostaje,
što mi preostaje
činiti ?

7.
Naletom na oblinu brijega,
kotači se okreću protiv sile teže
tjerani mojim nogama.
Naletom uzvišenosti prima me brdo,
prerušenom vertikalom zavodnicom,
navalom kosine ublažuje zalet,
guši snagu zamaha
mudrošću puštanja

(što svakoj ženi je dano)
već sam na izmaku,
no ne dam se
ja.

Gazim pedale izvijajući tijelo,
desno pa lijevo,
lijevo pa desno,
pomalo sve sporije
dvokolica se kreće
tražeći ravnotežu
sad ću stat,
sad !?

Žongliram već,
vrtim upravljač,
još smo malo uspravni,
zemlja bi nas rado
u ležeći položaj
postavila,
na izmaku
još koji tren.

Upomoć mi silazi
dubina brijega,
otpor popušta
oj !
Zove me u svoja njedra
ravnica.
Eno divnih visokih voda
što stoje i odlaze
odozgor prema dolje,
odozdol prema gore.

Hej,
dvokolico poda mnom,
mi pobijedili smo
grbu mudrosti,
Hej !

8.
More - maštovito ludo dijete
pod plavcom
uzdiže nas
i spušta,
spušta,
i uzdiže.
Vesla uranjaju
i izranjaju,
izranjaju
i uranjaju.
A moj veseli dupin
s crnim naočalama
smješeć se zagonetno
od vrha nosa
do repne peraje
pogledava radosno
malo ispod,
malo iznad
tamnog vala.

9.
Između dva naloga
za veslanje,
dok podižemo parangal,
promatram površinu mora,
pogledom se prostirem
pučinom.
Između dva naloga
za promjenom smjera
otkrivam ritam
što veslanje čini
nezavisnim i skladnim.
Voda
se
kao
ljeskavi
sjajni
zastor
spušta
s
izronjenog
vesla.

U njoj ustreptalo blještavilo
sunca, oblaci i
nekoliko napetih fizionomija.
Tu se nastavlja moje prostiranje.
Male ideje se rađaju
i gurkaju
u udobnom kaosu
kao valovi,
pomalo u svim smjerovima.
Tako od jedne
do druge
prazne udice parangala
upijajući slike jutarnjeg svjetla
skliske i opojne od prozračnosti.

10.
Ogladnjeli smo na pučini.
Oblake bi trebalo učiniti jestivim.
Ionako iz njih padaju
svakakve pustolovine:
lastavice, galebi,
vrane i kobci, ukratko,
krila, krila, krila,
zatim,
sove, debeli ručnici,
marame,
nekoliko starinskih ura,
masa teškog politiranog
pokućstva
Klečim sam
u pustoši prašnjave sobe.
Mašta uzalud pokušava
porazbijati
napukle zidove.

Branimir ŽGANJER

Primorsko mjestance u mrtvoj sezoni

Pred mjesec dva je ovdje bilo živo.
Pun gradić, žal i krcata terasa,
pred ovom krčmom gurala se masa:
"Dva vina, barba, ...ražnjiće...rum...pivo!"

Sad sve je pusto, usnulo i sivo.
"Da nema ovih mačaka i pasa
i p'janog Jure, ne bih čuo glasa
do ranog mraka." Misli barba Ivo

pa uspevši se stepenicu više
na vrata stane, usta rupcem briše,
put neba škilji, svod promatra dugo

i gunđa: "Ljeto! To je nešto drugo.
Gle vraga! Eto bit će skoro kiše!
O, stare kosti! Sigurno će jugo."

Snovi

Praskozorje. Jutro. Bernard nešto šmrca.
U snima ga muka opsjeda i gnjavi,
kao da ga neka ružna mora davi
u plaču se trza i pomalo grca.

Kakva mu se tuga stegla oko srca?
Kakvi sni se pletu u toj maloj glavi?
Čime li se njegov mali mozak bavi?
Sanja: Slon iz surle mlazom vode štrca.

No mališ se budi pa se brzo smiri,
čuje mamin šapat ko zvuk blagog zvona:
"Ne plaši se, sinko!" Mali nosić viri

ispod pokrivača. - "Sanjao sam slona
kako želi tući našega Nerona."
Tako mališ priča i ručice širi.

Marko KOVAČEVIĆ

Jezično obilje i funkcionalnost

Ponajraširenija je, čini se, predrasuda o jeziku poimanje da količina i broj jezičnih jedinica sami po sebi znače jezičnu kakvoću. Takvu su shvaćanju zacijelo pridonijeli i neki više filološki nego lingvistički krugovi. Hrvatski jezik u svojoj povijesnoj i prostornoj ukupnosti kao da potiče takvo poimanje. Hrvati imaju tri dijalekta, u svakom dijalektu više poddijalekata, a u svakom poddijalektu više mjesnih govora. Tako na dijalektalnoj razini, uzetoj sinkronijski, peteromilijunski narod, koji bi stao u osrednju suvremenu svjetsku metropolu, govori najmanje pedesetak mjesnih idioma. Prenesena na dijakronijsku crtu, ta se šarolikost i živopisnost još umnožava. Kroz tri stoljeća tri regionalna književna jezika, čakavski, kajkavski i štokavski, sa svojim poddiobama i preljevima, odista svjedoče o pravom jezičnom obilju.

No ono što je obilje na dijalektalnoj razini i u povijesnoj dubini, to može biti siromaštvo i smetnja sa stajališta standardnog jezika i njegova funkcioniranja kao zajedničkoga nacionalnog jezika. Stoga su se hrvatski preporoditelji našli na pravim mukama kad je u prvoj polovici XIX. stoljeća od te mnoštvenosti i raznolikosti valjalo skrojiti zajednički jezik. Načelno je to bilo moguće na dva načina. Napraviti jezičnu slitinu triju dijalekata ili odabrati jedan dijalekt za osnovu i dograđivati ga do primjerena standardnog jezika. Izbor je krenuo drugim putem, premda je, sa sličnim prednostima i nedostatcima, u određenim okolnostima mogao krenuti i prvim. Odabran je štokavski dijalekt, premda bi, u određenim društvenim i povijesnim okolnostima, to mogao biti čakavski ili kajkavski.

Kad se jednom takav izbor zbio, pedesetak je godina trajalo daljnje uklanjanje dvojnoga i trojnoga u samom sustavu, uz istovremenu nadgradnju stručnoga nazivlja i civilizacijske frazeologije, što je nedostajalo uzetu štokavskom jezičnom modelu. Nad starijim padežnim sustavom prevladali su novoštokavski padeži a od tri moguća izgovora nekadašnjega glasa jata (ě) usvojen je ijekavski izgovor. No kako je i on imao neke fonetske dublete (*naših/naših, nisam/nijesam*), prevladale su prve inačice. U glagola stranog podrijetla s nastavcima *-irati/ovati, -isati* u hrvatskom je jeziku prevladao tip na *-irati* (*organizirati, definirati, inzistirati* ...). Stoga je u tom smislu posve dvojbeno nedavno otškrinjavanje vrata sintaktičkim dubletama *knjiga se čita/knjigu se čita, za pohvalu/za pohvaliti, stol koji/stol kojeg*, budući da su prvi parovi i sustavniji i uporabom pisanom potvrđeniji.

Pošto je početkom XX. stoljeća jezični sustav bio uglavnom normiran, u tom stoljeću — izuzevši pravopisnu problematiku — hrvatski je standardni jezik uglavnom bio nestabilan na leksičkoj razini, poglavito terminološkoj. Tu su nestabilnost osobito izazivala dva uzroka: (1) neriješen odnos prema posuđenicama, poglavito europeizmima, te (2) dvojak odnos prema srpskom jeziku — dobrovoljno ili nasilno približavanje te razlikovanje pošto-poto. Tako se, gotovo kronički, stvaralo jezično obilje, koje je neprestance, poput balasta, destabiliziralo standardni jezik.

Kad se ta dva kompleksa racionalno razriješe a hrvatsko se političko društvo ustali i stekne samopouzdanje, hrvatski će se standardni jezik — nadati se — ustaliti i na tom segmentu te će ga njegovi govornici moći ne samo beskrajno učiti nego jednom i naučiti!

Razmotrit ćemo tri slučaja u kojima se ogleda odnos jezičnog obilja i jezične funkcionalnosti i ekonomičnosti. (1) kad su dvije riječi pravi sinonimi, jedna riječ izlazi iz uporabe; (2) jedna od dviju istoznačnica poprima drugo značenje ili posebnu stilsku obilježenost, (3) dva ili više sinonima i dalje su u opticaju na štetu jezične ekonomičnosti, jasnoće i jednoznačnosti.

(1) Ekonomičnost je obilježje svakog konkretnog jezika, bilo da je riječ o mjesnom idiomu (govor sela ili zaseoka) ili standardnom jeziku (jeziku neke nacije). Stoga je manje vjerojatno da će se u nekom mjesnom idiomu istovremeno govoriti *pura/palenta/žganci,* ili pak *marelica/kajsija.* Upotrebljavat će se samo jedna riječ, a ako iz susjednog idioma prodre druga, ona će neko vrijeme biti u konkurenciji s domaćom riječi pa će je ili potisnuti, ili će sama izići iz upotrebe. Isto načelo vrijedi i za standardni jezik. I na povijesnoj crti i na suvremenoj razini u hrvatskom su se jeziku uporedo upotrebljavali leksički parovi za oznaku mjeseci: *siječanj ... /januar...* No kako je riječ o sinonimima, njima nema mjesta u standardnom jeziku, što u ovom slučaju potvrđuje i srpski jezik i ostali europski standardni jezici. Prevagnuo je prvi niz (*siječanj, veljača ...*) jer su riječi hrvatske i sustavom i uporabom i podrijetlom, a poglavito zbog ovoga posljednjeg. No u određenim okolnostima mogao se standardizirati i drugi niz jer se, premda je stranog podrijetla, uklopio, usustavio u hrvatski jezik a potvrdio dugom uporabom. No u ovom trenutku taj niz nije više standardni, već samo pripada hrvatskom jeziku u širem, nestandardnom smislu.

(2) Katkad jedna od dviju ili više istoznačnica poprimi drugo značenje ili postaje stilski obilježena. Prvi nam slučaj potvrđuje par *vijek/stoljeće,* a drugi *vatra/oganj.*

Premda riječ *vijek* ima šire značenje od riječi *stoljeće,* one su se i u povijesti hrvatskog jezika podudarale u značenju "razdoblje od sto godina". U hrvatskom je standardnom jeziku došlo do precizne razdiobe značenja tog semantičkog polja. Riječ *stoljeće* upotrebljava se isključivo u značenju stogodišnjeg razdoblja a riječi *vijek* pripala su dva preostala značenja: (1) trajanje ljudskog života (ljudski *vijek*); (2) povijesno razdoblje (*stari vijek, srednji vijek, novi vijek*) te izričaj *"dok je svijeta i vijeka"*.

Premda je riječ *oganj* svehrvatska i sveslavenska riječ te pripada onom leksičkom temeljnom sloju preko kojeg su indoeuropeisti rekonstruirali zajednički nam praindoeuropski jezik (hrv. *oganj,* lat. *ignis,* sanskrt *agni ...*), u XIX. i XX. stoljeću iz standardne ju je upotrebe potisnula riječ *vatra,* po etimolozima tuđica mutna postanja. No riječ *oganj* i dalje se upotrebljava kao nestandardna, stilski obilježena riječ (poetizam), a u upotrebi je i u jednom zemljopisnom imenu (*Ognjena zemlja*) i u izričaju *ognjem i mačem.* Što se tiče prijevoda latinskog imena *Ignatius* (Ignacije, Ignac, Ignjat ...), u Hrvata je češće ime *Vatroslav* a u Srba *Ognjen.*

(3) U suvremenome hrvatskom standardnom jeziku još su česte leksičke dublete i višečlane sinonimne inačice, što je na štetu jezične ekonomičnosti, jasnoće i jednoznačnosti. Ovdje ćemo navesti nekoliko tipičnih nizova: *marelica/kajsija; padavine/padaline/oborine; faktor/činilac/činitelj/čimbenik ...* Sa stajališta standardne funkcionalnosti i prije svih drugih kriterija pri izboru valja reći da je od dvije riječi bolja jedna, bilo koja, nego obadvije zajedno. Od tri je riječi, kad su istoznačnice, bolja jedna, bilo koja, nego sve tri skupa. Bolja je također jedna, bilo koja, nego četiri istovremeno!

Do takva gomilanja sinonima dolazi najčešće kad se kakva posuđenica, već uklopljena i upotrebom potvrđena, nastoji zamijeniti manje uobičajenom domaćom

riječi ili kalkom: *helikopter/zrakomlat; ekonomičnost/gospodarstvenost; ekran/zaslon; avion/zrakoplov; dukal/dukala/duždevka ...* Uz riječ *avion* upotebljava se rjeđe, u određenim situacijama, i riječ *zrakoplov* u istom značenju, sa suznačenjem koje katkad ima rjeđe upotrebljavana riječ. No riječ *zrakoplov* ima šire značenje od riječi *avion,* jer znači svaku letjelicu koja se kreće u zemaljskoj atmosferi (*jedrilica, helikopter, balon, dirižabl, zračni brod ...*), za razliku od letjelica koje se kreću izvan atmosfere, u kozmičkom prostoru (*svemirski brod ...*). Stoga je ta riječ izgubila jednoznačnost i preciznost koju je imala riječ *avion,* a to nije dobitak za standardni jezik. Kad se dubleta *dukala/dukal* ("pismena odluka mletačkog dužda") zamijeni izvedenicom *duždevka,* tada nismo riješili problem nego smo od jednog napravili dva!

Katkad nedorečen jezični savjet ili nerazborito eksperimentiranje jezikom standardnim dovodi do slične zbrke. Kad jezični stručnjak prekorava jezičnog diletanta da lakoumno ne zamjenjuje riječ *stanarka* riječju *stanarica,* jer prva znači osobu a druga pticu stanaricu, onda je zacijelo u pravu. No kad taj isti stručnjak u istom članku[1] mjesto ustaljene i značenjski jasne sintagme *"jezična ekonomičnost"* piše *"jezična gospodarstvenost"*, onda on nije daleko od onoga koga poteže za uši. Kao, biva, *quod licet Jovi non licet bovi.* No što ako opet kakav nesmotren pozemljar udari prečacem pa mjesto *teatralnost* počne pisati *kazališnost,* zar dio krivice ne pripada i jezičnom Jupiteru?

Premda pismo, grafija i pravopis ne pripadaju jeziku u užem smislu te riječi, standardnoga jezika nema bez ustaljena i standardizirana pisma, grafije i pravopisa. Hrvatski je standardni jezik i ovdje bio opterećen povijesnim obiljem i mnoštvenošću, koji su povijesno i kulturno bogatstvo, ali siromaštvo s gledišta zajedničkoga jezika, standardnoga.

U procesu standardizacije i ovdje je na djelu bila eliminacija i reduciranje. Od tri pisma (*glagoljica/bosančica/latinica*) uzeta je latinica, a šarolika njezina grafija uklonjena je pojednostavljenom gajicom. No dvojbe oko pravopisnoga tipa (*"korijenski"/"fonetski"* ili preciznije *morfonološki/fonološki*) kao da još nisu jenjale nakon stoljeća i pol. Bez obzira koji je od ta dva tipa primjereniji hrvatskom jeziku, bez obzira koji je povijesno učestaliji u hrvatskoj tradiciji, i ovdje, s gledišta standardnoga jezika, bolje je ustaliti jedan, bilo koji, nego se unedogled natezati oko obadva. U tom smislu su hrvatski vukovci zacijelo učinili kriv zahvat na već ustaljenoj praksi, no zahvat u protivnom smjeru 1941. ili pokušaji da se morfonološki pravopis obnovi 1991. nisu ništa manje štetni. Valja jednom stati, jer bolja je i nesavršena ustaljenost od savršene zbrke.

Isto vrijedi i za dva fonološka pravopisna priručnika koja su u usporednom opticaju posljednjih desetak godina (*Anić-Silićev* te obnovljeni i dijelom preinačeni *"Londonac"*). Za standardni je jezik bolji bilo koji od ta dva priručnika, nego oba zajedno i usporedno. To vrijedi i za pravopisne inačice u njima. Bolja je jedna od njih, ustaljena, nego obadvije skupa, u tolerantnu ili snošljivu natjecanju. Govoriti ovdje o snošljivosti posvema je neprimjereno.

---

1 Vjesnikov jezični savjet, *Vjesnikov,* 7. IX. 1994., str. 12.

Šime ŠKIBOLA

Kalvarija 94.

Hladna soba bijel boje
četiri zida i krevet topli
a na zidu slika Raspetog s Badije stoji.

Sa stola tvrdog pod svijetiljkom toplom
gledam Njega i trenutke brojim.
On šuti i nijemo me gleda
sa svojim pogledom nijemim prodire u mene
do dna duše zadire i sve kosti moje broji.

Kasni je sat gluhe jesenske noći,
On i ja sami
i povijest kao brat sestra i majka
svi smo skupa, filmovi lete i sve tako boli.

Osjećam krik bola s Kalvarije davne
Kalvarije Palestine, Izraela, Jeruzalema, grada svetog
Kalvariju Hrvatske zemlje, moje tople i drage
Kalvariju svoju osobnu i dugove duge i strašne.

Dajem Mu srce i dušu, zatvarajući u krik bola
i molim s Njim na Križu.
Eloi, Eloi, lama sabahtani
za topli pozdrav i laku noć,
slomljena srca i skrhane duše.

Mato MARČINKO

Bila jednom jedna crkva

XIII.

9.

Tursko je doba u Srba počelo sedamdesetpet godina prije i trajalo je stotrideset godina dulje no u Hrvata. U Srba tursko doba počinje kosovskom bitkom godine 1389., a završava tek hatišerifom (svečanom poveljom turskoga sultana kojim se jamče vjerske slobode kršćana u Turskoj Carevini) godine 1830. U Hrvata počinje tursko doba padom Bosne godine 1463., dolazi do vrhunca bitkom kod Udbine (*Krbavska bitka*) godine 1493. i Mohačkom bitkom godine 1526. i završava u neturskim središnjim hrvatskim povijesnim pokrajinama Hrvatskoj, Slavoniji i u jednom dijelu Dalmacije Karlovačkim mirom godine 1699. Ali unatoč tomu što je tursko doba u Srba počelo prije a završilo kasnije, srbska je narodna snaga manje stradala od hrvatske.

Tursko je doba, koje trajaše četiri stoljeća, doneslo važnu promjenu.* "Ono je ukinulo društvenu razliku između vladajućih Srba i ostalih nesrbskih Slavena kao i većim dijelom neslavenskih prastanovnika, koji življahu u nekoj podložnosti kao meropi (slobodni seljaci s određenim obvezama prema zemljovlastniku) ili kao poluslobodni sebri (kmetovi). Po nutarnjemu ustrojstvu Osmanlijskoga Carstva svi oni bijahu nemuslimanski državljani, to jest raja, stališ s manje prava, koji se trpio samo zbog toga da za vladajući stališ obrađuje zemlju i hrani muslimanski gospodski sloj. Oni su također bili dužni služiti kao vojnici. Svi srbski državljani, bez obzira bili odličnici, slobodnjaci, sebri ili meropi, spadahu u raju. Pod pritiskom tuđe vlasti nestade svih staliških razlika; zajednička prošlost, zajedničke patnje toga razdoblja i jaka kopča srbske narodne Crkve, spojile su potpuno nekada inorodne narodnostne elemente u jednu društveno, jezično i narodnostno jednoličnu narodnu gomilu, u kojoj već u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću ne nalazimo socialnoga razlikovanja. Pri tomu je Srbstvo dokazalo svoju veliku moć priljubljivanja, jer je u sebe primilo sve te raztrkane elemente."

Padom pod Turke srbske zemlje podpadoše izravno pod carigradsku patriarhiju, a grčki svećenici preplaviše krajeve u kojima življahu Srbi. Nu srbska se Crkva sklonila u mnogobrojne manastire, koje utemeljiše srbski vladari i koje bijaše uredio još sv. Sava. Srbski monasi u tim manastirima čuvahu predaje sv. Save, koje se sastojahu u stavljanju na razpolaganje pravoslavne Crkve narodnim i političkim ciljevima srbskoga naroda. U najtežim danima postadoše tako ti manastiri utočištem srbske narodne misli. U manastirima se čuvahu i prepisivahu srbski kraljevski ljetopisi, u kojima se govorilo o staroj slavi. Sadržaj tih ljetopisa prešao je i u srbsku pučku junačku pjesmu. Ljetopisci su imali odlučan utjecaj na sadržaj srbske usmene predaje. Pučke pjesme, kola i običaji održali su se samo tamo, gdje bijaše manastira.

---

* Pod navodnicima su citati iz knjige spomenute u prethodnom nastavku.

Utjecaj srbskih vjerskih ustanova Turci upregnuše u službu otomanske državne misli. Veliki vezir Mehmed Sokolović, rođeni Hercegovac, uspostavio je godine 1557. pećku patriarhiju a patriarhom je postavio nadbiskupa Makarija. Odtada se pećki patriarh zove: "Srbski patriarh sviju Srba, Bugara i Primorja". Nu pećki patriarhi iznevjeriše Turke, jer doskora stupiše u odnose s Austrijom. Zbog toga je morao pećki patriarh Arsenije Crnojević pobjeći s tridesetšest tisuća srbskih obitelji u Austriju. Srbska narodna Crkva nastavila se u karlovačkoj patriarhiji (Karlovci pokraj Petrovaradina). Turci ukinuše pećku patriarhiju, ali tek godine 1776., i podložiše srbsku Crkvu izravno carigradskomu patriarhu. Nu srbski je narod i u carigradskoj patriarhiji, koja trajaše stopedeset godina, gledao nastavak svoje nekadašnje države. Pod carigradsku patriarhiju ne podpadahu samo srbske zemlje, nego i hrvatske koje se tada uz neke iznimke nalažahu gotovo sve pod turskom vlašću. "Hrvatski katolici ne imađahu ništa slično, da joj stave nasuprot, i tako postade pećka patriarhija zapravo predtečom današnjih velikosrbskih težnja."

Osmanlije su išli samo za tim da unište srbsku državu, a nemahu interesa da unište srbski narod. "A baš u Hrvata nije se borila država, jer Hrvati u to doba nisu imali uređene državne sile, nego se borio narod kao takav; svaki se plemić borio da očuva svoj posjed sa svojim kmetovima i ostalom svojtom. Zbog toga bijaše turski bies uperen prije svega na hrvatsko plemstvo i na narod, pa nastojahu izkorieniti i uništiti oboje tim više, što se Hrvati prisloniše na austrijsku kuću i što su Turci osjećali da su tu prvi puta naišli na protivnika, koji će ih nadvladati. Osim toga prolažahu hrvatskim krajevima dvije bojišnice: jedna koju je držala Austrija i druga koju su držali protiv Turaka Mletčani. Sasvim je naravno da pučanstvo tih krajeva bijaše uništavano u jačoj mjeri nego Srbi, kojih su države dospjele u doduše nepovoljan nu ipak kako-tako sređeni odnos prema Osmanlijskomu Carstvu."

Dok su Hrvati stalno i dosljedno provodili prema Turcima politiku nepopustljivoga odpora, Srbi su dotle veoma rano započeli s onom njima svojstvenom, prilagodljivom politikom kolebanja. Kao i u nemanjićkomu razdoblju svoje povijesti, Srbi se poslužiše politikom ženitbe. Takozvana carica Milica, udovica tobožnjega cara Lazara koji pade na Kosovu, smjesta je udala svoju kćer Oliveru za novoga sultana Bajazita I., a despot Đorđe Lazarević udao je svoju kćerku Maru za sultana Murata. "Da su Srbi u praksi izrabljivali svoje zetove-careve, shvatit će svatko, tko samo iole pozna srbsku poviest."

Kao turski vazali Srbi su svojim vrhovnim gospodarima Turcima pomagali i oružjem. Oni su se na strani Turaka borili godine 1396. u bitki kod Nikopolja protiv kršćanske križarske vojske i u bitki kod Angore godine 1402. protiv Timurlenkovih Tatara. Dok su Turci imali uspjeha, Srbi su im ostajali vjernim vazalima. U nutarnjim borbama turskih sultana uvijek bijahu na strani onoga, koji toga časa bijaše jači.

Srbe je štitila i njihova narodna Crkva. Hrvati od svoje Crkve nisu imali zaštite u tolikoj mjeri. Srbi i pećka patriarhija dosta su dugo vremena uživali tursku naklonost, s njima se bolje postupalo no s ostalim kršćanima. Rimski je papa bio zakleti neprijatelj Turaka, pa se s toga s grkoistočnjacima u Osmanlijskomu Carstvu u cijelosti bolje postupalo nego s katolicima. To bijaše kobno za katoličke Hrvate.

Nu bez obzira na bolji postupak s grkoiztočnjacima, bježalo se i iz srbskih zemalja od straha pred Turcima. "Ali dok su se hrvatski izseljenici, koji se izseliše u Austriju, Mađarsku i Italiju, tamo stopili s domaćim stanovništvom i neminovno mu se priljubili

te se tako izgubili za svoj narod, to se isto, u Srba nije u tolikoj mjeri dogodilo. Srbi dolažahu većinom predvođeni svojim crkvenim glavarima, ustrojili su se u narodnoj Crkvi, zadobiše različite povlastice, te ih ova okolnost mnogo zaštićivaše da se ne odnarode. Pa dok su dakle katolički Hrvati, čak i onda kada bi se selili u slavenske zemlje, kao na primjer Kranjsku i Moravsku, tamo postali Slovencima ili Česima, mogli su Srbi, koji se ionako naseliše dobrim dielom u hrvatskim zemljama, većim dielom zbog svoga narodno-crkvenoga ustrojstva, sačuvati svoju narodnu osebujnost.

Jedna od posljedica četrnaestogodišnjega rata Austrije protiv Turske od godine 1684. do 1699. bijaše i to, da se oko 350.000 Srba pod vodstvom patriarha Crnojevića i patriarha Jovanovića naselilo na jugu Austrijske Monarhije i tako našlo put na kojemu se moglo stalno i snažno razvijati. Poslije rata između Austrije i Turske od godine 1789. do 1791. tisuće i tisuće Srba naseliše se u Srijemu i južnoj Mađarskoj.

Kada se Srbija oslobodila od Turaka, stavila si je u zadatak da okupi sve Srbe ma gdje bili u jednu državu. A da bi to postigli, trebalo je uništiti Hrvate i Bugare. Koncem devetnaestoga stoljeća u jednomu je srbskomu glasilu pisalo: "Stisnuto između Hrvata i Bugara, nema Srbstvo na Balkanu nikakve budućnosti. Srbstvo treba nastojati da svlada ta dva naroda i da preko njih dođe do one veličine, koja mu je njegovom poviješću propisana." Srbska nastojanja i cilj netočno se nazivaju velikosrbstvom, točniji bi naziv bio svesrbstvo.

10.

Ako želimo razumijeti kako je nastao današnji srbski narod, moramo se vratiti k Vlasima i saznati kako su oni posrbljeni. Kada su Raci (Srbi) godine 1690. pod vodstvom Arsenija Crnojevića prešli u austrijske zemlje, nazvao se on "nadbiskup i patriarh Raca, Rutena i Vlaha" i tvrdio da je Mala Vlaška u Slavoniji isto kao i Mezija, Ilirija, Vlaška u Rumunjskoj i Moldavija "od iskona pokrajina pećke patriarhije". Da je Srbima uspjelo trajno zadržati pod svojom crkvenom upravom Vlahe u rumunjskoj Vlaškoj i Moldavi, posrbili bi i njih kao u kasnije doba Vlahe u slavonskoj Maloj Vlaškoj i u Iliriji.

Premda su u srbskoj državi izbili na površinu i unatoč brojčanoj premoći, ne mogahu se Vlasi održati jer im nije pošlo za rukom izkorijeniti srbsku Crkvu. Kao što u Grka vladaše pravilo: "Grk je onaj, tko pripada grčkoj Crkvi", tako počevši od godine 1219. i u Srba vrijedi pravilo: "Srbin je, tko pripada srbskoj Crkvi". Crkvenoj se vlasti ne mogahu othrvati nekulturni nomadi, Crkva ih je bez iznimke posrbila. Posrbljivanje Romana odnosno Vlaha dogodilo se tako, da je crkvena vlast u srbsko-pravoslavnoj crkvi ostala trajno u rukama Srba i da je crkva pojačala sva svoja nacionalna obilježja što je mogla više. "Upravo bolesno pretjerana nacionalna sviest pravoslavne Crkve, nastojanje oko narodne predaje, oko narodnoga jezika, narodnih pjesama, običaja i igara, to bijaše oružje posrbljivanja. Uzmemo li još u obzir da tomu treba pridodati slavenski jezik u crkvi, gdje nekulturni balkanski Romani nađoše jedino nešto uznosito, pa ćemo tako shvatiti da se ne mogahu oteti tomu utjecaju i da su se morali posrbiti."

Na katoličku vjeru prijeđoše samo oni Vlasi, koji stanovahu neposredno na području svoje hrvatske gospode. Oni pako koji bijahu naseljeni na području Bosne i Hercegovine ostadoše u pravoslavnoj Crkvi, jer su im stalno nadolazili pravoslavni Vlasi zbog zemljištne sveze sa Srbijom. Od onih Vlaha, koji su s Turcima došli u hrvatske krajeve, samo je manji dio prigrlio katoličku vjeru. Veći je dio pravoslavnih

Vlaha posrbljen, pa su oni postali jezgrom oko koje se u Bosni okupilo pravoslavno pučanstvo. Tim pravoslavnim Vlasima povećao se broj Srba, koji su također s Turcima došli na hrvatsko područje.

"Jedno dakle možemo ustanoviti: spasenje svoje narodnosti i mnogostruko povećanje broja svoga pučanstva absorbiranjem Vlaha zahvaljuje Srbstvo uglavnom, skoro izključivo, svojoj narodnoj Crkvi. Iz toga poviestnoga razvoja nastala je i pojava, da nečija pripadnost srbsko-pravoslavnoj Crkvi znači ujedno i nacionaliziranje u Srbina. Ta je činjenica od velike važnosti, i to tim veće, što stoljećima stalno djeluje na čitavomu jugu." Pomoću srbsko-pravoslavne Crkve Srbi su i u hrvatskim zemljama u najkraće vrijeme posrbili sve pravoslavce: Albance, Rumunje, Rusine, Grke i Cincare. "U Zemunu, Mitrovici, Osieku, pa i u Zagrebu bilo je početkom devetnaestoga stoljeća mnogo Grka i Cincara. Njihovi su potomci danas Srbi. Premda bijahu poslavenjeni u hrvatskoj sredini, ne postadoše Hrvati nego Srbi". Automatskim posrbljivanjem radila je na taj način srbska narodna Crkva na povećanju broja srbskoga stanovništva i time ujedno i na jačanju srbske moći i utjecaja.

U zajedničkomu saboru od godine 1764. iznesoše Hrvati stare i nove tužbe na srbsko pravoslavlje. Evo tih tužbi:

"Ali najgore od svega je silna razprostranjenost shizme (pravoslavlja). Još godine 1741. (zakonski članak 46.) bijaše određeno, da metropolit grčko-nesjedinjenih ne smije utjecati na području ovih zemalja (Hrvatske i Slavonije) na svećenstvo i vjernike ove vjeroizpoviesti. Pa ipak, kad gledamo u našoj sredini tri jake nedavno osnovane razkolničke biskupije u Pakracu, Plaškomu i u Kostajnici, kad gledamo mnoge njihove samostane, množinu njihova svećenstva, koje se množi poput gljiva, kad gledamo kako ljudima ove vjeroizpoviesti davaju naslove grofova i baruna i, što je još bolnije, kako se ljudima ove krvi daju plemićke izprave na temelju kojih mogu stjecati kuće i zemljišta; pa kad vidimo da im se nadjelo ime ilirskog naroda, da se ustanovila posebna ustanova, tako zvana *ilirsko dvorsko povjerenstvo,* koja radi protiv naših zakona i naših ustanova, pa kada uza sve to još vidimo gdje svi njihovi poslovi liepo napreduju, i da nas sve naše vlasti i zakoni od njih samo malo štite, kad uočimo to sve biva nam jasno da se ta tuđa shizma, kako to proizlazi iz zakona od godine 1604.-1614., nalazi na gotovo istu stupnju kao i vladajuća vjera (katolicizam). Zato se opravdano bojimo da će napredovanje ovoga tiela, koje se proteže od moskovskih granica pa sve do Jadrana i koje metropolit drži zajedno, s vremenom našu vjeru i našu državu posvema ugušiti, a osobito kad uzmemo u obzir napadnu svezu koja obstoji između tih shizmatika i vojničkih vlasti. Time je stovrena između njih zajednica probitaka, pa vojničke vlasti nastoje proširiti granice svojih ovlasti s pomoću nasilja ovih razkolnika, a s druge su se strane ti grčki nesjedinjeni privikli da sve više šire krug svojih povlastica pod moćnom vojničkom zaštitom."

Srbsko-pravoslavna Crkva služila se i mješovitim brakovima za proširenje pravoslavlja. "Poznati su mnogi slučajevi gdje je otac Hrvat, mati Srbkinja, a djeca izključivo Srbi. Moglo bi se gotovo reći da se to redovito događa, a protivni slučajevi su samo iznimke. Srbi potpomažu takav razvoj svjesno i po mogućnosti što više, svaki takav uspjeh služi im na čast i veselje, jer u njemu gledaju djelovanje sile svoje crkveno-narodne misli. U jednom pravcu je ta privlačna snaga srbske narodne Crkve osobito djelotvorna. Katolički brak je nerazrješiv, a pravoslavni brak se može razriešiti.

Razstavljeni katolik treba samo prieći na pravoslavlje, te se ponovno može oženiti unatoč tomu što njegov katolički brak i dalje traje."

Srbi dakle imaju jedino svojoj Crkvi zahvaliti, što ih ima toliko i što su se tako razširili. U svojoj Crkvi imaju Srbi oruđe za umnažanje svoje narodne snage, kome nema premca. To sredstvo automatski oduzima okolnim narodima njihove pripadnike i privodi ih k Srbstvu.

11.

Za postanak velikosrbstva ili današnjeg svesrbstva osobite zasluge ima pećka patriarhija. Ona je pridonesla veći dio idejne podloge i čitavu tvarnu podlogu za današnje srbstvo.Srbska je Crkva priznala vlast Osmanlija i sklopila s njima nagodbu. Godine 1557. bude pećka patriarhija obnovljena. "Uztrojstvo obnovljene patriarhije obuhvaćalo je uz neke malene iznimke sve srbske zemlje. Na taj način bijaše ona do u najnovije doba jedina ustrojba koja je obuhvaćala čitav narod. Težko je danas reći je li veliki vezir Mehmed Sokolović, kada je od sultana izvadio dopuštenje za ponovno podizanje srbske crkvene ustrojbe, radio više iz pravoga razumievanja državnih probitaka ili u nastojanju da svomu bratu monahu Makariju stvori povoljan položaj. Prvi zadatak, kojemu se bijaše Makarije savjestno posvetio, bijaše ustrojavanje novoutemeljene nezavisne Crkve. Taj je zadatak izvršio na zadovoljstvo. Pod vlast nove patriarhije podpadoše gotovo sve srbske zemlje, koje bijahu pod turskim gospodstvom. Na taj način dospije gotovo čitav srbski narod pod vlast patriarha u Peći. A pećki je patriarh i sudovao osobno ili s pomoću svojih službi i to ne samo u crkvenim stvarima. Tako je pećka patriarhija razpolagala velikom moći u svim zemljama koje tada nastavahu Srbi, od Pešte pa sve do južno od Skoplja."

Pećka je patriarhija obuhvaćala veći dio Srbije u njezinu obsegu prije godine 1914., čitavu Crnu Goru, čitavu Bosnu i Hercegovinu u njezinu obsegu godine 1918., čitavu hrvatsku pokrajinu Slavoniju, veći dio ostale Hrvatske i čitavu južnu i srednju Ugarsku sve do iznad Pešte.

"Ne samo da je Makarije, prvi patriarh nakon uzpostave patriarhije, bio brat velikoga vezira otomanske carevine, nego su i dva njegova neposredna nasljednika, patriarhi Antonije i Gerasim, bili blizi rođaci Mehmeda Sokolovića. Ovdje dakle i opet gledamo onu tradicionalnu politiku pravoslavne Crkve, da u svojim rukama skupi što god je više moguće vlasti, oslanjajući se po mogućnosti što više na bilo kakav način na državnu vlast. Ne smijemo ni zaboraviti da su u doba, kada je sila vladara iz kuće Osmanove već popuštala, veliki veziri bili zapravo pravi vladari u Osmanlijskomu Carstvu. Možemo si dakle predočiti koliku je silnu moć mogla crpsti iz te okolnosti ustrojba poput iztočne Crkve, koja je školovana u razvijanju vlasti."

Zašto je srbska Crkva priznala osmanlijsku vlast i sklopila s njome sporazum? "Učinivši mnoge usluge Osmanlijskoj Carevini pri uništavanju slavenskih feudalnih zemalja, postadoše Vlasi u Osmanlijskoj Carevini političkom silom i zaprietiše, da će nacionalno asimilirati baš Srbstvo. U tom trenutku trebalo je dakle osmanlijskoj državi izići ususret, da bi se preteklo Vlahe i zaustavilo ovakav razvoj događaja, te balkanske Romane učinilo neškodljivima u smislu bizantske Crkve. Taj je zadatak srbska Crkva podpuno riešila; Romani, koje je turska sila bila udaljila daleko na sjeverozapad, nestadoše kao takvi i žive još i dandanas u obliku Srbstva."

U Osmanlijskoj Carevini imalo je grkoiztočno svećenstvo skoro izključivo pravo na mjestno upravljanje sa svojim pripadnicima. Od toga bijaše izuzeta vojnička uprava i ubiranje državnih poreza, ali i u tomu je grkoiztočno svećenstvo sudjelovalo. Patriarhija bijaše država u državi, srbska država u Osmanlijskoj Carevini. Srbski narod ju je stvarno takvom i osjećao i smatrao. U nekoj staroj grkoiztočnoj crkvenoj knjizi nađen je ovaj podatak: "U ono je doba sjedio na srbskomu priestolju pariarh Kir Filip u doba vladanja najvišega osmanskoga cara gospodina i emira Amurata." Po namjerama grkoiztočnoga svećenstva bijaše prema tomu pećka patriarhija teokratski (svećanstvom) upravljana suverena srbska država, koja je obuhvaćala osim srbskih zemalja još i hrvatske zemlje Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Slavoniju, veliki dio ostale Hrvatske te veliki dio Ugarske.

Srbski samostani bijahu uvijek izrazita gojilišta srbskoga narodnoga osjećaja, pa još i onda kada je pećka patriarhija ukinuta. "Pada u oči da se srbski samostani pojavljuju posvuda tamo, gdje se poviestno mogu dokazati veće skupine Vlaha - kao na primjer u Crnoj Gori i Hercegovini, na Drini, kod Arada u Ugarskoj i na austrijsko-turskoj granici. U jednomu pravcu podignuti samostani Krka, Krupa, Hrmanj, Gomirje i Moštanica slažu se posve s danas najgušćim srbskim naseljima u središnjim hrvatskim zemljama, a ta se naselja sastojahu izprva većim dijelom od Vlaha odnosno balkanskih Romana."

Prije no što Turci osvojiše Bosnu, ne bijaše grkoiztočne srbske ustrojbe ni u Bosni ni u drugim hrvatskim zemljama. Ta je crkvena ustrojba stvorena upravo u doba pećke patriarhije u svim zemljama povrgnutima njezinu sudovanju i ona obstoji uglavnom još i danas. "Možemo si dakle predočiti u komu je pravcu djelovala pod turskim gospodstvom ta silna ustrojba to više, što grkoiztočnjačtvo bijaše od države podpomagana kršćanska vjera. Razumijet ćemo zašto je katolicizam u Bosni u sedamnaestomu i osamnaestomu stoljeću tako naglo nestajao. Ojačano svojim sporazumom s osmanlijskom državnom silom, dalo se grkoiztočnjačtvo svim razpoloživim sredstvima na posao da izkorieni katolicizam. Čitava ta ustrojba bijaše stvorena u duhu sv. Save i na temelju njegovih prijašnjih djela. U tomu poslu služile su crkvene knjige što ih on bijaše napisao, njegovi samostanski statuti i obrazci njegova ustrojstva biskupija. A nad čitavim poslom lebdio je njegov duh - po mogućnosti što snažnije širenje, podizanje i jačanje grkoiztočnjačtva, a time ujedno i srbstva."

U naslovu srbskih patriarha spominju se Srbi i Bugari, ali se Hrvati uobće ne spominju. "Ta kako će jedna toliko politički obojena srbska Crkva priznati narod, koji si je zabio u glavu da će se tvrdokorno protiviti da ne podpadne pod Bizant. Za kaznu briše ga Bizant sa zemljovida, a zadatak je sviju pripadnika Crkve da tu osudu provedu u djelo. Od doba Porfirogenetova ta se osuda Hrvata stvarno i provodi. Hrvate se uništava, a gdje to ne polazi za rukom o njima se mukom muči."

Nakon bijega pećkoga patriarha godine 1690. u Austriju s njime se preselila i srbsko-pravoslavna crkvena država. "Onaj čitavi zbroj državne predaje, državne sviesti, volje za vladanjem, duhovne moći nad vjernicima zajedno sa s time spojenim tvarnim dobrima, bijaše došao u Austriju s patriarhom i njegovim stožerom. Ponajprije privremeno, ali privremeno stanje postade stalnim, kao što nas to poviest uči. Posljedice ne izostaše. Zajedno s Arsenijem Crnojevićem i s njegovih tridesetšest tisuća obitelji dođe navodno i trideset tisuća vojnika pod vodstvom vojvode Đurđa Brankovića. Ovaj si svojevoljno podijeli naslov *nasljednoga gospodara ili despota Srbije, Bosne, Misije,*

Bugarske, Tracije, Sriema i sviju zemalja od Osieka do Carigrada, a njegovo vladanje toliko je zabrinjavalo, toliko je 'maliciozno (zlurado)' izkoristio diplomu što mu je car bijaše podielio, da mu je oduzeše i njega samoga strpaše u zatvor. Od godine 1706. započeše doseljeni Raci, koji se osjetiše 'državnom cjelinom', tražiti za sebe posebno zemljište. Tražili su Sriem i Slavoniju između Drave i Save, zatim Bačku i područje oko Gyule između Körösa i Maroša kao tako zvanu Vojvodinu. Odtada zahtievaju Raci stalno posebno odieljeno područje za svoj narod."

12.

Stopedeset godina kasnije, godine 1849., vidimo uistinu kako je nastajala čitava srbska država, srbska Vojvodina, u granicama Austrijske Monarhije. Ona je obuhvaćala ugarske županije Bač-Bodrog, Torontal, Temes i Krasso-Szöreny, te kotare Ilok i Ruma od hrvatske sriemske županije. U razdoblju od godine 1849. do 1860. bila je takozvana "srbska Vojvodina" samostalna austrijska krunovina. "Postanak Vojvodine ne bijaše nikakav slučaj, nego samo prirodni izraz one znatne državotvorne snage, koja bijaše utjelovljena u srbskoj narodnoj Crkvi, koja se s Arsenijem IV. Crnojevićem bila preselila u Austriju i čekala samo pogodan trenutak da stupi u djelo. Pećkoj patriarhiji, težište koje bijaše preneseno u Austriju - od godine 1689. do 1849. bijaše samo metropolija, a tek godine 1849. postade opet patriarhijom u isto doba s osnivanjem Vojvodine - nije uspjelo samo sačuvati ustrojbu srbsko-pravoslavne Crkve u austro-ugarskim zemljama, koju bijaše stvorila pod turskom vlašću od godine 1557. do 1689., nego ju je također još i dalje izgradila. U najbogatijim krajevima južne Ugarske i u sređenim austrijskim prilikama stekoše Srbi a s njima i njihova Crkva blagostanje i bogatstvo."

Srbski pop Jovan Rajić, prožet onim srbskim državnim i narodnim osjećajem nositelj kojega bijaše pećka patriarhija, svijestno je u svojim povijestnim djelima izticao da su sve zemlje nekadašnje pećke patriarhije srbske zemlje, u kojima po njegovu ne bi smjela obstojati nijedna druga Crkva i nijedan drugi narod. On je u srbske zemlje ubrojio ne samo Bosnu i Hercegovinu, nego i Dalmaciju i Slavoniju. Rajić je postao glavnim izvorom kasnijih pisaca, pa je tako čitava kasnija europska povijestna znanost, jednostrano pod utjecajem srbskoga duha, stekla posve krivo shvaćanje o povijesti južnih Slavena. Pod utjecajem pak popa Pavla Karano-Tvrtkovića, koji je godine 1840. objavio zbriku pod naslovom "Srbske izprave ili stare hrisovulje, diplome i darovnice bosanskih, srbskih, hercegovačkih, dalmatinskih i dubrovačkih kraljeva", postala je moda u slavenskomu svijetu da se sve izprave južnih Slavena smatraju srbskima. Medo Pucić, Franjo Miklošić i Jernej Kopitar dadoše se pokorno voditi od pravoslavnoga duhovnoga ovna predvodnika.

Kako je neumorno duh pravoslavnoga svećenstva radio na tomu da se područje pećke patriarhije prikaže kao da je oduvijek bilo pravoslavno i srbsko područje, dokazuje i ovaj slučaj. Pravoslavni svećenik dr. Božidar Petranović izdao je godine 1867. u Zadru razpravu *Bogomili, crkva bosanska, Krstjani, Istorička rasprava.* U toj je razpravi uztvrdio da takozvana *Crkva bosanska* uobće ne bijaše bogumilsko ili patarensko krivovjerje, nego prava iztočno-pravoslavna Crkva. Tom je podpuno neutemeljenom tvrdnjom trebalo dokazati da nastup pravoslavne Crkve u Bosni i u susjednim zemljama nije uslijedio nakon provale Turaka, nego da je ona tamo vladala već od najstarijih

vremena. Ta podvala bi uspjela, da je nije pobio hrvatski povjestnik Franjo Rački u svojoj razpravi *Prilozi za poviest bosanskih patarena* izdanoj godine 1869. u Zagrebu. "Da se nije našao čovjek kova Račkoga i da to djelo nije bilo tiskano u Radu Jugoslavenske akademije, sva je prilika da bi još i danas Europa vjerovala, da je bogumilstvo samo jedan od oblika, u komu se pojavljuje pravoslavlje, i vjerovala bi, da pravoslavlje ima u Bosni zavičajno pravo." I na Srbe se može primijeniti ona misao, da u njih kao i u Rusa "vjera i znanost nisu same sebi svrhom kao u zapadnim zemljama, nego su samo oruđe najtrajnije i najjače ljudske strasti, vlastohleplja i želje za razvijanjem moći".

Na temelju prije rečenoga mora se ustanoviti: "I. Stotinu godina iza nestanka srednjovjekovne Srbije (1459.-1557.) pojavljuje se u okviru turske države nova teokratska (svećenstvom vođena) srbsko-bizantska državna tvorba, koja si bijaše stavila u zadatak da osvoji za srbsko-pravoslavnu crkvenu misao čitav Balkan, a osobito njegov sjeverozapad. - II. Ustrojba stvorena od ove osvajačke crkveno-državne misli obstoji još i danas i radi neumorno u pravcu prije postavljenih ciljeva. - III. Ta zamisao bijaše toliko jaka da joj pođe za rukom utjecati u njezinu smislu na čitavu europsku znanost i tako utrti putove budućemu vlastitu osvajanju. - IV. Ova osvajačka misao, koja je nastala na crkvenu temelju, postala je tako važnom sastavinom današnjega svesrbstva i današnje Srbije."

13.

Takozvano vlaško pitanje ili pitanje balkanskih Romana nije novo. "Prvoborcem u tom pravcu smatrati nam je dra Antu Starčevića, koji je to pitanje postavio u svojim djelima *Ime Serb, Pasmina slavoserbska po Hervatskoj* i konačno *Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu*. Nu tim bijaše to pitanje spalo na razinu svakodnevne političke borbe; nitko nije taj problem učinio predmetom znanstvenoga iztraživanja, pa on bijaše konačno stavljen ad acta (zabačen), jer bijaše navukao na sebe mržnju da je politički tendenciozan (priklon)."

Kada su se u prekretnici devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća prilike u Bosni i Hercegovini stale sve više razvijati na štetu katoličkih Hrvata, izišla je brošura *Hrvatska Bosna (Mi i oni tamo)*, pisana na temelju važnoga znanstvenoga aparata, koji je ponovno oživio teoriju o Vlasima. "To bijaše veoma neugodno Srbima, koji ne vole da im se gleda u njihove političke kulise. Oni su uostalom u sva vremena obilno sisali na bujnim prsima sveslavenske misli, pa bi ih sada obrukalo ustanovljenje da zapravo uopće nisu Slaveni nego većim dielom Vlasi, to jest balkanski Romani. Srbi se nađoše u položaju kao Novogrci, kojima dokazaše usred najjače filhelenske agitacije (poticanja na prijateljstvo s Grcima) da zapravo uobće nisu potomci klasičnih Helena nego Slavena i Arbanasa."

U odgovoru na rečenu brošuru iziđe u mostarskom listu *Narod* godine 1911. članak *Vlasi u hrvatskim zemljama*. U tom se članku najprije tvrdi da Vlah označuje zapravo zanimanje gorskoga pastira i ne označuje uvijek rasnoga Romana. (Odmah ćemo ovdje reći da to vrijedi samo za kasnije doba, kad već bijahu svi Romani poslavenjeni, pa je nestalo svijesti o narodnostnu značenju riječi Vlah. Danas riječ Vlah u katolika i muslimana označuje pravoslavne Srbe. U Dubrovniku, Splitu i drugim mjestima i otocima južne Hrvatske riječ Vlah označuje seljake u južnohrvatskim

zagorskim krajevima.) Nu dalje u članku o kojemu je gore riječ ima ovaj odlomak: "Pravoslavni Srbi, koji su proizvod križanja slavenske i tračko-ilirske romanske rase, nemaju razloga stiditi se što u njihovim žilama teče stanovit postotak romanske i vlaške krvi, jer iz toga križanja proizlaze vrijedne nacionalne osobine. Samosvijesno i sigurno gledaju Srbi u bolju budućnost i ponose se na taj svoj rezervoar, u kome je križanjem između Slavena i Vlaha stvorena srž srbskoga naroda, koji je vlastitim silama poslavenio današnju Dalmaciju, spasio čitavu Bosnu i dao Hrvatskoj i Slavoniji tričetvrt milijuna stanovnika, koji pojačavaju slavensko obilježje tih zemalja." Pisac članka tvrdi da ima katoličkih i muslimanskih Srba, a to je povijestno netočno, budući da današnji Srbi svoj postanak zahvaljuju izključivo srbsko-pravoslavnoj Crkvi.

U današnjih Srba ne nailazimo više na izključivo ili barem većim dijelom slavenski, nego na većinom balkansko-romanski narodni značaj i to na značaj koji se oblikovao tisućgodišnjim probirom i priljubljivanjem na nomadski značaj pojačan tisuću godina starim tipom razbojničkih gorskih pastira. Ovo nije rečeno s nakanom, da se povrijedi bilo koga. "Ali kada se radi o tako važnim tvrdnjama, ne može se obzirati na ma čiju osjetljivost. Piše se da u današnjemu postupku Engleza valja tražiti gusarski karakter Normana. Ni prema Srbima se ne može biti obzirniji, nego što su drugi naprama Englezima. Mora se dakle ustanoviti da je u narodnu značaju Srba još veoma dobro sačuvan nomadski i razbojnički značaj gorskih pastira i da se tako očituje, da ga je lako prepoznati osobito u njihovu društvenom i političkom držanju kao mnoštva."

Balkansko-romanski, vlaški nomad pastir nastao je tako, što je gospodujući Roman u doba svoga propadanja bio razbaštinjen slavenskim osvajanjem i grčkim nasilnim prisvajanjem misli o svjetskomu gospodstvu i potisnut u brjegove. U brjegovima su Romani naišli na ustrojbu razbojničkih nomada pastira iz predrimskoga doba, koji su govorili trački ili ilirski i koji se ondje nalažahu još prije rimskoga osvajanja. U toj ustrojbi nađoše Romani jedini mogući oblik života i poprimiše ga. Zbog svoje veće kulturne vrijednosti u odnosu prema barbarskim nomadima-pastirima narinuše im Romani svoj jezik. Taj je razvoj trajao po prilici od sedmoga do jedanaestoga stoljeća. Čitavo to vrijeme - kao i tijekom kasnijih tristo godina, to jest do dolaska Turaka, koji konačno skinuše balkanskim Romanima okove da bi ih dakako pretvorili u raju - življahu Vlasi stalno usred neprijateljskih im državnih ustrojbi. Oni posjećivahu tržišta i putovahu sa svojom stokom s jednoga brda na drugo. "Pri svakom dodiru s ravnicom, s državnom ustrojbom, osjećahu kako ih ona prezire i podcjenjuje i osjetiše, da ih pokušavaju podložiti postojećemu poredku i gospodarskomu izkorišćivanju na korist pojedinaca. A oni su se branili svom mržnjom razbaštinjenih, dadoše slobodan tijek svojim prastarim protudružtvenim, kulturu razarajućim nagonima. Ti nagoni žive još i danas u Srbima."

Francuz Emile Picot u svojoj knjizi *Les Serbes de la Hongrie (Srbi u Ugarskoj)*, izdanoj u Pragu godine 1873., ovako karakterizira Race (Srbe) koji se doseliše u Ugarsku: "Radije ih uzpoređuju sa šumskim odmetnicima i faunima nego s ljudima, zovu ih nevjernim, vele da krše rieč, da su okrutni, tati, razbojnici, ubojice i skloni svim manama i opačinama. Sviet je to vičan ratu, pa i u najobičnijega čovjeka ima mnogo oružja. Oni su većim dielom razkolnici, koji priznaju svojim poglavicom, gotovo svojim kraljem, patriarha i sliede ga u svim stvarima kao pčele svoju kraljicu." Nomadski karakter Srba treba tražiti u nomadskim nagonima, baštinjenim u njihovoj većim dijelom pastirsko-nomadskoj krvi balkanskih Romana i Vlaha.

"Svuda, gdje se Srbi pojavljuju kao političko množtvo, prečesta je težnja da si prisvoje tuđe dobro motiv njihovih nastojanja. Osobito bi Hrvati u tomu znali kazati koju rieč. Sve, što Hrvati imaju, hrvatske zemlje, hrvatski jezik, hrvatska književnost, sve je to (kako misle i govore Srbi) srbsko. Ništa ne stvoriše Hrvati tijekom svoje poviesti, nego sve Srbi."

(Nastavlja se)

Malkica DUGEČ

Odškrinem tek vrata

Moja je soba stiješnjena, malena.
Očajnički pusta i tugom zbijena.
Zidovi debeli. Okna okovana
Pa ni svjetlost dana
Ne prodire k meni.
Vidike tek slutim
Kad se ptica čežnje
U kutu dobrote
Od straha skameni.
Kadikada ipak,
Kad pobjeći hoću
Od slika što muče,
I bole, i vežu
Sve čvršće, sve luđe
- Odškrinem tek vrata
Da bar vjetar uđe
U moju samoću.

Modra luka

Ponovit ću se jedno ljeto
U koraku prepoznatom,
Uspomeni, zvuku...
Netko će, već zaboravljen
Sjećanjem uploviti
U moju modru luku.

Radovan TOLJANIĆ

Moja kuća

Maestral - smorac u naborima zavjesa
dugo počiva,
a zatim nenadano zašušti:
moru žudi...

Čaroliju modru slutim
u kući sna

U kasnu večer
tih razgovor kotrlja se
do tamnožutog mozaika
i hlapi za snom

Narančasti prozori i ja
plovimo kroz noć...

Još mirišu cvjetovi mandarine
pred kućom sna

Josip LISAC

Dijalekti zadarskoga kraja

Zadarsko je područje izvanredno zanimljiv dijalekatski krajolik uzmemo li u raščlambu samo idiome središnjega južnoslavenskoga dijasistema, kao što je uobičajeno i naravno, a bio bi moguć i pristup koji ne bi obrađivao jedino slavenske govore. Hrvatsko doseljenje na to područje predstavlja zapravo dolazak čakavaca, pa su, dakle, čakavci na zadarskom prostoru najduže nazočni, najprije neizdiferencirani a po prilici od 13. stoljeća kao govornici dvaju dijalekata, ikavsko-ekavskoga (srednjočakavskoga) i ikavskoga (južnočakavskoga) jedni, naime, govore primjere kao *belo mliko* ili *misiti testo* u skladu sa zakonom Meyera i Jakubinskoga a drugu *bilo mliko* i *misiti tisto*. Do danas se ikavsko-ekavski tip očuvao na otocima od Ugljana do Dugog otoka na sjever (s time da su Cres i sjeverni Lošinj ekavski), ikavski od Pašmana na jug (Lastovo je jekavsko a Mljet i drugi južni otoci štokavski), ali i na kopnu sve od Privlake, međutim, uz nerijetku štokavsku nazočnost na obali (npr. Zaton, Krmčina). U srednjem vijeku taj je prostor čakavski a Dinara je granično područje prema štokavcima zapadnoga, hrvatskoga tipa. Nakon toga pred turskom opasnosti stižu na naše područje štokavci novoštokavskoga tipa, i to najprije štokavci ikavci iz zapadne Hercegovine a ubrzo zatim i štokavci ijekavci iz istočne Hercegovine. Radi se, dakle, o čakavskom napuštanju vlastitih ognjišta i o štokavskom naseljavanju kopnenoga zadarskog zaleđa i u manjoj mjeri otokâ, s time da je katoličko stanovništvo dominiralo u Ravnim kotarima a pravoslavno u Bukovici. Na obali uz čakavce i štokavce ikavce donedavno (do ljeta 1995) smo nalazili i štokavce ijekavce, i to kod ušća Zrmanje i kod ušća Krke. Zanimljivo je da štokavci ikavci jako utječu prvenstveno na čakavske kopnene govore, pa je sasvim obično stapanje tih dvaju elemenata, starosjedilačkoga i došljačkoga, svakako u različitim omjerima od mjesta do mjesta. Čak i na otocima, osobito na Pašmanu i na Pagu, očiti su štokavski utjecaji na čakavske idiome, pa i pretežno štokavski identiteti ponegdje. Stare čakavske jezične crte najbolje se čuvaju na otocima pred Zadrom udaljenima od kopna, kao što je i prirodno očekivati. Vrijedno je spomenuti da među žiteljima različitih vjera i nacionalnosti čak i u istim mjestima zadarskoga zaleđa nije dolazilo do jačih međusobnih utjecaja ili jezičnih približavanja, barem na prvi pogled. Drugim riječima, stanovitih utjecaja ipak je bilo, npr. kad se radi o izostavljanju veznika *da* u primjerima kao *neće radi*.

Ovo moje obraćanje na skupu "Domaća rič" u Zadru nema ambicija obradbe dijalektnoga stanja na zadarskom području; takva bi težnja, naime, bila neostvariva u malo raspoloživa vremena/prostora. U svemu mislim da bi najputnije bilo prikazati u najkraćim potezima obrađenost pojedinih govora i zastupljenost idiomâ našega područja u beletrističkim i u drugim nastojanjima, a zatim i najsažetije zabilježiti glavnije jezične značajke.

Može se reći da je u obradbu dijalekatnoga stanja zadarskoga područja dosad uložen vrlo znatan trud, osobito kad se radi o čakavskim govorima. Štokavski su govori u tom smislu zapostavljeni, poglavito hrvatski štokavski idiomi. I inače su danas govori zapadnoga bosanskohercegovačkoga dijalekta ili mlađega ikavskoga dijalekta važni kao predmet obradbe naših učenjaka, a važni su i zbog općenito velikog značenja

štokavskih idioma za sudbinu cjeline dijasistema. Vrijedi se podsjetiti da su potkraj srednjega vijeka svi štokavci zapadno od rijeka Bosne i Neretve bili ikavci (vjerojatno djelomično diftonškoga podrijetla, i to prevladavanjem prvoga dijela diftonga *ie*) te da su granične rijeke između istočne i zapadne štokavštine, *grosso modo*, bile Dunav, Drina i Neretva. Dakle, upravo se nameće potreba monografske obradbe barem jednoga ikavskog govora; primjeri Kruševa ili Lišana Ostrovačkih svakako bi bili dobri, ali i drugi, naravno. To je potrebno i zbog utvrđivanja što potpunije predmigracijske slike naših dijalekata. Napori Ljubomira Maštrovića *(Radovi Instituta JAZU u Zadru,* 2/1955; 3/1957) da obradi ninski govor korisni su, ali su, ponavljam, nova proučavanja upravo nužna.

Čakavski govori mnogo su bolje proučeni od štokavskih, no i izrazitije su izdiferencirani. Spomenemo li djelatnike kao što su Arturo Cronia ("Građa o božavskom narječju", *Južnoslovenski filolog*, 7/1927-1928, str. 69-110), Mate Hraste ("O govoru Zadra i okolice", u: *Zbornik Zadar*, MH, Zagreb 1964, str. 441-455), Mirko Deanović, "Lingvistički atlas Mediterana, 3, Anketa u Salima na Dugom otoku", *Rad,* 348/1967, str. 27-60), Božidar Finka ("Dugootočki čakavski govori", *Hrvatski dijalektološki zbornik,* 4/1977, str. 7-178), Vesna Jakić-Cestarić (npr. "Refleks jata na sjevernodalmatinskim otocima", Radovi Instituta JAZU u Zadru, 3/1957, str. 407-422), Svetozar N. Manojlović ("Sudari ekavizama i ikavizama na ostrvu Silbi", *Radovi* ANUBiH, 38/1970, str. 153-183), Eustahije Brnetić ("Neke osobitosti govora otoka Silbe", *Zbornik radova Pedagoške akademije u Zadru,* Zadar 1978, str. 71-97), Hubrecht Peter Houtzagers ("On the Phonology and Morphology of the Čakavian Dialects Spoken on the Island of Pag", *Studies in Slavic and General Linguistics*, 10/1987, 65-90), Iva Lukežić (*Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990), Roman Jelić ("Pabirci iz govora Maloga Iža", *Čakavska rič,* 15/1987, br. 2, str. 83-112), Silvana Vranić ("Naznake fonologije čakavskih govora otoka Paga", *Fluminensia* 5/1993, br. 1-2, str. 71-97), Ankica Piasevoli (*Rječnik govora mjesta Sali*, Ogranak MH Zadar 1993) — izdvojili smo samo one što su napisali i objavili opsežnije prinose o govorima zadarskoga područja. Osobito su važni prinosi Dalibora Brozovića s općim pogledima o govorima na zadarskom području, npr. "O suvremenoj zadarskoj miksoglotiji i o njezinim društveno-povijesnim i lingvističkim pretpostavkama", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 14-15/1976, str. 49-63.

Među svim mjestima izdvajaju se Sali na Dugom otoku, jer je saljski čakavski idiom mnogo proučavan u znanosti, kao malo koji drugi hrvatski mjesni jezični sustav. Dovoljno je spomenuti nekoliko podataka da se ta tvrdnja pokaže kao točna. Naime, akademik Božidar Finka u svojoj se spomenutoj disertaciji bavi dugootočkim čakavskim govorima, a samom je saljskom govoru posvetio i niz posebnih priloga, među ostalima i prilog važan i s rječničke strane pod naslovom "Saljske dječje igre i običaji", *Zbornik za narodni život i običaje*, 42/1964. K tomu je saljski govor predstavljen i u dva velika međunarodna projekta: u Općeslavenskom lingvističkom atlasu i u Lingvističkom atlasu Mediterana. Važno je spomenuti fonološki opis saljskoga govora u velikom zborniku Fonološki opisi (ANUBiH, Sarajevo 1981) i ponovno se sjetiti proučavanja akademika Mirka Deanovića u svezi s kartografskom obradbom mediteranskog ambijenta. Međutim, sva ta nastojanja ipak su bila sasvim nedostatna, uzmemo li u obzir samo leksikografsko područje, posebno imamo li na umu golemo značenje čakavskoga leksika kao vrijednosti očuvane na slavenskoj jezičnoj periferiji. Upravo u takvoj situaciji

dobili smo i knjigu Ankice Piasevoli *Rječnik govora mjesta Sali*, svakako dobrodošao i vrijedan leksikografski prinos, iako bi bilo lako nabrojiti i njegove slabosti. Osim u Salima potanja su istraživanja, kako smo vidjeli, provedena u Božavi, na Silbi, u Malom Ižu, pa i u nekim drugim mjestima. Monografijom Ive Lukežić o ikavsko-ekavskom čakavskom dijalektu obuhvaćeni su, razumije se, i govori zadarskoga područja. Mnogo je učinjeno u proučavanju čakavštine zadarskoga područja prilikom ispunjavanja upitnika za dijalektološke atlase; ta je građa pristupačna znanstvenoj uporabi, ali dosad nije publicirana. Na taj su način obrađena mjesta Banj, Kali, Petrčane, Sali, Sukošan, Tkon, Tribunj, Ugljan, Veli Iž, Božava, Olib, Pag, Silba i Lun. Također u velikom *Čakavisch-deutsches Lexikonu III* (Köln - Wien 1983, 165-181) Petra Šimunovića i Reinholda Olescha nalazimo i sažetu obradbu i primjere govora sa zadarskoga prostora. Zastupljeni su Sali, Premuda, Silba, Olib, Pag, Petrčane i Novigrad. Vrijedno je spomenuti i druge napore, recimo one Viktora Stamaća na otoku Molatu, neobjavljene ali pristupačne učenjacima. Toponomastičkim istraživanjima osobito je velike zasluge stekao Vladimir Skračić, ali i neki drugi učenjaci također su zaslužni. Antroponimijskim proučavanjima puno se i temeljito bavila Vesna Jakić-Cestarić. Pojedini studentski seminarski ili diplomski radovi svakako mogu biti poticajni i za dodatne napore.

Ipak, unatoč svim tim rezultatima moramo reći da je mnogo posla ostalo, a do dobrih se plodova može doći ne samo naporima specijalista nego i drugih zainteresiranih, naročito ako su izvorni govornici određenog idioma.

Zadar i zadarsko područje imaju ugledno mjesto u našoj književnoj povijesti, ali dijalektalni pisci tijekom 20. stoljeća dugo se nisu javljali. Jelenović-Petrisova antologija (*Antologija nove čakavske lirike*, Zagreb 1934; 1947), Jelenovićeva *Nova čakavska lirika* (Zagreb 1961), Črnja-Mihovilovićeva *Korablja začinjavca* (Rijeka 1969), Uremova *Puntarska čakavska beseda* (Rijeka 1975) — sve su to djela bez pjesama na suvremenim idiomima zadarskoga područja. Promjena je nastupila s važnom Stojevićevom antologijom *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća* (Rijeka 1987), gdje su kao pjesnici uvršteni Božidar Finka i Sonja Krstanović, a u studiji se spominju i drugi autori zadarske provenijencije. Ipak je zadarsko područje zastupljeno s manje pjesnika i pjesama od mnogih drugih čakavskih krajeva. Moglo bi se reći da neprijazna klima međuratnoga doba i poslijeratnih godina jamačno nije pogodovala dijalektalnom stvaralaštvu. Oko 1970. počinju se javljati Stjepan Vladimir Letinić, Šime Kulišić i drugi autori, a 1992. godine dobili smo zbirku priređivača Božidara Finke pod naslovom *Suvremeno čakavsko pjesništvo zadarskoga kruga,* i to u nakladi Ogranka Matice hrvatske u Zadru. Uvršteni su Zlatan Jakšić, Božidar Finka, Slavko Govorčin, Joja Ricov, Boris Palčić Caskin, Tomislav Maričić Kukljičanin, Nikica Kolumbić, Aldo Vinko Gladić, Stjepan Vladimir Letinić, Vinko Hajnc, Sonja Krstanović i Milena Rakvin Mišlov, dakle pisci na idiomima zadarskoga kraja i neki (Jakšić, Kolumbić, Hajnc) na govorima južnočakavskoga tipa, ali Zadrani po mjestu življenja i djelovanja. Najnovije doba pokazuje da ima mnogo novih pregnuća, pa se i umjetničke vrijednosti očekuju i s radošću primaju. Uglavnom isto moglo bi se reći za moguće skupljanje folklora i etnografskih vrednota.

Sve u svemu, ukupnom radu, prošlom i sadanjem, moramo pristupiti skromno, ali i pojačano djelovati, pogotovo zato što je doba pogodno za istraživanja naše jezične baštine već dijelom prošlo u nepovrat. Čakavska baština kao *par excellence* hrvatska tradicija zaslužuje veliku pozornost; koji čakavac, starac ili starica, sigurno će nam

kojom jezičnom značajkom otkriti Hrvatsku, "izbrazdana lica, žuljavih ruku, u crnoj marami" (Ivan Goran Kovačić, *Sabrana djela*, III, Zagreb 1983, str. 236), a koji pisac modernu umjetnost u starom jeziku.

* * *

Pišući o izabranoj temi, ne bavimo se svim mogućim idiomima što su se tijekom povijesti govorili na zadarskom području. Kako za takvu dijakronijsku jezičnu smotru u ovoj prilici nema potrebe, u krugozoru su nam samo suvremeni govori, ali i oni djelomično, tj. jedino tzv. organski idiomi, bez pravoga uključivanja neorganskih idioma — književnoga jezika ili razgovornih jezika. To ne znači kako nemamo razumijevanja za hrvatski književni jezik, za njegovo funkcioniranje i dostojanstvo; to upućuje na to da se bavimo temom koja je skupu o domaćoj *riči* primjerena, ali sa svijesti o književnojezičnoj situaciji u kojoj živimo.

Pozabavimo li se najprije čakavštinom, istaći ćemo da je ikavsko-ekavski čakavski dijalekt u znanosti podijeljen u tri poddijalekta (primorski, kontinentalni, rubni), a govori na zadarskom području (kao i npr. Senj, Rab, Otočac, Brinje, dijaspora u Gradišću i okolici itd.) pripadaju tzv. rubnom poddijalektu. Mnogi od govora rubnoga poddijalekta preseljeničkoga su karaktera, no idiomi zadarskoga kraja svakako su (uvjetno rečeno) autohtoni/nepreseljenički, tj. bilo je raznih utjecaja na njih, ali je osnovna fizionomija manje-više očuvana. Glavna je značajka govora srednjočakavskoga dijalekta ikavsko-ekavski refleks prsl. *jata*, pa je tako i u svim otočnim govorima zadarskoga područja. Naravno, svagdje ima i odstupanja od pravila, na našim otocima obično u smislu smanjenja ekavskoga elementa. To je razumljivo s obzirom na to da već obližnji Pašman pripada južnočakavskom dijalektu, iako na njem ekavizama ima više nego drugdje u ikavskoj čakavštini, što je također posve prirodno. Zanimljivo je da u ikavsko-ekavskim govorima dolazi *koleno*, no u smislu rodbine (preci i potomstvo) u više mjesta dolazi *kolino*. Otoci pred Zadrom dosta često imaju tipično sjeverozapadno *kade* ili *kadi* "gdje", no javlja se i jugoistočno *di*. Očekivali bismo češće ekavizam *vetar*, ali npr. na otoku Ugljanu tako imamo samo u Kalima. Čakavci na kopnu oko Zadra su ikavci. Donekle je izrazita značajka vokaliziranje poluglasova u slabu položaju (npr. *vavik* ponegdje, redovito G. jd. *pasa*). Prijelaz prednjega nazala u *a* više nije zastupljen dobro kao u prošlosti, ali se ipak može reći da *zajati* ili *zajuati* "posuditi" nije izniman primjer. Kako smo upravo istakli, diftongacija je dobro uočljiva značajka nekih govora, svakako izrazita u Kalima, gdje se sasvim jasno čuvaju diftonzi *ua, uo, ie* na mjestu dugih *a, o, e*. Sva je prilika da su i primjeri tipa *rebac, resti, kresti* u polaganu povlačenju barem djelomično. Vrlo je uočljivo i zatvaranje vokala *a, e, o* ispred nazala, npr. *dun* "dan", *žinska* "ženska", *un* "on". Takozvano sekundarno samoglasno *r* nastalo otpadanjem susjednoga vokala nije naglašene frekventnosti, ali ipak bilježimo *mrta* "mirta" ili *Krstina* "Krstina". Uz tip *prst* zastupljen je i tip *parst*.

Među suglasničkim osobinama tipično čakavsko *ć* izostaje u Kukljici (gdje imamo samo *č*), a ponegdje se javlja cakavizam; Novigrad, Bibinje i Sukošan imaju tzv. srednje *č*. Naravno, riječ je o šćakavskim govorima (npr. *šćap*), a uz tipično čakavsko *črivo* dolazi i tip *crn*. Primjeri kao *kuvar* "kuhar" pokazuju da su govori pretrpjeli znatan štokavski utjecaj, tj. *h* se ne čuva tako dobro kako je obično u čakavaca. U nastavcima i nepromjenjivim riječima dočetno *-m* prelazi u *-n* (*mislin, osan*), no imamo

npr. *dim*. Redoviti su rezultati kao *tica* "ptica" ili *čela* "pčela",dok kod primjera s dočetnim *-l* imamo *poso* i *došo*, *reka* i *vaze*, pa i *posal*, *fažol*. *Lj* kao u *ljudi* se čuva, ne prelazi u *j*.

Naglasak u našim govorima osjetno je inoviran, i to u smislu da je akut uglavnom posve izgubljen, ali je na Pašmanu očuvan, pa i u Novigradu ili u Bibinju. Staro naglasno mjesto većinom je na otocima očuvano u primjerima kao *vodȁ* ili *glovȁ*. Duljenja kratkoga akcenta vrlo su raširena, i to ponajprije u Kalima. Izvan otoka čest je i kanovački naglasak tipa *séstra*. Sukošan ili Bibinje imaju i jak štokavski utjecaj, ali i znatno čuvanje čakavske starine.

Od obličkih značajki važno je naglasiti da infinitivi uglavnom nisu krnji (*znati*), da su izgubljeni imperfekt i aorist, da se osobito dobro čuva *bimo* i *bite* u kondicionalu. Oblik infinitiva kakav je na zadarskim otocima dolazi i u južnoj čakavštini, sve od Prvića i Žirja sjeverno. U deklinaciji važno je spomenuti. A. mn. imenica m. r. na *-i* tipa *vidin brodi* (a ne *brode* ili *brodove*), što je uopćavanje suprotno onome u standardnom jeziku i u mnogim dijalektima, gdje je uopćen nastavak *-e*. G. jd. imenica ž. r. tipa žena ima gramatički morfem *-e*. (*žene* ili sl.), ne dakle *-i* kao na sjeverozapadu, gdje je N. *žena*, G. *ženi*.

U cjelini, cio rubni poddijalekt kojem pripadaju čakavski ikavsko-ekavski govori zadarskoga područja ima i konzervativnih i evolutivnih značajki, a zapravo je najizrazitiji predstavnik srednjočakavskoga dijalekta. Pašman bi karakterizirala manja čakavnost nego druge otoke, ali je zanimljivo bolje čuvanje nekih arhaičnosti, npr. posebnoga akcenta uzlazne intonacije — akuta. Slično određenje vrijedjelo bi i za čakavske ikavske kopnene govore oko Zadra, također karakterizirane i zamjeničkom riječi *što*.

Štokavci ikavci zadarskoga kraja imaju novoštokavsku akcentuaciju i govornici su tzv. zapadnoga dijalekta. Samo iznimno kontinuant *jata* nije ikavski. Neke naglasne osobine (npr. *tȗžan — túžna — tȗžno*), kao i u drugih govornika zapadnoštokavskoga podrijetla, karakteriziraju i hrvatski književni jezik kao jedan od oblika standardne novoštokavštine, a te su osobine drugačije npr. od Karadžićevih (*tȗžan — tȗžna — tȗžno*). Naši su ikavci štakavci (npr. *prišt*), ali uz pokoji šćakavski primjer ponegdje; uzrok će biti u tom što su mnogi govornici mlađeg ikavskog dijalekta šćakavci, a mogući su i čakavski utjecaji. Novo jotovanje, kao jedna od novoštokavskih inovacija, izvedeno je s nedosljednostima, npr. *netjak* ponegdje. Izgubljeno je i *h* (*kru*), uz zamjene (*puvati, snaja*). Dočetno *-l* dalo je *a* (*vidija*), kao i drugdje u dalmatinskih, ličkih i južnih zapadnohercegovačkih Bunjevaca. Karakterističan je primjer *rebac*, kao i redukcija nakonakcenatskoga *i* (*zvonti*). Sustav afrikata je narušen, kao i ponegdje drugdje u Bunjevaca (npr. *sinđir* "lanac"). Dočetno *-m* u nastavcima i nepromjenjivim riječima prešlo je u *-n* (*iman, osan*), kao i drugdje uz more i u blizini mora, ali već kod ličkih Bunjevaca *-m* se čuva. Svakako je zanimljiv primjer *vavik*. Zastupljena je promjena *že* u *re*, pa imamo *moren*, uz to eventualno *možen, mogu*. U pluralnim padežima dativu, lokativu, instrumentalu prilično su česta odstupanja od novoštokavskoga stanja (npr. *opancin, rukan*). Primjeri kao *klekniti* pokazuju da je infinitiv uglavnom neokrnjen, ali *-nu-* redovito prelazi u *-ni-* u glagola druge vrste. U 3. 1. mn. prezenta obične su različitosti, npr. *vidu, pivaje, kopaju*.

Ijekavci novoštokavci izraziti su štakavci, uz novoštokavske osobine, npr. *mislio* s promjenom dočetnoga *i* u *o*, ali i *reka* "rekao". Zastupljeno je i najnovije jotovanje, npr. *ćerati* "tjerati". No pojedinosti ipak imaju izrazitu zapadnu boju, npr. *greb* i *vrebac,*

prezent *more, česa* a ne *čega*, čuvanje starijih oblika u množinskim padežima. Lako bismo naveli i mnogo drugih osobina jer su ti govori proučeni bolje od ikavskih novoštokavskih govora zadarske okolice.

Zaključno rečeno, očito se u posljednje doba pokazuje izrazita želja da se govorne značajke zadarskoga kraja zabilježe i obrade. Također nastaju i beletristički tekstovi koji nas mogu zanimati, a u sretnim autorskim trenucima dobivamo i umjetničke vrijednosti što uzbuđuju današnje čitatelje i slušatelje, uz vjeru da će tako biti i u budućnosti.

Vera VUKOVIĆ

H v a l a, neka odjekuje ...

Hvala svima koji nam
dadoše kruh i toplinu
duše.

Hvala svima koji nam
pružiše vodu, odjeću i
smiješak.

Hvala svima koji nas
primiše bez prigovora i
pogovora.

Hvala svima koji podniješe
dobre i loše strane naše
naravi.

Hvala svima s kojima
provedosmo dane u
razumijevanju.

Hvala svima koji plakahu
s nama u najtužnije
dane.

Hvala svima koji radovahu
se s nama u sretnim
trenucima.

Hvala svima koji klečahu
s nama u zajedničkoj
molitvi.

Hvala svima koji u osami
mole za mir u domu i
svijetu.

Hvala, sestre i braćo, gdje god
se nalazili na kugli
zemaljskoj.

Hvala Bogu čiji darovi
krijepe i naše i vaše duše
i tijela.

Hvala, hvala, hvala !

Josip ĆOSIĆ

Haiku

Žeđ za pićem
iz neiscrpnog
nebeskog izvora.

Josip CORELJ ZURL

Katolički pjesnik Dragutin Domjanić

(iz neobjavljene knjige "Prilog istini o Dragutinu Domjaniću")

Jedan od često, ali bezuspješno, osporavanih i potiskivanih hrvatskih pjesnika jest - nazovimo ga jednom punim naslovom: dr Dragutin pl. Domjanić Zelinski, sudac, vijećnik banskog stola, lirski pjesnik i društveni djelatnik.

Prvi i nažalost posljednji objavljeni životopis Dragutina Domjanića napisan je uz njegovu prvu zbirku "Pjesme" 1909. god. kada još nije bio poznati pjesnik. Od tog životopisa, šturo sročenog, nastale su sve nevolje i nesporazumi oko ocjenjivanja njegova života i osobnosti.

Kasniji kritičari prihvaćali su bez provjeravanja te ocjene i tako je nastala glasina o sivilu života tog pjesnika "između ureda i stana", kao i o sivilu njegove naravi, pa čak i pjesništva.

Pomalo je tomu pridonio i Domjanić svojom kršćanskom skromnošću, tihim i nenametljivim ponašanjem u javnosti. Osim toga u mladosti nije imao vremena za prijatelje i zabavu, jer ga je materijalno stanje prisiljavalo, da što prije završi školovanje i odmah započne raditi kao sudac u Zagrebu. Već godinu dana poslije diplomiranja doktorirao je pravne znanosti. Uz to je učio jezike, mnogo čitao i prevodio strana književna djela, te stekao gotovo enciklopedijsko znanje.

Rano je počeo pisati i pjesme.

Sve je pošlo naopako kad je umro otac Milivoj i majčini roditelji. Majka Zora je postepeno prodavala zemljišta i napokon pjesnikovu rodnu kuću u Krčama, kako bi živjeli u Zagrebu i financirali Karlekovo školovanje.

Domjanić je već osnovnu školu polazio u Zagrebu, živeći u konviktu koji je bio pod nadzorom katoličke Crkve, tako je Domjanić ostao aktivnim vjernikom i često se družio s ljudima crkve.

Antun Gustav Matoš ga se sjeća iz škole: "Mi svi dobro pamtimo iz gimnazije toga konviktorca sa začuđenim blijedim licem, zanimanjem sanjara, koji osim lirske ne poznaje druge energije..."

Karlek bijaše slabašan; nije mario za sport i učeničke vragolije, ali nije bio ni tip štrebera. Iz njegove maturalne svjedodžbe čitamo da je bio osrednji učenik. Odličnu ocjenu dobio je samo za vjeronauk, povijest i zemljopis; iz latinskog vrlo dobar, a iz grčkog samo dobar.

Vanjska mirnoća i tiha komunikacija s preglasnom okolinom bila je varljiva. Maturant je Domjanić imao burnu i tragičnu dušu koja se ne temelji na sanjarijama i mašti, nego na stvarnim događajima i činjenicama koje su ga izravno pogodile.

Naime, gubitak imanja i rodne kurije bila je prava tragedija za osjetljivog Karleka. Osjećao se kao da su mu oduzeli zavičaj. To je rana koja se nikada nije zatvorila ni prestala boljeti.

Tamo je ostala i njegova prva ljubav, lijepa seljančica iz susjedstva koju je lako zamisliti iz čestih opisa u Domjanićevim lirskih stihovima. Ni nju nikad nije posve prebolio, iako se družio sa zagrebačkim "pucama", što se vidi, ne samo iz pjesama,

nego i njegovih pisama, kao i u dnevničkim zapisima njegova prijatelja bogoslova dra Dragutina Ćepulića.

Stoga kod Domjanića nema iskričava, bučna veselja, ali ni očajavanja. On je imao snage da bude smiren, čak srdačan, društven, spreman za istaknute uloge u hrvatskoj kulturi, pa i za "Križevačke štatute" i javne plesove.

Živio je s majkom i sestrom Stankom u Gundulićevoj 31 tipičnim srednjestaleškim životom; knjige, slike, klavir, figurice, kanarinac... Uredno je odlazio na sud, gdje je bio blagi sudac i rado vršio vjerske dužnosti. Volio je prirodu, pa stoga i šetnje, izlete, putovanja. Njegova nećakinja Marcela Domjanić Vidović još se sjeća da ih je sve nasmijavao duhovitim primjedbama i igrao se s djecom kao da im je vršnjak.

Imao je dosta rodbine, prijatelja i prijateljica, pa skoro nikad nije bio sam. Čak ni u kazalištu, gdje je bio redovito okružen ženskim društvom.

A. G. Matošu je i dalje ostao zapažen: "...poet Domjanić, najvjerniji meuble Društva hrvatskih književnika, počašćuje svojom ciklamskom prisutnošću mužiki na Zrinjevcu i kosove na Cmroku..."

Ne može se govoriti o praznom životu kad je rano počeo pisati pjesme i s prvom zbirkom "Pjesme" 1909. postao slavan i omiljen.

Odmah nakon toga Domjanić počinje pisati pjesme na kajkavskom narječju, ili bolje reći nekadašnjem hrvatskom književnom jeziku, koji je za sjevernu Hrvatsku bio kajkavski. Sam Domjanić ga je nazivao "gospodskim kajkavskim".

Sa zbirkama "Kipci i popevke" 1917. i "V suncu i senci" 1927., koje su doživjele po 4 do 5 izdanja, kao i prve na štokavskom on postaje najslavniji i najčitaniji pjesnik Hrvatske Moderne početkom stoljeća.

Arhivi sadrže mnoge pozivnice na razne priredbe i proslave u Hrvatskoj i Sloveniji; u Ljubljani su mu priredili veliku proslavu, jer je i Slovencima bila bliska njegova kajkavština i lirska idila.

Bio je članom Društva hrvatskih književnika, gdje je recitirao svoje pjesme i surađivao u mnogim časopisima. Zatim ga biraju za predsjednika Matice hrvatske, člana Akademije za znanost i umjetnost, te za predsjednika PEN kluba.

U tim je institucijama predano radio, borio se javnim govorima i napisima za održanje hrvatskih naziva tih kulturnih stožera Hrvatske, pa je i protiv svoje volje ponovno biran.

Domjanićeva nećakinja Marcela koja živi u Donjoj Zelini najkompetentnija je da potvrdi kako je njen ujak Karlek bio vrlo srdačan, društven, rado se šalio i uveseljavao djecu. Nikakvu povučenost i izdvojenost iz društva nije opazila. Vodio je duge razgovore o kulturi, politici, a s Ćepulićem i župnicima i o vjeri. Ona se sjeća radosnih izleta, prijateljevanja s Lukom Paljetkom, Gustavom Krklecom, posjetama rodbini Kukuljevićima i Kosinjskima.

Domjanićev rođak Milan Kosinjski ističe Karlekovu srdačnost kojom je osvajao ljude, koje je susretao; široku obrazovanost, glazbenost, kao i eleganciju u odijevanju. Kosinjski još čuva pjesnikov crni štap za šetnju sa žutim drškom, kao i gitaru Luke Paljetka.

Ovaj Domjanićev rođak je jako indigniran jednom klevetom. Naime, iz činjnice da se Karlek nije ženio zli jezici su izvodili prljave zaključke. Kosinjski ga je poznavao kao neobično pobožnog katolika, koji je imao uske veze s franjevcima i župnicima. Oni su ga toliko štovali da su mu poklanjali značajne crkvene publikacije s posvetom.

Koliko je bio i ostao omiljen među svećenicima vidi se iz primjera hrabrog župnika Mateja Dudakovića iz Moravča, koji je usprkos komunističkoj represiji uveo godišnju proslavu dana rođenja Karleka (krštenog u crkvi Presvetog Trojstva u Moravču i to je zapisano kod krstionice). To je na dan Imena Marijina kad je oko crkve "proštenje".

Gdje još ima crkvene proslave jednog pjesnika?

Ovaj vrli župnik uputio je slikara Dragutina Šoštarića, da tablom označi mjesto rođenja Domjanića Krče sa stihovima iz pjesme "Na Krče":

...Al ceste vu draču vse stajeju
I cucki na mene lajeju
I Krčim kad došel sem bliže
Ni bilo dvorišča nit hiže.

Domjanić je najčešće odlazio u crkvu u Remetama. Njegov prijatelj dr Ćepulić je zapisao: "Čitave mise on je znao prostajati uza me kod Remetske Gospe... tu bismo ostali kod župnika cio dan... Tu smo uz harmonij vježbali napjeve Franje Lucića na Domjanićeve pjesme -

...Vse ima Tebe rad
govori Tvoju falu
pa čuj i moj sad glas,
molitvu ovu malu...

U crkvi sv. Klare su se nakon mise pjevale pjesme koje je napisao Domjanić, a uzglazbio Lucić.

Iznenađuje Ćepulićev zapis: "Na tisućustotoj godišnjici rođenja sv. Ćirila svećenika Alojz Stepinec je recitirao Domjanićevu pjesmu.." (!)

Mnoge Domjanićeve šetnje imale su za cilj neku crkvu. Tako je šetao sa svojom prijateljicom slikaricom Trudom von Braun do šestinske crkve. Kasnije je ta slikarica izradila divne slike po zidovima te crkve, a ranije je izradila lijep impresionistički portret Domjanića u jedinoj intimnoj pozi - u kućnom haljetku.

Dr. Ćepulić citira Domjanića: "Ja se osjećam hrvatski i katolički," te "Ja sam Mariju uvijek štovao. Ona mi pomaže."

Dakako, Domjanić je tu svoju pobožnost izrazio u pobožnim pjesmama, ali je ubacivao vjerske elemente i u druge pjesme. tako je u domoljubnoj pjesmi "Hrvatom" unio:

Nek narodi znadu
Da i Hrvatom jošte živi Bog...

On nije napisao posebni pobožni opus, nego je bez reda uvrštavao takve sadržaje uz pretežno ljubavne pjesme.

Kao i u drugim pjesmama Domjanić je diskretan, pa rijetko piše isključivo vjerski sadržaj. Većinom je to samo nekoliko redaka, a ostali dio je opet seoski, pa i starozagrebački, pejzaž i ljudi sa svojim brigama i poslovima. To ide do takve krajnosti da je vjerska naznaka samo u naslovu, a da pjesnik opisuje vanjski ugođaj, kao da želi reći da sva ta priroda, ljudi i njihovi poslovi imaju nebeski sadržaj, svrhu.

Jedna od najboljih, ili najčešće izvođenih Domjanićevih pobožnih pjesama je "Prošecija" koju su Antun Barac i Vladimir Nazor uvrstili u školsku knjigu. Glavni sadržaj je ipak svjetovan: to je tužbalica za našim dečkima kojih nema na misi, jer su *"dalko v boju/I Bog zna, gdo doma se vrne,/Tam vnogi počiva i spi tak trdo/Na zglavju od zemlice črne."* Na kraju naznačuje svrhu procesije:

Za onimi v boju molitva se šepče,
Za timi, kaj dalko tam spiju.
Za njimi starinske su hiže žalostne,
Za njimi vsi zvoni zvoniju...

U popevki "Pod večer" je seoska idila, a na kraju:

...Šume se gubiju,/Bregi se plaviju/Dale su nam zmir,/Nebo je zlato,/Tiho, čudnovato/Kak molitve mir./ /Tiha nam i duša,/Samo vse posluša,/Kak da šapče gdo./Morti za te vnoge/V boju ljude boge/Negdo moli to.

Zatim u "Kaprici" blago barokni ugođaj s vjerskom nijansom:

...V nebu sigurno su angjeli/Skrili od zime se hude,/Ruke na zvezdah topiju si/ Nemreju pazit na ljude...

Pjesma "Zdrava Marija" nije molitva kako bismo po naslovu predpostavili, nego seoski ugođaj: *Vozi za vozom se voz/Cesta polahko zavija,/Stari zazvonel je zvon: Zdrava Marija!*, pa na kraju:

Čas je počinut se, spat
Zdrava Marija!

Kako je primjetio prof. dr. Ivo Kalinski, Zdrava Marija zvuči kao refren.

U "Tihom varošu" opisu gradića ističe se crkva:

Kaj su to golubi z leteli s cirkve?/Vu strahu su: vsi su zazvoneli zvoni./Meša je prešla, rashaja se narod,/V svili gospe su, vu crnom gosponi.

I "Sveti Kralj" ostavlja sličan dojam mirnog Zagreba sa crkvama koje zvone na polnoćku:

Na punoj Harmici zamučal je narod
Polakše je počel Manduševac teći
I vsaki na čas je bil bolši neg drugda,
Jen drugom štel nekaj lepoga reći!

Sveti Kralj, Isus se ni ne spominje; on samo zrači preko svega s naslova.

Tu diskretnost očitovanja potvrđuje i pjesma "Stari Zagreb"; tiha gradska idila uz:

K cirkvi se žuriju staroj/Čudni zasvetli se žar,/Tiha molitva se šepče,/V samom je zlatu oltar.

Pjesma "Pahuljice" uz zimski pejzaž kao ugođaj Božića izražava želje:

...Če bi rekel Božiću,/Kaj želim si ja./Rekel bi, naj vsakomu/Puno sunca da./ / Da bi narod narodu/Kak i bratu brat,/I da zadovolen bu,/Jenput i Hrvat.

"Pri kamenitih vrati" je iznimno sva jedno obraćanje Majci Božjoj. Jedino što moli jest: *I če tak mora bit,/Če vračtva ni tim bolim,/*

Daj meni mira bar,/To, samo to, ja molim.

U pjesmi "Z Turopolja" preteže opis crkve Majke Božje:

...V cirkvi je kip Majke Božje/Bogec ga zna i bogati,/Ona za vsih ima srca,/Ona je vsakomu mati./ /Zvoni na mašu zvoniju,/Narod pobožno dohaja,/Vsigde se čuti Nedelja/S kraja do dalkoga kraja.

Domoljubna pjesma "Sunce" kao usput ima katolički prizvuk:

...To Brezje se vidi,/Vnogi tam, vnogi iz dalkoga roma,/pomoć tu najde u duši i telu,/tu Majka Božja je naša doma...

Na kraju se izravno obraća Majci Božjoj:

...Vsigde je sunce, gde Tvoja je hiža,/če je dolina i duša vre v noći./Vsigde je sunce i srce ga vidi/če su i naše oslepele oči.

Iako piše o kapeli sv. Šimuna u pjesmi "Kapela" Domjanić slavi Majku Božju, moleći skromno, neodređeno:

...Ti sama znaš, če hoćeš (!)/Vu srce mi pogledat.

"Na Dolcu" je kritika rušenja vrijedne starine u Zagrebu, ali su kao usputni ukrasi uvršteni:

...cirkva Marijina čuvala je hiže... a gore zmirom Marija nad vsimi...

"Vuzem" također nije opis Uskrsa, nego seoski proljetni pejzaž i tek na kraju: Vu cirkav bu sad, kaj nam hrana je,/blagoslov dobilo novi. -/*Ja bi pak Boga štel prositi:/ "Srca takaj blagoslovi!"*

Najduža pjesma koju je Domjanić ikad napisao je "Spomen na Mariju Bistricu". To je prava pobožna pjesma; najljepši razgovor s Majkom Božjom ikad napisan; tako drago i intimno: *...Al mi dva smo zdavna poznati... poslušat buš štela, kaj ne?*

U toj pjesmi Domjanić se tuži na ljudska zla, traži oprost što je kao sudac morao dati zatvoriti lopove koji su s njena oltara krali novac. Zatim kaže: *Hoćeš mi v srce pogledat?/Toplo kak znaš samo Ti...*

Pjesma "Molitvica" počinje pejzažom, a završava molbom samo za:

...Veselja, Ti koji si vse,/Veselja i srcu mi bogom.

Mala pjesma "Božić" osim u naslovu, nema vjerskih sadržaja; samo čisto veselje bez svakodnevnih briga.

Isto tako i "Sneg pred Vuzem" daje buđenje prirode, dakle prepustio je naslovu da zrači kao prigodni božji blagoslov, znajući da nam sami nazivi najvećih kršćanskih blagdana otvaraju srca.

Kada se ovako skupe Domjanićeve pobožne pjesme na kajkavskom narječju vidi se koliko je prof. dr. Ivo Kalinski, i sam Prigorski pjesnik, imao pravo kad je na znanstvenom skupu o Domjaniću u Sv. I. Zelini otkrio: "jednu drugu vizuru Domjanićevog kajkavskog pjesništva - svjetonazor i poetski kreativni kompleks upućen Majci Božjoj, koju je on neobično štovao... Uopće, kult štovanja Majke Božje, taj mariološki kompleks u njegovoj je kajkavskoj poeziji dosta istaknut u jednom posebnom

preciziranju atmosfere... On Majku Božju osjeća kao ono što je Alma mater; hraniteljica, koja je majka svih nas...

To je tiskano s ostalim prilozima tog skupa u časopisu "KAJ" br. 4 - 5 u 1995. god.

Dodajmo tome da je Domjanić spontano, svijesno ili nesvjesno prenosio filozofiju bliskosti i prisnosti prema Majci Božjoj, slično onoj prema rođenoj majci. - U obraćanju njoj odn. Bogu ne treba zahtijevati bogatstvo, ovozemaljsku sreću, preokrete nesretnih događaja. Treba samo tražiti mir, smirenje, razumijevanje naših boli i nevolja i iznad svega da ljudi postanu bolji, da budu "kak bratu brat". Kao da je htio poručiti da je najveća vrlina moliti za druge.

Daljnja značajka njegovih pobožnih stihova je, već primjećena u drugim vrstama pjesama, diskretnost i nenametljivost osjećaja i molitve. Pretežni dio pjesme je bliski seoski pjezaž, a samo na kraju u jednom ili dva reda naslućuje se prisutnost vjere. Vidjeli smo da je u nekim pjesmama samo naslov pobožan, vjerski, a cijela je pjesma svjetovna. Naslov sam zrači svetu prisutnost, nebesko značenje svega na zemlji, od prirode do seljačkih poslova.

Tu suzdržanost od prevelikih riječi i suvišnih izljeva osjećanja on ima i u ljubavnim sihovima. Cijela je pjesma vedar doživljaj prirode, a tek na kraju osjećaji prema ženi kao kratki lepet krila plahe ptice. Na pr. "Drenek cvete" je ljupki pejzaž, a samo dva retka pokazuju svrhu pjevanja: "Drago dete, kak imam Te rad!". Ili "Gorice v suncu" koja zrači radošću i ljepotom vinograda, kleti, cvijeća, a samo se na kraju pjesnik pita: "A kaj samo u mojem je srcu/Vse žalosti puno i kmice?!

Tako i "Protuletna" je obična proljetna idila; samo posljednji stih odaje dušu pjesnika:

...Macice mehke se njišeju,
Z menom bi dragati štele,
Rože kaj z vustah Ti dišeju
Lica Ti lilije bele!

To je naš Karlek Prigorski i Zagrebački kakvog su mnogi voljeli kao i mi danas.

Ljiljana VASILJ

Nada

Nada je moje svjetlo
moja snaga
moja draga slika iz djetinjstva
tvoje oči koje me
i sad gledaju

nada je plamen svijeće
koju palim
suza koja kapa
riječi koje napisati ne mogu

S Vukovarskim majkama
18. 11. 1995. u Zagrebu
pred zidom suza

Trpimir MACAN

Pisma N. Subotića Vlahu Turčinoviću - III *)

Makarska, 5/I (19)43

Dragi moj Vlagjo!

Eto vidiš, još sam živ i zdrav, dakle, nijesam nestao, kako se to negdje pričalo. Za Božić ti nijesam pisao, jer smo od 15/12 42 do nazad par dana bili kao u jami odrezani od svega svijeta - ali eto opet sada počeo dolaziti "Ston"[1] bar jednom sedmično, te smo nekako opet povezani sa svijetom bar nešto.

Na 9/12 42 hrvatska je vojska zaposjela Makarsku i "prijatelji" su ("forza maggiore!")[2] morali napustiti sasvim Makarsku, tako da nije ostala ni lučka kapetanija "puljiška", pa onda naši dobri "prijatelji" iz velike "ljubavi" prema nama ništa manje nego pograbili i odnijeli sobom sve naše brodove, čak i kaiće i "gondole" i zabranili ticanje parobroda u M[akarskoj], pa smo bili kroz ovo petnaestak dana kao na Marsu. Toliko su bili bijesni i još su.

Sada za despet bombardiraju iz ratne lađe naša okolišna sela, koja stradaju. Ala smo baš u "ovoj dolini suza"... Međutim bar mi u Makarskoj odahli smo odkad su pošli "prijatelji", naša vojska ljudski postupa sa svima, uveden je mir i red i mi smo kao svoji na svome baš radosno proslavili Božić u crkvi, gdje je (prvi put!) prisustvovao glavni zapovjednik mjesta, komandant II bojne - crkva krcata naroda odzvanjala je od krasnih božićnih pjesama, pjevalo je malo i veliko - i siti i gladni od zadovoljstva.

Onu noć prije odlaska naših "prijatelja" tražili su me po noći karabinieri[3] u mom stanu, ali me nijesu našli, srećom. Koja im je bila namjera? Svakako ne dobra, kad se znade, da nama kat[oličkim] svećenicima oni nijesu vjerovali, krivo nas gledali čak i njihovi vojni kapelani, a mi se svi držali čitavo vrijeme od njih daleko u reservi nepouzdanja, jer znamo koliko nam "dobra" žele i snuju - a gdje smo još do kraja ...

Inače sam ovdje sada po običaju u velikoj brizi za hranu da privežem konac uz konac "per tirar avanti".[4] Općinska aprovizacija nema, činovnička zadruga nema ni ona sada, pa štogod dobavljamo uz švercerske cijene, koje su postale nemoguće, a plaća još vazda ista, a kad primimo povećanu plaću (čekat ćemo još mi popovi bar još 1 mjesec!), onda će i cijene opet skočiti strahovito u vis. Ja kažem, da je Bog nama ljudima dao snagu živaca jaču nego u konja, kad možemo ove nevolje sve isto podnašati slušajući svaki dan o ruševinama po našoj domovini, a sada (dne 29/12 42) u 3 3/4 s[ata] jutro pridružio se još i težak potres, koji je silno oštetio naše baš hrvatski vjerne krajeve - Sinj i Imotski - gdje je bilo i ranjenih, a osjetio se taj potres i u Makarskoj, - i ja sam baš bio budan, čitao sam pri svijeći - i vidio kako mi se trese i ziblje soba kao stablo i pada klačinara,[5] pa sam skočio iz postelje odma izvan sobe da tražim kud ću glavu sakriti - što je bilo inače sve kasno, jer ovakove elementarne nesreće ne čekaju nego izvrše svoj posao razaranja "in un batter d'occhio".[6] Prošli smo dakle ovaj put zahvaljujući Bogu dosta "lišo"![7]

Tebe vazda zimska sezona dobro "isprdeljuska"[8] i ošine ili gripom ili drugom zimskom nevoljom najviše zato, što si ti, mislim, po naravi jako zimomoran, dočim

---

*) Autorovu popratnu bilješku donijeli smo u "Maruliću" br. 1/1996., str. 115.

proti zimi se valja oboružati unaprijed ljeti grijanjem gole kože na žestokom suncu, ako nemaš povišen tlak krvi. Kožu treba dakle za ljeta učiniti otpornom proti bakcilima zime sunčanim zrakama. Ja to nijesam radio baš prošlog ljeta, pa sam kroz ovu zimu slabo otporan - a najgore je, što veliš, kad si bolestan i još - gladan, pa onda naravski - trista jada u starijim godinama, koje inače ti nosiš i fizički relativno dosta dobro, ali što ćeš, kad su ova naša vremena jadna i nevoljna, baš "dolina suza".

I vi imate gusta[9] hodit gori u Busovinu u našeg gospara Marka Murata (pozdravi ga, kad ga vidiš) - ali ćete imati i "gusta" da slušate njegove srpske jadikovke, kako su naravski samo Hrvati krivi ovom rasulu - a "braća Srbi" su dakako čisti i nevini anđeli, koji su napadani i sada se samo "mrvičak osvećuju" svojoj braći uz vodstvo "hrvatskih saveznika". Ovo je, znam, njihov muzikalni ritornello, samo možda skladnost gospara Marka će ovaj ritornello pred vama - prešutiti, da se možete inače razgovarati, kako je lijepo ili ružno vrijeme.

Sutra prestaje moja župnička služba, koju preuzimlje novi kanonik Bezić[10] sa Šolte. Doduše, bit će mi koja stoja (od stolarine) manje u špagu,[11] ali brate moj, više slobode i više vremena, da mogu još štogod študirati i brškati po karti, u koliko mi to dopuste moji inače dosta u zadnje doba izrešetani živci, koji će biti sigurno i kod našeg Don Frana (gori poviše Jezuvita) popustili zbog pustih briga i praznih hambara. Pozdravi njega kao i Padre Marijana, o kome više puta u našem društvu progovorim.

Ovo ti je dosta za sada i čekam tvoju epistolu.

Bog ti dao snagu, ustrpljenstvo i svako dobro što ga ovaj kukavni svijet ne može dati. E da smo bliže! - ali eto - fala Bogu!

Grli te i pozdravlja vazda tvoj
Dum Nedjeljko S.
Glossa!

Ovo pismo pismo 5/I može da pođe tamo k tebi tekar danas na 8/1 na povratku "Stona" iz Splita. Druge parobrode nemamo.

Naši Dubrovčani ovdje nastanjeni s Bokezima žele na moj poticaj dati na sv. Vlaha na našoj pozornici "Gundulićev san" od Iva Vojnovića.

*Trebala bi nam jedna **paruka**[12] za glavu Gundulića i jedna vlastelinska **jaketa**.[13]*

Možda bi se to našlo u garderobi vašeg dubrov[ačkog] dilet[antskog] kazališta.

Javi mi, da li bismo to mogli (na moju odgovornost) od vas zajimati, da pošteno opet natrag vratimo. Moglo bi se to poslati po kapetanu "Stona" kad amo polazi iz Gruža, da predade u Makarskoj lučkom kapetanu Rendiću Miočeviću za Don Nedjeljka.

Platili bismo pristojbu za posuđenje kostima i trošak prenosa.

Može li se?
Tvoj odani
Don Subotić

Makarska, dne 27/I [19]43. [dopisnica]
Dragi Vlagjo!

Najprije da ti nazovem sretan imendan za 3-II-43 i zaželim od Boga preko našeg i posebno tvoga sv. Vlaha svako dobro od Svemogućega, napose junačko zdravlje, ako ne baš junačko, a ono barem dovoljno, da svladaš sve te tvoje stare repove i repiće od bolesti i dočekaš za dobra života sa mnom (ako Bog da!) žuđenu zoru mira i naše domaće hrvatske slobode "dar, u kom sva blaga Višnji nam Bog je dô!"

Taj stih bi imao zagrmiti na mojoj pozornici u M[akarskoj] 7/II 43 u "Gundulićevu snu" i mom predavanju, kad eto gospari u Bondinu kazalištu[14] momu izaslaniku (odnosno članu ovog Logora ust[aške] omladine) nijesu htjeli za jednu večer da nam, ako ništa drugo, posude na moju odgovornost vlasulju za Gundulićevu glavu. Tako je s nama provincijalcima postupao i Split, koji je potrošio miljarde za kazalište, a sad? Komu sve ono pusto, što ima? A nama niti jednu kurdelu[15] da posudi. Sada slično i Dubrovnik. Intanto[16] gđa Mara Ribičić[17] Dubrovčanka prekojučer pisala sestri koja glumi u dobrov[oljnom] dubrov[ačkom] kazal[ištnom] društvu, da opet kuca i moli za paruku. Hoće li uspjeti? Ne znam, ali bilo kako bilo, ja sam odlučio, da svakako održimo u našem Kat[oličkom] Domu "Gundulićevu večer". Program je obilat.

Čuvaj svoje zdravlje. Ovdje lijepa vremena i sve mirno. Na 3/II makarski "Dubrovčani" upriličuju na čast sv. Vlaha zajedničku Misu, koju ću ja celebrirati - možda iza toga mali "ratni" tratamenat.[18] Evo danas šaljem don Franu "kondoljancu"[19] zbog poginulog "Šara". I onako su brzo pokladi, pa neka ide i to. Na koncu bratski pozdrav od mene i prijateljâ

Tvoj odani
Don Nedjeljko

Makarska, 14: II: [19]43.
Dragi Vlagjo!

Kad je Muhamed vidio, da brdo (Vlagjo Turčinović) neće k njemu, onda on, ne budi lud, ode sam na brdo.

Tako sam eto ovim pismom slijedio primjer Muhamedov i ne postavši Turčinom. Valjda te još muči ona tvoja stara pegula[20] u kostima, a možda i skrb oko feste sv. Vlaha, kad mi se malko opširnije ne javljaš.

Međutim doznao sam, da je Dubrovnik na blagdan sv. Vlaha u pokorničkoj i demonstrativnoj šutnji prošao 3. veljače, te se je sve ograničilo na službu Božju u crkvi. Svaki patriot to odobrava, jer sv. Vlaho kao simbol slobode ne može se načelno složiti sa tuđinskom vojnom okupacijom, okupacijom onih, koji su u našoj kući posijali nered, ropstvo i pokolje. (Vrlika je zadnji dokumenat perfidije ovih "Barberina"[21]).

*Ja kao dubrovački republikanac sa dubrovačkog (pelješkog) teritorija nabacio sam ideju, da u ovoj našoj makarskoj iako siromašnoj **slobodi** dademo zadovoljštinu kultu stare i slobodne Gundulićeve **Dubrave**. Tu smo mi sami, i nema kod nas nametnika.*

Najprije smo proslavili festu sv. Vlaha. Vjernici dubrov[ačke] biskupije (ima nas oko 40) na poziv odbora došli su u 9 s[ati] u crkvu sv. Filipa na obali, gdje sam ja pjevao svečanu Misu i održao kratak govor o značenju kulta sv. Vlaha u Dubrovniku. Bila je sa simpatizerima i Bokezima (sv. Tripun!) puna crkva. Iza mise tradicionalno grličanje.[22] Na misi učestvovao naš vojnički oficirski zbor sa zapovjednikom mjesta. U večer u 4 sata bio je u restauraciji Kolombatovića na plaži prijateljski "tratamenat". Bilo nas je oko 50.

*Zatim je imala slijediti velika svečanost "Gundulićeva večer" u dvorani našeg obnovljenog "Katoličkog Doma", gdje sam prekolani uredio uz veliki trud i trošak otmjenu pozornicu. Ja sam uzeo režiju svega, ali kad sam vidio, da nema ni osoblja, ni pomoći, ni garderobe za igru, da sve treba skoro s početka, više puta sam odustao, ali opet stisnuo zube, ustrajao, cijeli mjesec radio **sam** na pozornici, slikao kulise, vedutu Dubrovnika od sv. Jakova, zabijao čavle, namještao električno svijetlo sa 2 reflektora*

(za ponoćni mjesec i sunce), vježbao glumca (Gundulića), nekog pravnika, nespretna i tupa (jer drugoga nijesam našao), i vježbao glumicu (Vilu) za Vojnovićev "Gundulićev san", što sam ga ja prorešetao i preradio u posve hrvatskom i katoličkom duhu. Vila mi je bila vrlo darovita.

Jednom mladom fratru, koji se kao doktor muzikologije vratio iz Rima (o. Anđelko Milanović) povjerio sam točke pjevanja, da mi uvježba naš crkveni mješ[oviti] pjev[ački] zbor. Dvije deklamacije iz "Dubravke" i "Osmana".[23] Zatim moja konferencija "Ideja slobode u Gundulićevoj Dubravci - to je bio program naše "Gundulićeve večeri" - za koju je mjesno zapovjedništvo dozvolilo slobodno kretanje sve do 9 sati uvečer.

Silne poteškoće glede kostima.

Moju garderobu u glavnom opljačkali "Barberini", dok su boravili u našem Kat[oličkom] Domu i "rovinali",[24] što su mogli. Ali pomoću jedne Dubrovčanke učiteljice, udate ovdje za sudca Ribičića, iskostruisan je kostim za Gundulića, a za Vilu je bilo lako. Vlasulju za pjesnikovu glavu nigdje dobiti. Pitao sam tamo u Bondinom kazalištu preko ustaškog stožera, da mi je posude, ali kako ti pisah, nijesu htjeli. Skladan je Dubrovnik, ali taj negativni stav prama nama, prama meni koji širim kult dubrovačke uljudbe, nije nimalo skladan. Ipak je mojoj valjanoj pomagačici gđi Ribičić uspjelo izraditi bijelu vlasulju, tako da je Gundulićeva glava bila odlično maskirana, a i čitava nošnja prilično stilizirana.

Apoteozu Gundulića na koncu igre udesio sam na svoj način. Taj je konac i glumački i scenski bio od ***magičnog efekta:***

Iza kako je "vila", koju prati mjesec, uvela pjesnika na prijestolje, pomalo sviće dan. Iz daljine (sobe iza pozornice) dopire do publike nježno sviranje moje citare i još 2 gitare, koje prate sasvim tiho melodiju "Oj more duboko" - pjevanje 6 glasova - harmonizacija od Gotovca.[25] Pomalo ulazi grupa kostimiranih pastirica sa cvijećem na pozornicu, s njima barjaktari i kralj Petar Svačić sa pobočnikom - u oklopu i s krunom na glavi. (Svačićev sam ratni kostim bio dobavio iz splitskog kazališta 1940.) Jedan anđeo nosi jastučić sa lovor-vijencem. Nastaje divan prizor: vila kruni s vijencem Gundulića na prijestolju, pastirice mu se klanjaju i posiplju cvijećem uz klicanje "ensembla". Kralj Svačić pozivlje duhove, da zapjevaju himnu bratske sloge i kor pjeva iz pozadine kao duhovi 4[četvero] glasnu kompoziciju "Slogi" od Stefanovića a capella. Gundulić naređuje, da se izvjesi "na brodu našeg hrvatskog mora" zastava svete slobode i jedan barjaktar vješa zastavu sv. Vlaha i trobojnicu na jarbulu broda, što s provom viri blizu portika uz more, gdje je u pozadini krasno rasvijetljen - naslikan Dubrovnik. Brod je perspektivno bio divno namješten, kao da je na obali (ovo mi je bilo najteže izraditi). (Entuziazam u publici - videći ***naš brod*** *i našu zastavu na njemu. Instinktivno sam i ja zapljeskao, dok sam iza kulise upravljao apoteozom i reflektorima). Nato Gundulić diže ruke i izriče zadnje stihove svoje "Dubravke":*

"O liepa, o draga, o slatka slobodo,
Dar, u kom sva blaga višnji nam Bog je dô!
Uzroče istini od naše sve slave,
Uresu jedini ..... itd."

Na koncu prilazi vila s križem u ruci, stane po srijedi portika, diže propeće u vis, a Gundulić silazi s prijestolja uzdahom:

"Ja vidim Spas! Sad umrijet
daj mi Bože!"

i baca se na koljena na adoraciju križa, a s njime zajedno čitava grupa Apoteoze uz igru svijetla i grmljavinu u pozadini i - zastor pada.

Pljeskanje razdragane publike, koja je zbog velike navale bila stisnuta u dvorani, dugo je trajalo, a prestalo je istom kad se je pojavio na pozornici (zadnja točka) mješov[iti] pjev[ački] zbor, koji je ispjevao "Lijepu našu" u Duganovoj[26] harmonizaciji.

Ali na moje radosno iznenađenje najburniji prodor oduševljenja kod publike je slijedio pri mom nastupu na pozornici, kad sam neobičnim elanom, što ga može nadahnuti samo genij "kršćanskog spjevaoca" dovršio konferenciju o Gundulićevoj "Dubravci". Bio je to moj iz dna duše i ***srca*** *projicirani hvalospjev divnoj ljepoti, slobodi i čistoj pravdi u pjesnikovoj Dubravi, onom skladnom idiličnom pastirskom svijetu, u koji je veliki Pjesnik presadio svoj Dubrovnik i svoga sv. Vlaha (starca redovnika), simbola dubrovačke neodvisnosti.*

Kad sam prestao govoriti, nastao je pravi delirij oduševljenja. Slušatelji (napeta pažnja!!) su valom probuđenog, možda i zaboravljenog patriotizma i dragim suncem katoličkog radikalizma tako bili osvojeni, da se klicanje i pljeskanje nije stišalo, dok nijesam opet izazvan došao na pozornicu da se zahvalim na manifestaciji i onda: opet orkan pljeskanja i klicanja ... Jedan mladić se progurao u taj čas kroz gustu publiku i prispio straga na pozornicu, pa mi u ime svih stiskao ruke od radosti: "Što je ovo večeras? Podigli ste nam duše! Hvala vam!"

Snaga tradicije prodrla je kroz naslagani pepeo dugotrajnog "jugoslavenstva", liberalizma, srbofilstva, vjerskog indiferentizma i destruktivnog partizanstva, pa je iz tronutih duša buknuo plamen ognja pravaškog hrvatstva, koje je nekoć cvalo u ovom danas (duhovno) strašno iznakaženom ambijentu.

To je, Vlagjo moj, bio ***triumf naše majke Hrvatske*** *preko Gundulićeve Dubravke.*

Činilo mi se je, kao da se je obnovio val oduševljenja kod publike, kao za one 3 večeri mojih konferencija u dubrovačkom Sv. Vlahu (Triduo) g. 1928.[27] Tempi passati![28] Ali eto, kako se časovi duhovnog zadovoljstva kad i kad mogu i obnoviti! ...

"Ja vidim Spas, sad umrijet
daj mi Bože!"
Slava ti, Bože!

Razumjet ćeš, gosparu Vlagjo, da onu noć od radosnog uzbuđenja nijesam spavao. To je bila nagrada za moj pionirski trud na pozornici i za moj kult Gundulićeve umjetnosti. Izmoren sam, pa sada treba da prilično odahnem.

I materijalni uspjeh bio je odličan, iako je Makarska malena, jer se je od ulaznica i darova te večeri ukesalo za Logor i Katolički Dom preko 9000 Kuna!

Ipak sam odma nakon te "Gundulićeve večeri" (koja se dala u prošli utorak na 9-II u 6 sati večer, a komanda mjesta je dozvolila zbog te svečanosti slobodno kretanje po gradu do 9 sati) preuzeo nastavak moje studije o Cel[estinu] Medoviću, da nadoknadim makar u skraćenom obimu svoje djelo, koje sam nosio u Zagreb na štampu Matice Hrvatske, a koje mi je zlim udesom propalo (oteto s koferom) na zagrebačkom kolodvoru dne 24-VIII-42. Hoću da ostanem vjeran do konca velikom pokojnom prijatelju, čigov sam kult preko 20 godina iza njegove smrti branio proti svima i održao ga sa uspjehom.

Dubrovački "Srbi katolici" (Dr Antun Pugliesi) podvalili su pok. Medoviću, da je g. 1893 vraćajući se iz Münchena poklonio u fond hrvatožderskog "Srpskog Glasa"[29] u Zadru obol od 2 austr[ijske] krune u srebru. To je izašlo u istom "Srpskom Glasu".

Bio se digao val ogorčenja u hrvatskim redovima proti Medoviću, ne znajući da je podvala. Tad je Medović digao glas i izašao sa izjavom u Supilovoj "Crvenoj Hrvatskoj"[30] *(br. 42 g. 1893) da je on po rodu i osjećaju Hrvat, a da je ona vijest u "Srpskom Glasu" izmišljotina.*

Meni bi služio taj broj "Crvene Hrvatske", da znam, kako je ***tačno*** *glasila njegova izjava, ali u koga bi u Dubrovniku mogao pitati taj broj "Crvene Hrvatske"? Bi li se ti mogao za taj broj (ili prepis iz njega) interesirati?*

Evo sam ti ovaj put dosta toga nabrojio, da te zabavim, a možda ti i dosadim.

Baš jutros smo doznali (još službeno nepotvrđenu vijest, da su partizani, gonjeni sa sjevera, osvojili Imotski, ustašku kulu u Dalmaciji. Malo prije sam govorio s jednim našim oficirom, koji toj nezgodi ne pridaje veću važnost, jer da je čišćenje sistematsko partizana u toku, pa je slučaj Imotskoga po njegovu mišljenju sporedno i provizorno.

Javi se!

Pozdravi Dum Frana gori u "Collegiumu", o. Marijana u Maloj Braći i našeg Nika (Ivetu) na Konalu. A tebe grli želeći ti svako dobro i napose zdravlje

tvoj odani

Don Nedjeljko S

Piši kako u Dubrovniku s" prijateljima".

Bilješke

1. *Ston*, parobrod
2. *"prijatelji" su forza maggiore*, Talijani su viša sila
3. *karabinieri*, talijanski oružnici
4. *per tirar avanti*, za preživjeti; kako bih nekako preživio
5. *klačinara*, žbuka
6. *in un batter d' occhio*, u tren oka
7. *lišo*, bez veće štete
8. *isprdeljuskati*, išamarati, izudarati
9. *imati gusta*, imati volje, uživati
10. Marin Bezić, kanonik
11. *stoja od stolarine manje u špagu*, stotinjarka od nagrade za izvršeni bogoslužni čin manje u džepu
12. *paruka*, vlasulja
13. *jaketa*, kratki kaput
14. *Bondino kazalište*, kazalište u Dubrovniku iz 1860-ih (danas Kazalište "Marina Držića")
15. *kurdela*, vrpca
16. *intanto*, međutim
17. Mara Ribičić, učiteljica i sestra dubrovačke glumice Katice Labaš (umrla 1995)
18. *tratamenat*, gošćenje
19. *kondoljanca*, sućut
20. *pegula*, nezgoda, nesreća
21. "*Barberini*", Talijani
22. *grličanje*, obred proti bolesti grla za blagdana sv. Vlaha
23. *"Dubravka" i "Osman"*, djela književnika Ivana Gundulića (umro 1638)
24. *rovinali*, uništili
25. Jakov Gotovac, skladatelj (umro 1982)
26. Franjo Dugan, skladatelj (umro 1948)
27. *konferencije u dubrovačkom Svetom Vlahu*, tri propovijedi uoči blagdana sv. Vlaha, tiskane 1928. pod naslovom "Suncokret sv. Vlaha".
28. *tempi passati*, prošla vremena
29. *Srpski glas*, novine pokrenute u Zadru 1880.
30. *Crvena Hrvatska*, novine pokrenute u Dubrovniku 1891.

Luka BRAJNOVIĆ

Na razkrižju

U zjenicama dana blistao je posmijeh,
odsjev života mudrosti vjere
naše naravi i božanstva.

Treba nam ući u sapeti svijet dobrote,
(u jeku mržnje, smrti i krvi),
slušati plač i smijeh djece
i krenuti ponovno ususret dviju ljepota
u radosnom jutru
sutrašnjeg dana

Danas još uvijek traju
otkucaji okrvavljenog srca
mojega tužnog zavičaja.

Ostatak

Ritam prolaznosti rastače mladost
što vapi u noći trajnog svijeta želja.
Njegove žrtve rasipaju svoje vrijeme
po tami što niče iz zemlje i mora.

Pogažen je vrt moga djetinjstva.
Nisam ga htio ograditi trnjem
da barem sačuvam ostatak
njegovog ocvalog kuta.

Kraljica svibnja

Kad su me isključili iz vlastite priče
skrio sam se u mašti.
Promatrao sam zvijezde
polegnute u okovanom moru
blizu moga doma.

Tražio sam oblike rođene
u pogledima prošlosti,
dok je plovio jutrom pozdrav
sa zvonika moga djetinjstva
okupanog u plavetnilo svibnja.

Tamo, grudima svih sazvježđa, sunca i
ljepote
i još dalje, neizmjerno dalje
dotiču se rastanci i susreti
kao naši pogledi,
Gospo mojega života!

Kad sam izašao iz magle
odjeven u neprodornu samoću
i s ranjenom tajnom o vratu,
otišao sam u samotni vrt u cvatu
gdje sja jedna zvijezda uvijek
po vedroj noći i po najblistavijem danu.

Luka BRAJNOVIĆ

Prije smrti

Sve je prohujalo u nepovrat,
sve, osim sumnje i vjere.
Zapreke se lome, sloboda niče,
Beskrajna tišina se stere.

Život sada sliči vijencu
Što se na mrtvački kovčeg meće.
Uz cvijeće i suze silazi mrak,
mrak sanjane sreće.

Muk se zaogrnuo nadom
Zadnjih trenutaka daha
zatečena u molbi
svladanoga straha.

Radost

Lahor u vremenu novog svitanja
budi noć u voćnjaku uspomena.

Čamila je godinama moja radost
oteta usred plovidbe
po otvorenom moru
žudnje.

Jednog studenog dana
kasne kišovite jeseni,
bešćutne za bilo kakvu nadu,
prešla je iz jednog horizonta u drugi
radost naša beskrajna.

Možda je baš radi te tihe radosti
naših pedeset godina prošlo
kao jedan jedincati dan.

Jedno neposlano pismo

Dan je nov ali načet
kao onaj jučer i prekojučer.
Ima duh visina
i tegobu opustošenog polja.

Stigao je rano vijesnik oluje
jašeći na lahoru zore
i njegov dah piše u zraku
užurbani dolazak kiše.

Pišem ovo pismo
dok još sunce raste na horizontu.
Tamo smo ostavili našu mladost
ni krivi ni dužni.

Danas raste iz brda nad gradom
sapetih stoljeća
i buke novih gospodara.

Mislimo na obalu našu
kako se misli na bolnu skrivenu ranu,
ili na umor mornara
koji se dočepao gole hridi
nakon brodoloma.

Kad sam izgubio sebe

Dok sam lutao po stoljeću
koje nikad nije postojalo,
nadao sam se da ću naći sama sebe.

Vrijeme je teklo
kao brzica planinske rijeke.
Ali kad se smirilo u dolini
prsnulo je u milijarde kapi
da se pretoči u daleku dugu.

Ostala je samo zadnja jutarnja zvijezda
- Gospa moga djetinjstva -
da, nakon lutanja u mraku
sumnji i tajna,
opet nađem izgubljeno vrijeme.

Grga RUPČIĆ

Izlazak iz kruga

III

Motto: Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria.
(Nema veće boli nego u nevolji sjećati se nekadanjeg sretnog vremena (Dante, Pakao: Francesca da Rimini)

19. listopada 1991. god. Napuštamo naše dobre domaćine koji su nas prihvatili kad nam je bilo najteže. To se ne može zaboraviti. Punih šest tjedana bili smo članovi Pilašove obitelji. Dijelili zlo i dobro. Prelazimo u hotel "Mediteran". Nalazi se na najljepšem dijelu crikveničke obale. Obale koju sam jako dobro poznavao, ali ovaj Hotel bio mi je potpuno nepoznat. Naime, u više navrata liječio sam se u Thalassoterapiji, boravio u Domu prosvjetnih radnika, šetao između ove dvije markacije sam ili sa društvom. Crni mol je negdje na sredini između ove dvije točke. Tabla s natpisom hotel "Mediteran" upadala je u oči svejedno na koju stranu šećeš. Ali sam Hotel zaklonjen je oku bujnim zelenilom.

Nije trebalo više od nekoliko minuta da smo se supruga i ja s dvije tri putne torbe na brzinu napunjene i bačene na zadnje sjedalo "Samare", našli ispred Hotela. Naš je dosadašnji domaćin Vitomir koji nas je, poslije divljačkog bombardiranja Gospića od strane četnika, 30. kolovoza, tražio putem televizije, išao ispred nas da nam olakša snalaženje. S njim je bila i kćerka Jasmina. Ubrzo smo se našli pred šeficom recepcije Katicom. Dočekala nas je profesionalnom ljubaznošću. Rekao bih i više od toga. Sva je Crikvenica znala za naše stradanje. Suosjećali su s nama i bojali se slične sudbine.

Dok su Katica i Vito sređivali formalnosti u vidu potrebnih papira ja sam upijao ambijent. Prostor ispred recepcije, buffeta i prostrane blagovaonice bio je u staklu. Lijepo se vidjelo kako vani lije neumoljiva, nikom potrebna, obilna, primorska kiša. Zeleni pojas, koji je zaklanjao more sastojao se od oliandera, borova, tamarisa, ariša i ponekog bajama. Kiša ga je kupala nemilice da smo i mi bili dobrano mokri.

Bili smo gotovo prvi "gosti" i mogli birati sobu po volji. Dosljedno svojoj ljubavi prema lijepom pogledu izabrao sam drugi kat s prekrasnim pogledom na more i otoke, prvenstveno Krk. Moja se supruga često skoro ljutila na ta moja "mirnodopska" zanovijetanja. Govorila bi: "Kada se spašava glava onda nema mjesta probirljivosti". Nisam protuslovio, ali sam isto tako dobro znao da se život sastoji od sitnica koje vrlo često mogu biti presudne. Stoga nije loše na vrijeme misliti na sitne udobnosti.

Ubrzo smo se smjestili. Soba 235 postat će u narednih nekoliko mjeseci naš jedini dom. Prostrani balkon i pogled na more više će mi puta potaknuti bol u duši. Izazivat će pomisao na ranija ljetovanja i prepuštanja totalnom opuštanju. Sada to ne dolazi u obzir. Nezaobilazna televizija dozivala nam je u svijest aktualni trenutak. Poslije večere lovili smo mjesto pred tv-aparatom da čujemo što se događa prvenstveno u našem Gospiću.

Društvo se vremenom povećavalo. Bilo nas je iz Dubrovnika i okolice, Zadra, Petrinje, Osijeka, Otočca, Plitvica, Dalja, Vukovara. Kako bi koje mjesto stradalo stanovništvo se spašavalo kako zna i umije. Bili smo, faktički, svijet u malom. Najviše

starih žena i djece. Ta dobna razlika dolazila je do izražaja u vrijeme TV Dnevnika. Mladi bi najradije slušali kakvu bučnu glazbu, ali smo mi stariji uspijevali nametnuti svoje nazore. Pomoglo nam je i to što je TV soba u susjednoj Therapiji bila gotovo prazna pa se i tamo mogao poslušati Dnevnik u miru.

Najgore je bilo za telefoniranje. Veliki pritisak na aparat i galama. Jedva si mogao razabrati poneke riječi. A imali smo neodoljivu potrebu i supruga i ja da saznamo kakvu novost iz Gospića. Najteže bi nam bilo kada bi se na ekranu, u desnom gornjem uglu pojavio natpis: "Opća ili Opća i zračna opasnost".

Tada nismo imali mira dok ne saznamo o kakvim se opasnostima radi.

Dan je obično započinjao zajedničkim doručkom u još uvijek tek napola punoj sali. Hrana je bila dobra i obilata. Bili su mi potpuno nerazumljivi prigovori ove ili one vrste. Nema gladi, nema studeni, a u ratnim prilikama to je sasvim dovoljno.

Vremenom se formirao i naš tzv. gospićki "lobi": dvije sestre Jelka i Pepa, Mandica i Lazo sa dvije unučice Gitom i Anom-Marijom, supruga i ja. Poslije doručka zajednički bismo popili kavu. Dok bi je onaj tko je na redu pripremao, ja bih skoknuo u "Terapiju" po novine. U kiosku je bilo svih vrsta. Prije nego bih kupio svoj "Večernji" ili "Vjesnik" pogledao bih s dopuštenjem prodavačice, simpatične i drage osobe, još i "Novi list", "Slobodnu Dalmaciju", "Danas". Nekad čak i "Erotiku". Uglavnom, na vrijeme bih stigao na kavicu. Malo ležernog razgovora, malo smijeha pomoglo nam je svima da nam vrijeme brzo prolazi.

Kada bi granulo ugodno i drago sunce svi bismo se spuštali do mora i prepuštali blagodatima mediterana. Gledali bismo galebove koji bi se u velikom broju prepustili lovu riba. Usidrili bi se na staklenastoj površini mora i tek povremeno pokrenuli. Tako bi činili sate i sate.

Ubrzo mi je stigla obavijest iz Odjela za Društvene djelatnosti gdje sam bio evidentiran - prosvjetni radnik na raspolaganju. U Novi Vinodolski, u Centru Crvenog križa bio je veliki broj djece iz Osijeka i Ernestinova. Našlo se dovoljno revnih ljudi koji su im organizirali nastavu u O.Š. "Ivan Mažuranić". Ponuđeno mi je da se uključim. Nisam mogao odbiti. Nisam čak ni pomišljao da ne prihvatim. Problem je jedino bio u tome - kako putovati? Postojala je mogućnost prelaska u hotel "Lišanj", ali mi je teško padao rastanak s - "Mediteranom". Kako meni, tako i supruzi. Odlučio sam putovati svaki dan poslije podne od 13,00 - 17,00 sati. Dodijeljen mi je peti i šesti razred. Bilo je to za mene sasvim novo iskustvo. Nikada naime, nisam radio s osnovcima.

Brzo sam se navikao i zavolio te male stradalnike, kao što sam i sam.

Imali smo prekrasan kabinet. Svaki put su nas dočekali novi posteri u funkciji struke. Primjerice padeži, nazivi i pitanja uz njih. Nastojao sam da nam bude što lakše i što ljepše. Da koliko toliko ublažimo sebi patnje. Pomagalo nam je i more. Pogled kroz prozor završavao je na blještavu prostranstvu. Ne znam jesu li i oni uživali kao ja.

Bilo je i malih nesporazuma. Ulazim u razred. Svi su na mjestu osim Pere, plavokosog dječaka vrlo odrješita ponašanja.

- Ja sam ovdje glavni i mene ćete svi slušati! - obznanjuje iz svega glasa.

- Što sam onda ja? - priupitam dovoljno ozbiljno da je Pero ostao bez teksta.

Drugom prilikom u nastupu ljutnje kažem Borisu Butini, učeniku iz Ernestinova koji je znao tako sugestivno pričati o svom psu koji je zajedno s njim i njegovima tražio spas u podrumu od granatiranja iz okupirane Tenje:

- Znaš li kako bi na ovaj tvoj ispad trebalo reagirati?

- Kako nastavniče?

- Šibom - kažem - iako nikad u svojoj praksi nisam ni u dnu sebe pomislio da je takav oblik prisile rješenje.

- Ko je vidio, nastavniče, da se u ratu upotrebljava šiba? - Pomilovao sam ga po kosi i pokazao da me ljutnja brzo prolazi. Ivan Butorac iz Zadra, plavooki dječak nije prikrivao zadovoljstvo kad je čuo da sam iz Gospića, jer su i njegovi roditelji doselili iz Like. Nije volio da me itko uznemirava tijekom sata. Moje reagiranje na svaki zamjetljiviji pomak učenika izvan klupe doživljavao je, vjerojatno, kao moju nemogućnost da stvorim disciplinu. Pristupio mi je u pauzi, između blok satova i potiho kaže: "Nastavniče, vi morate biti strožiji". Došlo mi je da ga pomilujem, ali sam samo rekao: "Puštam im da se polako naviknu pa ćemo kasnije malo pomalo zavoditi veću disciplinu.

Josip, koji me je nadahnuo za pjesmu u prozi, prognanik je iz Ernestinova i učenik šestog razreda. Prišao je nastavničkom stolu dok sam upisivao metodsku jedinicu i prividno ležerno izustio:

- Moj je otac poginuo u gardi! - Skamenio sam se od iznenađenja i tuge. Prostrujilo mi je kroz glavu da je tek nekoliko mjeseci rata, a toliko stradanja i nevolja. A i to da sam u drugom ratu i ja u njegovim godinama ostao bez majke. Nisam tada vjerovao da se to može preživjeti. Nastojao sam ničim ne pokazati da ga izdvajam od druge djece, ali nisam propuštao priliku da ga pomilujem po kosi i da s njim porazgovaram o bilo čemu i o tome jesu li zadovoljni hranom i smještajem.

Teklo je tako vrijeme, kad sporije, kad brže. Svaki dan na kotačima po lijepom i ružnom vremenu. Svaki dan s dječacima i djevojčicama kojima je rat oduzeo djetinjstvo i igračke. Morao sam o tome voditi računa i podešavati svoj rad. Da bih što više proniknuo u njihove duše zadavao sam im domaće zadaće u kojima bi mi razotkrivali svoju dušu, upoznavali sa svojim bližnjima i iznosili svoj odnos prema ratu.

Povremeno sam morao izostati s nastave, jer sam se morao ići javiti u Gospić. Naime, nastojali smo biti pripremni za početak nastave, ako bi se stvorili uvjeti. Svaki takav put do Gospića i natrag predstavljao je mnoštvo novih iznenađenja i dojmova. Prvo, ako bi se desio sunčan dan onda je bilo pravo uživanje putovati od Senja do Karlobaga i promatrati s jedne strane more i otoke, a s druge Velebit. Od magistrale do samih visova Velebita, uzimajući u obzir niže vrhunce i zaravni, sve je bilo obzidano uskim suhozidom. Podgorski čovjek čuvao je na taj način kroz vjekove onu hrpicu zemlje da je kiše ne otplove i da bude temelj kakvom takvom životu. Prisjećao sam se Vjenceslava Novaka i podgorskih pripovjedaka. Financa koji se nisu smjeli ženiti da bi država imala u svojoj vlasti sav njihov život. Prisjećao sam se siromašnih djevojaka i njihovih otvrdlih tabana koje bi služile kod ličkih nešto imućnijih seljaka u Bužimu, Rastoki, Pazarištima ...

Uspinjanje uz Velebit iznad Karlobaga nagovještavalo je jedan drugi svijet. Svijet koji bi počinjao odmah poslije Kubusa, Oštarijama - Velebitskim prijelazom. Ovdje je sve u dosluhu s nadnaravnim: i Kiza, okomita stijena koja djeluje zastrašujuće pri pomisli da bi se netko tko nije alpinist, popeo na nju. Potok Ljubica, koji ima najkraći tok. Teče gotovo paralelno s cestom, da bi se pri završetku sela izgubio u žbunju i tajnovitim putevima pojavljivao negdje u podnožju Velebita s ličke strane.

A onda spuštanje niz Takalice. Tu bi zima izložila svu svoju raskoš: magla, inje, grane svinute pod teretom snijega. Sušta suprotnost morskoj strani. Taj kontrast

izazivao bi u duši pritajenu zebnju, pojačanu blizinom rata i crte bojišta.

Javljanje u školu trajalo bi kratko. Najčešće toliko da se saopći - odgađanje nastave do daljnjeg. Bilo je krajnje rizično privući djecu u razrušeni grad, a neprijateljsko topništvo ima ne samo grad, nego i svaki objekt na nišanu kao na dlanu.

Ulazak u stan donosio je rizik. Susjedi bi nas kratko izvijestili o događajima u međuvremenu. Geleri i metci zatečeni u stanu, dvije rupe na prozoru i balkonskim vratima oduzimale su nam pravo na bilo kakvo opuštanje. Stoga smo ovakve povremene posjete skraćivali na svega nekoliko sati. Vraćali smo se u prognaničku kolotečinu. Napetost bi nas napuštala uspinjanjem uz Velebit. Već na Oštarijama bili bismo potpuno opušteni.

Sveti Juraj jedno je od većih mjesta na relaciji Karlobag - Senj. Za nj sam čuo mnogo godina prije. Još u djetinjstvu. Ali za mjesta Dušikrava, Gornja i Donja Klada, Jurkuša ... za njih sam saznao na ovim putovanjima. U Jurjevo bismo stizali oko 14,00 sati. Tu smo poznavali obitelj Starčevića, Ličana po muškoj lozi. Bili bi smo srdačno dočekivani. Tu se bila sklonila majka kolege koji je radio sa mnom u školi, inače učiteljica. Popričali bismo, popili kavu i piće iako smo obavezno bili nuđeni i jelom. Odmoreni brzo smo stizali u naš "Mediteran".

Bio je pravi užitak nakon naporna puta okupati se, opustiti sa sviješću da je jedna dosta ozbiljna obaveza iza leđa. Do daljnjega.

Nedjelje smo koristili za posjete. Do podne kod Gašparovića. Simptična obitelj, roditelji prosvjetni radnici, a Ivan i Maja đaci. Zapravo đačići. Imali su kompjutor koji je "znao" igrati šah. Vrijeme bi nam prošlo dok si udario dlanom o dlan.

Poslije podne odlazili smo kod naših dobročinitelja u Dramalj. Jasmina i Bojan bili su marljivi učenici. Bojan bi mi pokazivao sve svoje bilježnice i petice. Ozbiljno je shvatio svoj prvi razred. Pravio se važan pred polubratom Tomom koji je živio u Rijeci i bio godinu dana mlađi. Ali je pokazivao veliki interes za učenje. Njih su se dva igrali rata do besvijesti. Nekada bi pretjerali pa su majka Bjosa, Vitina sestra i Nona morale uredovati. Jasmina bi se najradije povlačila u svoju sobu, i marljivo učila. Računala je da joj za prijelaz u srednju školu treba solidna osnova. Ona ju je uistinu imala.

Mi bismo s Bogom, tako smo zvali Vitina oca, komentirali ratna izvješća.

Život u "Mediteranu" tekao je uobičajeno. Hotel se sve više punio poslije pada ovog ili onog mjesta. Sjećam se kako je bolno odjeknuo pad Čanka - 10. prosinca '91. Sve nas je potresla vijest o pogibiji Vesnina brata (radila kod Vite).

Drugo veče uzbuđenje izazvao je dolazak Vukovaraca, negdje pred Božić. To su bili oslobođeni zatočenici iz logora Stajićevo kraj Zrenjanina. U Zagrebu su se spojili sa svojim obiteljima i upućeni u Crikvenicu. Smješteni su u slovensko odmaralište, a hranili se u "Mediteranu". Jeli smo na smjenu. Svima im je na licima bila ispisana neopisiva patnja. Bili su tihi i povučeni. Baku iz Lovasa neću nikada zaboraviti. Ubili su joj dva sina, natjeravši ih na minsko polje.

Slikarica Ivanka Kolak, nešto starija Vukovarčanka ubrzo je motivima Vukovara osvježila interijere "Mediterana".

Uvečer pred tv-ekranom bilo nas je sve više i više. Zato je ponekad bilo najkomotnije zauzeti prostor ispred šanka i složiti partiju bele. Znali su nam se pridružiti i "leteći" momci. Tako smo ih u šali zvali. Bili su to ranjeni gardisti na oporavku u Terapiji. Najviše ih je bilo iz Gospića. Među njima je bilo nekoliko mojih bivših učenika: Darko, Ivica i Vlado (morali su hodati s pomoću štaka). Dok bismo objedovali u

blagavaonici vidjeli bismo njihove siluete kroz staklenu plohu.

Primicao se Božić i Nova godina. Rat se pomalo stišavao. Željno smo iščekivali priznanje Republike Hrvatske. Čvrsto smo vjerovali da će to značiti i naš povratak kućama. Međutim, prošao je cijeli siječanj i komad veljače dok sam dobio telegram. Uručen mi je u praktikumu u vijeme kad sam bio s petoškolcima. Pretpostavljao sam o čemu se radi. Preletio sam pogledom preko teksta: "... nastava počinje 17. veljače."

"Nastavniče nemojte nas ostaviti!" Javio se Boris Butina, koji je, ne znam kako, naslutio da se upravo o tome radi. Nisam komentirao. Prešao sam preko toga kao da mi je svejedno, ali mi je i te kako bilo teško. Zavolio sam tu dragu dječicu zbog svega što ih je snašlo.

U nedjelju, 16. veljače 1992. god. oprostili smo se od "Mediterana", Katice i svih poznatih i vratili se u Gospić.

U ponedjeljak ujutro osvanuo je snijeg. Putem do stare Gimnazije susretao sam mnoge ranoranioce. Svježi lički zrak činio je svoje. Srce mi je ubrzano kucalo, dirnuto strujom svijesti.

Počeci školskih godina, rijeke učenika, dovikivanja, dozivanja, pozdravljanja. Ali pogled na zidine crkve sv. Blagovijesti vraćao me u stvarnost.

U zadani krug ...

Nikola GARAŠIĆ

Majčina tuga

Teška je bol kad zaplače mati
i svaka joj suza je sveta,
jer njeno srce ranjeno pati,
nestaše radosna ljeta

Toliko suza prolila nije
u cijelom svome vijeku,
a onaj ne zna što bol sije:
boli se ne vide, al' peku

Ništa je više s radošću ne spaja;
ništa joj dušu ne snaži,
sjajna budućnost osta bez sjaja
odoše njeni najdraži

Došli su dani surovi, ružni
što svih je radosti liše,
zato su njeni uzdasi tužni
jer je tjeskobe sve više

Ljiljana VASILJ

Večeras mi proljeće
ulazi kroz zatvorena vrata
i miris tvoje kose
i poljubac iz sna
dira moje usne
u raspjevanoj tišini

večeras te čekam
u raspjevanoj tišini
kao da ćeš svakog časa
otvoriti vrata
proljeće je, tihi nemir
briše moje suze
i zaboravljene dane

Mirko VALIDŽIĆ

Sloboda i ja

Stješnjen u četiri ukrašena zida,
urešena likovima roditelja, izdanaka,
rodnim domom, uspomencima iz daljinâ,
knjigama svojim i tuđim u obilju,
rukopisima objavljenim i u polutami,
darovima svoga kraja, poprsju, vezovima;
svagdan ih promatram sâm samcat
i pitam se: je li skrnjena moja sloboda?

S prozora otmjene visoke kuće na brijegu
gledam nasuprot starodrevni Grad,
pun drevnih zdanja, crkava, muzeja, škola,
motrim pomol zore, hod dana, smiraj večeri,
kišne uspavanke, snjegove, munje i gromove,
al' rijetko silazim u svoj staroslavni Grad,
ne posjećujem priredbe, zborovanja, sastanke,
sve to poruši neumoljivi crv bolestî
u trajanju dugom, mučnom, iscrpnom, smrtnom,
pa se opravdano zapitam: jesam li još slobodan?

Znam da nije sloboda u htijenju bez smisla
ni život u zbrci kojekakvih mjena,
ni u lutanju kud te vjetar brzopleto nosi,
ni u tračenju vremena da te ljudi vode,
ni u suludom penjanju uz brijeg besmislice,
sve su to lažni prividi štetne samoobmane.

Iako je minulo toliko nemilih ljeta
posljednjeg dijela patnje iza dugih
godina jada, gromovnih udara i strijela
ubojstva kamenovanjem i čudna oživljenja,
tolikih smrtnih urâ bez pokopa i ispraćaja,
godina samovanja među četiri zida izbe,
bez mirisa jela, ispisane riječi,
zaboravljen i trajno samotan
al' me nije ostavila sloboda, jamac života.

Kad plačem zazivljem molim, ja znam
da me Sloboda ostaviti ne će nikada.
U Slobodi živim, patim, zorim, starim,
ona me prati, jača, tješi u životnoj zbilji.
Fala ti, Bože, na daru tvoga svemoćnog životvorja!

Milan RADIĆ

Pokošena livada

Svaki joj je cvijet i trava
za goste bio stol.
Dojurit mu je znala krava
i obliznuti ga vol.

Bila je blagovaonica
za tisuće krila.
Svima je ona spavaonica
besplatna bila.

Sunce ju je znalo sušiti
ljetos vlat po vlat.
Čim se kiša počela rušiti,
smješkao se travi vrat.

Nije išla nijedna staza
po prostoru njenu.
Tek je oblak, ničija oaza,
provozao sjenu.

Ujutro su kosci stigli
i brusili kose.
Opet su ih onda digli
mokre od rose.

Dubravko MARIJANOVIĆ

iz nepokretnosti
iz tišine
želi slutnja
hoće misao
sluti htijenje

ta duša u skitnji
taj zametak u oplodnji
taj plod u utrobi
to dijete u životu
bit će zavjet zalog zaklon utočište
čistoće dobrote jednoće bogote

!hajdemo!
na otok u moru
na vrh brda u borovima
gdje cvrčanje doziva ljubavnike

sada ljubimo milujmo grlimo
sjedinimo
i tebe i mene i duh i tvorca

Martin MIHALDINEC

Tako je to radila Udba

Ne mogu se baš pohvaliti da sam u gimnaziji briljirao iz matematike, no zato s jezicima i društvenom grupom predmeta zaista nisam imao problema. Volio sam i povijest, a pogotovo kada nam ju je predavao novi profesor. Doduše, on je zapravo predavao "istoriju" i bio je po "zanimanju" Srbin, a mi smo ga od milja zvali "ubojica s dječjim licem".

Od njega mi se svidjelo što je rekao: "Istoriju mi ne učite napamet ko papagaji, već s razumijevanjem, pa ćemo o svemu diskutirati." Pamćenje godina i nekih drugih detalja nije mi baš bila jaka strana pa sam se veselio takvu pristupu. Bio je to šesti razred: Pariska komuna, Marx i Engels, Komunistički manifest i tome slično. Nakon jednog predavanja profesor je rekao:

- A sada ćemo malo prodiskutirati, ima li kakvih pitanja? - Naravno da sam to jedva dočekao i kô iz topa izvalio najveću mudrost svog života:

- Druže profesore, meni se čini da socijalizam nema perspektivu.

Profesor je stao kao gromom ošinut, a vidio sam i na licima nešto bistrijih učenika da su mojom konstatacijom ostali zaprepašteni.

- Kako ti to misliš?- jedva je promucao profesor.

- Pa, eto tako - počeo sam razrađivati svoju "teoriju". Proleterska revolucija bila je u Sovjetskom savezu prije više od trideset godina i umjesto da je taj socijalizam prerastao u komunizam, on se izrodio u birokratizam.

Bio sam strašno ponosan na svoje umovanje i vjerovao sam da nisam rekao ništa bogohulno, jer sa Sovjetskim savezom zbog poznatog Inforbiroa, još uvijek nismo bili u dobrim odnosima. Međutim na licu mog profesora nisam baš mogao pročitati oduševljenje. Na sreću, školsko zvono označilo je kraj sata. Ne znam zašto, ali u to vrijeme iz povijesti i još nekih predmeta imali smo "blok-satove". Profesor je najavio da ćemo raspravu nastaviti idući sat i izašao iz razreda.

Odmor je davno završio, a profesora nikako na sat. U razredu prava ludnica, svi jurcaju i cirkusiraju samo sam se ja čudno umirio i predosjećao da nešto nije u redu. Profesor nije došao čitav sat. Na slijedećem satu upao je u razred podvornik, nešto šaptao s profesorom fizike, koji me je uputio na razgovor k direktoru.

Direktor mi zapravo nije imao što reći, samo me je proslijedio u jednu okruglu zgradu preko puta gimnazije. Tu me je na porti vrlo ljubazno dočekao milicioner, koji me je uputio u kancelariju br. 8. Za stolom je sjedio nimalo ljubazan drug crne zaglađene kose koja se svijetlila od briljantina.

- A, vi ste taj pametnjaković. Tko vam je samo rekao tu mudrost da socijalizam nema perspektivu?

- Nije mi nitko rekao, to sam ja sam...

- Ajde ne melji gluposti i ne pravi se pametan, sjeti se tko ti je to rekao: Podigao se iza stola, protegao noge u čizmama s mekanim sarama i "rajthozama" i izašao iz sobe.

Ostao sam sâm u sobi, kako dugo sam Bog zna, sat-dva. Premještao sam se s noge na nogu, razmišljao kako da odem u WC, međutim nisam imao hrabrosti napustiti

prostoriju. Konačno se drug pojavio. Velikodušno me ponudio cigaretom, koju bih rado uzeo, jer sam već bio pušač, no i to je bio grijeh, gimnazijalci nisu smjeli pušiti, pa sam rekao da ne pušim.

- No, onda je li se gospodin prisjetio tko mu je rekao tu mudrost?

- Druže, nitko mi nije rekao, istinu vam kažem!

- Pazi ti filozofa, da nam ne bi i marksizam predavao. Nego, nemam se ja vremena s tobom zavitlavati. Sve mi znamo tko ti je to rekao i nemoj si samo otežavati stvari, jer bi tvoje školovanje moglo neslavno završiti.

Ne znam kako je dugo trajalo naše nadmudrivanje. Ja sam ga uvjeravao da nisam mislio na naš socijalizam i da mi to zaista nitko nije rekao, no ništa nije pomoglo. Opet je izašao iz sobe i vratio se nakon otprilike sat vremena s listom papira.

- Hajde, to potpiši pa smo gotovi s tim cirkusom, rekao je i stavio mi pred nos list papira.

Pa nisam ni ja baš bio tako naivan. Koliko god sam bio ustrašen, nisam htio potpisati prije nego pročitam. A na papiru je bila napisana moja izjava kako mi je tu misao stavio u glavu nekakav koprivnički odvjetnik, za kojega nikad nisam ni čuo. Naravno, da to nisam mogao prihvatiti; prvo jer nije bilo točno, drugo jer sam bio svjestan da ću se jednog dana morati s tim čovjekom suočiti i, kako mu pogledati u oči ako potpišem tu očitu laž. Bilo je svakojakih prijetnji i uvjeravanja i konačno je drug izgubio strpljenje i naš je razgovor završio:

- Marš van, mrcino, upamtit ćeš ti još mene!

Vratio sam se u školu. Nastava je već davno završila i u našem razredu bila je popodnevna smjena. Moja torba stajala je na hodniku. Nikome od prijatelja pa čak ni roditelja nisam imao hrabrosti ispričati što se događalo. Ponadao sam se da je s time priča završena. Ali, vraga! Dva dana kasnije na našoj željezničkoj stanici stajao je "džip" i dva "druga" kraj njega. Svi smo znali da su to drugovi udbaši, ali bili smo sretni da nas ne diraju. Kad smo izašli iz vlaka, pozvali su jednoga od mojih prijatelja i rekli mu da im pokaže koji sam ja. Uz to su mu zaprijetili da ne smije meni reći da su pitali za mene.

Drugi dan nas je opet na željezničkoj postaji dočekao "džip" s dva "druga" u kožnatim kaputima. Ništa nisu rekli, samo su promatrali. Znao sam da tamo stoje radi mene, iako nisu ništa rekli. Inače smo se mi putnici "vlakaši" vraćali kući jednim od tri vlaka, ovisno o rasporedu sati. Moglo je to biti u podne, u 15,30 i 20 sati. Treći dan sam "markirao" s nastave da prevarim "drugove" i vratim se kući vlakom u podne. Nažalost, kad sam sišao iz vlaka, automobil je čekao. No, meni ni riječi. Bio sam već izluđen od straha. Po noći sam se budio, sanjao drugove u kožnatim kaputima i razmišljao kako će to završiti. Narednog dana ostao sam u Koprivnici do onog noćnog vlaka. Vjerovao sam da sam ih konačno nadmudrio. No, ispod oskudnog svjetla na željezničkoj postaji stajao je opet automobil s drugovima. A meni opet ni riječi. Teško je opisati što sam proživljavao u toj neizvjesnosti.

Tek narednog dana, kad sam izašao iz vlaka jedan od drugova me pozove:

- Dođi, mali, vozit ćeš se s nama i mi idemo u selo.

Zahvalio sam im na ponudi i rekao kako ću radije s prijateljima poprečnom stazom do sela, iako, iskreno rečeno, itekako bih se rado vozio u automobilu, jer bi to za mene bio pravi doživljaj. Pokušao me još na lijep način uvjeriti, no kako ja nisam prihvaćao ponudu, okrenuo je ploču;

- Oćeš li ti ući u taj auto, majku ti j...

Naravno, da sam oduševljeno prihvatio prijedlog i ušao u auto. Zaustavili smo se u centru sela u zgradi Mjesnog odbora. Zgrada je bila prazna, jer su službenici već otišli kući. Međutim drugovi su imali ključ i zatvorili me u jednu kancelariju. Znam da sam plakao, pokušao moliti, no nije išlo, ni taj obični Očenaš, jednostavno nisam se mogao sjetiti kako ide.

Onda napokon su došli. Smrdjeli su na luk i rakiju. Opet ista pitanja: tko mi je rekao da socijalizam nema perspektive i ono ime odvjetnika koje nikad nisam uspio upamtiti. Međutim, dobro sam upamtio kad se hladni čelik revolvera gura u usta, tjera na povraćanje, makar je želudac i potpuno prazan. Nisu me slomili, ništa nisam potpisao, a ni priznao, jer nisam imao ni što priznati. Čini mi se da je netko drugi ipak nešto priznao.

U gimnaziji je bio običaj da se povodom nekih događaja održavaju masovni omladinski sastanci. Tako se sjećam da smo ogorčeno vikali: "Život damo, Trst ne damo!" Drugi puta je to bila osuda Čombea i podrška Patrisu Lumumbi. No taj put je bio protestni zbor gimnazijske omladine na kojem se tražio izgon nekakvog odvjetnika iz Koprivnice, jer je bio neprijatelj socijalizma. Bilo je to isto ono ime za koje su me uporno nagovarali da potpišem izjavu. Je li ga netko neopravdano optužio ili im čak ni to nije trebalo?

Davor PRPIĆ

I na kraju samo prah

Dok ruke pružam
i topline malo tražim -
u meni snage ima...

Tebe trebam
tvoje vatre...
ili barem dima -
da se njime ogrijem

Pruži ruke -
ne boj se...
i tebi će ostat' dosta
tko daje uvijek ima
... ako ništa drugo -
onda sreće
zadovoljstva

Pomozi -
ne odmozi
pruži ruke svoje...
ono što sam ja
u nevolji već sutra
možda ćeš ti biti

Teško je ...
ići pokraj puta
i da nikog briga nije -
ni tko si, ni što si
ni koje snove sniješ

Iz praha smo nastali
i u prah ćemo se pretvoriti -
mali i veliki...
svi

Zato ...
pruži ruke čovječe
da se ogrijem
u toplini tvojoj

Timjana MAHEČIĆ

Svećica dogara, a dušica ne odhaja
(Starica Antula)

U zimskom se moru osamljen školjić kupa.
Nekad - u dvadesetak dobrih kamenih kuća,
živjelo je više od desetak puta toliko duša.
Sad je na školju ostala sasma sama
starica Antula - tovar, koza i mačka.

Još jesenas bil' tu je i njen Franić,
al' ga je smrt zela dok je popravljal kaić.
Tovar je bil' tovar - al' i pas
jer je iz sveg glasa njakal
kad bi uz školjić kakav tuji brodić pasal.

Bura je žviždala, noseć valove uzbibane pjene
lomeć se o školjić u sudaru vala i stijene.
Radeć polako obične dnevne posle
starici se učini da noge je već ne nose,
u grudima boli, ni disat već ne more.
I reče sama za se: "Umrit ću ovo veče,
gren blagu dat hrane i vode,
pa, ako bura prođe, možda i kumpar Jere
na školjić jutra dojde.

U kominu žerave zgrnu, i stavi čvorave grane
od smrike i usahlih trsa, i jedne masline stare.
Kad to učini - polako i na se mislit poče,
vodom svo tilo opra i čvrsto oplete kose,
obuče smrtno ruho, s kredenca uze sviće
i stavi ih na komodu među slike muža i dice.
Potom upali sviće, govoreć opet za se:
"Došlo mi je vrime s ovog svita poć,
nek barem sviće gore,
da vidim na sud Božji doć."
U kutu sobe raspelo, nad posteljom Gospa s ditetom,
a iznad komode slika davna
Antulina i Franićeva vinčanja.

U postelju starica leže, i Gospi molitvu reče,
dok školjem bura vijuče, a vrijeme teče i teče.
Ni sama već ni znala kolko je budna bila,
a kolko je trdo spala - al' smrt ni dohajala.

Tovar sve jače njače, a koza uporno mekeće,
samo se mačka stisla jer ugar zadnjega žara
pepel već davno skriva, a - svjećica dogara.

Starica otvori oči i opet reče za se:
"Svjećica dogara, a dušica ne odhaja -
hodi Antulice vatru zapalit, kozu pomust, blago nahranit,
pa će i tebe dobro doć pijat topla mlika i bokun palente."

Tog zimskog jutra - bura je stala,
sunce za školjićem iz mora izranja.
A na školju i dalje složno žive:
jedna ljudska duša - i - tovar, koza i mačka.

Rajko GLIBO

Vjenčanje

u mom leglu se
nalegla tišina
čeka vjenčanje sa svemirom
mog opustošenog nutrišta

i ne znam koga dvori
na rubu namjera i nada
spleten jedan krug seobe
jedna kušnja
jedan krug bitka

uspaljena tišina
zijeva dahom uspaljenim
iz nutrišta beskrajno
za vjenčanje sa svemirom
trajno

Ratni kovitlac

glazba krvi i suza
u vrtovima biogradskim
iz zaleđa odjek
pjesme izgubljenih mladića

tijelo zaboravljeno
skuplja gorčinu vjetra
stjenkama se lede snovi

češalj tame
slike kovitlaca pročešljava
kroz tamnu sliku
sunce se prosijava

Stjepan BABIĆ

Na Božjim putovima - VIII.

Propali pjesnik

Preporuka Laze Ćelapa da netko mora i zemlju raditi, nije mi otvarala nikakve vidike za budućnost. Tri i pol jutra zemlje bilo je dovoljno za preživljavanje, ali ništa više od toga. A da je bilo i više, ja nisam bio za seljaka jer mi neki poslovi nisu išli od ruke, košenje npr., a ni kopati nisam mogao jer mi je sunce jako škodilo. Otac me je jednom natjerao da kopam kukuruz, ali nije išlo. Pomagala mi je i strina Kata, ali uzalud: najedanput neka mučnina, krv iz nosa. Često mi je curila krv iz nosa, katkada nije prestajala sve do nemoći. Otac je napokon shvatio da nije zabušavanje i nije me više tjerao da kopam, kosu mi nije dao u ruke jer sam zaista bio nespretan, a kosa skupa. Radio sam kod kuće i u vinogradu. U vinogradu je bilo malo više sjene, a to sam i volio. Ali sve je to bilo samo toliko da sam nečim zaposlen, u Oriovcu nije bilo nikakve perspektive.

Volio sam čitati, sve što mi je palo ruku. Čitao sam tjednik Hrvatsku stražu, Glasnik Srca Isusova i Marijina, Glasnik sv. Josipa, roditelji su na to troje bili pretplaćeni, mislim preko župnoga ureda, glasnik Anđeo čuvar, Mali Istranin. Susjed Tomljenović, badžar (dimnjačar), imao je petnaest knjiga, sve sam to pročitao, bez obzira koliko su bile za mene i koliko sam ih razumio ili nisam. Danas se ne sjećam ni jedne od njih. Mama Slavica kaže da sam često kupio papire po putu i čitao, a ako bi bili blatni da sam ih prao, sušio i čitao. Rođeni školarac, a škola preda mnom zatvorena.

Počeo sam i pisati. Hrvatska je straža imala rubriku "za naše najmlađe" i četrnaest dana prije Božića 1940. raspisala natječaj za opis jedne slike dječaka zavezane glave s kišobranom u ruci.

Ja je opjevam, pošaljem pjesmu i uredništvo je objavi u božićnjem broju. Tako sam ja na sam Božić 1940. s petnaest godina ušao u našu književnost.

Da vidite tu povijesnu pjesmu, prepisujem je kako je objavljena:

Rat bijesni sve više,
U novinama to piše.
Padobranari ratuju,
Svijet zadivljuju,
Padobranar Ivo će da bude
Pokusom će da zadivi ljude.
Kišobran će dobar biti,
S njim će pokus napraviti.
Iz visine skočio,
Kišobran rastvorio,
Ali junak glavu slupa,
Prisjela mu šala glupa.
Rat bijesni sve više
U novinama to piše,

Padobranar Ivo biti neće
jer u tome nema sreće.

Rat je bio daleko od Oriovca, za njega se znalo samo iz novina, ali padobranarstvo nije bilo puka izmišljotina. Bio sam u Lužanima kod bake, a njezini unuci od sina Tončeka s drugom seoskom dječurlijom čuvali ispod sela krave na obali Orljave pa sam im se i ja pridružio. Čuli mi nešto o padobranima, zadivila nas ta vještina pa treba pokušati. Našla se i jedna velika ambrela, otvorismo je, ali se nitko ne usudi skakati. Ja nađoh hrabrosti pa s obale u Orljavu. Kišobran se okrenuo naopako, ali mi nije bilo ništa jer sam dobro izračunao da je voda meka. Iako nisam znao plivati, izašao sam čitav iz vode. To sam iskustvo utkao u svoju novu pjesmotvorinu.

Ohrabrim se, pošaljem drugu i oni je objave 12. siječnja 1941. Evo i nje:

Tat

Dječak Ivo
Šećer krade,
Veli, to i
Drugi rade.
Šećer je visoko,
Mislio je Ivo,
Na stolac se popeo
Pa mu nije krivo.
Uto uđe mama,
Od straha je pao
Dobio je batina,
Al mu nije žao.

Ali je djelovala pedagoška cenzura i zadnji stih su mi promijenili i tiskali ga ovako:

I sad mu je žao.

Zbog toga se zahvata sada odričem toga svoga pjesmuljka iako mi se čini bolji od prvoga.

Treći put pošaljem jednu kratku šaljivu narodnu pričicu, oni je objave 27. travnja. Budući da je zanimljivija od pjesmica, ne će vam biti žao ako je pročitate.

Spahija i raja

Bio neki spahija, koji odredi, da mu raja daje ručak. Seljaci su to morali činiti makar i oni ostali gladni. Bilo je tu i šaljivih zgoda, od kojih evo neke ovdje donosimo:

Jednog dana dođe red na bogatog seljaka Marka, da dade spahiji ručak. On zakolje janje, odreže glavu i prokuha. Kad je bila dobro kuhana, odnese je spahiji. Kad spahjija opazi glavu, upita gdje je janje. A Marko odgovori: "Ja sam janjetu glavu odrezao, a njega sam ostavio na životu!"

Kad je došao red na drugoga seljaka, koji se zvao Božo, njegova žena zakolje gusku i ispeče je. Božo odreže guski jednu nogu i pojede je, pa zatim gusku odnese spahiji za ručak. Spahija ga upita: "Gdje je druga noga?" Božo odgovori: "Pogledajte kroz prozor, pa ćete vidjeti da ima mnogo gusaka s jednom nogom." Spahija pogleda i opazi, da su guske drugu nogu stavile pod perje. Zato lupi dlanom o dlan, a guske pobjegoše sa dvije noge. "Što sad veliš?" upita Božu spahija, a seljak odgovori: "Da moja guska nije ispečena i ona bi s dvije noge pobjegla s tanjura!"

Treći seljak po imenu Jozo htio je odnijeti spahiji suhi sir: Ali žena mu reče: "Znaš, da on ima gospodske zube pa ne će moći jesti suhi sir, odnesi mu radije svježi." On tako i učini. Kad spahija vidi sir, uzme ga i baci seljaku u glavu s riječima: "Hoću li ja jesti tvoju sirutku? Zar nemaš suhoga?" Kad je seljak pričao drugim seljacima taj događaj pridometne: "Vidite, da valja i ženu slušati, jer bi mi sa suhim sirom glavu razbio."

Mislim da to nije bila moja smišljotina, negdje sam je čuo, ali sada ne znam gdje. Vidi se da sam već tada imao smisla za viceve.

Pjesme su bile obično dječje stihoklepstvo, ali su me ipak u selu počeli zvati pjesnik, a mene je toga epiteta bilo stid i ja sam za dugo prestao pisati. Oni koji nisu živjeli u maloj sredini, ne znaju što znači seoski rug, što znači biti obilježen. To znači da ne pripadaš toj sredini, da si se sam iz nje izdvojio. A meni je bila važnija djetinja igra s mojim vršnjacima od bilo kakvih pjesničkih uzdignuća.

Sličan je doživljaj imala i moja kći Dina.

Kao što je običaj, sve tri kćeri slali smo u glazbenu školu i sa svima trima imali smo u tome velikih teškoća. Zrinka i Višnja upisale su glasovir, a Dina harmoniku. Kupili smo im pijanino i harmoniku, ali je s vježbanjem bilo teškoća. Dini smo mijenjali i profesorice, a gotovo nakon dvije godine učenja i muka, Dina je toliko naučila da je mogla dobro odsvirati pojedine skladbe. A onda joj starija sestra reče da je harmonika seljački instrument i Dina odonda harmoniku nikada više nije uzela u ruke.

Namjerno rekoh da sam prestao pisati, ali se pjesništva nisam odrekao. Iako svoje pjesme nisam stavljao na papir, ne računajući koju prigodnicu, u duši sam se smatrao pjesnikom, i to velikim, čije će vrijeme tek doći. Kako bih se i mogao odreći pjesništva kad su za mene i odrasli pjesnici pisali pjesme kakve bih i ja mogao spjevati. Josip Milaković objavio je u Smilju ovu pjesmu:

Macan Mato i njegova večera

Macanu se snilo mati,
Što će večer-večerati.

Sa grane će vrapca oboriti.
Na tavanu miša uloviti,
U smočnici ukrasti kolača.

Mato snivo,
Ali krivo:

Sa grane se mato omakao
Na tavanu šarko ga ščepao,
U smočnici dobio korbača.

Mjesto da je večerao,
Bola rane sabrajao.

Večerice take
Ni nedjelje svake - -

Takvih bih pjesama, mislio sam, mogao i ja spjevati na desetke. Zbog toga je u meni stalno tinjao prigušeni pjesnik. Priznati poraz nisam mogao još ni na početku svojega studija. Kad sam počeo stručno ulaziti u tajne pjesničkoga zanata i vidio kakvih sve pjesama i pjesnika ima, osmjelio sam se i opet ih nekoliko napisao. Danas se više

ne sjećam kakve su bile, samo znam da su bile pekmezaste, tj. sentimentalne. Iz opreza sam ih pokazao prisnomu prijatelju pjesniku, književniku i književnom kritičaru, i kad mi je iskreno rekao da pjesme ne vrijede ništa, ja sam ih bacio, ali me žalac neuspjeha dugo pekao. To se vidi i po tome što sam nekoga dana kad sam pročitao jednu pjesmu Panića Surepa, koja je upravo izašla u Književnim novinama, mislio da bih ja mogao spjevati bolju. Kako mi je bilo krivo što je lošija pjesma od moje doživjela čast da bude objavljena, prepisao sam je rukom i pokazao prijatelju pjesniku. On je pročita pa mi kaže:

- Zar ti nisam već jednom rekao da ti nemaš pjesničkoga dara.

Kad sam odvratio da to nije moja pjesma, nego Panića Surepa, onda se počeo izvlačiti:

- Ima tu nešto. Nije to najbolja Surepova pjesma, ali -

Kad me prof. Jonke u početku druge godine odabrao za demonstratora i upitao me zašto sam zapravo došao na fakultet, zbog jezika ili književnosti, ja rekoh: "Zbog obojega." A on će mi na to:

- Književnost je zasićena, tu ćete teško naći svoje mjesto, ali ako se posvetite jeziku, tu bi bilo već lakše, tu nema dovoljno dobrih stručnjaka. Mogli biste postati i asistent.

Iako me Jonke upoznao samo na ispitu, u njegovu se seminaru nisam posebno isticao, naslutio je u meni tijesto od kojega bi se mogao ispeći jezikoslovni kruh. S takvom perspektivom pjesnik je u meni tada potpuno zašutio, ali nije književnik, još sam uvijek sanjao o velikim književnim djelima. Imao sam u glavi i na papiru nacrte za 35 crtica, pripovjedaka, priča, romana, drama, tko bi danas znao čega sve ne. Kad u ljubavi nisam imao sreće, čak sam smislio i jednu povijesnu rečenicu:

- Moja ljubav ne pripada samo meni, nego i povijesti hrvatske književnosti.

Ipak ljubavne romane nisam ni pokušao pisati, oni su živjeli samo u mojoj mašti, ali se proze nisam odrekao pa su i čitatelji Marulića imali prilike pročitati neke sitnice.

Kad je ovaj broj već bio u tisku, 29. ožujka ove godine Naklada Pavičić predstavljala je u Društvu hrvatskih književnika Antologiju hrvatskoga haiku pjesništva Vladimira Devidéa i tom je prilikom pjesnik i glumac Enes Kišević čitao haiku pjesme. Pročitao ih je pedesetak i poslije dvadesetak pjesama, pobuni se u meni potisnuti pjesnik i šapne mi:

- I ja bih mogao spjevati koju takvu pjesmu, a neku i bolju.

Počeh misliti i odmah mi jedna padne na pamet. Zapišem je na naslovnu stranicu Vjesnika, koji sam imao u ruci, i kad je bilo gotovo pa voditelj pitao ima li tko što reći, ja se javih pa je pročitam. Napravio sam to namjerno da ne bi tko mogao reći da sam je poslije smišljao. Evo je:

Potočnica
iz potoka
pije plavetnilo.

Zanimljivo je spomenuti da se u istom broju Hrvatske straže uz moje ime našlo i ime Lojze Buturca, poticača ovih redaka. Uz moju pričicu mala notica pod naslovom

Suradnja

Primili smo suradnju od ovih prijatelja, Anđela Vrabec iz Božjakovine, Kristina Lucić iz Livna, Janko Paić-Majdić iz Rupa, Stjepan Babić iz Oriovca, Alojz Butorac iz Čaglića. Nešto suradnje ulazi u današnji broj, a nešto će u kasnije brojeve.

A tada se Lojzo Buturac i ja nismo poznavali, upoznali smo se godinu i pol dana poslije. A spominjem ga zato što je i on nesuđeni pjesnik, književnik, jezikoslovac, tko zna što sve ne bi postao da je imao više sreće i mogao se upisati na filozofski fakultet kako je živo želio. Ali brat, poznati hrvatski povjesničar Josip Buturac, koji se brinuo za njegovo školovanje, prisilio ga je da upiše građevinu. Za godinu dana zavolio je građevinu i postao uspješan građevinar, ali nikad se nije potpuno pomirio s tom sudbinom pa nailazimo njegove retke i u ovome časopisu.

Ivo BALENTOVIĆ

Trenutak slabosti

S naramkom čežnje kročim kroz tišinu,
zbrajajuć gode, zgode i nezgode,
Nema više utjehe ni u opojnom vinu.
Otploviše proljetne vode.

I dani hite, tamne noći brode,
a pogled pije i dalj i visinu.
Poslije pira računi se svode,
a iluzije ginu...

I operušan u uboštva stanju
stojim na putu bespuća i strave.
Zaglibljen, žvačem otrcanu sanju
i bježim okom u visine plave.

Ruši se moja kula i odranja stijenje:
srce u negve palo. Tiho stenje.

Boli

Kreneš dolinom, kreneš planinom - boli.
S ljubavlju u šapatu. S drugom u krčmi. Boli.
Na usponu. Na silasku. Kamen otrobrid. Boli.
U cvjetnjaku, kraj ruže. Trn. Boli.
S bratom za stolom. Riječ o nasljeđu. Boli.
S knjigom u ruci. Govor o ratu. Boli.
Kreneš u visine, pođeš u doline - boli.
Dirneš u godine, svrneš u tmine. Boli.
I kako da stekneš nebola prava?
I kako da ti ne klone ruke?
Gdje naći zacjeliteljne muzike zvuka?
I kako da ti ne klone glava?
Nema lijeka. Jer štogod ruka takne - boli.
I kamogod upraviš kroka
nigdje pravoga melema - da ti lakne.
Svugdje te strijela zgodi s boka,
kreneš li dolinom, ili planinom,
ili za ženom, za varkom, za ljepotom,
spoznaš
da se smjenjuje svjetlost s tminom
i potom opet, opet boli.
Boli i boli. Svugdje. Do kraja -
do nepreboli.

Čovjek i smrt

U kutu, nikom na putu
djed leži i kunja, i kašlje.
I odjednom, gle, oči mu se stisnuše
i krupne suze teku mu brazdama lica.
Što ti je? Unuk ga pita. A djed podiže ruku.
Plačem, kaže, za Bosnom,
ali i za Hrvatskom, isto,
tu, oko srca me peče.
A Europa, vidiš, ne plače, unuk mu reče.
Plačem i zbog Europe, koja je
sita i licemjerna,
dok potok krvi teče...
I plačem za srušenim gnijezdom ptice,
za razorenim našim drumom,
za posječenom mladom šumom. Zašuti. I doda:
Plačem i za zdravim umom,
za svakom krvlju zalivenom stopom.
Tada obriše lice i oba skvašena oka.
Diže se i krene u vrt, u zeleno.
Tamo će zajecati na glas! šapne unuk.
Sam. Bez svjedoka.

Anto ĆOSIĆ

Poeta nascitur, orator fit

(fragmenti o govorništvu)

Don Marinu Mandiću — posvećeno

U početku bijaše Riječ... Znači, riječ je božanskog podrijetla. Stoga je treba poštivati! Svaka riječ, koju izgovaramo, mora imati pokriće božanskog blaga koje nosimo u sebi. Volim riječi! Sakupljam ih kao posebne dragocjenosti jer riječ je čudo nad čudima. Riječ objašnjava, riječ liječi, riječ diže iz mrtvih. — *Talita, kum!* (Mk 5,41) — rekao je Isus i život se vratio u djevojčicu.

Ako je riječ anemična, slabašna i tanka — onda je takav i govor. Dakle, riječ mora biti moćna, svečana — ali ne lažno patetična. Stoga pazite kako izgovarate riječi, jer izgovaranje igra presudnu ulogu u cjelokupnom govorničkom nastojanju. Dakle, govornik se treba savršeno usmeno izraziti, te svojim riječima prodrijeti ne samo do slušnih organa svojih slušatelja — već do njihovih umova, njihovih srdaca, govoriti ističući svaku riječ, svaki slog kako bi se osjetile snaga i toplina govornikova uvjerenja, oduševljenja, te jasni misaoni tijekovi koji govore o profinjenosti i naobrazbi duha.

Želimo li da nas ljudi slušaju — moramo paziti da nam izgovor bude pravilan, jasan, jezgrovit, pravilno moduliran, melodiozan, zvučan.

Dakle, *artikulacija* mora biti jasna, to jest, svaku riječ izgovaramo do kraja, ne smijemo gutati vokale, jer u tom slučaju postajemo gutači a ne govornici. Ne smijemo govoriti brzo jer tada zatrpavamo slušaoce, a takav način govora iritira ili uspavljuje slušatelje. Ta se mana osjeća u nekih, osobito u završecima rečenica.

Ljepoti govora doprinose i drugi čimbenici: boja, zvučnost, melodioznost, modulacija i tempo.

Boja glasa krije u sebi silno bogatstvo. Ako netko, recimo, posjeduje bonbon-bariton glas - onda je takav govornik u velikoj prednosti pred govornikom piskutljiva glasa. Inače, smatra se da ima pet markantnih skupina boja glasa - u svakoj po dvije oprečne boje: muklo - jasno; teško - lako; tvrdo - meko; mirno - živo; hladno - toplo. Ove skupine imaju bezbroj nijansa. Napr. riječ DIVNO može imati stotinu nijansi, a tek jedna je najbolja. Ako izaberete pravu nijansu, ona će vas dići do zemlje prema nebu. Govorimo polako, dostojanstveno kako bi o svaku našu riječ slušaoci mogli vezati svoje asocijacije i konotacije. Neka oko svake riječi ima dovoljno lufta, tj. pravite psihološke pauze kako bi slušatelji imali vremena za razmišljanje. Još jednom: *ne brzati!* Brzina je vjetar koji ruši i obara. Paziti na dužinu pauze. Važnost pauze isticali su još stari retori. Kako pauzirati - pripada istom krugu problema kao i - kako govoriti. Pauza može i ne mora biti samo vrijeme predaha i novog udisaja. Ona je nužna granica u tijeku mišljenja, ali i svjesno ili nesvjesno sredstvo emotivnog djelovanja na slušatelja. I tko ne umije govoriti jezikom pauze, osiromašuje svoj govor - a da toga sam nije svjestan. Rimski govornici su upozoravali na to da i najbolji govor može ostati bez pravog učinka ako govornik ne da slušateljima vremena da razmisle o onome što su čuli - nazivajući taj prekid *spatium cogitandi* (vrijeme za razmišljanje).

Nastup je svakako najdramatičniji trenutak koji je uvijek uzbuđivao i najhrabrija srca. To je trenutak u kojem sebi postavljamo pitanje: kako da se držim, koji je stav

doličan, što u takvom času raditi? Vrsni govornik spontano će pronaći držanje koje mu najbolje odgovara. Najbolje je pokazati skromnost, ne namještenu i izobličenu, već istinski uravnoteženu - skromnost koja će svojim diskretnim sjajem obasjati čitavu govornikovu osobu i baciti na njega cijeli snop miline i ljupkosti kojom će osvajati prije no progovori. Idući prema tribini ne treba lupati nogama, niti prijezirno bacati poglede po slušateljima. Poželjno je uputiti ljubazan pogled ili suzdržan smiješak, pa i lijepu riječ ako to prigoda traži. Prema tribini ne treba žuriti već ići odmjerenim, mirnim (ne krutim) čvrstim korakom. Poslije "Braćo i sestre" lagano se nakloniti, a onda, poslije, kad prođe mala pauza, pogled će uputiti slušateljstvu i početi mirno i odlučno. Izbjegavati nakašljavanje, i ne služiti se kakvim uzrečicama (dakle, iz razloga toga, ovaj, onaj). Nemojte se mrštiti, praviti grimase, biti preozbiljni, prijetiti, grickati usne. Ne služiti se maramicom, jer to stvara nelagodnu situaciju. Nepristojno je listati papiriće i bilješke. Poželjno je da govornik zna napamet svoj govor. Nemojte se ni smješkati. Neka vam izraz lica bude svečan i smiren kao i riječi koje izgovarate. Pogled ima nevjerojatno veliku moć nad ljudskim srcem. *Pogled* ilustrira žar uvjerenja, oduševljenost, ili pak - tugu. Po nekim teoretičarima imamo 16 vrsta pogleda (7 zavise o pokretima očiju): ogorčen, nemiran, čvrst, mekan, izgubljen, nestalan, ukočen, 4 zavise od pravca očiju: prikriven, bojažljiv, vrebajući, zanesen. Oči pak zavise o okolini (nabori na čelu): srdit, napet, začuđen, umoran, zaprepašten.

Važnu ulogu igraju i pokreti ruku, te im stoga treba posvetiti veliku pažnju, te otkriti u čemu se sastoji njihova skladnost i naučiti kako ćemo ljepotom kretnje moći djelovati. Ipak, nemojte odviše mahati rukama, jer neki filozofi misle da je pretjerano mahanje znak ludosti. Nemojte šetkati, nemojte se zgrbiti - već budite jednostavni, opušteni, radosni.

Govorite malo i razgovjetno (od 10 do 15 minuta) jer ma koliko čovjek dobro govorio - kad previše govori - uvijek na kraju kaže i nekakvu glupost. Stoga obilježje dobrog govornika jest to da prestane govoriti kad bismo ga najradije slušali. Nastojte da s malo riječi kažete mnogo: neka riječima bude tijesno, a mislima široko.

Ako smo dobri govornici - onda ćemo u svakoj rečenici prepoznati riječ koja je temeljni etimon. Tu riječ, dakako, treba naglasiti, istaknuti kako bi se ugravirala u srce slušatelja. Ako nekog govornika rado slušamo - onda se treba upitati što je to što nas privlači njegovu kazivanju. Uostalom, treba slušati i loše govornike, jer tada učimo kako ne treba govoriti.

Na kraju recimo: samo čestit i valjan čovjek može biti govornik, jer iz plemenitog srca izlaze dobre riječi. Dakako, važan je i osobni šarm.

Ali - bit ćete najuspješniji ako vaš govor obavije ljudska srca plamenom Ljubavi.

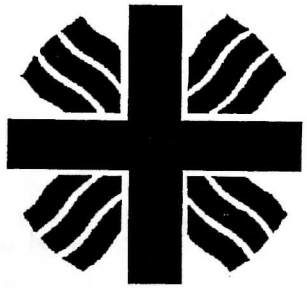

Barbara TANODI-KUKOLJA

Bogu bliže

Nikada meni Bog ne bješe bliže
Niti sam ja Bogu bila bliža
Do ovoga vremena patnje i Križa.

Nisam znala da čovjek može živjeti
S tako malo htijenja, uz toliko bdijenja
Kao što nisam znala
Da čovjek danima živjeti može
Na snijegu, na vjetru, gol i bos na kiši
Prozebao i gladan i mokar do kože.

Ni to nisam znala, da čovjek preživjeti može
Dok ga zvijeri kolju, muče, ubijaju, tuku
I da može, kad sve to preživi i proživi
Ostati čovjek - pun vjere, nade i ljubavi, Bože!

Još manje sam znala, da čovjek može
Da nikoga na svijetu ni za što ne krivi
Ostavši bez doma, bez djece, bez ognjišta svoga
I tada kad više nikoga nigdje nema
Kad baš sve izgubi
Uporno i dalje-prašta i ljubi.

Oprosti, Bože, nisam znala previše toga
Mislila sam da trpjeti, gubiti i ljubiti
Može samo Svevišnji Gospodin Bog s nebesa

Ali otkako i mene toliko zla stiže
Bože, ja sam bliža Tebi, jer trpim i praštam
I Ti si meni sad još bliži
Jer patnja me moja još više Tebi približi.

Blago VRANKIĆ

Kruh

Vi
koji ste
zagledani
u brda
nepomična
mahnite
maramom
borovi
će uzvratiti
lišćem
treperavim

tu
u svetištu
tišine
pričekajte
buđenja
cvjetova
zgaženih

razlomite
tada
i svetkujte
kruh
sa sinije
obitelji
galebova

Miroslav MAJNARIĆ

Mjesto

Čovjek traži svoje mjestance pod suncem i ne želi da netko nepozvan stane pred njega i učini hladovinu, premda on sâm voli hladovinu u poslu.

Kad se tako smiri na jednom mjestu, najednom ustanovi da je u blizini tuđe mjesto bolje od njegova, pa se počne vrpoljiti i podizati na prste da ga bolje vidi i samo čeka da se na njega u zgodan čas preseli. Iako je možda na svojem mjestu pustio dublje korijene, ne žali se od njih otrgnuti makar koji korijenčić pritom i iščupao.

Svaki živi stvor i neživa stvar ima negdje svoje mjesto, bilo to njima po volji ili ne bilo. Kad mjesto ne bi imali ne bi ni postojali. a problem je, zapravo, u grijanju: jednoga sunce grije previše, drugoga premalo, a nekoga nimalo. Ljudi su možda s tim zadovoljni ili nisu, dok mrtve stvari nemaju tih problema. Gdje god ih stavili na tom mjestu ostaju. Iznimka su vrijedne stvari koje, ako ih dobro ne čuvamo, mogu "dobiti noge" prije nego se nadamo, i otići u nepoznatom pravcu.

Sva je sila mjesta na kojima se znamo naći. Prvo, postoji mjesto rođenja. Njega ne biramo već dobivamo na poklon, a darovima se ne gleda u zube. Kasnije, kad dođemo k pameti, možda ga zavolimo, možda zamrzimo, na njega se ljutimo ili se s njim hvalimo. Katkad rado govorimo kako smo rođeni tu i tu, u naprednu mjestu, a ne tamo gdje prozore sjekirom brišu. Pa ponekad ime zavičajna mjesta razgovijetno kažemo a drugi put samo promrsimo, da ga ne bi netko zapamtio. Inače, na zavičaj je lijepo i potrebno misliti u Americi ili još negdje dalje kad tamo savijemo gnijezdo.

Poslije mjesta rođenja dolazi mjesto djetinjstva koje nam drugi biraju, isto tako ne pitajući nas, a koje nam je sve draže što smo od njega dalje. Kad smo dugo na istom mjestu, onda postajemo tamošnji mještani i dobivamo pravo poprijeko gledati svakog pridošlicu. Obično, njega ne zovemo krsnim imenom nego ga nazivamo imenom pokrajine ili grada odakle je došao i to se vrlo lako pamti.

Kako život teče, tako i mi prolazimo kroz razna mjesta događanja, pa imamo: mjesto sastanka i mjesto rastanka, mjesto polaska i mjesto povratka, mjesto privremena boravka, postoji mjesto za stajanje i mjesto za sjedenje, a omiljeno je mjesto štacija gdje se obavlja konzumacija i još mnogo drugih mjesta. Kad nam je ćef, ne mičemo s određenog mjesta pa makar pečene ševe padale s neba, ali zato koji put, iz čista mira, neko mjesto očistimo od svoje prisutnosti, to jest strugnemo na ono drugo sigurnije. Da ne bi za nama ostali tragovi ponesemo i njih sa sobom.

Obično nas u karijeri pripadne skromnije mjesto pa odatle počinjemo gurati uzbrdo, za promjenu kotrljati se nizbrdo dok se ne zadržimo na određenoj visini. Ovisi to da li smo se dobro prihvatili, pa makar i zubima, i tu ostanemo privremeno ili trajno, bolje reći zauvijek, ali sveudilj u nadi da se danas-sutra popnemo nešto više. Kad nada izblijedi ili joj prođe rok uporabe, onda se pojedinci prepuste sudbini, ali se mogu žaliti i pismeno i usmeno na napravdu ovoga svijeta.

Kad vam kažu da ste čovjek na svome mjestu, možete u to i sumnjati, ali vam ipak godi kad to čujete. Jedino onaj u zatvoru protivnog je mišljenja: ne voli da mu kažu kako je na pravu mjestu. Ne voli čovjek takvu pohvalu i gotovo!

Nekome je dosta malo mjesta da bude zadovoljan dok ga drugome nikad nije dovoljno pa se gnijezdi i koprca kako bi ga proširio makar milimetar na tuđi račun. Drugome pak ponuđeno mjesto čista je uvreda jer to mjesto nije dostojno da on na njega sjedne.

S mjestom se može manipulirati na više načina. Na lice mjesta ne moramo doći ako nam nije volja i ako nas na njega ne dotjeraju. Isto tako iz dotičnog mjesta slobodno nam je otići, dakako, ako viša sila nije protiv toga. Mjesta se smiju mijenjati jedno s drugim. Ako se koji sudionik u izmjeni kasnije predomisli i pokaje, sâm si je tome kriv. Mjesta se mogu također kupiti ili prodati, ali to ne piše u novinama.

Kad je zgodna prilika, snalažljivac zaposjedne dva mjesta i to tako da na svako stane s jednom nogom, pa ako se jedno mjesto izmakne ostane mu još druga noga. Birajući mjesto zna nas u njemu iznenaditi skrivena zamka koju je možda netko i namjerno postavio. No, to je rizik koji ide na naš vlastiti trošak. Ipak, u bilo kakvom škripcu, bolje je ikakvo nego nikakavo mjesto. Neznatno mjesto zna postati glasovito mjesto odluke, koja će biti zapisana za budućnost i povijest. Nasuprot tome, mjesto odluke koja se tiče naše kože i, možda, glave, malo će tko zapamtiti osim nas samih.

Kad je njima potrebno, mnogi se kunu i odriču svoga mjesta i tvrde da ni blizu njega nisu bili a kamo li u njemu uradili nešto nezgodnog. Njima na jednom mjestu bude vruće a na drugom im cvokoću zubi.

Posebno značenje ima takozvano počasno mjesto koje može zapasti i sasvim obične ljude kad ga zasluže. To mjesto je besplatno a isto i počast koja mu pripada, ali tu vreba mala opasnost: čim svečanost prođe ono gubi svoju vrijednost. Začas malo tko još o tome misli među uzvanicima koji se uvijek nekamo žure, u stisci i svečar može biti odgurnut u stranu i zadnji krenuti kući. Dakako, može se žaliti ali više nema kome. Mjerodavni za žalbe već su među prvima napustili teren pošto su odglumili svoju ulogu.

Ako sjednemo na pogrešno mjesto nitko nam nije kriv pa makar to bilo i zabunom. Sve ide na vlastitu korist ili štetu. Posvuda vidimo ljude kako su sjeli i dalje sjede na pogrešnim mjestima, pa ne znamo jesu li to pogrešni ljudi ili pogrešna mjesta. Zavidamo nekome kad zaposjedne neko bolje mjesto a ne vidimo da je mjesto privuklo i prikovalo njega. Do mjesta se, inače, može doputovati sporo ili brzo, dopješačiti, letjeti, plivati ili dojašiti na nečijoj grbači. Kad nemamo posebnih ambicija, nerado napuštamo svoje mjesto pa opet grijati drugo.

Stvarima moramo sami tražiti mjesto gdje su potrebne jer one to neće same učiniti. Neki put ih premještamo iz mjesta na drugo mjesto tek toliko da nam prođe vrijeme a sutradan ćemo opet s njima natrag. Ipak, tuđe stvari, bez dozvole vlasnika, nije zgodno pomicati jer on može nenadano doći i eto ti nevolje.

U našoj naravi obično imamo jedno ili više slabih mjesta koja brižljivo skrivamo pred drugima i pred samim sobom. Pravimo se da o tome nemamo pojma iako to nije istina, jer svatko najbolje zna gdje ga nešto svrbi. A i drugi slute gdje nam je pojedino slabo mjesto, a mnoga su vidljiva i u potpunom mraku. To su zapravo naša bolna mjesta koja ništa ne bole ali ih tako nazivamo iz samilosti prema samima sebi. Kod nekoga se, makar i nakon duljeg vremena, ustanovi, pučki rečeno, da mu nisu sve duge na mjestu a i ostali kotači u glavi. Doduše, to se ne vidi pa i ne mora biti stopostotna istina.

Kad nam neka odluka nije po volji, kažemo da ona nije na svome mjestu. Ako je naš sugovornik protivnog mišljenja i tvrdi da je ona upravo tamo gdje treba i spada, u izgledu je diskusija koja je vrlo korisna i poučna pa i za široku javnost.

Na mnogo se mjesta ne može doći, do nekih idemo na miran ili nasilni način, ovisno o snalažljivosti i prirodnoj nadarenosti interesenta. Na pojedinom mjestu tapkamo dok čekamo da se netko digne i oslobodi nam mjesto. Netko ostane mrtav na licu mjesta a nekome stane srce na mjestu i ni makac dalje. Postoji mjesto života i mjesto smrti i još mnoga mjesta oko njih. Ona se spominju mnogo puta kao najviša i najniža mjesta. Nečemu ima a nečemu nema mjesta na ovome svijetu. Mjesto se dade napraviti, predati, postoji mjesto pečata, zatim ono gdje se treba potpisati, prijaviti, odjaviti, preslušati, poslušati i okušati, nikad im nema kraja.

Na kraju, najljepše je u životu da nam srce bude na svome mjestu. Onda smo zadovoljni, ali da bi to bili sasvim do kraja treba i u tom srcu osigurati makar malo mjesta i za druge ljude.

Vlatko MAJIĆ

Proljetna šetnja

Sve kapi su poodpadale s visokih golih grana jablanova vitinskih. Vrišti prpošna pjena ispod stijene: Vrioštica.
I sada su bitne tvoje riječi, Gospode. Stišali se nemili pucnji i omekanile nam glasnice. Brda više nisu mrki oblaci, niti je polje zazorna tišina.
Naši jablanovi se tiho njišu. Poskoči kora na šibama murve. I mlinice bruje s mirisom kruha.
Drijen je posvuda prosuo žutilo proljeća. Kuke i šparoge bojažljivo se gledaju sa zmijama. Lista se moja dolina pod čistom plaveti, a kamen spi.
Mater je uparala divljeg zelja u docu, a otac je poravnao crvenicu za ljutiku i malo raštike.
Loza trepti i prska. Sunčan dan je milina.
More se čuje. Borovi preko brijega nas vežu.
Osvaja me zvon u podne.
Ovdje u tuđini. Ipak sam moćan prošetati svojim proćućenim proljećem.
Bože, dok te slavi slap Koćuše i buk Kravice ...

Ivo BALENTOVIĆ

Skorojevići

Vrativši se iz zatvora nakon godinu dana u živahni grad na Bosutu, Joko je zalupao na vrata svoga stana, ali žena se nije odazivala. Viknuo je po imenu, ali opet tišina. U trenu ga obuze crna slutnja. Sjeti se, podigne otirač za obuću i nađe požutjelu ceduljicu. "Ključ je kod babe Emine." Spusti se u podrumski dio kuće, nađe nagluhu staricu i vikne joj na uho da je došao po ključ svoga stana. Ona ga pogleda, prepozna, obazrivo ga potapša po ramenu kao da mu je time htjela dati znak da je nevažno govoriti bilo što.

Joko uđe u stan. Na stolu nađe pisamce.

"Joko! Ja sam se privremeno udružila s jednim... odnijela sam samo svoje prnje, ali stan sam ti sačuvala i pokatkad i provjetravala, eto ti ga sa svim stvarima, alal ti bilo... Snalazi se kako znaš, ja se snađoh, LADA." Tako dakle? Tako? Uf, sram je bilo! - izgovorio je na glas, a dolazilo mu da zaplače. Otvorio je radio, polegao na divan, prosula se sjetna muzika, a u njemu hučala bura. Što da uradi sada? Da je pronađe i ubije? Taman posla! Jedva je izdržao i ovu jednu godinu tamnice i težačke rabote. Dakle što? Ništa. Uhvatiti bilo kakav posao, poslić, možda i kakav šverc, a ako nema druge zgrabiti lopatu i motiku...

Ležao je i proživljavao - bivše.

Lada. Dakle tako? A eto, njega prilji osjećaj kao da je tu, u sobi, kraj njega. Licka se pred ogledalom. Pred njom kutijice, bočice, pomade, - svašta. Zatim se oblači za izlazak. Uzima krznenu bundu,prijetvorno se smješka, a iza toga smješka on uočuje izraz neke besćutnosti, lukavstva. Pronalazi tvrdu crtu na njenim napućenim usnama, ali i u očima. Zvjerčica, misli i grize donju usnu, a ona stoji kraj njega i s izvještačenim toplim osmijehom lutke iz velegradskog izloga umilno cvrkuće sve u ime bračne ljubavi:

- Daj mi jedno petšest crvenih, Joko Velikanoviću!

- Prekjučer ti dadoh! - opire se Joko. - Gdje su ti tvoje rođene pare, mislim od mjesečne plaće?

- E, moji su novci - moji. Podmirila sam krojačicu, kozmetičarku, frizerku, pedikerku... a danas moram kupiti neke sitnice.

- Sitnice? I petšest crvenih? - Novac joj je pružio mrtvom kretnjom žive budale. Bio je glup samome sebi, zbog svoje bespomoćnosti. Po koji puta je spoznao zaključak da ženu obilje potpuno mijenja. Pa je li to ono sedmo dijete piljarice Malčike? Kakva li je to ona postala lutkica? U glasu joj vibrira nota afektacije, a kad obuče to svoje krzno, eh, to krzno... Nit sjećanja se raskinula. Zagledan u strop motrio je pauka kako se približava muhi ulovljenoj u njegovu nježnu mrežu. I upravo to krzno. Tu se slomiše kola. Na tom je krznu progutao prvu gorku pilulu. Svjesno. Nekako prije godinu i pol dana. Učinivši koncesiju poslovnim partnerima u Beču, krzno je došlo kao na tanjuru - "skromni dar". Brzo je spoznao pogubnost toga dara. U znaku bunde je došlo do njegova sloma. Ubrzo je to uvidio, u njemu je sazrijevalo kajanje, oči mu odjednom postale jasnovidne, ali uzalud, jer je istovremeno osjećao kako ga nešto spliće, neka svilena nit, kako ga steže i muči spoznavanje suštine stanja u kojemu noću nema mirna sna, ni danju ni trenutka spokoja. Osjetio je kako se stanje mijenja, njemu kao da

izmiče tlo ispod nogu. Ljudi mu dadoše priliku, a on ju prokockao i to za kratko vrijeme. Najprije mu dadoše štipendiju, pa on okrenu i svome ocu leđa. Pošao je svojim putem. Poželio je naslov - titulu. I bubao je, bubao, gutao skripta, micao se naprijed, diplomicu dobio uz progledanje "kroz prste", lijepo je uokvirio i gordo se udarao rukom u prsa. Veliki Joko, s velebnim prezimenom Velikanović. Ispočetka lutao maglom, u magli našao Ladu, na pijaci s majkom prodavala povrće i voće, bila u cicanoj haljini, ali imala zdravo i mlado tijelo i oči koje čaraju. I ona se odricala matere i u gradu lagala jednom da joj je otac major, a drugi put da je pukovnik. Joko je upoznao Ladu kao kćerku pukovnika, a on joj reče da je lažljivica, jer je pokatkad s materom na pijaci prodavala voće i povrće. Znala je i lagati i prenemagati se, a njemu se to upravo i dopalo, jer je mislio da je snalažljiva i sposobna za život. Lada ga je splela bez veće muke. Znala je šarmirati, folirati, ulagivati se, a to je bilo od koristi i njoj i njemu na stepenicama njihova uspona.

I prihodi su u kući porasli. I apetiti. Odbačena je jeftina konfekcija, na red dođoše skuplje konfekcijske odjevnine. I ubrzo je ostvaren san lijepe Lade: Joko je stekao titulu. Bio je glavni u trgovačkom kolektivu poduzeća koje je bilo na glasu. Lada je tih dana prodala svog "fiću" u bescijenje, jer su im, po njenoj procjeni, bila potrebna skuplja luksuzna kola. Kad može onaj Janko, rekla je, tada možemo i mi. Veliki Joko bi, kao obično, samo kimnuo glavom. Novi i moderni namještaj. Najskuplji. Kuhinja kao neki raskošni laboratorij. Kad može onaj Miro, možemo i mi.

Kod gutanja raste apetiti, sjetio se Joko još tada, drhćući na trenutka od nekog podmuklog nutarnjeg straha zbog sreće koja je rasla kao mlijeko na plahome ognju. Ali život u kojeg je upao, nametao je svoje zakone. Nije se moglo - natrag. Trebalo je zaboraviti na oskudno djetinjstvo, zaboraviti na bosonogu trku po seoskoj livadi, čuvajući krave, zaboraviti na hlače uvijek zakrpane na turu i na koljenima, na opanke gumenjake, na vonj tople balege, na selo rodno svoje trebalo je potpuno zaboraviti, uključivši tu oca oca Mihajla i majku Lucu, i ostale. Zaboraviti, potvrđivala je Lada. Nema mamice Malče, nema jeftinog rublja, nema trgovine sa zeljem i krumpirom, nema vlažnoga stana i cicane galjine. Fuj! Siromaštvo je doista vrlo odurno.

Zahtjevi su međutim nešto čudno. Stalno rastu. I to Joku često puta ošamućivalo, zbunjivalo.

- Ti si strašljivac, govorila mu je kad bi spazila da je zabrinut. Žalosno je što imaš tako znamenito prezime: Velikanović. To je uostalom i jedino što se moglo zadržati od bivšega. Budi dosljedan - govorila mu je, dosljedan u smislu svog prezimena.

Otpočeli su s gradnjom vile. Na brzinu. Novac brzo gradi. "Kućica u cvijeću, trava oko nje..." cvrkutala je i pjevušila Lada tadašnji pomodni šlager. Kad su dobili ključ u ruke, kad su uselili u svoju kućicu, svoju slobodicu, kad su i opet nabavili nova, još bolja kola, popunili namještaj, nakupovali odjevnine, otračili petšest velikih putovanja diljem Europe, tada je on rekao Ladi da bi morali zastati i malo razmisliti. I rekao joj je da on pomišlja na posebnu kućnu muziku koja se zove plač male bebe. Lada se nasmijala i rekla da će zbilja dobro razmisliti o djetetu, i rekla je da joj je vitkoća tijela iznad svega, jer još je mlada, poželjna, fluidna...

Ali Joko je osjećao kako je prvotna krznena bunda prava sitnica spram onoga što se iza kulisa zbivalo i - prijetilo. Kao da se oko njega omatalo neko nevidljivo ali prisutno vriježe. Slutio je da ono omata, to đavolsko vriježe, a on je u međuvremenu nastupio i na televiziji, a i slika mu objavljena u tiražnim novinama.

Joko zapuši, zadimi, a nervoza se ipak nešto smanji.Otrči opet do Emine i upita je kad je to Lada odjedrila? Pred tri mjeseca, reče baba, te mu još prišapne na uho: - Nije uspjela! Čula sam da bi se htjela vratiti. A to bi bilo i najbolje. Pa i ti da joj lijepo oprostiš.

Da joj oprosti? Ležao je, pušio, a pogled mu pade na telefon omotan paučinom. Da sada zazvrči, pomisli. Pa da gukne njegova odbjegla gugutka. Eh! Joko zaškrguće zubima. A nit sjećanja se opet poče odmatati...

Poslovi zahtjevali kompromise, mudrost, lukavost, ali razne inspekcije imale pronicave oči, prave reflektore koji prodiru i u mračne uglove. I tada se odjednom desio taj sudbonosni prelom. Inspektor Luka kao da je dolepršao s neba. Sav njegov lik je odavao izravnu opasnost. Nos šiljat, a oči bodu kao šila. Pozvao ga u kut, šapnuo mu da će pregledati sve što je papirnato, on i njegova ekipa, koja je tu. To reče i sve ga strijelja onim svojim pogledom. A veliki Joko osjeća nešto kao da se smanjuje. Postaje mali Joko. I diskretno nudi inspektoru večericu, odojčića s ražnjića, vino prima priisimo. Luka ga na svaku ponudu probode svojim zlim okom tako da ga je na koncu od brige zaboljela glava.

- Ne može - rekao je Luka, - ne ide to. Kod njega to nije praksa. I svršen razgovor.

Listale se knjige kao listarići - osam dana. Tada ga Luka uhvatio za rukav, povukao po svom običaju u ćošak, izbečio one strašne oči, i otvorio nekakav crni fascikl. Polako ga listao. Tu je s v e, rekao je. A Joko je osjetio kako se pod njim ljulja pod. Što "sve"? zinuo je. Evo, rekao je Luka, neke nepravilnosti, kao recimo još otvorenije - malverzacije. Nije tako veliko zlo, ali ni dobro nije. Bit će podmirivanja, puno troškova, istrage a i krivične odgovornosti.

Joko zinuo, sada već malečki Joko. Šapnuo Luki u uho čarobnu formulu koja je toliko puta otvarala i najzahrđalije brave, ali tada, jao, spazio da su u Lukina pulovera rukavi otrcani i proluknjani, sako na rubovima uglancan. bilo mu je namah sve jasno. Osjećao je kao da se pod njim provaljuje pod.

- Protiv sam mita, i slično - rekao u to Luka. I zatvorio fascikl. Crni. Užasni.

- To znači, kao prvo... promucao je i tu zamuknuo, a Luka je dodao:

- ... ostavka, zna se. Poslije toga kućica u cvijeću ide na bubanj, hoću reći licitaciju. To će možda pokriti veći dio štete, a ipak će vam firma dati u svojoj stambenoj zgradi jedan manji stan, na drugom ili trećem katu. Nije loše, ne?

Sjeća se, izjurio je iz sobe, potražio svoju lutkicu, rekao joj sve po istini, a ona u suze, ali ne za dugo. Obrisala je suze, obukla se i pravo u lavovsku špilju - k Luki.

- Da svratite - kažu mu - k nama na mali razgovor. Poziv je po privatnoj liniji, a večerica je uzgredna stvar.

- Iz principa ne odlazim na privatne domjenke - rekao joj je s dobronamjernim smješkom.

- Da niste vegeterijanac i apstinent? - Lada to izreče podrugljivo i nesigurna u to da li se pravilno izrazila.

- Vas zanima kakav sam? Nisam religiozan - tvrdo izbaci, - ali sam pristaša celibata, to jest neženstva, makar nisam katolički pop.

- Ženomrzac? - grakne bebica i pimakne se Luki na korak, zapahnuvši ga blizinom odnjegovana tijela koje se nametalo gonjeno nuždom.

- Ne patim ni od seksa - gukao je Luka. - Sluga sam suzdržljivosti, pravice, istine i poštenja - rekao je kao za dodatak.

- Vi ste gad! - vrisnula je Lada i pobjegla ispred njega beznadno.

I tih dana pade ostavka, zatim ode vila, jedva dobiše obećani stanić, zatim počeše izjašnjavanja, izvještaji, dokazi, prokazi, izmotancije i zavrzlame. Joko je postao s l u č a j. Svakodnevno se znojio, mucao, tonuo, trpio migrene skupa s Ladom, koja je glumila nesvjesticu, brzo se vraćala k sebi i psovala kočijaškim rječnikom. On je pak drhtao čim začuje bat nekih cokula, čizama, treperio kad zazvrči telefon, kad netko pokuca na vrata...

Međutim, dočekao je brzo i rasplet svoga slučaja. Dospio je u pritvor, pa u zatvor, pa na sud. Bio je kritiziran u lokalnom tisku, a pretrpio je i prijezir nekih dotadašnjih zavidljivaca i ulizica.

Sve je protutnjilo i odronilo se u ponore vječnosti. A njegova Lada - odlepršala. Tako su već ubrzo javili. Mali Joko nije joj više odgovarao. A vidi, što sada goneta baba Emina. Da joj je i taj novi, divlji brak, napukao ili se već i raspukao. I veli baba da lutkica pomišlja na povratak. Bože, da li je to moguće?

Pušio je treću cigaretu, jednu za drugom. Radio je svirao neku veselu ariju. I telefon, divnog li čuda, odjednom oživio. Zvrči kao mahnit. Javlja se svilen ženski glas. Lada.

- Vratio se? A?

- Vratio.

- I sada? Nemaš novaca? Nemaš zaposlenja? Nemaš prebijena novčića? Ništa? Ha?

- Ništa. Tek nešto sitniša, za početak, jer i tamo gdje sam bio radio sam fizičke poslove koji se nešto plaćaju.

- I kod mene je slabo. Ova veza nije valjala. Sve je propalo. Ali uspjelo mi je priskrbiti nešto novca, pa i to je dobro. Moj Joko, obadvoje smo nesretni. Jednaki. Sad bismo se oboje mogli vratiti na selo? Što kažeš na to?

- Ništa.

- A da se ponovno uortačimo? Što veliš na to, moj Joko?

Šutio je. Žena je pitanje ponovila. Joki se tek tada s usana odvališe dvije riječi:

- Čekam te!

Prevalio se na divan i ponovo motrio muhu koja je praćakala u paukovoj mreži. Telefon je ponovo zazvrčao i ponovo se javila Lada.

- Da te zbilja posjetim, ha? Jesi li to rekao ozbiljno, ili zbijaš neslanu šalu? Možda me samo zezaš?

- Ne znam - propentao je je. - Nisam dovoljno pametan!

- Gle! I nisi znao drugo reći osim te tri glupave riječi s uskličnikom? - Razabrao je da se Lada nasmijala - Izgleda da si šokiran mojim povratkom?

- Skoro.

- Doći ću ti kao dobra stara prijateljica, pa ćemo povesti pregovore i možda bismo mogli postići i čvršći sporazum... A ja vjerujem da hoćemo!

Telefon je zašutio. Motrio je pauka i muhu. Pauk je već bio prignječio svoju bespomoćnu žrtvu. Žrtva? Nije li i on nešto kao ta bespomoćna muha? Lada je sigurno već na putu k njemu. Ona će opravdati svoje nevjerstvo s dvije tri zalagljive riječi. A on? Da uzme pištolj i da je ubije? Srećom, nema ga. Ubojstvo? Ne, to nikada. Jedva je izdržao i tu jednu tešku godinu.

Ustao je, zažgao novu cigaretu, šetao iz kuta u kut, a s usta mu se neosjetno otkide jedna smiješna riječ koja je u slučaju njih dvoje označila stanje u kojem se nađoše:

Happyend!

Otvorio je rječnik stranih riječi i tu potražio tu stranu ali i posvuda poznatu riječ koja ga je u tome trenu zaokupljala:

HAPPY END, ili sretan svršetak, pročitao je naglas. - Glupi nastavak - prošištalo mu je iz grla, osjetio nekakvu mučninu i otvorio je prozor da udahne svježeg uzduha.

Stanislava ADAMIĆ

Gloria transit...

Dobio. Izgubio. Zavolio. Ljubavlju oplodio. Prelomio se. Obolio. Bio - Nije više.
I tako, neprestano - u knjizi Života piše.
Nije igra riječi. Slučajna rima. Nije neophodni srok.
Ako postoji sklad - u stazama je duha. Smioni u duhu, samozatajom prekaljeni, ubiru plodove Vječnosti.
Neka izmišljaju užitke silnici, samozvani bogovi, moćnici trenutka, lažni proroci. Svakom - po vlastitoj mjeri. Neka im ukrašena lešina i raskošna grobnica. Po volji i toranj, posmrtna kula-osmatračnica! Za slijepe oči... Za hrpu praha i spomenike razjeda vrijeme. Igre vjetrova i kiša, oluja i potresa nisu jamstvo njihove namjenske ljepote.
Tko dolazi - prolazi i nestaje.
MEMENTO - na cestama, uskim stazama, zaobilaznicama, raskrižjima.
Putokaz u zadnjoj konsekvenci: Grobni Znamen.
Nije pjesnička jadikovka. Niti nadmeno predskazanje. Jasnoj, nametljivoj slici etapa prirodnog životnog zbivanja - nije neophodni komentar.
Urla bolest. Viče Epitaf. Dan nije bez Noći. Jalova je igra gonetanja zviježđa - bez plamena u srcu, u intimi duha.
Nekom je do ukrasa, ruha, politure, umjetnih mirisa... Opterećuje ih vlastito lice. Zamjenjuju ga maskom. Nezadovoljni, nezasitni - grabe... Neizostavno, prije ili kasnije gube.
Zahvat ljudskih ruku ne može zadržati sve priželjkivano blago. I srcu je opterećenje.
Stvar podupire stvar. Duhovni uzleti grle nebosklone.
Iz jedne daljine - nejasna sjećanja zvone. Bio je, čini se, Blagdan. Bile su procesije.
Raskošne prizore Slavlja zamijenili su uljezi poput crvotoči u tijelu grada, sve dalje - do naslućivanih ljudskih nastamba. Karnevali, orgijski spektakli, ophodi pohlepe, nasilja, oskvrnuća. Samovoljno obezvređivanje ljudskosti.
"Sic transit gloria mundi".. Pokopat će gluhe i tupe, bezglasne i preglasne. I nečujne - od zlorabe riječi
Razjarena rijeka ruši, grabi, odnosi...
Ostaje - Ponor.

Ante STARČEVIĆ

Pijesak

Ispred smo velikog zida-murala,
a iza njega pustara i pustinja.
Sami otrovi i užaren pijesak
gori nam pod nogama i žeže.
I kao da ne govori ništa.
Ipak je tamo i sunce i mjesec,
kruže magnetski valovi i zvučni signali.
Ima tu i refula i bura. Kovitlaci dižu
svjetlucav pijesak u zrak u vilino kolo.
Čuju se često jauci i mukli udarci.
Ja znam u zrnu pijeska
ima bezbroj živih života.
Nevidljivi duh nekom se otkrije, a nekom nikada!
U pijesku vidim tragove mog oca i djeda
i njihove molitve, prkos i suze...
Još čekam ispred zida namazanog svim bojama.
Znam, doći će brzo kosac i kositi bez milosti,
razori i pijesak i život i čovjeka.
U toj pustinji je i NIŠTA i NADA.
Možeš u njega meko pasti i nećeš se dići;
on je magnet i neće te pustiti da staneš na noge.
Puno se pada u životu,
kosti su podrobljene i zakrpane,
lomnost se svaki dan javi bezbroj puta.
Pijesak je uvjek pun upitnosti,
kada miruje i kada ga bura diže spiralno u visine.
On je oštar kao sablja, s vjetrom ti izreže oči,
zubi jačih od životinje.
Najsnažniji je kada lude mozgove
zabetonira vazda i za vječnost.....

Ivo BALENTOVIĆ

Spomen-zapis
Povodom smrti Ive Slavičeka

Sredinom mjeseca srpnja godine 1995. umro je u Osijeku publicist, novinar, pjesnik i suradnik *Marulića* Ivo Slaviček. Glas o njegovoj smrti dopro je i do Zagreba, kao i do redakcije *Marulića*, ali u trenutku kad je trebalo sročiti spomen-zapis, uzmanjkali su podaci o opsegu i konkretnim ostvarenjima njegova kulturnog djelovanja, a kako je pred par godina premunula njegova supruga (djece nisu imali), ostao je otvoreni problem kako sabrati na pr. bibliografsku građu za Hrvatski bibl. leksikon, kao i za druge bibliografske potrebe, ako nema osobe koje će taj posao uraditi.

O smrti Slavičekovoj izašle su samo dvije kraće bilješke u zagrebačkom "Vjesniku" i splitskoj "Slobodnoj Dalmaciji", iz pera kazališnog čovjeka Lj. Stanojevića. Znanci i poznanici iz nekadašnjih godinâ nisu imali ni potrebe, ni poticaja, da iskažu slovom trunčak pijeteta. Pokojnik nije bio Osječanin (rođen je g. 1924. u Virovitici), ali je dulji niz godina posvetio Osijeku i bio je propagandist osječkog kulturnog života: književnog, glazbenog i kazališnog.

Ivo Slaviček bio je vrijedan kulturni radnik, ali pretjerano skroman čovjek, k tome i čestit domoljub koji se svojim životom i radom nije uskladio s totalitarnim uvjetima koji su najčešće bili nužni za prosperitet i karijeru. Poslije g. 1970. kao istaknuti suradnik Matice hrvatske u gradu na Dravi, poslije obustave njenoga rada, našao se pred zatvorenim vratima redakcija s kojima je dotle surađivao. I od tada mogao je ponešto objaviti u Jeronimskom "*Maruliću*", osječkom "*Kazalištu*" i "*Susretima*".

Smrt je Ivu Slavičeka zadesila nenadano, jer nije bilo poznato da je bolovao. I sad ostaju još neka pitanja u vezi s njegovom višestrukom umjetničkom djelatnošću. Tko ima njegovu ostavštinu? Je li imao braće? Sestara? U kojim je listovima surađivao? Tko će to istražiti, pregledati, popisati, te predati, na primjer, zagrebačkoj Nacionalnoj biblioteci, ili Akademijinu Institutu za književnost? Taj bi posao mogao spadati i u djelokrug rada Ogranka MH u Osijeku koji izdaje (i) svoj časopis, iako u njemu posljednjih godina - premda u slobodnoj Domovini - Ivo nije bio suradnik! U Zagrebu

i u Splitu je objavljena vijest o njegovoj smrti, ali Glas Slavonije, (u kojemu rade i poneki što su od Slavičeka učili novinarski zanat), nije objavio ni slova u svojoj kulturnoj rubrici o njegovoj smrti, jer to je stara "praksa" ovog dnevnog lista. Isti taj "Glas ..." ni o drugim istaknutim Slavoncima minulih godina nije se oglasio, kao na pr. povodom smrti poznatog Josipa Horvata, ili kipara Rudolfa Švagela - Lešića, ili slikara Vladimira Udatnija. Mislim da je ovo potrebno i svrsishodno konstantirati.

—•—•—•—•—

Davor PRPIĆ

Bezbroj lica velebitskih kamenica

Tišina Velebita -
obavija
sive stijene čudnih oblika

Stabla visoka -
puna života
pronose glas ptica
dubinom šuma...
do zamišljenih lica
što se ogledavaju
u vodi izvora...
i kamenica

Vjetar planinski -
zasvirao sjetnu melodiju
strunama svojim
granjem vječnosti...
o našem dolaženju
i prolaženju

Đurđice

Đurđici V.

Zub vratite čeljusti
poljubac njenoj visosti
val moru
kamen žalu
buru ždralu -
slobodi let
i širok raspon krila

Vratite đurđice livadama
ili, možda, sjajnoj vazi
nek' ih netko pogledom prigrli
mazi
u srce usadi -
ali ne dajte
da ih gazi

Bolje ne dirajte
ostavite đurđice livadama -
a meni slobodu
jednog ubiranja

U srce usaditi
ljubavlju paziti
voljeti -
dozvolite mi...
...biti...

Stjepan DŽALTO

U ratu i more poludi

Mato prvi potvrdi da je tako. Zatim i Pero reče da je tako. Onda i Jozo, bacivši pogled na Marka, potvrdi da je tako.

- Nije tako, uspravi se Marko s lulom u zubima.

- Ama čovječe, sto puta sam ti rekao da se u ovom ratu ništa ne dešava slučajno. Sve je to bilo planirano prije nego je išta počelo, pa je tako, opet je Mato smireno i odmjereno ustvrdio da je tako.

- Nije tako i nije tako, iščupavši lulu iz usta vikne Marko sav naježen od neke muke u duši. I kosa mu se poče dizati na glavi i kapa iznad kose koju naheri na usko i čošačko čelo, tako da su mu se jedva vidjele crne uvučene oči ispod obrva. Bio je to krupan čovjek, pedesetih godina, ali već poguren u leđima i posve oćelavio, a ono malo kose sijede i prljave, iznad ušiju i vrata, ježilo se poput ježevih bodlja. I velika debljina činila ga je starijim. Zdepast, a ponizak, izgledao je kao plast kraj tanke stožine u odnosu na Matu i ostalu trojicu. Bez stočne vage nije se moglo znati koliko je težak.

- Ti, Marko, kad zapneš, zapneš kao konj. I to ti nije prvi ili peti put. Tako ti od kako je zaratilo. Stalno se dereš i lažeš da je tako, a nije tako. To svatko zna da je tako, samo ti, jedno te isto, da nije tako, umješa se i Pero u razgovor. On je sjedio do samog Marka, Marko do Mate, Mato do Joze, a Jozo do Ive u hotelskoj sobi u prizemlju koja je služila izbjeglicama za dnevni boravak. Stol za kojim su sjedili bio je prljav i gol. Na njemu su bile dvije čikobernice i boca s konjakom koji je kolao od ruke do ruke. Još je tu u toj zagušljivoj sobi, punoj dima od duhana i zagušljiva zraka, bilo nekoliko stolova po kojima su bile razbacane karte, domino i novine. Svi su bili prazni, osim jednoga u kutu za kojim je sjedila baba Luce i plela čarape. Uperenim očima u ljude koji su se svađali, a nenaviknuta na tu svađu koja traje već tri godine i uvijek o istom predmetu, mrmljala je poluglasno: "Trla baba lan, da joj prođe dan". Nakon svake Markove tvrdnje, da nije tako, ponovila bi tu svoju omiljelu izreku.

- Što ti imaš od te laži Marko? Misliš li da će te oni na rukama nositi kad se vratiš među njih, ako se uopće ikada vratiš. To tvoje "nije tako" dojadilo je i Bogu i čovjeku sve da nije tako, a jest tako, navalio je na Marka i Jozo vršnjak Markov. Zajedno su kao dječaci ovce čuvali i išli u pučku školu sve do petog razreda. U petom je razredu Marko propao i nastavio čuvati iza ovaca goveda, a Jozo nastavio školovanje dobivši diplomu brijača. Bio je Joso odmjeren i miran čovjek. Znao je mirno i odmjereno govoriti o onome u što je bio upućen, u što nije, u to se ne bi petljao, pogotovo lažno govorio.

- Nije tako i nije tako, da je sve tako, pa se vi izvratili vičući da je tako. A ti Jozo jezik za zube. Marko ne laže, niti je kada lagao, niti će kada lagati. Marko je...

- Trla baba lan da je prođe dan, prekinula je Marka baba Luce uzviknuvši jakim glasom. Svi se glasno nasmijaše osim Marka. Marko se oglasi muklo s prijetnjom.

- Začepi babetino jedna ili ću ti zube izbiti. Da si normalna ne bi tu sjedila.

- Onda si ti posve lud, jer si već tri godine stalno za tim astalom i stalno jedno te isto blebećeš i lažeš, oglasi se opet baba Luce.

- Nestalo konjaka. Na koga je sada red častiti, da prekine dijalog između babe Luce i Marka a s tim i svađu, podiže Pero praznu bocu ustavši na noge.

- Zna se. Tko je drži u ruci u toga je bila zadnja u ustima. Na kom krčma, taj i časti, oglasi se na koncu i Ivo koji se sve do sada posmijehivao svađi koju evo sluša već tri godine i uvijek o tome nevoljnom ratu, uvijek o tome tko je kriv, tko nije kriv, je tako, nije tako, trebalo je ovako, a ne ovako, da nije bilo ovoga, ne bi bilo onoga, i sve tako. Ivo se najmanje mješao u tu svađu ali mu je bilo drago slušati kako se drugi svađaju pa je znao često podbosti sad ovoga sad onoga, kako bi se svađa nastavila i bivala sve žešća. A da bude žešća, trebalo je popiti, pa je budno pratio kad se boca isprazni i koga je red da mjesto prazne donese punu s hotelskog šanka koji je još jedino doprinosio hotelu, dok je sve ostalo služilo izbjeglicama iz Bosne.

- Ljudi moji, smrdi mi ova svađa kao i ovo more kraj kojega čamim već tri godine, a do tada ga nisam nikada ni vidio. Borimo se i mislimo na povratak, a je li tako, ili nije tako, to o čemu već dva sata pričamo, to je zbilja kako kaže baba Luce: trla baba lan da joj prođe dan, javio se i Ilija koji je u početku bio najžešći i najzagriženiji u svakom pogledu, ali mu je sve skupa dojadilo i postalo besmisleno pa se evo više od godinu dana ne upliće u te svađe, ili jako rijetko.

- Sad se izvlačiš a do nedavno si navlačio i djecu u te svađe sve do mržnje i tučnjave. Zbog tebe su se ovdje, baš ovdje, tri puta tučnjave događale. Ti se izvlačio, ne izvlačio, ali nije tako, da je sve tako, najednom Marko skoči sa stolice, usprječi se pokraj Mate, a uperi oči u Iliju.

- Tako je i tako stoji, tko se Boga boji, pokuša opet Ivo ubaciti kost među ostale, i pođe mu za rukom. Čak se i Ilija, miran i staložen čovjek, nakostriješi.

- Pa što sam ti rekao? Nisam ti ništa rekao? Ali već kad hoćeš da ti kažem, a nisam mislio, i kazat ću ti. Ako je tvoja kćer otišla za nevjeru, i ako si ti uz tu vjeru, a svoju gaziš, i ja tebi kažem da je tako, sve da nije tako. Razumiješ li, povišenim glasom, uspravi se i Ilija.

- Pusti ti moju kćer na miru. Ona kud je htjela tud je i otišla. To je njezina stvar. To nas je i dovelo dovle što je nečija vjera nevjera, a nečija nadvjera. Da smo bili tolerantni, a ne militantni, ne bi do ovoga ni došlo, neka znaš. I opet ti i tvoji istomišljenici tvrdite da je tako, a nije tako, stade nabrajati Marko škripeći zubima.

- Vidi, vidi, molim te. Ti ćeš još i vjeru okriviti, našu vjeru. Čak si izgleda spreman braniti nevjeru samo zato što ti je kćer tamo zalutala. I tek sad mi je jasno zašto tvrdiš da nije tako, iako je tako, skoči i Mato na svoje duge, lagane noge pa se još bliže primače Marku.

- Pustite ljudi čovjeka. Svaki Marko radi naopaka, pa ne može ni on biti iznimka. K tome, Marko je i talenat. Treba i na to računati. Ti Mato ne znaš ni kazati ono tolerantni a ne militantni, a on je to čak i izmislio, sjedeći mirno je nabrajao Ivo.

- Ti zbrajaj i nabrajaj što hoćeš, drugo ništa i ne znaš, ali sam sigurno i pismeniji i upućeniji od vas sviju. Jesam i pametniji i ...

- I luđi, uleti Mato i okrenu glavu od Marka. Uto stiže Pero s punom bocom konjaka.

- Ajde Marko, živio, kapu nakrivio, popij i mani se te svoje gluposti, da ne kažem laži. Ako ti dvojica kažu da si pijan valjaj se, a ti nadro i navro da nije tako, a mi svi kažemo da je tako. Pa ako i ti kažeš da je tako nećeš zbog toga u pako, pogotovo kad je tako - prilazeći stolu nabrajao je Pero, pružajući Marku punu flašu, ali ovaj odbi i opet zaurla da nije tako.

- Neće te me ni podmititi, ni prisiliti, da je tako, sve da je tako, uzviknu i opet sjede na klimavu stolicu. Ukljuka iz kutije duhan u praznu lulu, upali je pozlaćenim

upaljačem i stade izvlačiti dimove kroz nosnice, debele i sive kao mlažnjak sagorjelo gorivo. Od silne uzrujanosti skide zatim kapu, stavi je na lijevo koljeno, i zasja mu ćelava glava kao puni mjesec usred vedre ljetne noći. Dok je kolala flaša iz ruke u ruku on je stavio glavu u krupne šake i stao stenjati. Nastala je kratka šutnja.

- E moj Marko, dobar budi, da te slave dobri ljudi i priznaj da je tako, nakon jačeg gutljaja prekinu šutnju Ivo.

- Ja sam dobar i predobar, ali ti si, i tebi slični, kreten, krkan, pokvarenjak, luđak, da dalje ne nabrajam, ne vadeći ćelavu glavu iz krupnih šaka, nabrajao je Marko, a kada prestade stade opet stenjati.

- I s budalom imati posla, zucnu Pero s bocom u rukama. - Bilo bi najpametnije svatko na svoju stranu. Kud god koji, mili moji, ja ću sam kuda znam. Ajde, de, živjeli, završi Pero s bocom u ustima. Marko je i dalje stenjao.

- Stenje od muke što tvrdi da nije tako, a zna i sam da je tako, smrsi Mato pružajući ruke prema boci.

- Ahahaha, ahaha, ahaha, stade se smijati Ivo.

- Ivo, kreno si krivo. Što se smiješ bez ikakva razloga, upozori ga Jozo.

- Ahha, ahaha, ahaha, ne obazirući se na upozorenje nastavio je Ivo a kad prestade bubnu, poput s neba u rebra, neku parolu iz 1943. godine koja je bila ispisana čak na nekim džamijama:

"Nit sam Hrvat, niti Srbin brat,
dok ne svrši ovaj rat.
Već sam cvijeće-suncokret,
čekam skori preokret."

Opet se nastavi smijati Ivo tako da zarazi i sve ostale osim Marka. Smjeh zarazi i babu Lucu u kutu dnevnog boravka.

- De, de, Ivo, ponovi to bolan još jednom da zapamtim, vikala je baba Luce stavljajući pletivo na prljavi stol.

- Budale, svi ste vi budale, kreteni, đikani, krkani, pokvarenjaci i luđaci, s hitrim hodom nabrajao je Marko sve dok nije za sobom zatvorio vrata.

- Ode mudri Salamno, dobaci Jozo.

- Ode budala, budala nad budalama. On će mi jedini tvrditi da nije tako, a znaju i vrapci na krovu da je tako, stenjući dobaci Mato. Sad i on stade stenjati.

- Dobro ljudi moj, ajmo sada malo smirenije i staloženije, prozbori Pero, a prihvati i Jozo. Svi smo u ovom ratu poludjeli, još nadoda Jozo.

- Nema tu ništa smirenije i staloženije kad se zna da je tako, a on zavro ko konj kopitom da nije tako.

- Uzalud je s njim diskutovat, svako diskutovanje s njim vodi svađi, ponekad i tučnjavi, bolan Mato, smirivao je Jozo Matu.

- Nije diskutovati nego diskutirati. Već si "dva veka Vuka" u Hrvatskoj a još nisi naučio hrvatski, brate Jozo, strogo upozori Pero Jozu. Pero bijaše nepopravljivi ispravljač hrvatskog jezika, iako ni sam nije znao dobro hrvatski. I kao što je prije ovoga rata bio ljut na srbizme, sada je još ljući na turcizme.

Reci mu mjesto prijatelj habab, ili mjesto ujak daidža, ili mjesto stric amidža, ili mjesto badava džabe, badava ti je više s njim raspredati. Kod njega si izgubio svaku šansu za razgovor. S ignorantom više ne razgovaram, dobacio bi i okrenuo leđa. Na ovo upozorenje nije Pero ni okom trepnuo, izgleda nije ni čuo, nastavio je dalje tvrditi da je uzalud svaki razgovor o ovom predmetu kojega oni svakoga dana glođu, već su

ga do kosti izglodali čak su počeli i sami sebe glodati i žderati, opasnost je da jedni druge ne prožderu.

- Što bi ti drugo, moj Pero, de reci. O čemu god počneš na to dođeš i s tim završiš, ako ne završiš tučnjavom. To muči i mori i vuka u gori, moj Pero, češući se po kuštravoj kosi kao da mu je puna ušiju, i to onih partizanskih, zinu Ivo i namignu Mati.

- Namiguj svojoj ženi, pusti mene na miru, pametaru jedan, smrknuto će Mato pa se naheri na lijevu stranu, uvuče trbuh, a isturi leđa, bi sličan grbavoj brazdi na uzoranoj ledini. Opet stavi glavu u šake i stade stenjati.

- Ruga se Marku, a isti Marko, dobaci opet Ivo.

- Isti je tvom ćaći a ne meni, zaurla Mato, skoči sa stolice i izjuri van.

- Zbog ovoga prokletog rata sve je ovo poludilo, pošizilo, sve je ostalo i bez pameti i bez živaca. Dobro ovo sijelo i prođe kad nije završilo s tučnjavom. Ja više na njega ne dolazim, ne dolazim uopće u ovu svinjsku jazbinu i zmijsko leglo, dreknu Pero pa i on skoči i krenu prema vratima. Za njim krenuše i Jozo i Ivo. Ostadoše sama baba Luce i Ilija.

- Bože moj, Bože moj, sviju nas je ovaj rat izludio. Ponajviše toga ludoga Marka. Svi znamo da su anamo oni krivi što je došlo do toga žalosnog rata između nas i anemo njih a sam oni tvrdi da smo mi krivi. Ima i naše krivice ali to su sitnice. Koliko su oni nama zla učinili. I on opet: nije tako, a tako je. I što sada možeš, ne možeš ništa, ne možeš glavom kroza zid, mrmljala je baba Luce, dižući se sa svoje klimave stolice. Prije nego krenu za ostalim useknu se u desnu šaku, obrisa dlan pregačom, stavi pletivo u pregaču i krenu izlazu. Ni njoj se bez svađe ne da sjediti u toj prljavoj i zagušljivoj prostoriji. Trla baba lan, da joj prođe dan, prolazeći pored Ilije, zucnu. Ilija za njom zatvori vrata i nastavi čistiti stolove.

Vani je puhao jak vjetar i stvarao velike valove koji su udarali u obalu. Škropci jednog vala udariše babu Lucu po licu. Kao krupne kapi suza morske kapi stadoše kliziti niz staračko lice. Obrisavši lice pregačom, otvori sitne ljubičaste oči i tiho šapnu: "Svašta. U ratu i more poludi."

Malkica DUGEČ

Probudi me vjetar

Mislima dotaknem širinu vidika.
Na spaljenoj zemlji
S maslinom se stopim.
Snovima zaronim u opojnost slika
U dubini nekoj, u uvali modroj,
Na stijenama bijelim.
I kada zaželim
Tu da oči sklopim,
Probudi me vjetar
Što ni u snu ne da
Da zaborav budem
Na sagu od leda.

Janko DIMNJAKOVIĆ

Novosadski dnevnik 1971.

Svibanj 1971. bio je prekrasan, sunčan mjesec. Da nije bilo maturanata koji su po Gornjem Gradu pjevali: "Kiša pada, Srbija propada /Vjetar piri, Hrvatska se širi,/A Srbiju zahvatila kriza,/Nema više hrvatskih deviza", Zagreb bi bio gotovo idilično miran. Mi koji smo polagali posljednje ispite na Medicinskom fakultetu, već smo uvelike pravili daljnje planove. Zaključili smo da je pametno što prije odslužiti vojni rok. Znali smo, dakako, da diplomirani liječnici služe u sanitetu, u Beogradu ili Novom Sadu. I tako smo se jednog dana moj prijatelj Miroslav i ja pojavili na vojnom odsjeku.

Liječnici idu u Beograd ili Novi Sad, objašnjavao nam je ravnodušni službenik.

A kakva je razlika?, zanimalo nas je.

Zapravo i nema razlike, bio je odgovor, za Beograd treba pisati molbu pa biste mogli početi služiti tek u proljeće, a za Novi Sad molba ne treba, pa možete u vojsku već u rujnu.

Kako nismo posebno žudjeli za Beogradom, rekli smo:

U redu, Novi Sad, i tako smo jedne lijepe večeri krajem rujna 1971. sjeli u vlak, koji nas je dugim i obilaznim putem (čini mi se, preko Bogojeva) dovezao u glavni grad Vojvodine.

Početak života u vojarni bio je standardan: šišanje na sasvim kratko (iako smo se specijalno za vojsku dali kratko ošišati, ovi su nam uspjeli još više skratiti kosu), podjela uniformi (pri čemu se trebalo buniti, inače bi vam uvalili preuske čizme ili prekratki šinjel), smještaj u hladnim spavaonicama s krevetima na kat (kasnije smo u vojno-medicinskoj doktrini čitali da takvih kreveta u JNA više nema, jer da su nehigijenski), upoznavanje s raznim vrstama "čvaraka" i slično. Ustajanje u cik zore, terenska obuka koja nije bila ni najmanje teška ("Ovo što vi služite, to uopće nije vojska!" poučio nas je jedan oficir). Hrana standardno loša (prvi mjesec smo bili nekako tromi, pa se pronio glas da nam stavljaju broma u čaj), ali izvrsna kantina, gdje smo kupovali svašta, pa su nam klupe u učionici (a kamo bismo inače to stavljali?) bile pune kruha, jogurta, sira i raznoraznih narezaka. Kako smo svi u četi bili liječnici, postojala je i neka stručna obuka (nešto kao "dajdžestirani" fakultet) i beskrajno mnogo slobodnog vremena.

Svojima u Zagreb slao sam iscrpne izvještaje. Evo zanimljivog citata iz predavanja jednog majora, iz mog pisma od 11.10: "Engleski liječnik Hunter došao je 1915. u Srbiju i kad je vidio broj umrlih od pjegavca, predložio je sistem depedikulacije odjeće koji je bio prozvan "srpsko bure", kasnije se to prozvalo "partizansko bure", vi znate kakva je danas situacija s nacijama, pa je mnogo bolje da se to tako zove, a da se ne spominje ni hrvatsko ni srpsko".

Kad smo napokon nakon zakletve smjeli izlaziti u grad, bili smo vrlo zadovoljni da nas je sudbina bacila na to mjesto. Novi Sad je prekrasan grad, panonski širok, s mnogo sjajnih mjesta za razonodu. Odmah smo naučili cijeniti madžarsku kuhinju (šifra: restoran "Piroš-čizma") i uživali u novosadskom odresku i pljeskavici tako paprenoj da se jedva dala pojesti. Ali najomiljeniji je bio Petrovaradin, grad Petra Dojčina, bana Jelačića i Ilije Okrugića Srijemca, s nenadmašivim položajem nad

Dunavom, s ulicama koje su nosile imena hrvatskih velikana (to nas je istinski oduševilo!) i s restoranima za svačiji ukus. (Jedina "kvaka" bila je da se na povratku u vojarnu prelazilo preko glavnog mosta, pa se moralo paziti da se pijan ne padne u Dunav).

Ali dok još nismo izlazili u grad, vojsku je trabalo zaposliti. To je staro vojno pravilo, u ime kojeg je (navodno negdje u Makedoniji) jedna klasa vojnika postavljala betonske stupove oko vojarne, a slijedeća klasa ih razbijala. Kod nas je ulogu stupova odigrao parket u spavaonici. Pretpostavljeni su nam rekli: "Vidite li ovaj parket?" (Uistinu, bio je crn kao ugljen). "To treba očistiti!" I, hoćeš-nećeš, dobiješ u ruke komad stakla i moraš ostrugati jedan dugi, uski segment parketa.

Ubrzo sam uvidio da će, sve da stružemo kao manijaci, parket ostati onakav kakvog ga je Bog dao, naime crn; a kako se to sve događalo jedne subote, došao sam na ideju. Subotom ujutro je, naime, u krugu vojarne, u jednoj drugoj zgradi, igrao film; a baš te subote to nije bila nikakva vojno-propagandna bljezgarija, nego jedan avanturistički film s Ursulom Andress. Zaključio sam da tako nešto ne smijem propustiti. Stoga sam radio kao mahnit, ne bih li stvorio što više trunja, i onda otišao na film. Kad sam se za dva sata vratio, dočekali su me mrki pogledi kolega, koji su cijelo vrijeme strugali; no ja sam ih sa zadovoljstvom upozorio na nepobitnu činjenicu da moj segment parketa ne izgleda drukčije od njihovih: crno jedno-crno drugo. (Kasnije su nam pričali da smo mi jedini bili tako naivni da stružemo; prijašnje klase ili su simulirale struganje ili se uopće nisu htjele primiti tog posla). A što se filma tiče, nikad više u vojarni nije igrao tako dobar film!

Vojska je zaista svijet za sebe, što smo ubrzo uvidjeli. Kratko vrijeme nakon našeg dolaska u vojarnu, provalili su nam u spavaonicu i odnijeli nekoliko (dakako novih) opasača. Na naše žalbe oficiri su se grohotom nasmijali: tko je ikad vidio takve naivčine! Zna se da stara vojska, kad razdužuje opremu, uvijek krade što joj treba od mlade vojske, a ovi će to isto učiniti kad budu stara vojska. A što možeš kad vojska nove opasače voli više od starih!

Još je zanimljiviji bio prvi izlazak u grad. Trebalo se vratiti do određena vremena (čini mi se do 22 h) i oni koji su zakasnili 10-15 minuta, imali su velike neugodnosti. Ali bilo je i nekih koji su se u gradu napili, ali su se vratili na vrijeme; nitko im ništa nije spočitavao. Imali smo dapače jednog kolegu koji se svaki put s izlaska u grad vraćao pijan kao zemlja, ali uvijek na vrijeme: nikad nije imao nikakvih problema. Očito se u vojsci pijanstvo smatra "kavalirskim deliktom" koji nikoga previše ne uzbuđuje.

Kad sam pak prvi put bio komandir čete, morao sam, kako je to propis, u cik zore pred postrojenom četom raportirati o brojnom stanju. Zauzeo sam dakle stav i oštrim i odsječnim glasom rekao: "Druže stariji vodniče! U stroju imam četrdeset ljudi..." Stariji me vodnik prekinuo: "Ne kaže se četrdeset ljudi, nego četrdeset vojnika". "Aha", mislim ja u sebi, "dobro da znam, dakle vojnici nisu ljudi". (Čini se da je taj vid pitanja promaknuo drugu starijem vodniku).

Ali najzanimljivije od svega bilo je nešto drugo. Prvi dan stigli smo u vojarnu petorica i sa zadovoljstvom ustanovili da se poznajemo iz Zagreba. Nakon drugog dana, kad je stiglo još pet kolega, počeli smo se već čuditi nacionalnom sastavu čete: devet Hrvata i jedan Madžar! Od Srba ni traga! Slijedećih dana ipak su i oni počeli kapati, tako da ih se napokon skupilo čak sedam, naprama više od dvadeset Hrvata, pet

Slovenaca i manjeg broja ostalih. (Jedan Nišlija čak je došao u vojarnu poslije zakletve, što je po vojnim pravilima navodno čak i teoretski nemoguće). Uglavnom, ovako među kolegama, osjećali smo se kao na našem fakultetu u Zagrebu.

Ali koji je bio uzrok tom neobičnu sastavu? Odgovor smo otkrili mnogo kasnije, a on - s obzirom na sve okolnosti - zaslužuje da se zove "tajna Novog Sada".

Poslije rata, svi svršeni liječnici služili su vojsku u Sanitetskoj oficirskoj školi u Beogradu. Kad su moja dva bratića 1950. diplomirali medicinu, jedan je bio politički poćudan, a drugi nepoćudan; ipak su obojica išli u SOŠ. A onda se, negdje pedesetih godina, neki oštroumni general dosjetio da nije u redu da poćudni i nepoćudni služe zajedno; i tako je stvoren Novi Sad kao neka vrsta kaznene jedinice za liječnike. Dakako, u naše vrijeme taj karakter kaznene čete se izgubio, ali je još uvijek nešto ostalo: bilo nas je malo (četrdesetak naprama nekoliko stotina u beogradskom SOŠ-u); ustanovili smo da su neki od nas sinovi domobrana ili inače politički nepoćudnih osoba; po završetku obuke nismo dobivali čin vodnika-stažista, kao u Beogradu, nego uopće nikakav čin; a kasnije smo doznali da je naš kolega Andrija Hebrang, kasniji ministar, zajedno s nekoliko svojih prijatelja napisao molbu za Beograd; svima je bila prihvaćena- osim njemu, te je služio u Novom Sadu!

I tako smo mi telci, zahvaljujući blaženu neznanju, dospjeli u kaznenu jedinicu! Dakako da nisam odolio da našu četu ne nazovem "crnom četom iz Novog Sada".

Usprkos nimalo teškoj obuci i (doduše rijetkim) izlascima u grad, tupu disciplinu i prolaženje vremena ututanj mnogi su od nas teško podnosili. Osobito je Miroslav bio očajan. Jedne večeri, kad je bio "požarni" (dakle, stražar u unutrašnjosti zgrade), vodili smo među redovima pušaka, šinjela i čizama dugi razgovor o našoj zloj sudbini. Miroslav je u to vrijeme već bio oženjen i cijela mu je stvar teško padala. Ja sam se samo superiorno smiješio: "Dragi moj Miro", govorio sam, "ja sam imao takvu psihološku pripremu za vojsku kakvu nije imao nitko drugi, i zato me ništa ne pogađa. Nije ovo najgora stvar!"

O čemu se radilo? Igrom slučaja, zimi 1970-71. bio sam dulje vrijeme bolestan, i dugotrajno ležanje u krevetu iskoristio sam da pročitam Solženjicinov roman "U prvom krugu" i temeljito proučim Pavletićevu netom izašlu "Zlatnu knjigu hrvatskog pjesništva": i jedno i drugo bit će mi kasnije od neprocjenjive vrijednosti. Ovaj put sam mislio na Solženjicina, jer ako su oni ljudi podnosili onakav teror, onda se mi nemamo pravo žaliti na nešto vojnih zatupljivanja. Nalazio sam i neke paralele između Solženjicinova "prvog kruga" i našeg služenja vojske u sanitetu, što je također bio svojevrsni "prvi krug". Moje najjače oružje protiv dosade bila je mala knjižica "Talijanski bez muke". A tupo vojno vrijeme skraćivali smo ponekad na još jedan, u JNA neviđeni, način: kao intelektualci imali smo (valjda kao jedina jedinica u JNA) pravo ne gledati TV-dnevnik u 19.30, pa smo već prije tog vremena bili u svojim krevetima! (Istina, ustajanje je bilo u praskozorje).

Naši kolege iz Srbije, iako su bili u manjini, nisu se time dali obeshrabriti. Hrvatska je bila tema dana, i bili smo zasipani primjedbama u stilu "što vi Hrvati to radite, Hrvatska uvijek izvodi neke smutnje", čemu smo se mi iščuđavali, znajući mirnu situaciju koju smo ostavili u Hrvatskoj. I tako smo se svi čudili (kao u onoj Slamnigovoj pjesmi). Najžešći je bio neki J., sin pravoslavnog svećenika iz središnje Srbije. On je jednom našem kolegi utuvljivao u glavu koliko je puta Njegoš u "Gorskom vijencu" spomenuo srpsko ime, što je kolegu, nenaviknuta na književnost, sasvim zbunilo. Hrvati

su mu, dakako, bili trn u oku, te sam mu jednom, razljućen njegovim tiradama, podviknuo: "Zar ne znaš, budalo, da je Beograd bio hrvatski grad?" -misleći dakako na ono razdoblje u 15. stoljeću kad je Ivan Talovac bio beogradski kapetan, a Tito Dugović branio beogradsku tvrđavu od Turaka. To mora da je jadnog J. sasvim izbacilo iz koncepta, jer mi ništa nije odgovorio. Ja sam pak dobio svoju crnu točku: jedna moja manje-više usputna primjedba, da "ako su Bjelorusija i Ukrajina u Ujedinjenim narodima, zašto to ne bi mogla biti bilo koja jugoslavenska republika", koju su doušnici očito napuhali, bila mi je strašno zamjerena, pa sam kasnije u povjerenju čuo da mi je glavni grijeh što sam "zagovarao ulazak Hrvatske u UN". (Neki kolege iz Srbije bili su čak toliko bezobrazni da su tvrdili kako Bjelorusija i Ukrajina uopće nisu članice UN, što je ipak bila stvar elementarnog znanja). I drugi su skupili svoje "verbalne delikte", a jedan kolega iz Hrvatskog Zagorja zagovarao je čak (u ono vrijeme nezamislivo) i posebnu hrvatsku vojsku. Pričao nam je kako mu je brat u Zrakoplovnoj vojnoj školi u Mostaru, kako ga zovu "ustašom" i šikaniraju na sve načine radi hrvatske nacionalnosti.

Usprkos svemu tome, odnosi u četi bili su sasvim dobri sve do jednog događaja koji nam je u priličnoj mjeri otvorio oči.

Za Dan Republike, 29. 11., nekolicina nas trebala je dobiti nagradni dopust od nekoliko dana. Svatko je pravio velike planove: ali kad se saznalo tko su ti koji su dobili dopust, u četi je nastalo takvo ogorčenje da je to i oficirima postalo očigledno. Najveći probisvijeti i najlošiji vojnici bili su nagrađeni. (Jedan od njih, neki P. iz Crne Trave kod Leskovca, govorio je da je dobio dopust jer je njegovo naselje izvan ruke i teško se tamo dolazi. Kad je moj Miroslav kasnije bio u prekomandi u Leskovcu, ustanovio je da u tu Crnu Travu svaki čas ide autobus!) Naše ogorčenje osobito je pojačavala činjenica da naš kolega Ž., Zagrepčanin, koji je jedini od svih nas bio ne samo oženjen, nego i otac jednog djeteta, nije dobio dopust.

Očito su se dopusti dijelili po doušničkim zaslugama. Atmosfera u četi pala je na ništicu kad je, malo zatim, kao "točka na i" došlo Karađorđevo.

Istinabog, to se najavljivalo već prije. Dne 25. 11. pisao sam svojima u Zagreb: "Danas nam je kapetan govorio puni sat o zagrebačkim događajima, uz napomenu da se ne bi tko usudio podržati ih, i izrazio je uvjerenje (koje je ovdje izgleda dosta rašireno) da će se primijeniti oštre mjere. Inače za kapetana već znamo kakav je..." Još jedna karakteristična rečenica iz tog pisma: "Da ostajemo još mjesec dana dulje, sigurno bi došlo do sukoba i tučnjave".

Tada smo počeli davati stražu, što nije bilo osobito teško, budući da je vojarna bila u centru grada. Problem je bio u tomu da je zima 1971/72. bila u Vojvodini iznimno oštra, da je snijeg rano pao i da nikakva odjeća (dugački šinjel ispod kojeg su bili svi mogući slojevi odjeće, "čarapa" na glavi koja je pokrivala uši i vrat) nije čovjeka mogla zaštititi od hladnoće. Slaba je utjeha bila to, da se stojeći na straži moglo gledati u prekrasno zimsko noćno nebo i promatrati zviježđe Oriona kako se polako i dostojanstveno, kao već tisuće godina dotad, spušta prema zapadu.

Zima je međutim imala i jednu prednost: na straži se bez problema mogao slušati tranzistor! Tranzistor se stavio u unutrašnji džep ispod šinjela, od njega se provukla žica sa slušalicom prema gore i ispod "čarape", te slušalica zataknula u uho. Cijela aparatura bila je potpuno nevidljiva! I tako sam jedne večeri, stojeći na straži pred vojarnom, slušao na Radio-Zagrebu koncert najljepših šansona Jacquesa Brela. Atmosfera je bila savršena, sa snijegom koji je lagano škripio pod nogama; ali najednom

je koncert bio naprasno prekinut, i čuo se izvještaj sa sjednice (valjda CK Hrvatske) da je hrvatsko rukovodstvo dalo ostavku.

Tako sam ja, stojeći na straži u novosadskoj snježnoj noći, čuo ono što su drugi vjerojatno čuli u mnogo dramatičnijim okolnostima. Ne znam da li sam bio više bijesan radi tog događaja ili radi toga što je prekinut prekrasan Brelov koncert. Sama od sebe došla mi je na pamet jedna kratka pjesma od četiri stiha, što sam je nazvao "Mrtva straža" i zapisao tek mnogo kasnije:

mi stojimo
na mrtvoj straži slobode
i čekamo
da se naša sunca opet rode

Posljedice zagrebačkih događaja odmah su se osjetile. Prva je bila da su svi vojnici u vojarni morali doći na neke vrste skupštinu, na kojoj su oficiri govorili o zlodjelima hrvatskog rukovodstva. Ja sam opet bio na straži, pa nisam morao slušati te bljezgarije, ali mi je Miroslav dao opširan izvještaj. Glavna zvijezda skupa bio je potpukovnik za "bezbednost", komu su dakako bila puna usta "neprijatelja". Najviše je nazočne razveselila njegova primjedba, koja se poslije dugo prepričavala: "Naša linija je krivudava, i na svakom zavoju netko ispadne van!"

Odmah nakon toga htio je i naš kapetan da netko iz čete vojnicima objasni situaciju u Hrvatskoj. Izbor je, na nesreću, pao na mene, jer sam slovio kao vrstan poznavalac; naime, koji mjesec prije toga držao sam neke vrste referat o ratu Indije i Pakistana, što se tada vodio, i dobio najveće pohvale. Naravno, jedno je Indija i Pakistan, a drugo su domaće teme! U shvatljivo glupoj situaciji, izvukao sam se kako sam najbolje mogao: valjda po prvi i posljednji put u životu, govorio sam nekih desetak minuta, a da nisam rekao ništa! Mljeo sam sve otrcane političke fraze koje su mi samo mogle pasti na pamet. Kapetan, koji nije bio glup čovjek, vidio je otkud vjetar puše, i, na moje olakšenje, prekinuo me nekom neutralnom primjedbom.

Posljednjih mjesec dana u Novom Sadu protekao je tako u napetoj atmosferi nepovjerenja i sumnjičenja. Bilo nam je jasno da neki (ili mnogi) kolege kapetanu dojavljuju sve što kažemo; bili smo odlučni da ih raskrinkamo, i tako je taj mjesec protekao u pravom lovu na doušnike: osjećao sam se kao u Solženjicinovu romanu!

Odmah po Karađorđevu stvorila se u četi neformalna grupa kolega "protukarađorđevske" orijentacije, koja je analizirala situaciju, davala smjernice za ponašanje i usput nastojala raskrinkati doušnike. Tu grupu, kojoj smo Miroslav i ja bili pridruženi članovi, činili su kolega G. i još dvojica kolega koji nisu na vrijeme diplomirali, pa nisu služili s nama u "četi lekara", nego u susjednoj četi srednjeg medicinskog kadra. (Jedan od njih donosio je u vojarnu čak i "Hrvatski tjednik", što nije bilo ni najmanje bezopasno). Ja sam ih nazvao "moćna gomilica". Tako je jednog dana "moćna gomilica" baš najužarenije raspravljala, kad je za naš stol sjeo kolega S., jedini Musliman u četi. Nismo mu vjerovali, i što da se sada radi? Potiho sam dobio zadatak da ga zabavljam pričanjem, kako bih mu skrenuo pozornost. Tako sam najednom postao blagoglagoljiv i zasuo jednog S. svakojakim beznačajnostima. (Kasnije se ispostavilo da je S. silno dobar čovjek, koji ni u snu ne bi bio kadar biti doušnik, ali eto, oprez je majka mudrosti).

"Gomilica" je klasificirala doušnike u sigurne i vjerojatne, te smo se tako i ponašali. Najsumnjiviji je bio neki K., mutan tip iz Slavonije, kod kojeg od nacionalnosti

pa nadalje ništa nije bilo jasno. (Taj je baš sa mnom sjedio u učioni, što me izvrglo prijateljskom ruganju). Sumnjiv nam je bio i kolega Ć. iz Lištice, jer je stalno šutio: ali kad je dobio prekomandu u Peć, shvatili smo da nije nikakav doušnik.

I tako smo, u maksimalno naelektriziranoj atmosferi, dočekali prekomandu. Znali smo da nam politička situacija ne ide u prilog, ali smo ipak bili šokirani kad je kapetan pročitao odredišta. Plav (to je u Prokletijama), Peć (dvojica), Bitolj, Prilep, Leskovac, Knjaževac, Kraljevo... Dvojica su poslana u najzabitnije dijelove Slovenije. Slovenci su dobili Hrvatsku ili BiH (nijedan Sloveniju), Srbijanci Srbiju ili BiH. (Istini za volju treba reći da je J., protin sin, dobio - Bovec, što je za njega bila valjda alternativa Prokletijama). Kolega Š., čiji je otac preventivno hapšen svaki put kad bi Tito dolazio u Zagreb, dobio je, dakako, Bileću. Od nas dvadeset i nešto Hrvata samo je jedan dobio prekomandu u Hrvatsku i to u-Knin!

Ogorčenje je izbilo na završnoj priredbi (čini mi se povodom Dana armije, 22. 12.) Sada više uopće nismo pazili što govorimo. A kolega M., Primorac koji je fakultet završio na Rijeci, i koji je bio tako uzoran vojnik da su prozore koje je on oprao pukovnici dolazili gledati (nikad ne bih povjerovao da prozori mogu biti tako fantastično oprani!), kad je saznao da je dobio prekomandu u Prilep, napio se (valjda po prvi put u životu) i napravio skandal vičući na oficire da su šovinisti, da teroriziraju Hrvate, i još mnogo štošta. Jedva smo ga nekako smirili. Zacijelo, samo ga je njegovo prijašnje uzorno vladanje spasilo od težih posljedica; dakako, Prilep mu nije izmaknuo.

I tako smo u mučnoj atmosferi odlazili u prekomandu. Ja sam dobio i "popudbinu" - svoj vojni dossier koji sam trebao predati na odredištu. Bila je to golema, dobro zapečaćena kuverta debela barem 3 cm! Šteta da se nije mogla neopazice otvoriti- što je tu sve moralo biti nadrobljeno! A kako su tek morali izgledati dossieri onih koji su se (za razliku od mene) aktivno bavili politikom! Njihove je valjda vozio kamion?! Zgrozio sam se nad beskorisnošću i gubitkom vremena na tom poslu skupljanja raznoraznih podataka - pa što su to htjeli otkriti? Ako smo mi u vojarni gubili vrijeme - mislio sam - bogami su i oni.

Moja prekomanda bila je Skoplje, i to je zvučalo sjajno u usporedbi s drugima. Ali to je bio, kako se pokazalo, otrovani poklon; jer sam, stigavši na odredište, ustanovio da je to komanda graničnih jedinica u Makedoniji, i da ću biti "otkomandiran" na granicu. Očita je bila namjera onih u Novom Sadu da me pošalju na što je moguće gore mjesto; to se ipak nije dogodilo, zahvaljujući jednom nadasve korektnom časniku u Skoplju, ali to već spada u sasvim drugu priču.

Dubravko MARIJANOVIĆ

Haiku

Tišina mira
prenosi preko sebe-
osjet Jednoga.

Budan i sam
slušam tišinu tame...
...Bog me doziva.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Stanislav Vitković: NEDOPJEVANA PJESMA**, HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), Zagreb 1996.
2. **Darko Žubrinić: HRVATSKA GLAGOLJICA,** HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), Zagreb 1996.
3. **Jakov Ivaštinović: TRAGOVI**, Slavonica, Vinkovci 1994.
4. **Predrag Drago Grubić: ZABORAVLJENA SVEČANOST NEBA,** Naša sloga Pazin 1996.
5. **Stijepo Dabelić: PJESME S MLJETA**, Babino Polje-Dubrovnik 1995.
6. **Grupa autora: SVJEDOČENJE DVANAESTORICE**, Riječki nakladni zavod d.o.o., Rijeka 1995.
7. **Ana Ivelja: BUĐENJE ISKONA**, Biblioteka Hergešić, Zagreb 1995.
8. **Rozario Šutrin: DVANAESTORICA NAŠE UMORNE BRAĆE,** Nadbiskupski ordinarijat Zadar 1995.
9. **Marija Smek: VUKOVARSKI DNEVNIK**, Hrvatska Znanstvena Zaklada, Melbourne, Australia 1995.
10. **KRIŽARI U HRVATSKOJ**, Veliko križarsko bratstvo, Zagreb 1996.
11. **Draženka Šarić: POSEBNA PRIČA**, Posavska Hrvatska, S. Brod 1995.
12. **Antun Jarm: IMENA I IMENDANI,** Hrv. inst. za lit. pastoral, Zadar 1996.
13. **HRVATSKI ISELJENIČKI ZBORNIK** 1995/6, Hrv. matica iseljenika, Zagreb 1995.
14. **MATICA**, 3/1996., Hrvatska matica iseljenika, Zagreb.
15. **LIBRA**, 3/95., Stud. centar sveučilišta u Zagrebu, 1995.
16. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA**, 3/96, Hrv. pokrajina Družbe Isusove, Zagreb.
17. **ZOV,** 1 (7), 1996., Župa sv. Križa, Ogulin 1996.
18. **STEĆAK,** 27/96., HKD Napredak, Sarajevo 1996.
19. **HRVATSKI KALENDAR 1996.**, Zemaljska samouprava Hrvata u Mađarskoj
20. **DRUŠTVENE OBAVIJESTI,** 74/96., Hrv. kulturna zajednica, Zürich 1996.
21. **ZVONIK**, 3 (17), 1996., Subotica 1996.
22. **STUDENCI,** 1 (21) 1996., Župa sv. Ilije u Studencima, 1996.
23. **RIJEČKI TEOLOŠKI ČASOPIS,** 1/96, Teologija u Rijeci, 1996.
24. **MIROTVORNI IZAZOV**, 13/95-96., Zagreb 1996.
25. **Bl. Baptista Varano: DUHOVNI ŽIVOT,** Symposion, Split 1995.
26. **SV. NIKOLA**, 3/96, list mladih Barske nadbiskupije, Bar 1996.
27. **PRILOZI ZA ISTRAŽIVANJE HRV. FILOZOFSKE BAŠTINE,** 1-2/95, Institut za filozofiju, Zagreb 1996.
28. Ivan Peklić: **HRV. MUČENIK-SV. MARKO KRIŽEVČANIN,** Veda. Križevci 1995.
29. Grga Rupčić: **HRVATSKA JEST,** Matica hrvatska, ogranak Gospić, 1996.
30. Ante Tičić: **TAJNE DAROVATELJA**, Zadar 1995.
31. **HRVATSKA MISAO** 6/95, Travnik 1995.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove njihovih autora s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Slušaj kako Hrvati govore

Ima jedna emisija na Hrvatskom radiju — postaji Zagreb, koja se zove: "Slušaj, kako zemlja diše".

Sjetih se te emisije u jednom društvu slušajući kako Hrvati govore. Razgovaralo se o srbizmu u hrvatskom jeziku. Jedan od prisutnih, bijaše Slavonac, ustvrdi da se samo Hrvati iz Bosne služe srbizmom, i to u izobilju. Od riječi do riječi potkrijepi ovako tu tvrdnju: "Samo je Hrvatima iz Bosne sopstveno da taj srbizam upražnjavaju. Oni ne shvataju da je to pogrešno. Jeste, jeste. To samo njima liči". Mislio sam da se govoreći tim riječima ismijava (sopstveno, upražnjavati, shvatati, jeste, liči), ali on ozbiljno ustvrdi da nije upotrijebio niti jedan srbizam i da se tako usred Osijeka govori. Drugi će na to, a taj bijaše doista Hrvat iz Bosne (ne bosanski Hrvat), ovako: "Nažalost, naši se Hrvati iz Bosne uopšte ne interesuju da tačno hrvatski govore".

Doista Hrvati, (posebno mi iz Bosne), malo se trudimo iz svog rječnika istrijebiti taj nametnuti srbizam, što nam nametnu srbokomunizam. U najnovije vrijeme više se Hrvati iz srednje Bosne trude da izbace turcizam. Pogotovo one riječi koje su bile posve zamijenile hrvatske riječi kao što su: komšija, habab, daidža, amidža, fukara, eglendisati, kafendisati, i tako redom. Dobro je i to. Kamo sreće da nismo nikada ni čuli za njih, ali jednako treba izbjegavati i srbizme, bar one upadne, kao što su: uopšte, opština, sopstveno, dejstvovati, shvatati, rezervisati, tolerisati, manevrisati, izolovati, i tako dalje. Nažalost ne nastoje točno govoriti hrvatski ni profesori hrvatskoga jezika, pogotovo ne političari, ali vrijeme je da se počnemo bar truditi oko toga. Živimo u slobodnoj Hrvatskoj kad smijemo i ispraviti jedan drugoga. Svakako, dobronamjerno, kao što i napisah ovo dobronamjerno, jer nije ni zlo ni sramota (po)učiti. Ljudski je griješiti, ali je još ljudskije ispravljati pogrješke. I to čim prije a ne: *Cras, cras, semper cras et sic dilabitur aetas.*

Stjepan Džalto

Nakon svega: Kako mržnju ukopati, a ljubav roditi?

U ovom đavolskom ratu, to mu je pravo ime, jer ga đavo i povede, vidjeli smo kako se mržnja rodila, kako je bujala i izrasla do užasa; tako da je nadmašila mržnju i samoga đavla i da bi sam Belzebub, poglavica đavolski imao što naučiti od ljudi, ako želi biti gori od ljudi. I kako se sada nakon toliko mržnje može roditi ljubav? Trebalo bi najprije pokopati mržnju. Da se to dogodi onda bi zločinci ovih zala trebali ne samo tražiti oprost, pokajati se, nadoknaditi štetu i materijalnu i duhovnu, nego postati i sveci, pravi pravcati sveci. A to oni ne mogu sve da hoće. Možemo se mi zanositi, možemo biti veliki optimisti, najveći od svih koji su do sada živjeli u ovoj suznoj

dolini, da će konačno dobrota pobjediti, varamo se. Ne smijemo smetnuti s uma da je čovjek po svojoj naravi zao. Po istočnom grijehu, kako nas vjera uči, u čovjeka je ušlo zlo. Ljudi su zlobne ćudi, da nastavim u stihovima:

I bogati, i što prose,
zlo u sebi oni nose.
Zavidan je jedan drugom,
i kada se zovu drugom.
I kada se zovu bratom,
rješavaju brige ratom.
I kad skupa oni jedu,
otrov traže i u medu.
I kad skupa vino piju,
s čašom spremni da se biju.
I kada se skupa mole,
nije jamstvo da se vole...

I kako sada mržnju ukopati a ljubav roditi nakon svega ovoga što doživjesmo i proživjesmo?

Veritas temporis filia. (Istina je kći vremena). Svima nam je poznata istina našega vremena. Gorka i nemilosrdna. Bosanski pakao. Svi smo bili u tome paklu. Zna se tko je prvi počeo, ali se zna i to da je bio kasnije svatko protiv svakoga. Srbi protiv i Hrvata i Muslimana, Muslimani i protiv Srba i Hrvata, Hrvati na koncu i protiv Srba i Muslimana. Ako je bio svatko protiv svakoga onda nitko niskim, a ne jedan sam a druga dvojica skupa. Možda je to jedini odgovor na pitanje kako mržnju pokopati a ljubav roditi.

Stjepan Džalto

Minima linguistica (2)
Je li "tok" hrvatska riječ ?

U prošloj sam godini u jednom od svojih članaka upotrijebio riječ "tokovi" u vremensko-povijesnom smislu. Službeni lektor časopisa u kojem je članak tiskan prekrižio mi je tu riječ, a mjesto nje stavio "tijekovi". Poslije, prigodom našeg susreta, obrazložio mi je razlog zašto je to učinio: "Tok je srpska riječ, a hrvatski se kaže tijek".

Je li moj lektor imao pravo? Nipošto. Svaki je naime pisac sam odgovoran za svoje jezične opcije i uopće je žalosna pojava što smo spali na lektore. A je li lektor bio u pravu proglasiti tok srpskom riječi i zanijekati mu hrvatstvo? Još manje: tok je stara hrvatska riječ. Doduše, tijek može izgledati hrvatskiji, ali u stvari nije, jer su oba jezična prijevoja, što se zbivaju u tim riječima, i *o* i *ije* — jednako dio hrvatske gramatike.

J. Nagy, jedan od sastavljača Akademijina Rječnika, veli da je tijek "isto što i tok", a da se u istočnom govoru kaže "tek".[1] Isti Rječnik nadalje tvrdi da je "tok isto što i tijek i istoga postana od korijena, koji je *teći*, te tok stoji prema tome kao rok prema reći, rijek."[2] Osim temeljnog korijena teći imamo i gl. *točiti* sa svim njegovim prefiksima

(is- na- op- pre- ras- u- za-). Sličnih postverbala, nastalih istom jezičnom apofonijom, u hrvatskom se jeziku nalazi veliki broj kao, uostalom, i u drugim jezicima.

Sama riječ *tok* ima više značenja. Prvo mu je: tijek ili protok neke vode, rijeke, potoka i tekućice uopće. Zatim mu je dosta česta upotreba u svezi s vremenom: tok vremena, vjekova, događaja. Tok je tobolac, odnosno neka sprema za oštre i tanke predmete: mačeve, strijele, britve i sl. (Habdelić, Belostenec, Jambrešić). U istom ga značenju uzima i Šulek u svom *Znanstvenom nazivlju*. Osim toga tok može biti korito kojim voda teče, streha na kući preko koje voda otječe, pa i sam žlijeb (Pavlinović). Čak se tokom zove i sve ono što se stiče kao imovina, npr. steka i stoka.[3]

Čemu onda izbacivati iz hrvatskog jezika svoju vlastitu tekovinu, stečevinu, svoje vlastito blago? Zašto osiromašiti svoju jezičnu riznicu da bi obogatili rječnik gramzivog susjeda, koji želi oteti sve što je hrvatsko: i zemlju i more, naše ime i jezik? Još mu u tome pomažemo mi sami, svojim hrvatskim mačem. Čemu je Zajčev Zrinski klicao "U boj, u boj, mač iz t o k a braćo!" Zar da baš hrvatskim mačem sasiječemo tok koji ga čuva?

Ako tok nije hrvatska riječ, onda ni jadranski otoci nisu hrvatski. Hoćemo li ih preimenovati u "ostrva" ili sasvim napustiti i raspučiti (kako smo, nažalost, već i počeli)? Onda ni moj rodni *o-tok* ne pripada više Hrvatskoj? Moram li se stidjeti i svog otoka i svog roda? Hoćemo li svoje divno otočje prekrstiti i prepustiti onima koji ga više cijene?[4] A što ćemo s našim "otocima" na kopnu (npr. toponimi Otok kod Sinja, Otočac i Lici). Nisu ni oni više hrvatski, zar ne?

Krenemo li tim putem jezičnog čistunstva i hoćemo li biti dosljedni, onda moramo ići dalje i do kraja. Ako tok nije hrvatska riječ, nije to ni *potok*. Presušimo sve svoje potoke jer nam, po mentalnom sklopu moga lektora, otiču u tuđe vode. No ni tu ne smijemo stati. Moramo isušiti i sve hrvatske *pritoke*, a osobito one koje utječu u Dunav. Trebalo bi onda mijenjati i hrvatsku himnu te Savi i Dravi zabraniti da svoje tokove ulijevaju u tuđinske rijeke.

Ista žalosna sudbina čeka i sve naše do-toke, pro-toke, na-toke, op-toke, ras-toke i u-toke. Izbrišimo ih iz hrvatskih zemljovida. Ako ih drugi prisvoje za sebe, mi nemamo pravo praviti u-tok ni jednom jezičnom sudu na svijetu (možda jedino haškom sudu za ratne zločince, ali to bi onda morali biti hrvatski lektori koji prave linguocid).

Na toj crti jezičnog puritanizma moramo se odreći i svoga dragocjenog ulja i meda "samo-toka". Neka odsada uprave svoje tokove prema tuđim uljarama i uništima, i neka nađu *utočište* u tuđim pohlepnim ždrijelima. Manijom čišćenja bit će zahvaćeni i neki zanati, pa ćemo tako dokinuti sve hrvatske *tokarije* i *tokare*, a krivi su zato što prave *točkove*.

A što ćemo s hrvatskim *istokom*? Ako istok nije hrvatski, onda nam preostaje samo zapad, mrak, nestanak. U tom slučaju naš jezik i naš narod čekaju samo noć i tama, čeka ih grob. Možemo mirne duše prepustiti (a zar to nismo već i učinili?) sve svoje istočne hrvatske zemlje dotepencima i okupatorima s istoka. Zaboravimo, napokon, i "istočni grijeh". No, to će nam već ići malo teže, jer upravo to sakaćenje vlastitog jezika — to je hrvatski istočni grijeh. a taj je već započeo davno, od ilirizma i štokavizacije hrvatskog jezika. Prije štokavice imali smo dva hrvatska književna jezika, čakavicu i kajkavicu. Koliko će još opstati i kao narječja?

Ne sliči li to narodnom samoubojstvu? Ne, jer mi smo ionako narod u izumiranju, ne rađamo se, presušila je hrvatska krv (naš natalitet?!) pa nam više i ne treba hrvatski

krvo-tok. Kroz čije će žile kucavice unaprijed teći hrvatska krv? Hoćemo li dopustiti da nam brojni krvoloci, krvožderi, krvnici i krvopije ispiju i zadnju kap hrvatske krvi? Pa im još k tomu dodajmo — kao "dobru vagu" — i tu hrvatsku riječ.

Zar nam je u povijesti i sadašnjici bilo malo hrvatskih *zatočenika*? U tome, nažalost, obilujemo, ali teško oskudijevamo kad su u pitanju hrvatski *zatočenici*. Zatornika hrvatske riječi imamo i previše, pa se sada odrecimo i ovo malo zatočnika i pobornika hrvatskog jezika. Došli smo već do toga da mi sami gasimo svoje sunčane istoke, blokiramo živodajne dotoke i zatvaramo genetske tokove svoje vlastite krvi. "Mač iz toka, braćo!" Iz čijeg toka i proti kojem toku?

Drevnost hrvatske riječi tok dokazuju nam naši stari hrvatski rječnici. Već od onoga prvog Vrančićeva (dolazi u glagolskoj varijanti "tochitisse")[5] pa preko Habdelića, Belostenca, Jambrešića i Vitezovića, koji toku pridaje razna značenja (theca, capsa, annulus, pharetra, calamaria, skrinija, ladica, lučenica) sve do naših dana. Isti lexem tok se nalazi i u Ivančićevu zborniku (XV. st.) i Karlovačkom ljetopisu (XVI. st.). Njime se služe i stari i novi hrvatski književnici te hrvatski puk koji nije natrunjen tuđicama. Možda baš zato i nije hrvatska riječ?

A izlika je vrlo zgodna: njome se služe i Srbi. Hoćemo li se onda odreći i svih ostalih riječi kojima se služe i Srbi? Pa još k tome ako izbacimo sve ostale hrvatske riječi kojima se služe i drugi slavenski narodi? Što će nam ostati? Većina hrvatskih riječi vuče svoj korijen još iz praslavenskih i staroslavenskih govora. Jedna od takvih je i t o k . Dolazi nam ne samo od praslavenske jezične porodice, nego čak iz one indoeuropske. Još i danas je upotrebljavaju neki slavenski narodi (slovenski, makedonski, češki i ruski). Je li to razlog da je izbacimo iz njezine vlastite kuće kao tuđinku i tuđicu?

Ako su hrvatske riječi tok i tijek sinonimi, možda će netko pomisliti: tada nam tok i ne treba. Naime, znanstveno je pravilo da za jedan pojam dostaje i jedan izraz, ne više. No, u našem slučaju prijevojni blizanci tok i tijek ipak ne znače sasvim isto. TOK je više statički pojam, on označuje stanje protjecanja, okvir i rezultat tijeka. Odatle mu i ona značenja korita, tobolca, spreme, teke, strehe i žlijeba. Suprotno od zatvorenosti vokala o u toku, lepršavi diftong ije u TIJEKU sugerira protjecanje, gibanje, žuborenje, prelijevanje i svjetlucanje vode tekućice. Apofonija nije ni fonemski ni značenjski sasvim nevina stvar, nije se pojavila slučajno u govoru.

Uostalom lexem tok ne pravi nikakav "šum" u hrvatskom komunikacijskom kanalu. On se u nj i u hrvatski jezični korpus tako lijepo uklapa i genetski i gramatički i eufonijski.

Naravno, svi mi volimo čistoću svoga doma, pa tako i čistoću hrvatskog jezika. Podupirem potrebu da očistimo hrvatski jezik od svih nametnika (talijanizama, germanizama, turcizama, srbizama, a sad u najnovije vrijeme i anglicizama) što su nam ih nametale povijesne ne/prilike u prošlim stoljećima. I ja sam svom dušom za svoj lijepi — za mene najljepši[6] — jezik na svijetu. Samo pri tom čišćenju moramo paziti da uz kukolj ne iščupamo i pšenicu. U našoj hrvatskoj žitnici ima mjesta i za našu staru i divnu riječ tok.

Da bi dotjerali "cara do duvara", na kraju bih našim okorjelim puritancima predložio novu hrvatsku himnu:

LIJEPOJ NAŠOJ govorimo:

Savo, Dravo, već ne teci
(jer bi tada bile tok)
Ti, Dunave, silu gubi
(ostaješ bez pritoka),
Sinje more, već ne reci
(jer to bi bio rok
sad si more bez otoka)
da svoj jezik Hrvat ljubi,
jer se čudno čudo zbiva
da ga svojom voljom gubi
i drugom dariva.

Bilješke:
1. *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. JAZU, Zagreb 1963, sv. 76. st. 302.
2. ib., str. 430.
3. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvat. ili srp. jezika*. III sv. JAZU, Zagreb 1973, str. 450.
4. Grafički ista, ali akcenatski različita riječ ótok, tj. oteklina, ima isti korijen kao i dalmatinski otoci. Ovih bi se ótoka rado odrekli, ali nažalost nije moguće.
5. F. Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, st. 37.
6. To sam pokušao i dokazati u *Crkvi u svijetu*, br. 2, g. 1971.

Živan Bezić

U Kosinju je bila glagoljska tiskara prije senjske

Prošle godine, u Senju je svečano proslavljena 500. godišnjica glagoljskog Misala, koji je, 7. kolovoza 1494, tiskao poznati glagoljaš kanonik Blaž Baromić, rodom iz Vrbnika. Tom prilikom podignut mu je i spomenik, rad kipara Stipe Sikirice.

Jedini poznati i potpuni primjerak spomenutog Misala od 214 listova nalazi se u budimpeštanskoj sveučilišnoj knjižnici za koju je nabavljen od minhenskog antikvara Ludwiga Rosenthala 1895. godine, nakon što ga je tamo pronašao Vatroslav Jagić i upozorio dra. Ivana Kostrenčića, ravnatelja Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, da ga nabavi. No, zbog pomanjkanja novaca, to nije ostvareno pa ga je mađarska vlada nabavila za spomenutu mađarsku ustanovu.

Drugi primjerak senjskog Misala, koji ima samo 199 listova, prodan je s ostavštinom glagoljaša Ivana Berčića Publičnoj biblioteci u Petrogradu 1872. godine. Nedavno je otkriven i treći primjerak u knjižnici konventualaca sv. Frane u Cresu, kojemu nedostaje 60 listova. Zanimljivo je da u Senju nije sačuvan ni jedan primjerak pa je izrađen pretisak (reprint) te je omogućeno izučavanje toga Misala.

Da se istakne važnost senjske glagoljaške tiskare potaklo je društvo "Senia" u Rijeci kovanje zlatnika, srebrenjaka i spomen-medalje, rad kipara Damira Mataušića s

glagoljskim oznakama te je, po jedan primjerak, predan Sv. Ocu Papi Ivanu Pavlu II., a 15. srpnja ove godine Narodna banka Hrvatske izdala je i kovanicu od 5 kuna s glagoljskim oznakama spom. 500. godišnjice.

Godine 1483. tiskan je u Hrvatskoj glagoljski Misal, no, nažalost, na njemu nije naznačeno mjesto tiska nego samo godina. Prof. Marija Pantelić misli da je spom. Misal tiskan u Istri, jer je jezik istarski, a i kalendar svetaca također. Ja mislim da je tiskan u istarskom gradiću Roču prema zapisu ročkog žakana Jurija iz godine 1482. na Misalu kneza Novaka: "Štampa naša gori gre". Roč je bio važno glagoljaško središte, u kojemu su djelovali glagoljaši spom. žakan Jurij i Šimun Greblo, pisac "Tlmačenja".

Već godine 1491. postojala je u ličkom Kosinju glagoljaška tiskara u kojoj je tiskan Brevijar te godine, kako je to zabilježio senjski biskup Sebastijan Glavinić 1696. godine nakon povratka iz Kosinja, što je objavio Manojlo Sladović u knjizi: "Povjesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske" godine 1856. u Trstu, u kojoj navodi zapis spom. biskupa Glavinića:

"Da je ovo mjesto za vrijeme onih kršćana, koji su tu prije obitavali, bilo slavno i nadaleko poznato - vani i u zemlji - dokaz su ovdje tiskani ilirski (=hrvatski) brevijari, kao što se to čita u bilješci onih brevijara kojima se sada služe svećenici glagoljaši".

Jedini primjerak spom. Brevijara sačuvan je u Biblioteci "San Marco" u Veneciji, ali bez posljednjeg lista na kojemu je naznačena godina. On nema tako lijepa slova kao Misal iz 1483. godine i glagoljska izdanja u Senju. Brevijar počinje riječima: "Početie Brvijala po Zakonu Rimskoga Dvora v prvu subotu od Prišastva". Biskup Glavinić je imao u rukama potpuni primjerak pa nema sumnje u točnost njegova izvještaja da je tiskan 1491. godine. Crkveni povjesničar dr. Mile Bogović misli da Glavinić nije bio u Kosinju i da zapis nije pisan njegovom rukom. No, to mišljenje ne umanjuje važnost spomenutog zapisa da su se u Kosinju tiskali glagoljski brevijari ("Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave iz g. 1696" u "Croatica Christiana Periodica" g. 1991).

Poznati glagoljski stručnjak prof. Vjekoslav Štefanić opisao je jedan primjerak spom. Brevijara od sačuvanih 7 listova, u raspravi "Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz godine 1491" u RADU biv. JAZU knj. 285. i time potvrdio Glavinićeve navode.

Da li je, u spom. tiskari, tiskana još koja glagoljska knjiga nije Glavinić zabilježio. Nakon katastrofalne bitke na Krbavskom Polju, 9. rujna 1493. godine, kosinjska glagoljaška tiskara je prestala s radom, a od 1494-1508. tiskaju, u utvrđenom Senju, 7 glagoljskih knjiga poznati tiskari kanonik Blaž Baromić, Grgur Senjanin, Silvestar Bedričić, Gašpar Turčić i Jakov Blažiolović.

O kosinjskoj tiskari sačuvana je narodna predaja da su se tamo tiskale knjige jer su pronađena "grčka" (glagoljska) slova, koja nisu, nažalost, sačuvana. To mi je pričala, pred 60 godina, kolegica iz srednje škole Nedjeljka Glumičić, rodom iz Kosinja.

Glavinićeva obavijest da su se u Kosinju tiskale glagoljske knjige navela je Z. Kulundžića na misao da je i prva hrvatska knjiga, glagoljski Misal iz 1483. godine, tiskan tamo, što je objavio u knjizi: "Kosinj, kolijevka štamparstva slavenskog juga", Z. 1960, ali to nije prihvaćeno.

Kosinj, koji se dijeli na Gornji i Donji bio je veliko crkveno kulturno središte sa 7 crkava i 15 samostana u Lici, a danas nema nijednoga. Kosinj je bio vlasništvo kneza Anža Frankopana Brinjskog i jedini kraj u Lici u kom rodi vinova loza.

Da je Kosinj bio poznat već u prastaro vrijeme dokaz su kultovi iranskog boga Sunca Mitre, tzv. mitreji od kojih se jedan reljef nalazi na stijeni kod Kosinja, na

kojemu je prikazano kako bog Mitra ubija bika. I u ličkom mjestu Sincu pronađeni su ostaci spom. boga o čemu je pisao I. Bogdanić u "Vili Velebita", br. 23, 1994. Opširno o kultovima iranskog boga Mitre pisao je i dr. Petar Selem u "Historijskom Zborniku".

U zaseoku Ribnik kod Kosinjskog Bakovca nalazi se crkva Sv. Vida iz 1769. godine sa glagoljskim zapisima, a kod vrela Begovače nalazi se, na stijeni, natpis na latinskom jeziku iz rimskog vremena: "Prema ugovoru ovdje je granica između Ortoplina i Parentina, prelaz preko međe dopušten je Ortoplinima do žive vode 500 hvati u daljinu, 1 hvat u širinu". Iz ovoga se vidi da je rimska vlast odredila raspored napajanja blaga ilirskim plemenima Ortoplinima iz Stinice kod Jablanca i Parentinima iz Kosinja s ličke strane.

Glagoljski Brevijar iz 1491. godine dokaz je kulturne djelatnosti samostana u Lici, gdje je sačuvano 17 glagoljskih kodeksa, a glagoljaš Bartol Krbavac je napisao 3 Misala (Berlinski, Ročki i Ljubljanski); njegov Bakarski brevijar iz g. 1414. je izgubljen. U Lici je i Broz Kolunić napisao zbornik korizmenih propovijedi 1486. godine. (D. Žubrinić: "Biti pismen-biti svoj, Crtice iz povijesti glagoljice". Z, 1994).

U njemačkom gradu Mainzu, gdje je Gutenberg tiskao prvu knjigu na svijetu - Bibliju god. 1455. izdan je zemljovid s mjestima prvih tiskara u pojedinim zemljama pa je u njemu ucrtan i naš Kosinj.

Nekada bogata i kulturna pokrajina Lika, nakon 160. godišnjeg turskog ropstva je osiromašila, pogotovo u sadašnjem krvavom ratu za slobodu hrvatske države. Stanovništvo je iselilo u druge zemlje (Italija, Austrija, Mađarska i Slovačka). Dokaz hrvatske kulture su glagoljske knjige tiskane u vrijeme kada i kulturno jače zemlje nisu imale tiskara. Naročito je glagoljica u Lici doživjela procvat za vrijeme knezova Frankopana i u javnom životu, što nam svjedoče brojni glagoljski zapisi na crkvama, notarske isprave, oporuke i Misal kneza Novaka Disislavića (1368), koji je on sam pisao.

Marko Orešković

Hrvatski idealizam i velikosrpske ideje

Petar Preradović kao borac idealnog jugoslavenstva i protivnik srpskog separatizma

Srbi su u vođenju svoje velikosrpske politike bili dosljedni sve od Vuka do danas. Hrvati su se pod ilirskim imenom htjeli bar duhovno ujediniti u južne Slavene, ali su se tome usprotivili Srbi. Na hrvatsko evanđelje ilirskog ujedinjenja Srbi su preko svoga Vuka odvratili: "Srbi svi i svuda". Već tada su svi uvidjeli da Vuk živi samo za Srbiju, a da sve druge prezire. On je bio Srbin i njegova je najveća želja bila, posrbiti sve Ilire.

Umjesto zabranjenog ilirskog imena Hrvati su opet radili na ujedinjenju južnih Slavena pod jugoslavenskim imenom. Srbi nisu odstupali od svog imena ni tamo gdje su bili izmiješani s Hrvatima. Uvijek su tražili da im se prizna na hrvatskom tlu

posebnost, da budu srpski narod, a uvijek su se slagali s Mađarima i Talijanima protiv Hrvata.

Hrvati su 1866. godine osnovali među omladinom u Beču društvo "Jug", a Srbi su se odijelili i ujedinili u svome separatnom društvu "Ujedinjena omladina srpska".

Matica Hrvatska je 1900. spremala svoje "Spomen-cvijeće" u čast pedesetogodišnjice Strossmayerova biskupovanja; uz sve viđenije hrvatske književnike, svoje su radove poslali i mnogi Slovenci, a Srbi nisu htjeli poslati nijedan rad, jer nijedan njihov pisac nije htio "okaljati svoje srpsko pero" sudjelovanjem u proslavi najvećeg nositelja jugoslavenske ideje.

Srbi su u banovini Hrvatskoj bili uz Mađarsku, a u Dalmaciji uz talijansku politiku, protivili su se ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Srbi su na tzv. "konstituanti" odbijali zajedničko ime Jugoslavija. Jasno je, radi čega su Srbi, bez obzira na naziv države SHS, sva hrvatska društva smatrali separatističkim i progonili ih, jer odbijanjem imena jugoslavenskog, pobijali su postupno i hrvatsko ime, te radili samo za srpsko ime, koje za njih nije bilo separatističko, nego su ga smatrali i nekim nadrodoljubljem i državotvorstvom višega stupnja.

Petar Preradović, koji je pjevao ode slavenstvu i posve pristajao uz Strossmayerovo idealno jugoslavenstvo, bio je protivnik svakog šovinizma i separatizma. Bio je vjeran sin domovine Hrvatske i pristaša njezine slobode, te je 1867. spjevao himnu: "Bože živi".

Bože živi, blagoslovi
Srdaca nam plamenište,
To hrvatsko hrvalište,
Milu zemlju, sveti dom...!

Preradović, kao vjerni Strossmayerov pristaša, znao je za njegovu izjavu u Hrvatskom saboru u Zagrebu, 5. VII. 1861: "Centralizacija ne odgovara duhu pravde i evanđelja, koje ne samo u privatnom nego još više u državnom životu zapovijeda: Što nisi rad da drugi tebi čini, nemoj ni ti drugome činiti; centralizacija je preimućstvo i gospodstvo jedne narodnosti nad drugom, nije dakle sloboda, nego upravo sužnjavanje neprivilegiranih." Strossmayer je rekao i sljedeće: "Svakome poštenom Hrvatu starodavni ustav k srcu je upravo prirastao, te tko mu u ustav dira, taj mu u srce i u dušu dira."

Preradović je pisao Ignjatu Brliću 1862: "Narodnost i federacija to nek nam budu kao dva oka uvijek u glavi."

Najveća ironija, pa i svetogrđe je bilo kad su pojedini Srbi, posebno Pribičević, prisvajali sebi Strossmayera i njegove ideje. Veliki biskup bio je čisti jugoslavenski federalista. U njegovu nacrtu buduće jugoslavenske zajednice 1874. piše da se sve jugoslavenske austrijske zemlje, u kojima žive Srbi i Hrvati, priključe Trojedinoj kraljevini, a u V. stavci jasno stoji: "U međusobnim odnošajima, da državna samostalnost i samoupravna prava pojedinih jugoslavenskih zemalja, imaju ostati sasvim nepovrijeđena i u potpuno slobodnoj volji, onog dijela naroda, koji tu samostalnost i ta prava uživa."

Srbi, nerazdruživi od Vukova gesla "Srbi svi i svuda", nisu se samo usprotivili Strossmayerovu jugoslavenstvu nego su mu i prigovarali, da je to zamka i spletka Austrije, te su napadali njegovu ideju o jugoslavenstvu i njega samoga.

Preradović neustrašivo stoji uz ideje Strossmayerove i pjeva mu 1868. u odi:

"Bit će i to, kad pravice bude ti!
A dotle miruj i ne haj, što podli
I zlobni svijet na te baca se kalom;
Kal mu je hljeb."

Preradović je teško doživio odmicanje Srba od Hrvata i na njihov velikosrpski separatizam, tužio se Brliću: "Srbi se odmiču od nas, više na svoju nego na našu štetu, to će oni osjetiti kašnje, kad se bude kolač dielio. Mene srdce boli misleći na taj naš međusobni jaz." Ili: "Iz ovieh stranah ništa novog neimam da vam priobćim, stara kukavost, koja sada na novo kod Srbaljah pomelja glavu te im godi na Hrvate udariti, zato, što ih ima na svietu." (1863).

Opet mu je pisao iz Temišvara, a i dr. Franji Račkom, predsjedniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu: "Neimam čime da vam se pohvalim sa ovieh stranah - sav život ovdje čami; Srblji ovdje kao da ih neima; iživljuju samo kadkad kad ih mržnja na Hrvate probudi." Zadrtost Srba u Srbiji bila je Preradoviću odvratna, te je to u pjesmi "Kosovo polje" - 1845. alegorički i opjevao. U pjesmi "Četiri vrele" - 1864. na upit Srbinov "Zašto vodom izvireš?" - odgovara: "Da ti operem sramotu". U pjesmi "Car Dušan", u kojoj se car u ponoćno doba diže iz grobnice, ali videći da je sve propalo, preneražen pada natrag u svoju crnu raku, jedino svoje carstvo, a da se više nikada ne digne. Tu je Preradović na alegorički način rekao, da je budućnosti srpskoj otvoren grob, odbiju li slogu, bratstvo i sporazum sa svojom jugoslavenskom braćom.

Smeta mu i srpski separatizam radi ćirilice i poprimanja ekavskog izgovora za književni jezik. U zadarskoj "Zori Dalmatinskoj" 1844. je tiskao svoju raspravu "Jezik južnoslavenski", u kojoj žali što su se srpska i hrvatska književnost razdijelile u dvije, jer Srbi neće da prime latinicu i svuda uvode ekavski izgovor u književnost dok su se Dalmatinci za volju književnog jedinstva odrekli svog ikavskog izgovora, poprimajući ijekavski izgovor u književnom jeziku. Srpskim piscima, a osobito pjesnicima je prigovarao, što se penju "bez potrebe po starocrkvenim zgradama i kupe najnerazumnije slovenske rieči, kite njima svoja djela, misleći tiem začudjenje onieh pridobiti, koji ih ne razumiju."

Radi istoga, potužio se Stanko Vraz 1836. Ivanu Mažuraniću: "Nije li nam nerazborita Srbljad pokazala gdjeno je njezin berlog".

Unatoč srpske sloge u Dalmaciji s talijanašima protiv prijedinjenja Dalmacije Hrvatskoj, Preradović stoji nepokolebljivo uz Hrvate. U Zadru je tiskao 1845. u "Zori Dalmatinskoj" pjesmu "Izdajica" u kojoj gradskom dalmatinskom talijanašu veli: "Na čelu mu klobuk sjedi, Nit haljina nije naška. - Po perju te poznam ptico, - Sram te budi izdajico!". U Zadru je ispjevao: "Kosovo polje", "Četiri vrela" i "Braća", a 1847. na polasku iz Zadra oprosnu pjesmu "S Bogom", u kojoj je želio ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Preradović je 1861. u časopisu "Naše gore list" pozvao Dalmatince na udruživanje s Hrvatskom.

Teško se dojmilo plemenitoga idealiste Petra Preradovića, kad su Srbi podlo ubili 1868. svoga umnoga i čestitoga kneza Mihajla Obrenovića, kojega je cijenio i Strossmayer. Napisao je sonetni vijenac: "Milim pokojnikom" - 1870., te pisao iz Beča pobratinu Ivanu Trnskom o ovom ubojstvu.

Strossmayer je bio glavni propagator idealnog jugoslavenstva, Preradović je bio pjesnik njegove ideje, a Pribičević iskrivljivač i oskrvnitelj njihovih ideala, Vukovci

su pak bili najžešći protivnici. Može se reći da su bila dva suprotnika: hrvatsko idealno jugoslavenstvo i velikosrpska aždaja.

O jugoslavenstvu među Srbima ne može se ni govoriti, jer pravih pristaša ove ideje među Srbima nije nikada ni bilo, osim onoliko, koliko su je neki Srbi uzimali u pomoć za ostvarivanje osobnih i stranačkih interesa. Davidović je u Narodnoj skupštini izjavio "da nije nikad bio ni autonomista, ni federalista, pa da nikad neće ni biti."

Dakle, nikada Srbi nisu bili iskreno za Jugoslaviju, gdje bi svi narodi u svojim državama bili jednako ravnopravni. Bili su samo za onu Jugoslaviju, u kojoj bi mogli širiti srpske ideje i u kojoj bi se mogli sami širiti na čitavom njezinom teritoriju.

Vjerujemo da je prošlo vrijeme izliječilo mnoge poštene Hrvate, jugoslavenske don Kihote, nakon što su uvidjeli, da su se hrvatske ideje o idealnom jugoslavenstvu, posve iskrivile i da su ih Srbi u jednoj i drugoj Jugoslaviji zlorabili isključivo u svoju korist.

Nakon oluje, nebo se razvedrilo, svijetli dan istine, pravde i slobode za hrvatski narod. Nema više noći, iza koje neće sinuti sunčan dan. Samo svjestan i živ narod uvijek može izvojevati svoja prava. To smo uspjeli nakon mnogih stoljeća i krenuli smo u bolju budućnost pod našom hrvatskom zastavom.

Juraj Novosel

Odgovor Bogdanu Maleševiću

U časopisu za književnost i kulturu "Marulić", br. 1/96 izišao je nedavno članak na str. 27-28 pod naslovom "Korčulanski fragment" od autora gosp. Bogdana Maleševića. Između ostalog autor je tu napisao čitavu seriju neistina. Evo nekih:

- da postoji "hrvatska" i "srpska" moreška.
- da je ovdje srpski "orjunaški element uvijek bio jači".
- da je autonomaški, talijanski elemenat ovdje bio jači.
- da je svećenstvo ovdje protežiralo orlove i da su Sokolovi umirali bez sakramenata odvojeni od Crkve.
- da je Korčula bila oduvijek velikosrpska-orjunaška.
- da je HDZ ovdje u manjini, a u Blatu skoro sto posto.
- da je ovdje peta kolona jaka.
- da u crkvu sv. Nikole idu dobre kat. obitelji
- da u gradu orjunaši idu u katedralu.
- da je Mac Lean bio Churchilov agent na Korčuli.

Zaključak: toliko neistina o gradu Korčuli, njezinim stanovnicima i o ovdašnjoj crkvenoj zajednici na samo 2 stranice teksta?

Prema gosp. Maleševiću: ovdje svi svjesni vjernici kao liječnici, pravnici, nastavnici, profesori, 400 obučenih bratima za procesiju, vjerničke mase u procesijama, 75 krizmanika, 60 prvopričesnika, 25 zaručničkih parova (sve godišnje), predstavnici crkovinarstva, bratovština, župnog pastoralnog vijeća, članovi ministrantskog i pjevačkog zbora, slušatelji Mise za domovinu i za branitelje, svi pokornici na velikim ispovijedima o Božiću i Uskrsu, uključujući predstavnike č. sestara i župnika koji tu

rade - sve su to orjunaši (to možda znači: neprijatelji hrvatstva? i td.). Oni idu u katedralu, dok je 100 ljudi u crkvi sv. Nikole "dobre hrvatske, katoličke obitelji" (jedna tridesetina Korčule!).

Gdje je kod toga autora strategija hrvatskog rodoljublja, gdje mu je strategija prisutnosti Crkve u ovom gradu? Zato je tekst gosp. Maleševića podjednako uvredljiv za svakog građanina Korčule i Hrvatske, za svakoga koji nosi hrvatski identitet kao i za ovdašnju crkvenu zajednicu u cjelini. Neka taj autor za takav svoj tekst potraži honorar negdje tamo u Beogradu... Na sreću da imamo vlastitu državu pa taj tekst postaje bezvrijedan u rukama neprijatelja, ali nikad se ne zna...

Autoru toga teksta nije stalo da shvati koliko je ovdašnja crkvena zajednica do sada ulagala truda da osmisli pomirbeno i hrvatski i crkveni identitet nikoga ne odbijajući i ostajući vjerna Evanđelju. On naprotiv vraća povijest unatrag i otvara rane koje su već zacijelile (ili bi brzo mogle zacijeliti jer imamo vlastitu državu) i bez milosrđa on ih još produbljuje. Njegovo pisanje čitava Korčula je osjetila kao oštricu u vlastitom srcu. I što je još gore: ono što je napisano unatoč opozivu, ostaje napisano.

I završit ću Isusovim riječima na križu: "Oče, oprosti im jer ne znaju što čine" i molitvama: "Bože čuvaj Hrvatsku" (od pogrešnih pisanja), "Bože, daj mir, jedinstvo svetoj Crkvi kršćanskoj".

U Korčuli, dana, 19. ožujka 1996.

župnik
Božo Baničević

P. s.

Ono gore pisao sam kao župnik, a sada ću još nešto dodati kao građanin ovoga grada i pri tom bih postavio gosp. Maleševiću neka pitanja.

- Zar o jednom umrlom čovjeku (Rafo Ivančević) treba onako pisati kad je u Europi već davno usvojeno načelo: De mortuis nihil nisi bene!
- Zar pisanje o gosp. Mac Leanu, njegovoj ženi, ženidbi njegovog sina i o protestantskim svećenicima nije smišljeno da se ocrni katedrala sv. Marka jer "stanuje... Gore u palači, kod katedrale"?...
- Pisanje o starim urušenim kućama koje tobože obnavljaju Srbi i o mladim Hrvaticama koje su "poludjele za njima", "oni su ih ženili, pravili djecu, zajedno s kućama ovdje na Korčuli, a za sve za Veliku Srbiju", zar to nije degutantno i ponižavajuće za ovaj grad?
- Autor u članku o Korčuli spominje i homoseksualne nastranosti Lorda Owena i sve to dovodi u vezu s vođama agresije na Hrvatsku Miloševićem i Karadžićem koji su pokušali ostvariti plan o Velikoj Srbiji. Što to ima veze s Korčulanskim fragmentom i s ovim gradom? Zar je potrebno i na taj način odvajati ovaj grad od rodne grude?

Ako se autor gosp. Malešević (lat. malleus=mlat, čekić) želi baviti književnim radom i pisanjem ja bih mu s razlogom predložio neke neutralne teme kao na pr. "Utjecaj egipatskih piramida na dosjetljivost pingvina" ili "Razlike u ubodu bečkog i neretvanskog komarca" ili "Zašto je poneki konj brži od misli" i td.

I završit ću: Neka gosp. Malešević malo mućne glavom ako mu se "drema" kako bi mogao shvatiti da i mi u gradu Korčuli imamo pravo na mir i dostojanstvo. I zato neka nas ostavi na miru!

Kolonialni ostatci u hrvatskome jeziku

Povod za javljanje pružaju mi dva priloga u Maruliću 2/96. Prvi je *DUBL - W - HRVATI in Kroatien* suradnika Ante Ćosića. Među ostalim u njemu se čita:

"bez obzira *da li* je inicijal; da li je uopće važno; Prije *izvjesnog* vremena; nažalost, *izuzetak*, jer je velika većina; Da ne bijaše *stranaca* (Šeks, Hebrang, Majdak, Štern), tko bi vodio."

Sliedi za njim članak Radovana Latkovića naslovljen *Da ne zaboravimo* ... U njemu pak stoji:

"Srpski akademici u svom Memorandumu, nastavljajući djelo *Vuka* i *Garašanina,* također negiraju; zbog upotrebe jasno utvrđenih riječi u *njegovom* ambulantnom listu."

Pri koncu pisac zaključuje:

"Ova sudska odluka, kojom se kažnjava upotreba povijesnih hrvatskih riječi, nesumnjivi je dokaz diskriminacije karakteristične za kolonijalni položaj u kojem se nalazila Hrvatska još sve do pred nekih pet godina."

Dodajem, kako je svakdje odtisak moj osim im. Memorandum.

Prilozi su, razumije se, međusobno različiti, ali iz njih izbija hrvatski duh njihovih podpisnika, s kojima se u cjelini slažem. A ne može se ništa zamjeriti ni činjeničnomu stanju. I što se toga tiče, oba bih supodpisao. Međutim s jezikom biva drugačije. Jezik nije u cielosti hrvatski, kano što je obće razpoloženje. U njima je prilično srbizama, srbizama kao ostataka srbske kolonialne vladavine Hrvatskom. Možda će pisci biti iznenađeni datom tvrdnjom, ali se istini mora pogledati u oči, kako bismo se znali prema njoj postaviti i ne ponoviti iste pogrješke te, što je možda važnije od ovoga, biti oprezniji u budućnosti. Zamke, tako reći, vrebaju na svakome koraku, u njih se lako upada. Čim jedan narod dopadne tuđega jarma, odmah je žrtvom i njegov jezik. U našim je prilikama to išlo lakše sbog blizkosti hrvatskoga i srbskoga jezika. Predočeni primjeri o tome jasno svjedoče. Polazim redom:

1. a) A. Ćosić se dva puta poslužio upitnicom da li? Osim u srbskome ista biva u makedonskome i bugarskome. K nama se nahrupila odmah nakon 1918., ukorienjena je u drugoj Jugoslaviji. Upravo je preplavila hrvatske priobćajnice. Hrvatska je upitnica bila i ostala *je li*? Dakle: je li istina?; je li dobro?; je li ostala? Također: čujemo li?; nađoste li?; hoće li oni donieti?; kanite li poći?

b) Prid. *izvjestan* je srbizam, izhodi iz ruskoga, kdje je *izvestnyj*. Hrvatski je: određen, stanovit, po koji, neki, kojekakav.

c) Srbska je rieč *izuzetak*. U nas je *iznimka*. Dakako, srbske su i *izuzetan, izuzeti*. Njihove su hrvatske zamjene: izniman, osobit, naročit, izvanredan, poseban te izključiti, izdvojiti, izvaditi; podići, pridići; predujmiti, uzeti unapried.

d) Pisac rabi im. *stranac* i sigurno je - kano i mnogi - uvjeren, kako je dotična izvorno hrvatska. Ne, nadomienila je domaću *tuđinac*, koju se jedva može pročitati i čuti, jer gotovo djeluje zastarjelo. A nisu sretnije prošle ni njezine srodnice *tuđ*(i), *tuđin, tuđinka, tuđinski, tuđinstvo, tuđinština, tuđiti*. Najpodpunije se očuvala *tuđina* i tuđica (jezikoslovni naziv) i *tuđiti* se, potom složenice *odtuđenje* i *odtuđiti* (ublaženice za krađu i krasti).

U sjećanje treba prizvati podatak, da je Dinko Šimunović svoj roman naslovio T U Đ I N A C. Ali to bî u doba prie nasrtaja srbskoga jezika na hrvatski, dakle prie

prve Jugoslavije. Poslie sve pođe niza strmenicu. Već je u drugoj Srboslaviji Camusova pripoviedka *L'Etranger* prevedena pod naslovom *Stranac*. 1961. danje svjetlo ugleda Književni leksikon STRANI PISCI. Pripravila ga skupina hrvatskih povjestničara književnosti, ukupno njih 16. Nije vraga, da se ne mogahu izboriti za naziv Književni leksikon TUĐI PISCI! Uzprkos svemu, to se i toliko ipak dalo. Bit će pak, kako su dotičnici shvatili duh svoga vremena.

Potrebito je iztaknuti, da je, rekao bih, sva Republika Hrvatska prekrivena *Školama stranih jezika*. Ne dao Bog, da bi i jedna bila Škola *tuđih* jezika! Valjda svojedobno takav "grieh" nikomu ne pade na pamet u Hrvatskoj. Svakako, i ovaj jezični kolonializam bijaše sastavnim dielom razvikanoga "bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti." A predobro je poznato, na koju stranu redovito naginjaše tezulja. Nakon svega na potezu je sada Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, koje je obvezno provesti ovu zamjenu, kako bi hrvatskomu jeziku bila vraćena čast i dostojanstvo. Uvrjeda je i sramota i dalje zadržati srbsku rieč u nazivu hrvatske škole. Konačno će hrvatski jezik biti oslobođen jednoga napadna srbizma, što još važi kano službeni naziv! Od sada rieč ima ministrica Ljilja Vokić.

2. a) R. Latković poslužio se posvojnim imeničkim genitivom bez apozitivnosti u primjeru *djelo Vuka* i *Garašanina*. Dati gen. u srbski uđe iz ruskoga te romanskih (uglavnom francuzkoga) i germanskih jezika, potom je po silini upravljanja uveden u hrvatski jezik. Koliko je protivan duhu hrvatskoga jezika, pokazuje množtvo primjera, što se svaki dan nalaze u novinama, izgovaraju na radiu i televiziji, a uviek paraju uši. Tako nije hrvatski *odielo Radovana* niti *olovka Latkovića*, nego *Radovanovo odielo, Latkovićeva olovka* te *odielo* i *olovka Radovana Latkovića*. Nestaše dvie hrvatske izražajne mogućnosti u korist treće, tuđe, izvitoperene i protivne duhu hrvatskoga jezika! Tko je nesiguran, neka upamti današnje srbske nazive *Vojska Jugoslavije, Narodna skupština Srbije, Radiotelevizija Srbije*. Također dojučerašnje, kao što je *Komunistička partija Hrvatske, Narodna banka Jugoslavije* i sl. Ostatak toga srbovanja je i *Narodna banka Hrvatske, Spasimo djecu Hrvatske, Nacionalni savez mladeži Hrvatske, Akcija slocijalista Hrvatske, Civilna udruga domovinskog rata Hrvatske, Udruženje luka Hrvatske* i dr. Kao što se vidi, ni sam se hrvatski politički vrh nije oslobodio ovoga izvitoperena srbizma, kojim se zatiralo i samo hrvatsko ime. Upravo bi on morao biti prvi i tako pokazati primjerom svima ostalima, kako se moramo oslobađati srbskoga besjednoga nanosa. Dugotrajan naš kolonialni položaj zašao duboko pod kožu i ne dade se lako iztrgnuti.

Dalje. Napisano je *Vuka* i *Garašanina*, kako je to u Srba. Dakle, jednoga osobno ime, drugoga prezime. Stvarno smiešno s hrvatskoga motrišta, a razumljiva pak s našega kolonialnoga. Nema Hrvata, kojega bi osobno ime stajalo umjesto imena i prezimena. Ne kažemo, na primjer, Ivan, August, Silvije Strahimir za Ivana Gundulića, Augusta Šenou i Silvija Strahimira Kranjčevića. U nas Hrvata idu ime i prezime ili samo prezime. Prezime kada se označuju veliki ljudi! Povesti se za Srbima, kada se radi i o Karadžiću, nikako ni je preporučljivo. Vuk Karadžić je otac srbskoga imperializma i najveći hrvatožder. A jedan mu Hrvat ovdje i nehotice prilazi odmilički, cieni njegovu "veličinu". Evo kamo nas odvede tuđinski, protuhrvatski odgoj!

b) Također stoji "u *njegovom* ambulantnom listu." Kada bi srbska određena sklonitba pos. zamjenica *njegov, njen/njezin, njihov* i prid. na -ov/-ev, -in (bratov, oračev, Martin) u nas bila iznimna ili barem riedka, stanje bi se donekle dalo podnositi. Na

veliku nevolju, u našim je priobćajnicama i pisanu jeziku skoro izjednačena sa sklonitbom određenoga oblika. Kako je i očekivati, najredovitija je u priobćajnicama, npr. *njezinog* vrta, *njihovom* otcu, *susjedovog* dvorišta, *Jelačićevom* trgu, *vladinog* ureda, *sestrinoga* sina, u *Miličinom* postupku. Tko i malo pozna srbski jezik, znat će, da su ovo srbski oblici, a hrvatski su: *njezina* vrta, *njihovu* otcu, *susjedova* dvorišta, *Jelačićevu* trgu, *vladina* ureda, *sestrina* sina, u *Miličinu* postupku.

Kojim piscima i govornicima promiču navedeni srbski oblici i izrazi, dužni su svomu jeziku posvetiti mnogo više pozornosti i učiti ga, kako bi se uklonilo ovo i svako drugo srbovanje. Što njima promakne, nikako ne smije jezikoizpravljačima, jer su plaćeni za taj posao. Na nesreću, brojni i brojni primjeri svjedoče, kako im ni je puno do toga stalo. Ne znam, da je kojemu sustegnut postotak mjesečne zarade sbog slabo obavljena posla. Ne može se ni pomisliti, da je koji odpuštan. Mora ih se podsjetiti i na te mogućnosti. Više mladih i sposobnih čeka na taj posao.

Ipak, tko misli i tko osjeća hrvatski, mora i pisati čistim hrvatskim književnim jezikom, nikako hrvatskosrbskim, odnosno srbskohrvatskim!

Mate Šimundić

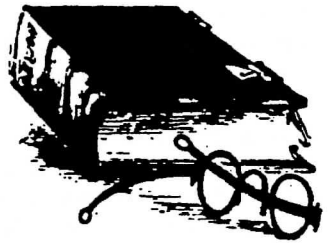

Mozaik

ŽARKA IZVEDBA IBSENA U HNK

17. IV. izvedena je u HNK premijera poznate drame *Henrika Ibsena* "Hedda Gabler", u režiji mlade *Nenni Delmestre*, koja je diplomirala u SAD, a od tada režira u Hrvatskoj i u inozemstvu.

Izuzmemo li pitanje o opravdanosti postavljanja već pomalo zastarjeloga i u većini svojih djela pomalo ukočenog, prohladno-salonskog Ibsena u ovom trenutku u Hrvatskoj, kad nam se njegove teme možda čine pomalo dalekima, ova predstava, u režiji očito sposobne Delmestre, pruža gledateljima zanimljivu večer u kazalištu, jer redateljica nam je dala dinamično, pročišćeno viđenje Ibsena, a nadarena je kako za rad s glumcima, tako i za vizualne odlike izvedbe.

Ena Begović sjajno je tumačila slojevit, zanimljiv (premda ne i baš jako simpatičan) lik odlučne Hedde Gabler, žene koja nadrasta svoje vrijeme, a ta joj je uloga pružila priliku da pokaže spektar svojih glumačkih mogućnosti. Snažnom glumom, dojmljivom pojavnošću i ljepotom, Ena Begović dominira pozornicom, no i ostali glumci, svatko na svoj poseban način, daju sve od sebe, pa je užitak gledati glumačka ostvarenja, a Ibsenova djela (čak i ako nam je manje draga i bliska njihova tematika, a i sami zapleti), dobrom glumcu uvijek pružaju mogućnost da se iskaže.

U ovoj su predstavi te mogućnosti svi uvelike iskoristili. Osim Ene-Hedde, posebno briljiraju *Alma Prica*, u ulozi gospođe Elvsted, i *Siniša Popović*, kao umjetnik Ejlert Lövborg. Alma Prica pred nas donosi svu vatrenost, tjeskobu i zauzetost zaljubljene žene koja nadahnjuje umjetnike, a Siniša Popović podaruje puni život (danas) pomalo klišejiziranu liku književnika, koji svojom posebnošću i neobuzdanošću svoje naravi jako odskače u maloj sredini i tragično završava. U scenama sučeljavanja gospođe Elvsted i Lövborga (Prica i Popović) "frcaju" dojmljive iskre autentična glumačkog žara, koji uvijek obogaćuje predstavu.

Franjo Kuhar odlično je zahvatio preljeve u osobnosti muža-slabića, u kojemu ipak ima ljubavi i strasti (glumački je vrlo dojmljiv prizor pijanstva), no koji ne može shvatiti osobu Heddine zahtjevnosti i dubine, pa je tragično rastrgan u okolnostima nad kojima nema kontrole, nego ostaje "outsider" u vlastitu domu. Kuhar je znalački istaknuo emocionalna reagiranja takva lika, što dakako nalazi odjeka u gledatelju.

Božidar Orešković, u liku makijavelističkog suca Bracka, mirnog, ali nemilosrdnog manipulatora koji drami daje potreban zamah, pruža oštar i glumački iskusan kontrast ostalima, kako samom svojom pojavom, tako i promišljenom glumom.

Branka Cvitković oživjela je lik vedre, površne, ali velikodušne tete Juliane, pa je svojom toplinom dodala općem povoljnu dojmu, kao i *Melanija Dugandžić*, u ulozi tajanstvene, u ključnim scenama poput nijemog kora nazočne kućne pomoćnice Berte.

(Možemo napomenuti i to da je u "Heddi Gabler" pravi užitak gledati kako u XIX. stoljeću svi cijene književna djela i kakva se strka stvara oko novog rukopisa poznatoga književnika, dok u našem hladnom, kompjuteriziranu dobu čak ni za kvalitetne rukopise ne mare ni izdavači, a kamoli tko drugi.)

Dalibor Laginja autor je odlične scenografije. Očito ima mnogo smisla za likovno i vizualno, pa njegov rad u "Heddi Gabler" spada među najbolje scenografije što smo ih u zadnje vrijeme vidjeli u HNK. Oblikovatelj svjetla, *Zoran Mihanović*, doprinosi vizualnom, a i dramaturškom uspjehu predstave, jer svjetlo prati tijek radnje, kao i raspoloženja protagonista, a glazba Line *Vengoechea*, nalik filmskoj, snažno podcrtava unutrašnju dinamiku i likova i izvedbe.

"Hedda Gabler" u HNK večer je iskrena glumačkog žara i napora koji se isplatio, dobre režije, scenografije, osvjetljenja i kostima (*Danica Dedijer*), pa u općem povoljnu dojmu možemo zanemariti određenu zastarjelost samoga Ibsena.

Mladen Jurčić

TRI SCENOGRAFIJE KREŠIMIRA TIČIĆA

Naglašavam na početku: osvrnut ću se na djela koja spadaju po svojem određenju u scenski žanr zvan mjuzikl: SUNČANA ZRAKA (1978.), DJEČJI VRTIĆ ZA ODRASLE (1980.) I ČAROBNA PREHLADA (1983.).

Scenografija Tičića-arhitekta u funkciji je radnje Tičića-pisca. Dramski kontrapunkt realnog i imaginarnog svojstven suprotstavljanju prozaičnog sivila svijeta odraslih i dječje utopije igre, pjesme i plesa, nalazi svoj ambijentalni izraz u apstraktnoj jednostavnoj scenografiji punoj mašte i simbolike.

U SUNČANOJ ZRACI razlomio je Tičić plesnu plohu podija i time postigao gradaciju prostora, a također je suprotstavio dvije pozornice, dva scenska izraza koji se izmjenjuju tijekom radnje.

Prva (primarna) pozornica definira scenske ambijente koje su brižno uredili odrasli (park, stan, vrt). Ta je definicija postignuta krajnje jednostavnim sredstvom: Ljestvama s drvenim elementom, koji s obzirom na to je li vodoravno položen, više ili niže, ili pak okomito stoji, predstavlja klupu u parku, stol u kući, ili ogradu u vrtu. Tako reducirana definicija prostora ima svrhu u brzoj promjeni ambijenta što je funkcionalno potrebno tempu mjuzikla. Nasuprot toj pozornici svijeta odraslih, određenoj predmetima napravljenim ljudskom rukom i opterećenim društvenim ograničenjima: u simbolici javne klupe, privatnog stola i "sitnoposjedničke" vrtne ograde, te ambivalentnih društveno-hijerarhijskih ljestava koje su ujedno naprava za igru, te zida što zatvara prostor, simbolici punoj neke neodređene spontanosti i čežnje za autentičnim životom (Jakovljeve ljestve, Freud); dakle, nasuprot tom omeđenom horizontu odraslih, otvara se pozornica široke perspektive *kozmičke dječje igre*, ambijent svemirskog prostora i plesa svih bića.

Ritmička izmjena tih dviju pozornica, te naglo skakanje iz jednog svijeta u drugi (i snubljenje), postignuto je krajnje elegantno, bez ijedne materijalne intervencije, isključivo promjenom smjera svjetla. Frontalno osvijetljena, jedva primjetna ornamentika na pozadini u trenutku se preobražava u svijetleća nebeska tijela, konstelacije zvijezda i planeta, u čemu središnju ulogu ima Sunce (s imanentnom anagoškom simbolikom u golemom rasponu od Stonehengea do Le Corbusierove Notre-Dame-du-Haut u Ronchampu).

Igra i pjev svjetla korespondiraju s dječjom igrom i pjesmom, dok statični krugovi asociraju mirnu vrtnju planeta i zvijezda. Sve nas to kao kakva glazba sfera, snubi k zavičajnom autentičnom životu punom nepomućene radosti i zaigrane nevinosti.

Drugi mjuzikl, DJEČJI VRTIĆ ZA ODRASLE, sadrži nešto manje elegantnu i nešto kompliciraniju izmjenu scenskog ambijenta, no također, nužnu i prilagođenu duhu same radnje. Sa svakidašnjom realnošću ovdje se ne izmjenjuje više zbiljska kozmička igra, već čista fikcija, san djeteta. Zbog veće potrebe odvajanja dvaju ambijenata scenski je mehanizam nešto zamršeniji. Na kazališne povlake spušta se mreža u punoj širini scene i ona dijeli inscenaciju realnosti od inscenacije sna. Promjena je trodijelna: Realnost - zatim prijelaz iz realnosti u san - i na kraju sam san. I ovdje vidimo istu promjenu svjetla kao i u prvom mjuziklu, ali vidimo i likovno bogatiju, maštovitiju i šareniju scenografiju, potpomognutu oslikanim površinama akademskog slikara Rudolfa Đurića. Ta je scenografija kao i sama radnja sna već manje nevina i naivna od kozmičke igre u SUNČANOJ ZRACI, nosi ambivalentne naboje dobra i zla, blagi okus nečeg zloćudnog, romantičnog, bajkovitog. Zbog brze izmjene različitih snova scenski su elementi mobilni, stavljeni na kotačiće, prilagodljivi specifičnim potrebama svake od tih sanjivih radnji - zahvaljujući tehničkom umijeću izvedbe Marija Barlovića.

U trećem mjuziklu ČAROBNOJ PREHLADI, izmjene su ambijenata već toliko brze (kao što su i ograde između imaginacije i realnosti srušene), da Tičić poseže za potpuno novim scenografskim sredstvima. Budući da je radnja već sasvim premještena u fiktivni svijet dječje mašte, samo scensko sredstvo sugerira tu fiktivnost. Slajdove geografskih krajobraza kao što su Daleki istok, Amerika, Afrika, Europa ili Sjeverni pol, Tičić projicira na scenski zaslon, a jer su te fotografije i odveć realistične, on taj zaslon lomi da bi postigao dojam bajkovitosti. Prvotni sukob realnosti i mašte, svijeta odraslih i svijeta djece u ovom zadnjem mjuziklu preobražava se u mitsku borbu dobra i zla unutar samog svijeta dječje mašte koji nekadašnja ograničenja spram svijeta odraslih nosi kao vlastite negativne i sputavajuće odrednice.

Mreža koja je prije u DJEČJEM VRTIĆU ZA ODRASLE odvajala realnost od sna, sada se spušta sa stropa-neba u obliku stošca, kao zloćudna bajkovita prepreka - kavez koja djecu zarobljava, sada već unutar samog sna koji je sve obuhvatio.

No, i u ovoj zadnjoj scenografiji vidimo da je dječja mašta, iako postavši sve bujnija i moćnija, pa čak i svemoćna, samo projekcija na čvrstom svijetu kozmičko psihičkih scenskih elemenata punih geometrijske čistoće i simboličke snage.

Josip Sanko Rabar

USPJEŠAN NASTAVAK VIŠESTOLJETNE TRADICIJE

(Predstava "Otpusti nam duge naše" u ZKL-u)

Repertoar Zagrebačkog kazališta lutaka posljednjih nekoliko godina obilježava kvalitetna različitost, kako u izboru naslova, tako i u načinu prezentacije tih naslova. Među izvođenim predstavama nailazimo na djela iz svjetske baštine književnosti za

djecu (Andersenovo *Carevo novo ruho*), djela istaknutih hrvatskih književnika (*Osman* I. Gundulića, *Triptih* A. Šenoe, Potjeh I. B. Mažuranić), te priče iz tradicije drugih naroda (*Afrička bajka*). Uočljiv je i povratak počecima hrvatskog lutkarstva (prva lutkarska predstava u Hrvatskoj izvedena je 1920., *Petrica Kerempuh i spametni osel* D. Domjanića; isti naslov 1995. godine izvodi i kazalište lutaka, u režiji Zlatka Boureka.)

U tako oblikovanu repertoaru našlo se mjesta i za predstave s katoličkom tematikom. Prva takva predstava su *Čarobnjakove lutke** izvedene 1990. godine prema književnom predlošku Cesarine Lupati u dramatizaciji D. Foretića, uz pjesme i glazbu A. Dedića te u režiji E. Majarona. Zatim slijedi predstava *Spavaj mali Božiću* fra Šimuna Šite Čorića u režiji Z. Mužića, a lutke i scenu je oblikovala G. Krebelj. I na kraju 1995. godine izvedena je zasigurno najzahtjevnija i najsloženija predstava toga žanra. Predstava *Otpusti nam duge naše* suvremeno je prikazanje Uskršnjeg čuda, namijenjeno prije svega učenicima osnovnih škola, jednako i mladeži, ali i svima drugima.

Prikazanje ili skazanje (mirakul, misterij) srednjevjekovna je drama s religioznim sadržajem, a razvila se iz Uskršnjih, Božićnih i Bogojavljenskih obreda i pučke pobožne pjesme tzv. *Laude*. Skazanja o svecima nastala su kasnije od gore spomenutih. U zagrebačkoj biskupiji u potpunosti su sačuvana dva crkvena prikazanja koja potječu iz XI. stoljeća, a vjerojatno dolaze iz Engleske. Prvo od tih liturgijskih prikazanja vezano je uz Uskršnji obred, a drugo sačuvano prikazanje je Bogojavljenska igra izvođena 6. siječnja.

* Roman C. Lupati objavljen je prije II. svj. rata kod nas u HKD-u, u prijevodu V. Rabadana (nap. ur.)

Božićni ciklus liturgijskih drama ili prikazanja najmanje je proširen u hrvatskim krajevima, ali i on je ušao u književnost preko Mavra Vetranića i njegova skazanja *Od poroda Jezusova*, koje je i izvedeno u Dubrovniku 1537. godine. Ova liturgijska i pasionska prikazanja razgranata su po cijelom području hrvatske nam domovine. Autori tih nabožnih prikazanja bili su nepoznate osobe (anonimusi), vjerojatno u crkvenoj službi. Međutim ti dramski oblici nadahnuli su i mnoge velike hrvatske književnike te su se okušali u njima - Mavro Vetranović, Hanibal Lucić, Nikola Nalješković, Đore i Marin Držić, Marin Gazarović i Petar Hektorović.

Spomenuta dramska djela prikazivala su se javno u našem narodu redovito o Božiću, Bogajavljenju i Uskrsu (mirakuli pak o pojedinim svecima na njihov dan) sve do 1945, a poslije te godine prikazuju se isključivo iza zatvorenih crkvenih vrata. Prvo javno izvođenje jednog mirakula nakon toga dogodilo se na začetku *hrvatskog proljeća* 1968. godine, kada Marko Fotez postavlja *Prikazanje života Svetog Lovrinca mučenika* Petra Hektorovića. Isto to djelo postavlja 1970. godine i Marin Carić na Splitskom ljetu, a Božidar Violić na Dubrovačkim ljetnim igrama Gazarovićevo *Prikazanje života i muka Svetih Ciprijana i Justine*. Na repertoaru dubrovačkog festivala našli su se 1978. godine: *Ecce homo* te Vetranovićevi tekstovi *Kako bratja prodaše Josifa* i *Betlehemska zvijezda*. Zagrebačko kazalište *Komedija* prikazuje *Muke i uskrsnuće Spasitelja našeg*, a u Splitu se na otvorenom rekonsturira srednjevjekovna pozornica i Ivica Boban postavlja *Muku Spasitelja našeg*; sve to 1991. g. Osim Zagrebačkog kazališta lutaka i Kazalište lutaka Zadar daje svoj prilog ovoj vrsti uprizorenja, izvevši *Muku svete Margarite* 1990. g. te *Božićni triptih* 1994. godine.

Dramsku okosnicu predstave *Otpusti nam duge naše* Zagrebačkog kazališta lutaka, zapravo tekst, napisao je književnik Zlatko Krilić, za kojeg je dovoljno reći da je uz Ivana Kušana zasigurno najčitaniji hrvatski dječji pisac. On o tom svom djelu u programskoj knjižici kaže:

"Ako bih svojoj djeci morao izabrati samo jednu vrlinu za životnu poputbinu, izabrao bih mogućnost voljenja. Ljubav prema životu i ljudima, a iz te vrline, upravo nas Isusov život uči, proizlazi i mogućnost praštanja, čak kada su i najveće nepravde nanešene. Evo to je temeljni razlog zašto sam se s oduševljenjem prihvatio rada na ovom tekstu. Tim više što se već sedam godina intezivno bavim studiranjem Biblije i pisanjem obrade Starog Zavjeta za mladež."

Idejni začetnik i režiser ovog projekta gospodin Želimir Mesarić, inače profesor na Akademiji dramskih umjetnosti u Zagrebu, u toj istoj programskoj knjižici kaže:

"Bog je iznad svih.

Isus je čovjek upućen u Božje namjere pa je zato u našoj predstavi živa osoba, a ne lutka.

Svi ostali sudionici su lutke, kako lutke u doslovnom smislu, tako i lutke vođene Božjom providnošću, lutke u velikoj Božjoj režiji.

Animatori-glumci su duše, oni su veza između Boga i lutke.

To bi bila osnovna redateljsko-dramaturška namjera koja proizlazi iz sasvim u toj namjeri napisana djela. S takvom namjerom skrajnje sukladno, po mom mišljenju, stvorene su lutke, scena, kostimi i glazba. Glumce ne spominjem jer njihova je predstava."

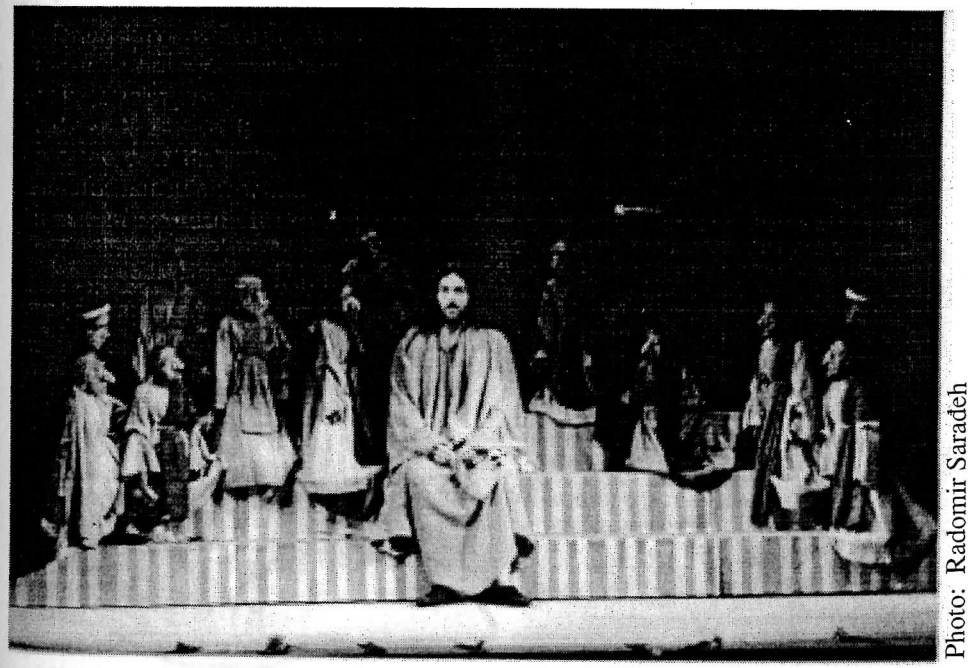

Photo: Radomir Sarađen

Tomislav Maretić u ulozi Isusa

Lutke i scenu u ovoj predstavi oblikovala je Gordana Krebelj, koja se već izvještila jer je isti posao obavljala i u predstavi *Spavaj mali Božiću* Šimuna Šite Ćorića. Glazbu je skladao Arsen Dedić, korepetitor je Emin Armano, a da bi predstava izgledala tako čudesno lijepa i čarobno privlačna nemjerljiv je doprinos kreatora rasvjete Zorana Mihanovića.

Otpusti nam duge naše ne počinje kao klasični mirakul upravo zbog svoje namijenjenosti osnovnoškolskoj publici. Započinje u obitelji gdje Otac, Majka, Sin i Kćer pale uskršnju svijeću i govore o danima koji su pred njima: o Cvjetnici, Velikom tjednu i Uskrsu. Nakon toga svi zajedno pjevaju pjesmu VAZEM Dragutina Domjanića koju za podsjećanje donosim u cijelosti:

VAZEM

Macice male nam dragaju
ruke i lice i čelo,
tičice v lugu popevaju
v dol i daljine i selo.

Šafrani rosno otpiraju
kelihe bele i plave,*
kak da i prve fijolice
stiha dišiju iz trave

Sunce na nebu je jesnomu
zlatno, kak ni bilo zdavna,
vsa ga stvorenja pozdravljaju,
bregi i polja vsa ravna.

Ili Svetstvo je to zdignuto,
celom da svetu bu Maša.
Cveti i tiči ga slaviju,
ž njima molitva naša.

V crikvah bu sad, kaj nam hrana je,
blagoslov dobilo novi.
Ja bi pak Boga štel prositi:
"Srca takaj blagoslovi!"

Nakon toga slijede svima dobro poznati biblijski prizori, počinje Vazmeni triptih: SLAVA; MUKA; SMRT I USKRSNUĆE.

I na kraju o onome što je kruh, ali i sol i papar ove predstave - o glumcima. Prije svih Tomislav Martić u ulozi sina u obitelji te Isusa. On se već iskušao u ovoj ulozi glumeći u prikazanju kazališta *Komedija* i prikazanju postavljenom u Splitu.

U ulozi oca obitelji, Andrije, Pilata i Jakoba pojavljuje se Žarko Savić. Majku, seljakinju i Lazara igra Vera Zima, kći i apostol je Andrea Baković-Katalenić, Petar, prvi apostol je Đuro Roić. Vojnika i Judu igra Gordan Pičuljan, Ivan, svećenik i zapovjednik je Boris Mirković a farizej Pero Juričić. U ulozi majke pojavljuje se Biserka Fatur a u ulozi vojnika i gubavca Alfred Posavac, dok je gubavica Vesna Tominac.

Praizvedba ove predstave bila je u Zagrebačkom kazalištu lutaka 14. travnja 1995. godine i otada za vrijeme korizmenih dana nalazi se na repertoaru tog teatra. Nadamo se i dogodine; a i u godinama koje slijede.

Mario Čečuk

* kelihe - kaleže

Knjige

ZAOKRUŽENA STVARALAČKA OSOBNOST MATE MARČINKA

(Mato Marčinko: Moliti nebo, Matica hrvatska, Zagreb 1995.)

Matica hrvatska nedavno je u biblioteci "Pleter" objavila pjesničko djelo hrvatskog književnika Mate Marčinka i time ispravila veliku nepravdu koja se tom iznimnom, dubokom, hrabrom i samozatajnom umjetniku desetljećima nanosila. Ljubiteljima hrvatske književnosti dobro su poznate nevolje toga progonjenoga i prešućivana pisca no upornost, istinski senzibilitet i vrijednost njegova stvaralaštva skršili su sve zapreke, pa je pred nama množina Marčinkovih pjesama - sama bit onoga što je oduvijek određivalo i pokretalo njegov široki, žarki, domoljubni duh. Čitatelji koji su pratili i štovali književno djelovanje Mate Marčinka po raznim časopisima i pod brojnim pseudonimima, sad mogu izreći cjeloviti sud o njegovu pjesničkom djelu. Pa izrecimo ga, no knjiga "Moliti nebo" tako je višeslojna (i opsežna) da moramo poći od samih temelja.

Što Matu Marčinka čini velikim pjesnikom? Što bilo kojega barda čini značajnim? Čvrsti spoj tolikih stvari, od kojih su neke posve neuhvatljive i neizrecive, da je odgovor gotovo nemoguć, pa zato pođimo od najjednostavnijega. Glavna je mana većine naših suvremenih pjesnika kronični nedostatak raznolikosti, siva jednoličnost pjevanja i nevladanje oblicima - temeljima pjesničkog izraza. Ako samo ovlaš prelistamo većinu novoizašlih zbirki, vidjet ćemo da pjesme u njima po obliku i tonu liče kao jaje jajetu, jer sve su iste dužine, istog oblika, naprosto su zbroj manje ili više uspjelih pojedinačnih stihova, pa čitatelja obeshrabri već i početno listanje. Dakle, u samim temeljima istinskoga pjesničkog izraza nalazimo potrebu raznolikosti, širine senzibiliteta koji je u stanju svoje preljeve i raspoloženja izraziti u mnogim prikladnim oblicima, a među ljepote pjesništva spadaju i vrlo bogate mogućnosti oblika. Eto što pjesnici mogu najprije naučiti od Mate Marčinka (ako se pjesništvo uopće može učiti), jer on tako suvereno vlada oblicima, a glas mu je tako bogat, raznovrstan i moćan da se, kad uronimo u njegovo pjesništvo, najprije javlja ono puko, puno i čisto zadovoljstvo čitanja.

A to je tek početak. Tu su i pravom pjesniku nužne osjećajnost, širina senzibiliteta, a i mudrost - sve što omogućuje izvornost i dubinu uvida. Marčinko duboko proživljava i istražuje sve strane svijeta oko sebe, od ljepote krajolika koja pobuđuje viša pitanja, do razmatranja o smislu postojanja, od subjektivnih zapažanja što ih lirskom osjećajnošću i preciznošću slika podiže na univerzalnu razinu, do objektivnih lirsko-filozofskih, za sve nas važećih razmišljanja i domoljubna žara, jer Marčinko je, isto tako duboko kao u pjesništvo, ukorijenjen u svoje doba, u previranja i patnje svoje nesretne domovine, a nijedan pravi pjesnik ne živi i ne djeluje isključivo unutar svojih refleksija. Po svemu tome Marčinko je (za naše prilike rijetka) potpuna, zaokružena stvaralačka osoba, određena ne samo nedvojbenom nadarenošću, nego i senzibilitetom, ljudskošću,

mudrošću i domoljubljem, dakle punom sviješću o onome što ga okružuje.

Kao i svi značajni umjetnici, tom svojom širinom, primljivošću, određenošću i sviješću Marčinko stvara vlastiti pjesnički svijet, ili bolje - ponovno stvara svijet oko sebe, jer svojim ga zaokruženim svjetonazorom osmišljuje i tumači. A istinskom je pjesniku zaista bitno potreban cjelokupni odnos prema svijetu, čvrsto određeni, općevažeći svjetonazor po kojemu svoj žar, uvide i otkrića istančanim, snažnim izrazom prenosi u srca čitatelja, sebi srodnih tražitelja. Postojanje tog cjelokupnog pjesničkog odnosa, pomaže nam da djelo nekog pjesnika ocjenimo kao vrlo značajno, pa taj temeljni svjetonazor, na kojemu onda gradimo ljepotu i značaj stihova, pjesama i zbirki, Marčinka čini prvorazrednim književnikom.

Knjiga pjesama "Moliti nebo" dragocjena je riznica vrhunskih stihova punih senzibiliteta, osjećaja, uvida, razmišljanja, slika, rječju raznolikih (možemo slobodno reći neiscrpnih) pjesničkih dragulja, a u suvremenoj hrvatskoj književnosti stoji kao zasebna, velika i sjajna zgrada, nasuprot mnogim barakama i potleušicama, jer Marčinko s ljubavlju i pomno gradi (u istinskoj poeziji izgrađuje se sama srž života), dok drugi pjesnici naprosto nabacuju sirovi, nesređeni materijal, pa nam ga pokušavaju "prodavati" kao gotove, osmišljene zbirke.

Ta jedinstvena knjiga tako je složena, višeslojna, nalik na tijek velike simfonije (ili više njih), s mnoštvom isprepletenih tema i ugođaja, da je kritičaru teško izdvojiti samo nekoliko crta. No pokušajmo:

Kao i u svijetu oko nas, tu je najprije krajolik, a Marčinko posjeduje posebnu primljivost za sve njegove preljeve, doživljavajući ga na više razina. Prisni, mistični doživljaj krajolika i pojedinih slika u njemu krijepi nas i ushićuje, ulijevajući nam smirenje i pouzdanje dok osluškujemo "zvuk spokojstva u sebi" (pjesma "Šuma"), u sjajnu, razlistalu ozračju gdje "na oblaku ždrijebac leti", a "lastavice toranj nose" ("Čuj tihe vjetrice"). No u Marčinkovu biću taj se doživljaj grana u više slojeva, u mnoge konotacije, jer krajevi Lijepe naše vezani su i za junačku, često krvavu povijest. Marčinko voli određenost, pa je opjevao posve konkretna mjesta koja ga nadahnjuju ljepotom, plodnim razmišljanjima ili sjećanjima (Medveja, Mljet, izleti u Samoborsko gorje, u Šestine gdje je grob Oca Domovine), no tu su i Krbava, Rakovica, Čakovec, Trebarjevo desno, tu su Bleiburg, Knin i u domovinskom ratu razorena Hrastovica. Krajolik diše, odražava višu stvarnost, moli, ali i teško pati, zajedno s ljudima koji u njemu žive, poprište je težnji za samostalnošću i junačkih, odlučujućih bitaka, jer je dio domovine i njezine povijesti, pa trpi barbarske najezde i nasilja, na njemu se dime zgarišta, s njega odlaze prognanici, zauvijek ga noseći u srcima. Svega je toga Marčinko svjestan, pa njegov pjev u raznim krajolicima zahvaća široki spektar osjećaja, ugođaja, zapažanja, refleksija i izričaja u rasponu od intimističkog do epskog, po čemu spada među najsvestranije i najsnažnije pjesnike krajolika u hrvatskoj književnosti.

Kao i u našem svijetu, osim onoga što nas okružuje - u ovom slučaju krajolika - tu je i ono čime mi taj svijet osmišljujemo, ponovno ga stvarajući, naš odnos prema izvanjskom. U knjizi "Moliti nebo" Marčinko svoj odnos prema svjetu gradi dubokom refleksivnošću, vjerom u Boga, domoljubljem

i uranjanjem u povijest svog naroda, pa rijetko dojmljivo stapa unutrašnje, izvanjsko, a i povijesno.

Takva višeslojnost traži i raznolikost pjeva, pjesničkoga stila, a Marčinko nikad ne ide crtom manjega otpora. Svaka pjesma ima vlastito ozračje i ton, uvijek ponovno, jednako duboko osmišljeni postupak, što zbirku u cjelini i čini tako uspješnom. Izričaj se kreće od lirski refleksivnog, u oštrini slika gotovo slikarskoga postupka, preko povremeno ironična tona, ali i duboko tragičnoga vapaja, do pjesničko-dramskog monologa, u čemu je Marčinko također majstor. Kad progovara kroz usta Petra Zrinskoga, njegove žene Ane Katarine, bana Jelačića, ali i anonimnih, junačkih hrvatskih patnika, uvijek se spušta u srce svojih likova, izražavajući ono što ih najdublje određuje.

Još jednu razinu ove knjige (u kojoj svakim čitanjem nailazimo na novi sloj) čini Marčinkov odnos prema pjesništvu i pjesnicima, jer on je erudit, ljubitelj pjesništva i književnosti uopće, za razliku od mnogih pjesnika koji su tako zaokupljeni svojim umotvorinama da uopće ne čitaju pjesme, što se itekako loše odražava u njihovu djelu. No autor zbirke "Moliti nebo" dobro zna da nijedan književnik ne stoji sam za sebe, izvan tradicije, pa je u svom žarkom izrazu istodobno posve izvoran i samosvojan, ali i uklopljen u cjelokupno pjesništvo, kao što je, na razini što smo je već spomenuli, stopljen s poviješću svoje zemlje. Tako se širinama Marčinkovih pjesama kreću Matoš, Kranjčević, Vidrić, Leopardi, Li Tai Po, Edgar Allan Poe i njegov gavran, pa čak i Gilgameš, jer on im svima posvećuje bilo pjesmu, bilo pojedine dijelove a u intenzivnim se stihovima tog erudita liričara svi ti velikani osjećaju kao kod kuće.

Marčinko je pjesnik ljudskog i povijesnog, zagonetke i bistrine, vjere i smisla, patnje i hrabrosti, pobune i smirenja. Ovu cjelovitu knjigu za koju se može reći da je pjesnikovo životno djelo vrijedilo je čekati, a i piscu se isplatila umjetnička upornost unatoč svim progonima i prešućivanjima, jer stvorio je čvrsti, povezani i osobni pjesnički svijet. Ljepotu i istinu je, na kraju krajeva, nemoguće uništiti, ili čak prešutjeti.

Mladen Jurčić

IZVOR O KRBAVSKOME RAZBOJU

(Juraj Divnić, Pismo papi Aleksandru VI. (priredila Olga Perić), Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" (Knjižnica "Bašćina"), Šibenik 1995., 64 str.)

U vrijeme učestalih i ubojitih osmanlijskih prodora u dubinu hrvatskih zemalja tijekom druge polovice XV. stoljeća, javlja se u hrvatskoj književnosti na latinskom jeziku posebna tema nazvana "Antiturcica". Kroz XV. i XVI. stoljeće ta je tema sve više prisutna u više književnih vrsta (poezija, govori, epistolografija, histriografija), a među najistaknutije predstavnike i autore ubrajaju se Ivan Česmički, Ivan Vitez od Sredne, Marko Marulić, Šimun Kožičić-Benja, Bernard Zane, Trankvil Andronik, Frano Božićević-Natalis i drugi.

Jedno je od takvih djela, opsegom neveliko, ali vrijednošću dragocjeno, pismo šibenskog plemića, ninskog biskupa, pjesnika i pisca Jurja Divnića (oko 1440. - 1530.) upućeno papi Aleksandru VI. samo 18 dana nakon

poraza hrvatske vojske na Krbavskom polju 1493. godine. Izvornik pisma se čuva u Biblioteci Marciana u Veneciji. U izdanju šibenske Gradske knjižnice pismo je priredila za tisak i prevela te pogovor napisala Olga Perić, dok je autor uvodnog poglavlja biskup šibenski Srećko Badurina (str. 5 - 7). Pismo se objavljuje u izvornoj latinskoj verziji i usporednom prijevodu na hrvatski jezik (str. 8 - 29). Pogovor (33 - 46) iz pera priređivačice O. Perić sadrži osnovne podatke iz Divnićeva životopisa te razmatranje sadržaja i književnih značajki pisma (poslanice) koje u cjelosti odaju humanistički obrazovanog intelektualca širokih znanja i kulture. Divnićevo pismo značajno je povijesno vrelo o samom tijeku bitke, ali i općem stanju i događanjima u Hrvatskoj u godini teškog poraza hrvatske vojske.

Ninski biskup kao izravan svjedok događanja pomno bilježi sve bitne povijesne činjenice (izbor bana Emerika Derenčina, njegovi sukobi s knezovima Frankopanima, Jakub-pašina provala u jesen 1493. i dr.). Izlaganje o tijeku bitke i posljedicama hrvatskog poraza Divnić izražava s osjećajem povišene tragičnosti, oblikovane kroz pjesničku formu i pojačane navodima antičkih i kršćanskih pisaca. Osnovni je cilj pisma upozoriti papu na opasnost koja prijeti čitavom europskom Zapadu ukoliko se ne zaustavi pogubna snaga osmanlijskoga osvajača te ishoditi za Hrvatsku prijeko potrebnu pomoć. Iako autor pisma, još uvijek pod dojmom sudbonosnog krbavskog poraza, nastoji sročiti riječi u vidu kratkog i zornog izvješća s uzavrele bojišnice, može se tvrditi da je uz navedenu svrhu uspio postići i djelo iznimne vrijednosti i visokih dometa hrvatske književnosti u doba humanizma.

Lovorka Čoralić

IZ ARHIVA DALMATINSKIH SAMOSTANA

(Fra Stanko Bačić, Franjevački samostan u Karinu. Povijest franjevačkog samostana u Karinu u svjetlu protokola ili kronike fra Marijana Lekušića (1734 - 1740.), Općina Lisičić, Šibenik 1995., 154 str.)

Sredovječni hrvatski grad Karin možemo ubrojiti u niz dalmatinskih mjesta koja su, stjecajem povijesne sudbine, nerijetko bivala otrgnuta od svog matičnog hrvatskog prostora. Grad koji su podigli i u njemu stolovali knezovi iz hrvatskih rodova Lapčana, Karinjana, Gusića i Kurjakovića, doživio je razaranje i egzodus starosjedilačkog hrvatskog življa u vrijeme turskih osvajanja u XV. stoljeću. Demografske promjene nastale nakon prestanka turske vlasti uslovit će drastične etničko-vjerske promjene stanovništva, koje će se svojom pogubnošću najizrazitije ispoljiti tijekom suvremenih povijesnih događanja na tim prostorima. Kroz čitavo vrijeme, od utemeljenja u XV. stoljeću do najnovijih događanja, uporište katoličke vjere na ovom prostoru bio je karinski franjevački samostan sv. Marije - najstarija redovnička kuća provincije presv. Otkupitelja. Od osnutka do 1514. god. samostan je pripadao Bosanskoj vikariji, a nakon njene podjele na Bosnu Srebrnu i Bosnu Hrvatsku, pripao je potonjoj. Samostan je djelovao i nakon turskog osvajanja Karina (1527), a najteža razaranja doživio je tijekom srpske agresije na Hrvatsku, kada su (kolovoz 1991.) redovnici protjerani, a samostan porušen.

Knjiga fra Stanka Bačića zasniva se na protokolu ili kronici fra Marijana Lekušića (1685 - 1742) koja prati povijest samostana tijekom godina njegove obnove (1734. - 1740.), a predstavlja značajan izvor i za proučavanje ostalih zbivanja na karinskom području. Tekst kronike autor donosi u izvornom prijepisu (latinski i talijanski jezik) i usporednom prijevodu na hrvatski jezik.

Kronika započinje Lekušićevim osvrtom na razdoblje prvih početaka samostana, uz odbacivanje mogućnosti da su njegovi osnivači benediktinski redovnici. U prilog toj tvrdnji poziva se na starije izvore iz prošlosti samostana. Posebno su vrijedni Lekušićevi zapisi o tijeku obnove samostana, posebice podršci zadarskoga nadbiskupa Zmajevića, koji je nastojao spriječiti širenje pogubnog krivovjerja "grčkih šizmatika". Lekušić bilježi odvijanje pojedinih etapa i troškove gradnje, nabavu novih slika, orgulja i drugog crkvenog namještaja, brojno stanje redovnika, izbore novih gvardijana, prihode iz pripadajućih župa i dr. Uz iscrpan opis samostanskog života, prikazana su i svakodnevna događanja na karinskom području, primjerice posljedice kužnih pošasti, ali i česti problemi nastali zbog razbojstava vjernika istočnoga obreda.

Posebnu vrijednost knjizi daje osvrt na "karinski samostan u vihoru ratnih zbivanja 1991, - 1995.", kada je samostan razoren, a arhivska građa, knjižni fond i crkveni inventar razneseni. Ovo je poglavlje popraćeno brojnim fotografijama nastalim nakon hrvatske vojne akcije "Oluja" u kolovozu 1995. god., na kojima je zorno predočen stupanja uništenja crkve i samostanskog kompleksa.

Iako opsegom nevelika, knjiga fra Stanka Bačića zasigurno je novi vrijedan prilog poznavanju djelovanja franjevačke zajednice na sjevernodalmatinskom području tijekom prošlosti. Objavljivanje do sada nedovoljno korištene i znanstveno vrednovane kronike fra Marijana Lekušića upozorava na bogatstvo naših samostanskih arhiva i knjižica, čija je raznovrsna građa još uvijek velikim dijelom nepoznata i nedostupna našoj znanstvenoj i široj čitateljskoj javnosti.

Lovorka Čoralić

STJEPAN SIROVEC: KATOLIČKO MORALNO BOGOSLOVLJE, ZAGREB 1995.

U nas je posljednjih godina, u izdanju KS, objavljen prijevod kapitalnog djela redemptorista Bernharda Häringa "Kristov zakon" u tri sveska. No, još uvijek dosta oskudijevamo djelima s područja moralne teologije izvorno pišanim hrvatskim jezikom. Stoga treba posebno pozdraviti nedavno objavljeno djelo profesora moralne teologije Stjepana Sirovca "Katoličko moralno bogoslovlje".

Dr. Stjepan Sirovec rođen je 1946, godine u brojnoj vjerničkoj obitelji u selu Svaljkovec u Hrvatskom zagorju. Završivši državnu gimnaziju u Krapini počinje studij filozofije i teologije na KBF u Zagrebu, kao svećenički kandidat zagrebačke nadbiskupije. Od 1969. studira u Rimu na Papinskom sveučilištu Gregoriana. Zaređen je za svećenika u Rimu 1972. godine. Doktorsku radnju pod naslovom "Etika i metaetika u jugoslavenskom marksizmu", pisanu njemačkim jezikom, brani na Gregoriani 1980. godine. Vrativši se u domovinu djeluje kao kapelan u zagrebačkim župama sv. Marka i sv. Ivana Krstitelja. Od 1987. župnik je župe sv. Ivana u Novoj Vesi. Profesor je na Institutu za

teološku kulturu laika na KBF i na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, sudac Ženidbenog Suda i promotor permanentne izobrazbe klera.

Sirovčeva knjiga rađena je uglavnom prema autorovim predavanjima u akademskoj godini 1992/93.

Podijeljena je u tri dijela:

I. Osnovno moralno bogoslovlje.

Donosi povijesni pregled etičke misli, pregled etičke misli u Evanđeljima i kod sv. Pavla. Govori o kršćanskoj antropologiji, spoznaji moralnog dobra, o savjesti, moralnom činu i radnji, o grijehu i obraćenju, o bogoslovnim krepostima i o kreposti bogoštovlja.

II. Posebno moralno bogoslovlje.

Govori o sakramentima općenito i pojedinačno, o blagoslovinama (sakramentalima), o molitvi, evanđeoskim savjetima i redovničkim zavjetima, o laičkom apostolatu. Osobito su zanimljiva poglavlja o bioetici, odgovornosti za život i njegovo prenošenje, o moralnoj problematici rastavljenih, o ekologiji ... Opširno je prikazana pobudnica "Christifideles laici" pape Ivana Pavla II.

III. Prilozi.

Ovdje nalazimo autorovo izlaganje na Simpoziju o ljudskim pravima održanom u Zagrebu 1982. godine i izvode iz diskusije, prezentaciju doktorske radnje na obrani, recenziju autorove disertacije iz pera dr. Milana Kangrge, te napokon autorov prikladni članak na njemačkom jeziku "Symbol für Kroatien und die Welt" uz 20. obljetnicu smrti kardinala Stepinca.

Knjiga je, što inače nije uobičajeno kod djela takve vrste, obogaćena brojnim fotografijama, što svakako pridonosi njezinoj zanimljivosti i originalnosti.

Stanislav Vitković

ZMAJSKE VIJESTI

Eto, u ožujku 1996. ugledali smo prvi broj "Zmajskih vijesti" za 1996. g. glasilo Družbe "Braća Hrvatskog zmaja" (DBHZ).

Osvanuo je skromnog formata, no s velikim željama i bogatim programom djelovanja Družbe. Prije tog glasila izašlo je par brojeva časopisa "Hrvatski zmaj", istog formata 1993. i 1994. g. a u 1995. se počeo tiskati časopis "Zmajske vijesti".

Djelatnost Družbe nas zanima, jer je to jedno od najstarijih hrvatskih društava, tradicionalno hrvatsko bratstvo, koje čuva baštinu hrvatskog naroda.

Kako iz "Zmajskih vijesti" vidimo, DBHZ je osnovana 16. studenog 1905. g. zalaganjem Emilija Laszovskog i književnika Velimira Deželića, te je za svoje sjedište dobila kulu nad Kamenitim vratima, koja je bila predviđena za rušenje.

Možda je uzor osnivanju DBHZ bio svjetovni viteški Red Zmaja (Ordo equestris Draconis), osnovan po ugarskom kralju Sigismundu 12. prosinca 1408. g. nakon pobjede nad protivnicima, na čelu s protukraljem Ladislavom Napuljskim. Još ranije u Engleskoj je 1348. osnovan Red Podvezice. No vratimo se DBHZ. Prema svečanom slovu Velikog meštra Družbe prof. dr. Jurja Kolarića na svečanom sijelu Glavnog zbora 16. 9. 1995. g., povod ovoj svečanosti je 90. obljetnica osnutka Družbe i 5. obljetnica obnove. Iz Pravila DBHZ iz 1990. g. vidimo da je geslo Družbe "Pro aris et focis Deo propitio" (Za žrtvenike i ognjišta s Božjom milošću), Čl. 2 i 3 govori o svrsi i djelatnosti Družbe:

1. Njegovanje hrvatske predaje i oživljavanje uspomena na događaje iz hrvatske prošlosti i zaslužne Hrvate;

2. Čuvanje i obnavljanje hrvatske kulturne baštine i podupiranje rada kulturnih, prosvjetnih, znanstvenih i humanitarnih ustanova;

3. Posvećivanje pozornosti kulturnim i estetskim vrijednostima pojedinaca i naroda kao cjeline, po kojima se Hrvati posebno ističu odnosno razlikuju u kulturnoj zajednici europskih naroda;

4. Okupljanje hrvatskih kulturnih djelatnika bez obzira na njihov svjetonazor, vjeroispovjest, političko uvjerenje i stranačko opredjeljenje, koji će iskrenom ljubavlju prema domovini i narodu, kao i njegovanjem međusobnog prijateljstva i bratstva, složno i predano raditi na jačanju narodne svijesti i narodnog bitka;

5. Širenje obrazovanosti među svojim članovima, moralno i materijalno pomaganje njihova stvaralaštva, kao i kulturnih pregnuća cjelokupnoga duhovnog života hrvatskog naroda.

Iz čl. 65 vidimo da je najviši organ uprave Družbe Glavna godišnja skupština. Prema čl. 73 Meštarski zbor je kolegijalni izvršni organ glavne skupštine. Iz čl. 79 - 87 proizlazi da uz velikog meštra imamo i njegovog zamjenika, meštra protonotara, meštra blagajnika, meštra umjetnosti, meštra kapelana, meštra rizničara, meštra majordomusa i meštra obredničara.

No sada pređimo na dosadašnju aktivnost Družbe i na planove za budućnost. Prostorije Družbe se nalaze u kuli iznad Kamenitih vrata, uz sakralni prostor svetišta Majke Božje Kamenite, koja je 1992. proglašena zaštitnicom Zagreba. 15. 11. 1994. je Družba premjestila skulpturu sv. Jurja, viteza i mučenika, zaštitnika Družbe iz vrta Jurjevske ulice na prostor pred Kamenita vrata. Autor kipa je Andrija Kampatscher i Artur Winder, a dopremljen je u Zagreb 1938. po dr. Želimiru Mažuraniću. Obitelj Mažuranić koja je bila vlasnik kipa toplo je zahvalila Družbi na toj akciji, pismom iz Buenos Airesa gdje sada živi. Tako se Družba uključila u proslavu 900. obljetnice Zagreba. Od 29. 4. 1995. prostor oko spomenika nosi ime "Trg Braće Hrvatskog Zmaja", to je najmanji trg u Zagrebu, te nema niti jednog kućnog broja.

No vratimo se ranijoj djelatnosti Družbe, koja je osnovana 16. 11. 1905. Zmajevi su 1907. osnovali Gradski arhiv, Gradsku knjižnicu i Muzej grada Zagreba, a 1909. i Društvo za spasavanje (danas Hitna pomoć).

1907. Družba je pronašla posmrtne ostatke hrvatskih narodnih mučenika bana Petra Zrinskog i markiza Frana Krste Frankopana, koji su ležali u Bečkom Novom Mjestu, te ih je 1919. prenijela u Zagreb u katedralu.

Družba je spasila od rušenja grad Ozalj, koji joj je 1928. darovao Albert Thurn Taxis, a Družba ga je preuredila, osnovala muzej i knjižnicu.

Staru gradinu Bakar Družba je stekla 1935. no nisu je stigli obnoviti zbog ratnih prilika koje su nadošle. Zmajevi su stekli i Zrinsku kulu u Vrbovcu. Inicijativom Družbe 1910. je osnovano Povjerenstvo za očuvanje umjetničkih i historijskih spomenika, koje je od 1918. nazvano Konzervatorski zavod. Družba

je utemeljila Pučko sveučilište 1912., te etnografski dio Narodnog muzeja 1919. (danas Etnografski muzej).

Svoju prvu spomen ploču Družba je postavila 1907. Ljudevitu Tomšiću hrv. učitelju i književniku, na njegovoj rodnoj kući u Slovenskoj Vinici. Do danas je Družba postavila po Hrvatskoj 90 spomen ploča i spomenika zaslužnim ljudima i značajnim događajima iz hrvatske prošlosti.

U vrijeme proslave 1000 obljetnice hrvatskog kraljevstva, 1925. u Duvnu je izgrađena bazilika, na mjestu gdje je 925. okrunjen prvi hrvatski kralj Tomislav, a u zagrebačkom Maksimiru podignuta je "Sokolska mogila". Za Nezavisne države Hrvatske vlasti su od DBHZ htjele stvoriti aristokratsku organizaciju, preimenovavši je u Viteški red Hrvatskog zmaja. No tu misao članstvo nije prihvatilo, te je 19. 11. 1941. zakonskom uredbom DBHZ ukinuta, a uspostavlja se Viteški Red Hrvatskog zmaja. Nakon izbora za Velikog meštra Mladena Deželića, sina utemeljitelja DBHZ Velimira Deželića, isti je pokušao da se Družbi vrati staro ime.

Treba istaći da se DBHZ institucija kulturne naravi, nositelj hrvatske tradicije prožete nacionalnom svješću, nije nikada poistovjećivala s političkim sustavima. Samo tako mogla je djelovati prema svojim načelima.

Tijekom rata pokrenuta je akcija na iskopavanju starog grada u Podsusedu, te podizanja spomenika Ocu Domovine Anti Starčeviću. 1944. Zmajevi su postavili krovište nad pavlinskim samostanom u Lepoglavi i time sačuvali dragocjene freske Ivana Rangera iz 18. stoljeća. 17. 9. 1944. u zagrebačkoj katedrali je postavljena spomen ploča s glagoljskim natpisom na spomen 1300 obljetnice prvih veza Hrvatske sa Svetom Stolicom, što je učinila Družba. Pokušaj Družbe da se djelatnost nastavi i u novoj socijalističkoj državi nije uspjela, te je Družba 4. 3. 1946. zabranjena odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova Narodne Republike Hrvatske br. 7548/46, a cjelokupna imovina je konfiscirana.

Padom komunističkog poredka, Hrvatska je pošla samostalnim putem u demokraciju, te je nastala mogućnost obnove DBHZ. Održana je obnoviteljska skupština 23. 6. 1990. u Hrvatskom narodnom kazalištu, a dr. Adalbert Rebić Zmaj Malotaborski je 2. II. 1990. registrirao Družbu kod Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske pod br. 408., knjiga V i pripremio radni dio Glavne skupštine održane 10. 11. 1990. u hotelu Interkontinental. Da ne zaboravimo spomenuti da su na obnoviteljskoj skupštini uzeli učešća i dr. Antun Bauer prazmaj Vučedolski i vitez dr. Zlatko Herkov prazmaj Unadolski.

Državni izbori su održani 22. 4. 1990. a 23. 4. 1990. je održan sastanak poticajnog kruga Družbe. Sve je ovo rađeno u vrlo kritičkim vremenima i skupo bi stajalo djelatnike DBHZ da demokratske promjene u Hrvatskoj nisu uspjele, jer su oni bili ispred vremena.

Po obnovi Družbe izdana su Pravila i Ordo Draconicus Družbe Braće Hrvatskoj Zmaja.

Po prvi put u povijesti Družbe sastavljen je Pravilnik o zmajskim grbovima koji objašnjava zašto su generacije zmajske braće nosile s ponosom svoja zmajska imena i zmajske grbove.

Novim ispravama Družba je ustrojena na područnom načelu, te se sastoji od središnjice, odnosno zmajske matice i ogranaka odnosno Zmajskih stolova (Pravila čl. 79). Imenovani su zmajski povjerenici za Zmajske stolove u Čakovcu, Varaždinu, Vukovaru, Križevcima i Karlovcu.

Zmajska matica može imati najviše 91 redovitoga člana, dok predviđenih 19 Zmajskih stolova svaki s najviše 11 redovite braće pokrivaju cijelo područje Republike Hrvatske.

Od zmajskih djelatnosti Družbe značajna je obnova zmajske kule nad Kamenitim vratima, proslava obljetnice Hrvatske grude (Sokolska mogila) 25. 2. 1995., Bleiburg 15. 5. 1995., Lijepa naša (Zelenjak) 22. 10. 1995., postavljanje spomen ploča i djelatnost kulturnih zborova Družbe (povijest, umjetnost, prosvjeta, prirodoslovlje, pravo, dobročinstvo, kulturna baština).

Što DBHZ namjerava učiniti u budućnosti:

1. Tiskanje jubilarne monografije DBHZ (1905 - 1995)
2. Izložba "Kajkaviana Croatica"
3. Nakladnička djelatnost pod nazivom Opera et Acta Draconica.
4. Izložba Družbe "Braća Hrvatskog Zmaja" 1905 - 1995.
5. Povratak u vlasništvo gradova Ozalj, Bakar i Vrbovec, te povratak gradilišta u Zagrebu
6. Podići spomenik Ocu Domovine dr. Anti Starčeviću
7. Podići spomenik utemeljiteljima DBHZ E. Laszovskom i V. Deželiću
8. Podići spomenik Petru Zrinskom i Krsti Frankopanu
9. Obnova ognjišta i svetišta stradalih u Domovinskom ratu.

Družba Braće Hrvatskog Zmaja je bila malo poznata među širom javnošću, no za 90 godina postojanja, od kojih je skoro pola stoljeća bila zabranjena, ipak je veoma mnogo učinila za hrvatski narod, od osnivanja veoma važnih institucija do očuvanja hrvatske baštine. Zaželimo DBHZ puno uspjeha.

Gjuro Krasnov
Zmaj Petrovaradinski

HRVATSKA PLANINARSKA KNJIŽEVNOST

(Željko Poljak: Hrvatska planinarska književnost - antologija i biografski leksikon, Hrvatski planinarski savez, Zagreb 1994, 250 stranica, kolor reprodukcije na prilozima)

Što je planinarska književnost? Autor je sažima ukratko kao "skup književnih djela nadahnutih planinom, njezinom ljepotom i snagom, utjecajem planine na život čovjeka ili povijest naroda." Kao motiv u hrvatskoj književnosti planina se pojavljuje već gotovo pola tisućljeća, još tamo od Ivana Česmičkog i Petra Zoranića.

Zašto baš u Hrvatskoj? Ona nije alpska zemlja, premda je pretežito gorovita. Možda je na to pitanje najbolje odgovorio publicist Josip Horvat u svom predgovoru monografiji "Hrvatske planine", izdanoj u Zagrebu 1943. godine:

"Hranitelj i branitelj naroda Hrvata njegove su gore. U velikim poviestnim sukobima gora je održala narod Hrvata, u nju se uprievši stekao je častan nadimak Predziđa kršćanstva. Gotovo je svaka hrvatska planina poviestni spomenik; na stijenju hrvatskih gora i šuma (...) lomile su se kroz tri stoljeća osmanlijske ofenzive, zadržane su na Kleku, Kapeli, Velebitu, tim braničima prilaza u srdce europske kulture. Gora je sa svojim stoljetnim šumama davala Hrvatima u tim stoljetnim graničarskim borbama stan, u sigurnosti njezinih proplanaka bujala su njegova stada (...), u obrani gore sačuvao je on netaknut svoj duhovni život, svoju viteŽku etiku, ponos i smisao obrambenog zajedništva. Gore su konzervirale duh hrvatskog naroda, zbroj njegovih predaja i shvaćanja..."

Ne podsjeća li nas to i na ovaj, posljednji rat, kada je planina bila spasiteljica i bedem na kojem je pružan otpor? Upravo iz te sudbinske povezanosti Hrvata i planine izrastao je snažan umjetnički motiv na čijim je temeljima nastala naša planinarska književnost i antologija što ih ovdje prikazujemo.

Uobičajene su, manje-više, antologije ljubavne poezije, poezije o moru, o nekom gradu ili predjelu, ali sada se, eto, prvi puta pred nama pojavljuje knjiga koja obrađuje planinu i sve ono što čovjek osjeti vezan njome.

Dr. Željko Poljak, liječnik, poznati planinar, a uz to i izuzetni poznavatelj povijesti hrvatskog planinarstva, urednik "Hrvatskog planinara" već 35 godina i autor niza planinarskih članaka, vodiča, putopisa i knjiga, obradovao nas je povodom stodvadesete obljetnice organiziranoga hrvatskog planinarstva novom knjigom, trećom po redu s područja obrade povijesti hrvatskog planinarstva. Prva je bila "Hrvatsko planinarstvo" (u suradnji s Vladimirom Blaškovićem) objavljena 1975; zatim "Slike iz povijesti hrvatskog planinarstva" 1987, a sada nešto sasvim novo, dosad i u svijetu malo poznato: antologija hrvatskih književnih ostvarenja vezanih uz planinu.

Antologija nameće autoru dva teška zadatka: prikupljanje svih dostupnih pisanih materijala i odabir najboljih koji mogu ući u takvu knjigu. Koliko je prvi zadatak dugotrajan i mukotrpan, jer iziskuje dugogodišnju strpljivost i marljivost, toliko je drugi dio zadatka nezahvalan jer treba odabrati po svom vlastitom nahođenju, a pridržavajući se kriterija kvalitete, vremena nastanka djela, dužine antologije (koja isključuje duža ostvarenja), izdavačevih ekonomskih mogućnosti itd.

U konkretnom slučaju javlja se i osnovno pitanje: koga smatrati planinarskim piscem? U Hrvatskoj je teško pronaći pisca koji nije nekim svojim djelom koliko-toliko vezan uz planinu. Autor odabire najprihvatljiviji pristup: u antologiju uvrštava pisce najvećeg ugleda u Hrvatskoj koji su nekim svojim djelom vezani uz planine (P. Zoranić, A. Šenoa, S. S. Kranjčević, A. B. Šimić, V. Nazor, A. Kovačić), zatim pisce koji su manje poznati, ali su u širini svoje pisane riječi napisali nešto i o planinama, i na kraju cijeli niz planinara-pisaca, širem krugu nepoznatih autora, koji su svoje nadahnuće pronašli upravo u planini i zabljesnuli nekim od svojih priloga.

Poljakova knjiga sastoji se od tri dijela koji se skladno nadopunjuju. Antologijski dio obuhvaća samo beletristiku i književne prikaze, koji su svrstani kronološki, po rođenju autora. Niz pisca stručnih i znanstvenih članaka koji kvalitetom ne zadovoljavaju kriterije ove knjige, a ipak su značajni za hrvatsko planinarstvo, obuhvaćeni su samo Biografskim leksikonom na kraju knjige.

Treću cjelinu knjige čine reprodukcije niza izabranih djela hrvatskih slikara nadahnutih doživljajem planine. Kako napominje sam autor, "slike su uvrštene ne samo zato da knjizi budu ukras, nego da upozore i na planinarsku djelatnost naših likovnih stvaralaca o kojoj se malo zna, a zapravo je uvjetovana sličnim estetskim pobudama kao i planinarska književnost".

Treba reći nešto i o uvodnom tekstu kojim autor pokušava dati cjelovit prikaz hrvatske planinarske književnosti. Ističem zanimljiv pristup biološkim osnovama planinarenja, u kojem doživljaj planine pisac svodi na tri razine: nagonsku, estetsku i etičku. Autor ispravno procjenjuje uravnoteženost

mašte i zbilje - slično kao u putopisnoj književnosti kojoj je planinarska i najsrodnija.

Pristupajući temi stručno, pisac analizira gotovo sve relevantno za hrvatsku planinarsku književnost; od toga kako je nastala, preko podjele na književne podvrste, s navođenjem njihovih osnovnih značajki, pa sve do pokušaja periodizacije na pet osnovnih razdoblja. Ističe usput i činjenicu da je najveći dio priloga nastalih u ovom stoljeću objavljen u časopisu "Hrvatski planinar", koji postoji već 94 godine.

Ukusi su različiti i vjerojatno ima onih koji će knjizi pronaći neku zamjerku u odabiru uvrštenih pisaca. Rekao sam već: odabir pisaca i njihovih djela i jest najteži i najnezahvalniji zadatak, a podliježe subjektivnom ukusu autora antologije. Na nama je da ga poštujemo, jer knjiga je prva takve vrste. I jedina u nas. A bogatom Poljakovu iskustvu i njegovu poznavanju poglavito planinarske literature, možemo vjerovati. Lako je kritizirati; stvoriti tako kompleksno i bogato djelo s područja hrvatske planinarske književnosti nije nimalo lako. I zato svaka pohvala Poljaku na knjizi koju nam je podario.

I, da završim. O povezanosti čovjeka, planine i hrvatske književnosti najbolje nam govori kratak detalj posljednjeg napisa hrvatskog književnika i planinara, pok. Ante Rukavine. Članak pod naslovom "Za prijatelja", napisan u Gospiću u vrijeme akcije "Medački džep", počinje nezaboravnim opisom ratnog Gospića: "Gledao sam ulicu, jednu i drugu stranu. Bila je ranjena, teško ranjena." Da bi zatim, u zoru napada, pisac nastavio: "Na istom mjestu, kao i jučer, promatram ulicu. Nigdje nikoga, prava pustoš, samo se u nosu osjeća prašina, u očima dim, u zraku smrt. Učestalo je i moram se spustiti niz improvizirane stepenice iz hodnika u podrum. Nesvjesno sa stola zgrabim "Hrvatski planinar" i naočale, možda će mi trebati ako bude struje ili svjetla i - ako ostanemo živi."

U vremenima u kojima živimo, mnogi će od nas u ovoj knjizi pronaći pouku, zabavu, utjehu ili zaborav.

Krunoslav Milas

BESKONAČNA JEDNINA SVIJETA

(Gojko Sušac: BITI NA ZEMLJI, Izabrane pjesme, Čitluk-Mostar, 1995.)

Gojko Sušac suvremeni hrvatski pjesnik (rođen 1941. god. u Blatnici blizu Međugorja) predstavlja nam se izborom iz osam svojih do sada objavljenih zbirki pjesama, naglašavajući da je istinska osnovica umjetnosti životno iskustvo i da u svijetu umjetnosti o vrijednosti djela odlučuje njegova vlastita ljepota i istina.

Isječci iz životne slagaljke tako su porazmiještani da ih je teško suvislo složiti, a stvari smo kadri spoznati tek pošto ih dovedemo do apsurda, dakle tek pošto se počnu u nama preobražavati.

Moć poezije i jest u tome da se viđeno dade prenijeti, a to je i vještina.

Gojko je Sušac svoj vlastiti lirski i misaoni svijet skoncentrirao na tajnu Čovjeka i tajnu Boga.

U duhu lirskih konvencija pronašao je nove oblike verifikacije ujezgrenog i suspregnutog izričaja kojim zahvaća "okomitost/umijeće graditeljsko".

Forma njegovih stihova evoluira polako od lirskih pjesama, do poetsko-filozofskih meditacija. Slika se često gubi, kao da nastoji izraziti dubinu-visinu, misli spekulativne i spoznajne.

Ima i tekstova koji osciliraju na granici same proze i u njima se postiže najviše.

"Ima jedan prozor/otvori ga sam/ lomljava je otud velika", kaže pjesnik i svoje pjesništvo presreće slutnjom i izbjegava ga dvoumljenju. Unutrašnjost mu je krajnji subjekt ali i aktualna povijest: "Taj kamen je letio/u nas/taj kamen je negdje/gomilao gluhoću", i tu se "odmotava u konačnu/prozračnost", - dakle idealni smisao. Sušac svojim razmišljanjima uporno istražuje stvarnost našeg postojanja ne bi li dopro do izraza njezina smisla i svjetlosnosti, kao da se zanjihao u svoju zagonetku, pa otud "pada kao list zagonetnih visina pun".

"Prede tako/neko unutrašnje uho/i osluškuje",

bilo da je "suzni dol/-visok jablan/u vidiku",

ili "nerazveziva uzica šutnji". Tajna Boga je nerazveziva i kao takva ispunjava i opravdava svoje postojanje i smisao.

Ovo se pjesništvo oslanja na terminologiju upitnih rubova šutnje u kojoj se sažima prostor i vrijeme.

Pustoši raznovrsne krajolike naše nutrine i u kozmosu nedokučive svrhovitosti uvjereno je da je smisao življenje u traženju samoga smisla i njegova obogaćivanja.

Nije to laka i pomodna poezija, zahtjevna je i traži svoja daljnja iščitavanja,

traži da se udubljujemo u njezin sadržaj i ljepotu.

Bez obzira koliko Sušac po svojem određenju bio fenomenološki esencijalist "U jednoj kapljici kiše probudio me svemir",

ili hermetičar pa ako hoćete i simbolički impresionist "nedokučivo je jastvo i spepelit će se u svoju žrtvu"... a bio je sve to! i uz to ostao krajnje samosvojan.

Ne oslanjajući se na tekuće pjesničke struje svakako zauzima najekskluznije mjesto u novijoj hrvatskoj poeziji.

Ostao je duboko osjećajan za zbivanja i stvari oko sebe.

Duh mu je sazdan od srca i vjere, dakle najranjivijih tvari.

Nije se razotkrivao ali nam je ostavio podosta prostora između svojih stihova punih plahe tajanstvenosti i čeznutljive samoće u kojoj je sagorjevao.

Usudio bih se dodati: Velik je onaj tko je u svojim očima doista malen....

Gojko Polegubić

Vijesti

* * *

"Riječki teološki časopis", br. 1/96, donosi prikaz knjige *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf Eckert" iz pera *Ante Sironića*, prikaz knjige *Nikole Bićanića* "Hrvatski katolički stražar s Nehaja" i prikaz knjige *Ivana Damiša* "Iz moje crkveno-povijesne bibliografije" iz pera *Mile Bogovića*. O knjigi I. Damiša piše i "Svjetlo riječi", br. 3/96 i "Arhivski vjesnik", br. 38/95.

* * *

U "La Croix" od 8. III. 1996. *Predrag Matvejević* piše o perspektivama mira u Bosni i Hercegovini kao sin ruskog emigranta (koji je prijateljevao s *Berdjajevim*) i majke Hrvatice.

* * *

U "La Croix" od 3-4. III. 1996. piše o *Michelu Bernanosu*, romanopiscu i sinu *Georgesa Bernanosa*, katoličkog književnika, *Michel Crépu*, a u broju od 6. III. 1996. ponovno se javlja bivši francuski ambasador u Hrvatskoj *Georges Marie Chenu* pišući o velikosrpskim pretenzijama *Slobodana Miloševića*.

* * *

Michel Kubler u "La Croix" od 24. X. 1995. razgovara s kardinalom *Kuharićem* o mogućnostima pomirenja na području bivše Jugoslavije, u broju od 25-26. II. 1996. *Marcel Neusch* piše o *Levinasovu* shvaćanju službe bližnjega, *Marie-Françoise Masson* o knjizi *Antoinea Garapona* "Justice et démocratie" (Pravda i demokracija), a *Didier Méreuse* razgovara s *Umbertom Ecom*.

* * *

U "Etudes", br. 10/95. *Jean-François de Martel* objavljuje esej "Politique et foi" (Politika i vjera).

* * *

U "AR (Actualité religieuse)" *Djenane Kareh Tager* (15. II. 1996.) razgovara s *Paulom Ricoeurom* o kršćanskom senzibilitetu na području prava.

* * *

"Časopis za suvremenu povijest", br. 1/95, donosi prikaz knjigâ *Ivana Damiša* "Iz povijesti župe Čakovec" i "Ulomci za povijest Katoličke Crkve u Hrvata" (HKD 1995) iz pera *Zorana Griljaka*.

* * *

Dragutin Pavličević održao je 5. III. 1996. predavanje "*Dr. Ante Starčević* i njegovi istočni pogledi" u Institutu za suvremenu povijest.

* * *

Gradišćanske "Hrvatske novine" od 8. III. 1996. donose govor *Nikole Benčića* prigodom predstavljanja *Vidmarovićeve* knjige u Beču pod naslovom "Misli uz gradišćanskohrvatske teme Đure Vidmarovića".

* * *

Prva knjiga pjesama našega suradnika *Mate Marčinka* "Moliti nebo" objavljena pod njegovim vlastitim imenom, predstavljena je 14. III. 1996. u Samoboru. O njoj piše u "Večernjem

listu" od 15. III. *M. J.* a *Tonko Maroević* u "Slob. Dalmaciji" od 19. III. 1996.

* * *

U "Etudes", br. 2/96, *Paul Valadier* piše o knjizi *Johna Rawlsa* "Politički liberalizam", objavljenoj kod PUF-a 1995., a *Christoph Theobald* o "Sabranim djelima" *Mauricea Blondela*" (PUF 1995).

* * *

U Rijeci je 15. III. 1996. umro naš suradnik i urednik "Zvona" Mons. *Ante Sironić*.

* * *

U "Narodnim novinama" od 14. III. 1996. objavljena je odluka Predsjednika RH da se Redom Danice Hrvatske s likom *Marka Marulića* odlikuje ravnatelj HKD-a *Radovan Grgec*. Istom odlukom odlikovani su i suradnici "Marulića" *Nikola Bićanić, Joja Ricov, Karlo Jurišić, Ante Sekulić* i *Benedikta Zelić-Bučan*. Odličja su podijeljena u Predsjedničkim dvorima 10. VI. 1996.

* * *

28. III. 1996. govorili su na Tribini Matice iseljenika *Ante Beljo, Mate Mortigjija* i *Josip Beljo* o *Tiasu Mortigjiji*, poznatom hrvatskom novinaru, koji je strijeljan od jugokomunističkih vlasti, a prije drugoga svjetskoga rata bio je uz *Matulića, Lendića, Bogdana, Hrastovca* i *Degrela* jedan od urednika dnevnika "Hrvatska straža". O direktoru "Hrvatske straže" dr. *Janku Šimraku* piše u "Maruliću" *Ivan Peklić*.

* * *

U "Panorami" od 27. III. 1996. *Branko Madunić* donosi razgovor s *Radovanom Grgecom* u vezi s denacionalizacijom jeronimskih (ćirilometodskih) zgrada (Trenkova 1, Trg kralja Tomislava 21 i 20).

* * *

"Kulturna nagrada Gradišćanskih Hrvatov 1996" dodijeljena je dr. *Augustinu Blazoviću* 24. III. 1996. u Beču.

* * *

U "Vjesniku" od 29. III. 1996. objavljen je prikaz *Marulića 2/96* pod naslovom "Štivo na 200 stranica". O istom broju piše i *D. Načinović* u "Glasu Istre" od 28. III. 1996.

* * *

"Večernji list" od 3. IV. 1996. donosi recenziju *Marulića 2/96*.

* * *

U časopisu Zajednice ogulinskih vjernika "Zov", br. 1/9, *Josip Grdić* u članku "Katoličke novine i časopisi u RH" posebnu pažnju posvećuje djelovanju HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) u hrvatskom narodu.

* * *

Izvještaj o književnim večerima s jeronimske (ćirilometodske) tribine od 14. i 21. III. 1996. donose časopis *MI*, br. 4/96, i riječka *ZVONA*, br. 4/95.

* * *

Časopis "Zatvorenik", br. 48/96, objavljuje članak "Zatvor" iz knjige *Radovana Grgeca* "Čežnja za Kraljevstvom" (HKD 1995).

* * *

U dobi od 81 godine umro je 22. III. 1996. u Parizu *Claude Mauriac*, francuski književnik i sin *Françoisa Mauriaca*.

* * *

U "La Vie" od 15. III. 1996. Jean-*Claude Noyé* piše o *Claudéu Vigée-u*, francuskom književniku židovskog podrijetla.

* * *

"La Croix" u broju od 15. III. 1996. donosi govor kardinala *Lustigera* prigodom njegova primanja u Francusku akademiju a 25. III. 1996. u istom listu *Jacques Berset* piše o prijateljstvu. *Jacquesa Maritaina* sa švicarskim teologom *Charlesom Journetom*.

* * *

III. program Radio-Zagreba emitirao je 8. IV. 1996. razgovor *Radovana Grgeca* s *Nevenkom Dujmović*.

* * *

"Glas Koncila" od 14. IV. 1996. donosi prikaz zbirke pjesama *Josipa Jakova Planinića* "Čežnja za bjelinom" iz pera *Krešimira Tičića* (HKD 1995).

* * *

"Veritas", br. 4/96, objavljuje članak *Jurja Kolarića* o *Jurju Hauliku*, prvom zagrebačkom nadbiskupu i osnivaču HKD-a.

* * *

"La Vie" od 28. III. 1996. donosi članak *Pascala Paillardeta* prigodom 100. obljetnice smrti *Paula Verlainea* pod naslovom "Verlaine, le vagabond".

* * *

U predavaonici MH održao je 9. IV. 1996. *Josip Kolanović* predavanje "Glagoljski rukopisi i spisi u Hrvatskom državnom arhivu".

* * *

U časopisu "La Battana", br. 119/56, *Mirko Tomasović* piše u vezi s dezinformacijama o *Marku Maruliću* u članku pod naslovom "Tesi errate su Marko Marulić" (Pogrešne postavke o Marku Maruliću).

* * *

IKA od 11. IV. 1996. donosi prikaz zbirke pjesama *Stanislava Vitkovića* "Nedopjevana pjesma" (HKD 1996).

* * *

Od 21. do 30. IV. 1996. održani su u Splitu *Marulićevi dani*.

* * *

U "Svetoj Ceciliji", br. 1/96, *Nikša Njirić* piše o knjizi *Miroslava Vuka* "Hrvatske božićnice" (HKD 1995).

* * *

"Večernji list" od 14. IV. 1996. donosi članak *Mirka Tomasovića* "Hrvatska i Europa u Maruliću" povodom objavljivanja novog izdanja "Judite" *Marka Marulića* (Sysprint 1995).

* * *

Opera *Arthura Honeggera* "Ivana Arška na lomači" prema libretu *Paula Claudela* izvedena je 25. IV. 1996. u Montpellieru.

* * *

U zborniku "Riječ" Hrvatskog filološkog društva (Rijeka) *Latinka Golić* objavila je znanstveni rad "Hrvatsko

kršćansko pjesništvo danas", u kojemu posebno navodi skrb za hrvatsko kršćansko pjesništvo u časopisu "Marulić", te radove *Radovana Grgeca, Mladena Jurčića, Rajmunda Kuparea, Predraga Grubića, Josipa Planinića, Danijela Načinovića, Mile Prpe, Ive Čuvalo, Milana Radića, Tatjane Vranić* i drugih.

* * *

11. IV. održana je u prostorijama HKD-a sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) književna večer: "Emil Kazimir Žeravica: Književno djelo". O djelu našeg suradnika *Žeravice* govorili su prof. *Radovan Grgec, Mirko Validžić* i sam autor.

* * *

U listu "Imprimis" (Hillsdale College, Michigan) *Marvin Olasky*, u članku "How to Practice Effective Compassion" (Kako ostvariti djelotvornu sućut), piše o tom kako valja promijeniti metode državne i društvene borbe protiv siromaštva.

* * *

Novinar lista "La Croix" *Jean-François Bouthors* pisao je o filmu *Emira Kusturice* "Underground" i u svom listu i u isusovačkoj reviji "Etudes", br. 4/96.

* * *

"Republika", br. 11-12/95, donosi razgovor u povodu pet desetljeća časopisa. Između ostaloga sudjelovao je tu *Ante Stamać*, koji je istaknuo da je "Republika" uvijek stajala "između", kako ne bi zapala u vode komitetskih i partijskih časopisa, odnosno u "klerikalne" vode, u kojima Stamać vidi, dakako, i naš "Marulić".

Validžić, Žeravica, Grgec - književno veče 11. IV. 1996.

* * *

U "Komunalnom vjesniku" od 25. IV. 1996. *Ivo Stella* piše kako je o lokaciji *Meštrovićeva* spomenika *Josipa Jurja Strossmayera* 1926. godine, uz Akademiju i Maticu, bilo konzultirano i naše *Jeronimsko društvo.*

* * *

30. IV. 1996. završena je u Splitu manifestacija *Marulićevi dani*, na kojoj su uz brojne priredbe, predstave i predavanja bili upriličeni i izleti u mjesta gdje je Marulić boravio. "Slobodna Dalmacija" od 1. V. 1996. donosi fotoreportažu o izletu u Nečujam. U istom broju *Pavao Pavličić* piše o knjizi "Colloquila Maruliana" *Mirka Tomasovića,* kojemu je dodijeljeno odličje Reda Danice hrvatske s likom Marka Marulića.

* * *

Slovenska revija "2000" br. 88/89, posvećena je dijelom uspomeni književnika *Lojzeta Krakarja* koji je bio i suradnik "Marulića".

* * *

"Zatvorenik", br. 49/96, donosi kratki nekrolog Mons. *Ante Sironića* iz pera *Branka Latkovića* kao i kratki osvrt na život i djelo *Radovana Grgeca* s odlomkom o Uskrsnuću iz njegove knjige "Čežnja za Kraljevstvom".

* * *

"Glas Koncila" od 5. V. 1996. donosi članak *Danire Šućur* o "*Marulovim danima*" pod naslovom "Potraga za smislom" i članak o izvedbi "Uskrsnuća" *Rajmunda Kuparea* u Našicama.

* * *

Hrvatski institut za povijest i Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" održali su 30. IV. 1996. predstavljanje knjiga "Prvi grimiz" i "Crtajte granice, ne precrtajte ljude!" u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa *Vinka Puljića* kardinalom.

* * *

U "Večernjem listu" od 5. V. 1996. Željko Krušelj piše o crkvenobibliografskoj trilogiji Ivana Damiša što ju je objavilo HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) u dvije zadnje godine.

* * *

Vladimir Bažant, suradnik "Marulića" i "Danice", objavio je u Nakladnom zavodu MH-Ogranak Bjelovar izbor pjesama pod naslovom "Vrijeme pred oluju" (gdje se nalaze i pjesme još iz vremena kada je kod nas objavljivao pod pseudonimom *Mila Beg*).

* * *

9. V. 1996. održan je u Zadru znanstveni skup o *Kruni Krstiću,* nakadašnjem suradniku HKD-a i "Obitelji", koji je unatoč svojim književnim i znanstvenim kvalitetama, bio uglavnom u bivšem režimu prešućivan. "Marulić" je donio esej o njegovu životu i djelu (*Ivo Stattin* u br. 3/88), a "Danica" nekrolog s portretom što ga je napravila njegova kći. Pod pseudonimom "Ivo Stattin" krije se mr. *Mladen Švob*, inače jedan od najboljih poznavatelja života i djela Krune Krstića i Mate Ujevića.

* * *

Henri Madelin objavljuje u "La Croix" od 30. IV. 1996. članak "Intellectuels catholiques, catholiques intellectuels" (Katolički intelektualci, intelektualci katolici).

* * *

O djelu kirgiskog pisca, o kojemu smo u nekoliko navrata pisali u "Maruliću", *Đingisa Ajtmatova*, piše u bečkom listu "Die Furche" *Leonore Rambosek*. Dramatizacija njegova romana izvedena je u Beču.

* * *

Prigodom dodjeljivanja leksikografske nagrade "*Mate Ujević*" Vjesnik od 7. V. 1996. i ostali dnevni tisak kod nas piše o Ujeviću, koji je bio i jedan od najuglednijih katoličkih laika i suradnika našega Društva, pa je upravo zato bio prešućivan od prijašnjih režima.

* * *

9. V. 1996. predao je savjetnik Predsjednika Republike prof. *Mijatović* odlikovanje Danice hrvatske s likom Marka Marulića teško bolesnom p. *Rajmundu Kupareu*.

Predsjednik Tuđman predaje 10. IV. 1996. ravnatelju HKD-u Radovanu Grgecu odlikovanje Danice hrvatske s likom Marka Marulića i odlikovanje Stjepana Radića

ISPRAVCI

Marulić 1/96.

u članku T Macana: Pisma N. Subotića:
str. 115, 17 r. odozdo 1928.-1943. treba 1938.-1943.
str. 118, 12 r. odozdo Busovina treba Busovine

Marulić 2/96

str. 318, 8 r. odozdo Bikova treba Biokova
str. 321, 11 r. odozdo pošalji treba pošlji
str. 325, bilj. 28 speciala treba spečiala
bilj. 50 drubrovačka treba dubrovačka
bilj. 62 tela, papir treba tela, platno

Preporučamo!

Radovan Grgec

ČEŽNJA ZA KRALJEVSTVOM

HKD

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)
ZAGREB, Trg kralja Tomislava 21

UPRAVO IZAŠLO!

Stanislav Vitković

NEDOPJEVANA PJESMA

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)

Darko Žubrinić

HRVATSKA GLAGOLJICA

BITI PISMEN - BITI SVOJ

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (106) 425
Otac domovine 429
Šop uvijek aktualan 429
Eugen Kumičić: Ante Starčević - njegova bolest i smrt 430
***Ivna Talaja**: Tebi, Svevišnji 435
Svevlad Slamnig: Pogled u poeziju Mate Marčinka 436
***Iva Čuvalo**: Na mom dlanu 440
***Ante Prolić**: Čaša gorčine 440
Slavko Harni: Put prema riječi i smrti 441
***Božo Kukolja**: Neposredan život 446
***Blago Vrankić**: Gradina 446
Mladen Jurčić: Dimenzija 447
***Mladen Jurčić**: Gostoprimstvo stiha; Zimska noć; Par 453
Marijan Cipra: Aktualnost moralnog nauka sv. Jeronima 454
***Stanislava Adamić**: Stazama istine 458
***Marijan Vogrinec:** Rasprsnuće 459
***Mladen Hanzlovsky:** Venu nade 459
Zlatko Kudelić: Srpska pravoslavna Crkva prema ratu u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini 460
***Zlatko Tomičić:** Grad rimskog cara; Car na suncu Egipta gorkog 471
***Milan Radić:** Zagrebačka stara kuća 471
Božidar Petrač: Hrvatska književnost između dva rata u S. Ježića, u odnosu na povjesnike hrvatske književnosti poslije njega 472
***Marinko Marinović:** Sveti Ivan u Banjevcima; Sveti Nikola u Bruški 479
***Josip Ćosić**: Haiku 479
Luka Perinić: Iz moje ladice - VII 492
***Ivana Radić**: Večer 492
***Josip Sanko Rabar**: Četiri pjesme 493
Nikica Talan: Hrvatsko-portugalske književne veze tijekom posljednja dva stoljeća 494
***Smiljka Sax:** Ranjenoj Hrvatskoj 502
***Ivna Talaja:** Krist na križu 502
***Tomislav Maretić**: Šetnja među zidovima 503
***Branimir Žganjer**: Primorsko mjestance u mrtvoj sezoni; Snovi 506
Marko Kovačević: Jezično obilje i funkcionalnost 507
***Šime Škibola**: Kalvarija 94 510
Mato Marčinko: Bila jednom jedna crkva - XIII 511
***Malkica Dugeč**: Odškrinem tek vrata; Modra luka 520
***Radovan Toljanić**: Moja kuća 520
Josip Lisac: Dijalekti zadarskoga kraja 521
***Vera Vuković**: Hvala, neka odjekuje 526
***Josip Ćosić**: Haiku 526
Josip Corelj Zurl: Katolički pjesnik Dragutin Domjanić 527
***Ljiljana Vasilj**: Nada 532
Trpimir Macan: Pisma N. Subotića Vlahu Turčinoviću 533
***Luka Brajnović**: Na raskrižju; Ostatak; Kraljica svibnja 539
***Luka Brajnović**: Prije smrti; Radost; Jedno neposlano pismo; Kad sam izgubio sebe 540
Grga Rupčić: Izlazak iz kruga -III 541
***Nikola Garašić**: Majčina tuga 545
***Ljiljana Vasilj**: Večeras 545
***Mirko Validžić**: Sloboda i ja 546
***Milan Radić:** Pokošena livada 547

Dubravko Marijanović: Iz nepokretnosti 547
Martin Mihaldinec: Tako je to radila Udba 548
***Davor Prpić:** I na kraju samo prah 550
***Timjana Mahečić**: Svećica dogara, a dušica ne odhaja 551
***Rajko Glibo**: Vjenčanje; Ratni kovitlac 552
Stjepan Babić: Na Božjim putovima - VIII 553
***Ivo Balentović**: Trenutak slabosti; Boli; Čovjek i smrt 557
Anto Ćosić: Poeta nascitur, orator fit 558
***Barbara Tanodi Kukolja**: Bogu bliže 560
***Blago Vrankić**: Kruh 560
Miroslav Majnarić: Mjesto 561
***Vlatko Majić**: Proljetna šetnja 563
Ivo Balentović: Skorojevići 564
***Stanislava Adamić**: Gloria transit 568
***Ante Starčević**: Pijesak 569
Ivo Balentović: Povodom smrti Ive Slavičeka 570
***Davor Prpić:** Bezbroj lica velebitskih kamenica; Đurđice 571
Stjepan Džalto: U ratu i more poludi 572
***Malkica Dugeč**: Probudi me vjetar 575
Janko Dimnjaković: Novosadski dnevnik 1971 576
***Dubravko Marijanović**: Haiku 581
Nove publikacije 582

Mišljenja i reagiranja

Stjepan Džalto: Slušaj kako Hrvati govore 583
Stjepan Džalto: Nakon svega: Kako mržnju ukopati, a ljubav roditi? 583
Živan Bezić: Minima linguistica (2): Je li "tok" hrvatska riječ? 584
Marko Orešković: U Kosinju je bila glagoljska tiskara prije Senjske 587
Juraj Novosel: Hrvatski idealizam i velikosrpske ideje 589
Božo Baničević: Odgovor Bogdanu Maleševiću 592
Mate Šimundić: Kolonialni ostatci u hrvatskome jeziku 594

Mozaik

Mladen Jurčić: Žarka izvedba Ibsena u HNK 597
Josip Sanko Rabar: Tri scenografije Krešimira Tičića 598
Mario Čečuk: Uspješan nastavak višestoljetne tradicije 599

Knjige

Mladen Jurčić: Zaokružena stvaralačka osobnost Mate Marčinka 603
Lovorka Čoralić: Izvor o krbavskome razboju 605
Lovorka Čoralić: Iz arhiva dalmatinskih samostana 606
Stanislav Vitković: Stjepan Sirovec: Katoličko moralno bogoslovlje 607
Gjuro Krasnov: Zmajske vijesti 608
Krunoslav Milas: Hrvatska planinarska književnost 611
Gojko Polegubić: Beskonačna jednina svijeta 613

Vijesti

Iz domovine i svijeta 615

MARULIĆ - hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda). Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

ISSN 0350-4220